PROF. SIGM. FREUD

PSYCHOANALYSE

VERTAALD EN INGELEID DOOR

DR. VAN RENTERGHEM

EERSTE DEEL

ENCYCLOPAEDIE VAN DE WERELDBIBLIOTHEEK

M. E. v. Halfern

INLEIDING TOT DE STUDIE DER PSYCHOANALYSE

INLEIDING TOT DE STUDIE DER

PSYCHOANALYSE

ACADEMISCHE VOORLEZINGEN
VAN PROF. DR. SIGM. FREUD

HOOGLEERAAR UNIVERSITEIT TE WEENEN

UIT HET DUITSCH VERTAALD EN MET
EEN VOORWOORD VOORZIEN DOOR
Dr. A. W. VAN RENTERGHEM

IN TWEE DEELEN:

DEEL I: VERGISSINGEN. VOORLEZING I–IV.
DE DROOM. „ V—XV.

MET EEN PLAAT: DE DROOM VAN DEN GEVANGENE

DEEL II: ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN.
VOORLEZING XVI TOT XXVIII.

EERSTE DEEL.

UITGEGEVEN DOOR DE MAATSCHAPPIJ
VOOR GOEDE EN GOEDKOOPE LECTUUR
AMSTERDAM 1918

N.V. DRUKKERIJ
"DE MERCUUR"
HILVERSUM

DE DROOM VAN DEN GEVANGENE (SCHWIND)

VOORWOORD VAN DEN SCHRIJVER

Met de publicatie van deze „Inleiding tot de studie der Psycho-analyse" bedoel ik geenszins concurrentie aan te doen aan de reeds bestaande werken die een algemeen overzicht geven van dit gebied der wetenschap. (Pfister, Die psychoanalytische Methode, 1913; Leo Kaplan Grundzüge der Psychoanalyse, 1914; Régis et Hesnard, La psychoanalyse des névroses et des psychoses, Paris 1914; Adolph F. Meijer, De behandeling van zenuwzieken door Psychoanalyse, Amsterdam 1915). Zij is de trouwe teruggave van voorlezingen, die ik in de twee winter-semesters 1915/16 en 1916/17 heb gehouden voor een auditorium van artsen en leeken van beiderlei geslacht.

Alle eigenaardigheden, welke dezen arbeid aankleven en die den lezers mogelijk zullen opvallen, laten zich gereedelijk verklaren uit de wijze van ontstaan van dit boek.

Het mist de rustige bezonkenheid van een wetenschappelijke verhandeling; de woordvoerder toch had als taak de aandacht zijner toehoorders gespannen te houden tijdens een voordracht van bijna twee uren lang. De behoefte van het oogenblik maakte het onvermijdelijk dat eenzelfde onderwerp meer dan eens behandeld werd; den eenen keer bijvoorbeeld kwam het in verband met de droomduiding ter sprake, om dan later weer in samenhang met de vraagstukken der neurosen aan de orde te komen.

De rangschikking van de stof bracht met zich mede dat vele gewichtige onderwerpen — zooals b.v. het onbewuste — niet ineens en afdoende konden behandeld worden, maar herhaaldelijk ter sprake kwamen en weder ter zijde werden geschoven, tot andermaal een gelegenheid zich aanbood om de kennis van het onderwerp uit te breiden.

Voor iemand, die met de psychoanalytische littera-

tuur vertrouwd is, zal er in deze Inleiding weinig te vinden zijn dat hij niet reeds zou kunnen geleerd hebben uit veel meer uitvoerige publicaties.

Maar de behoefte naar bijeenbrenging en afronding van de stof heeft er den schrijver toe gebracht om in enkele hoofdstukken (handelende over de leer der oorzaken, den angst, de hysterische fantasieën) materiaal te behandelen dat tot dusverre niet gepubliceerd is geworden.

Weenen. In 't voorjaar 1917.

FREUD.

VOORWOORD VAN DEN VERTALER

In den laatsten tijd is de naam van Freud in veler mond en wordt zijne schepping, de psycho-analyse, te pas en te onpas besproken en aangehaald, gelijk nu meer dan dertig jaren geleden met de hypnose en suggestie het geval was.

Eenerzijds gewaardeerd en met voordeel toegepast door den deskundigen geneesheer, wordt zij anderzijds versmaad en gewantrouwd door hoog- en zeergeleerde medici, die slechts oppervlakkig met haar hebben kennis gemaakt en onvoldoende, vaak zelfs geen de minste ervaring hebben van hare toepassing in de praktijk.

Waar ik, in de drie laatste decennia werkdadig de geleidelijke ontwikkeling der psycho-therapie heb medegemaakt en mij thans mag verheugen in de steeds toenemende waardeering die zij ondervindt zoowel van medische zijde als van den kant van het groote publiek, ben ik getroffen geworden door den weerstand die de jongst geborene der methodes, om langs psychischen weg zenuwlijders te behandelen, moest ondervinden. Ook hier herhaalt zich weder eene zelfde geschiedenis van tegenweer en bekamping van de zijde der orthodoxe geneeskunde, die zich verzet tegen de Freud'sche innovatie, zooals zij dat deed in het 8e en 9e decennium van de vorige eeuw tegen de leeringen van Charcot en Liebeault, die de geneeskunde poogden te verrijken met de waarheden en de voordeelen van het therapeutisch hypnotisme.

Ik ben overtuigd dat het met de Freud'sche leerstellingen gaan zal zooals het met de suggestie-leer is gegaan. Zij zullen hare plaats onder de zon weten te veroveren in weerwil van den tegenstand dien zij moeten ondervinden van de nog zeer groote meerderheid der

geneeskundige wereld. Na ernstige theoretische studie en voorzichtige toetsing van de theorie aan de geneeskundige praktijk ben ik tot de erkenning gekomen, dat de zenuwarts met de Freud'sche analyse een machtig en alleszins vertrouwbaar wapen rijker is geworden in den strijd tegen de neurosen.

Het boek van Freud, waarvan ik mijne landgenooten hier de vertaling aanbied, bedoelt eenvoudig eene inleiding te zijn in de analyse, eene inwijding in hare beginselen voor den geneesheer.

Ik meende geen onnut werk te doen door den lezer, alvorens hij tot de studie er van overgaat, een overzicht te geven van het leven van den schrijver, van de ontwikkeling zijner nieuwe leerstellingen en den strijd dien hij gevoerd heeft en nog voert om die ingang te doen vinden.

Sigmund Freud werd 6 Mei 1856, uit Joodsche ouders, geboren in het stadje Mähren in Boheme. Hij is de oudste van zeven kinderen, die uit zijn vaders tweeden echt zijn voortgesproten. Deze, een gegoed koopman, had nog twee zonen uit zijn eerste huwelijk, die in Manchester woonden en bij wie Sigmund, toen hij op zijn 19e jaar zijn eerste reis naar het buitenland maakte, langen tijd doorbracht.

Toen vader's zaken minder voorspoedig werden, voelde deze zich genoopt (1860) om zich metterwoon in Weenen te vestigen. Hier bezocht de jonge Freud eene bijzondere lagere school, liep vervolgens het gymnasium af om in den herfst van 1873, op zijn 19e jaar, zich aan de universiteit van zijn vaderstad te laten inschrijven als student in de geneeskunde.

Een tijd lang had hij plan gehad om in de rechten te studeeren, maar de kennismaking met Darwin's werken en de bekoring die hij van de hiermede samenhangende natuurwetenschappelijke beweging onderging, brachten hem tot andere inzichten. Aanvankelijk voelde hij zich sterk aangetrokken door de collegies in

dierkunde van C l a u s, door die in philosophie van Franz B r e n t a n o en voelde hij ook veel voor chemie, totdat speciaal physiologie al zijn aandacht trok en hij zich een langen tijd verband aan het physiologisch instituut van prof. E. B r ü c k e.

Tijdens zijn praktisch werken aan dit laboratorium schreef hij eenige artikelen over biologische onderwerpen. Daarop verrichtte hij wetenschappelijken arbeid op verschillend gebied en was zoo een tijd lang ontrouw aan de geneeskunde, zoodat hij eerst in Maart 1881, dus op zijn 25e jaar, gepromoveerd is in de geneeskunde. Als demonstrator aan het psysiologisch instituut streefde hij naar het assistentschap bij prof. B r ü c k e, maar deze ontried hem die richting in te slaan, daar er voor hem — die weinig bemiddeld was — geen uitzicht bestond om binnen afzienbaren tijd het tot eene geschikte — ook finantiëel gunstige — positie te kunnen brengen.

Hij dong toen naar en verkreeg een assistentsplaats in het Algemeen Ziekenhuis te Weenen. Als zoodanig heeft hij daar op verschillende afdeelingen dienst gedaan. Vervolgens kreeg hij eene aanstelling als „Secundair-arts" (interne) op de klinische afdeeling van prof. N o t h n a g e l en ging eerst later zich toeleggen op de studie van zenuwziekten en van hersenanatomie. Bij dezen tak van studie oefende het onderricht van prof. T h. M e ij n e r t grooten invloed op hem uit. Hier ontwikkelde hij bizonder veel ijver en publiceerde verscheidene artikelen op casuistischen hersen-anatomisch gebied. In 1885 werd hij toegelaten als privaat-docent voor neuro-pathologie aan de Weener universiteit. Dank zij B r ü c k e's bemiddeling werd hem toen een studiebeurs verleend, die hem de gelegenheid gaf om een half jaar te Parijs de lessen van C h a r c o t te volgen.

Het was tijdens zijn assistentschap aan het algemeen ziekenhuis, dat hij Joseph B r e u e r leerde kennen,

den man die later zoo'n grooten invloed op zijn leven en handelen zou uitoefenen, en dat hij een artikel publiceerde over de coca-bladeren, de physiologische werking van haar alcaloïed, de locaal-anaesthische werking der cocaine en hare toepassing in de geneeskunde.

Hij bracht het winter-semester 1885-86 in Parijs door als trouw bezoeker van de Salpétrière en ernstig leerling, zoomede vurig bewonderaar van Charcot. Onder meer maakte hij zich verdienstelijk door diens „Nouvelles Leçons", en later ook de „Leçons du Mardi", van den wereldberoemden grootmeester der neurologie, in het Duitsch te vertalen.

Op zijn thuisreis van Parijs bracht hij een kort bezoek aan Berlijn, om zich tegen den zomer van 1886 als zenuwarts in Weenen te vestigen en kort daarop in het huwelijk te treden.

Kassowitz verbond hem weldra aan zijne polikliniek, waar hij een afdeeling voor zenuwzieken voor zijne rekening nam. Deze betrekking heeft hij met den grootsten ijver tot 1895 toe vervuld. Hij schreef gedurende die jaren eenige artikelen over organische zenuwziekten, die de aandacht van Nothnagel op den schrijver vestigden en dezen geleerde aanleiding gaven om Freud te verzoeken het hoofdstuk „Infantiele hersenverlamming" te schrijven, dat dienen moest als onderdeel van zijn groot „Handboek der geneeskunde".

Het jaar 1889 zag Freud op bezoek in Nancy bij Liebeault en Bernheim, waar hij zich praktisch op de hoogte kwam stellen van hypnose en suggestie, zooals deze wetenschap door genoemde geleerden werd onderwezen.

In Weenen teruggekeerd bezorgde hij eene Duitsche bewerking van Bernheim's boek „De la Suggestion", en nam nog datzelfde jaar deel aan het eerste Internationaal Congres voor experimenteel- en therapeutisch hypnotisme, dat in Parijs plaats had in het Hôtel-Dieu,

onder het voorzitterschap van D u m o n t p a l l i e r. In 1902 had zijne benoeming plaats tot buitengewoon hoogleeraar in de neuropathologie aan de Weener-universiteit; terwijl hij zeven jaren later het eere-doctoraat in de Rechten verwierf, hem verleend door den Senaat van de Clark-University te W o r c e s t e r Mass. in Noord-Amerika, na het houden van eenige voorlezingen over Psycho-analyse, waartoe hij door voornoemd geleerd college was aangezocht geworden bij gelegenheid der feestelijke viering van het 20-jarig bestaan van genoemde universiteit.

Een kort overzicht te geven van de levenstaak die F r e u d zich heeft gekozen staat vrijwel gelijk met in groote trekken den gang der psycho-analytische beweging te schetsen. De psycho-analyse toch is zijne schepping, die hem in staat heeft gesteld een nieuw licht te werpen op het ontstaan van zenuwziekten en de bewijzen bij te brengen voor het feit, dat niet alleen in de wereld der stoffelijke verschijnselen, maar ook in die van het geestelijk gebeuren, de zelfde wetten gelden van oorzaak en gevolg. Meer speciaal heeft hij ontdekt h o e een hysterisch systeem in het zieleleven zijn oorsprong vindt. Dit toch wisten we niet, al was het ook in de tijden van C h a r c o t en L i e b e a u l t geen geheim meer dat de verschijnselen der neurose hun oorsprong vinden in het zieleleven en geen verband behoeven te houden met anatomische stoornissen van de hersenen.

En het is deze ontdekking nu die blijken zal de verst-strekkende gevolgen te hebben zoo voor de wetenschap der psychiatrie als voor de behandeling van zenuw-ziekten.

De eerste aanstoot tot de wording der psychoanalyse werd gegeven door eene toevallige ervaring, opgedaan door Dr. Joseph B r e u e r, waarvan deze F r e u d wel-

willend deelgenoot maakte in 1881. Freud stond toen op het punt van te promoveeren en luisterde met de grootste belangstelling naar het ziekteverhaal, dat de veel oudere practicus hem deed. Het goldt de eigenaardige genezing van eene aan hysterische symptomen lijdende jonge dame, welke verkregen was door haar, als zij in auto-hypnose verkeerde of door Breuer in hypnose was gebracht, te laten vertellen wat zich van herinneringen of fantasieën aan haar opdrong, waarna zij zich dan vaak eenige uren aaneen verlicht gevoelde. Patiënte zelf gaf aan deze behandeling den naam van talking-cure, of schertsenderwijze ook wel van chimney-sweeping. Deze ontdekking heeft geleid tot het ontwerpen eener nieuwe theorie van het wezen der hysterie en in aansluiting hieraan tot de rationeele behandeling dier ziekte, de cathartische geneeswijze. Naar Breuer's meening zouden de hysterische verschijnselen hunne oorzaak vinden in met sterke gevoelstoon beladen voorvallen uit het leven der patiënten, uit in vergetelheid geraakte scènes, die psychische traumata hadden veroorzaakt. De therapie moest dan bestaan in het doen terugroepen in 's lijders memorie en het doen reproduceeren van die doorleefde scènes (door hem catharsis = purgatie genoemd). Als theorie voegde hij, met instemming van Freud, hieraan toe, dat het niet tot uiting (normale ontlading) gekomen affect zich zou omgezet (geconverteerd) hebben in het hysterisch symptoom.

Breuer liet na 1882 voorloopig de kwestie rusten en nam ze eerst weder op toen Freud, in 1886 uit Parijs teruggekeerd, er zijn aandacht andermaal op vestigde. Laatstgenoemde, doordrongen van het feit, dat de electro-therapie zoo bitter weinig goede resultaten bij de behandeling van zenuwzieken opleverde, had zich aanvankelijk gewonnen gevoeld voor de zooveel meer succes belovende hypnotische suggestie, maar vond ten slotte meer bevrediging voor

zijn wetenschappelijken geest toen hij deze inwisselde voor de cathartische methode.

In den aanvang hunner samenwerking op dat gebied leidden beide onderzoekers de aandacht hunner patiënten in de allereerste plaats op de traumatische scène die het verschijnsel had doen ontstaan; zij zochten naar het psychisch conflict en trachtten het onderdrukte affect vrij te maken.

Al doende kwamen zij tot de ontdekking van een merkwaardig gebeuren dat kenmerkend is voor de zich bij de neurosen voordoende psychische processen, waaraan Freud later den naam regressie heeft gegeven. Als men de traumatische scène tot opheldering trachtte te brengen, associeerde patient daaraan vroeger doorgemaakte ervaringen en bracht er den analyticus toe om dat verleden te doorvorschen en met de hierdoor verkregen kennis de actueele scène toegelicht te krijgen. De regressie deed den onderzoeker steeds verder in dat verleden doordringen, voerde eerst naar de puberteitsjaren, dan naar die der prille jeugd. Het bleek dat de psycho-analyse niet tot de oplossing van het actueele vraagstuk kon geraken zonder zich tevens met het verleden vertrouwd te hebben gemaakt, ja zelfs dat elke pathogene gebeurtenis eene voorgangster moet gehad hebben, die — zij moge zelve niet pathogeen zijn — toch de later doorleefde hare ziekte-vormende eigenschappen verleent.

Tusschen beide onderzoekers ontstond een eerste verschil van opvatting bij de beoordeeling van het intieme mechanisme der hysterie. Breuer huldigde eene theorie die om zoo te zeggen nog op physiologischen grondslag berustte en wilde de splijting, die de psyche bij hysterischen vertoont, verklaren door het niet communiceeren van verschillende psychische toestanden (bewustzijns-toestanden); hij schiep de theorie der „hypnoïde toestanden", wier producten als niet geassimileerde vreemde lichamen indringen zouden in

het „wakend bewustzijn". F r e u d stelde zich de zaak minder wetenschappelijk voor; hij vermoedde overal het spel van tendensen en neigingen, zooals dat ook in het dagelijks leven zich voordoet.

Het splitsings-proces van de psyche dacht hij zich in als eene afstooting, door hem aanvankelijk „afweer", later „verdringing" genoemd.

Dit verschil in opvatting heeft niet geleid tot de scheiding dezer beide vorschers. Evenwel vond deze weldra plaats maar had een dieperen grond.

B r e u e r had verklaard dat bij zijne vermaarde eerste patiënte, die hem tot de ontdekking der kathartische methode had gebracht, het sexueele element geen aandeel in de vorming van haar zoo rijk ziektebeeld had gehad. De ervaring der latere jaren, intusschen, die de symbolische beteekenis van slangen deed leeren kennen, in verband gebracht met het stijf worden, met het paralyseeren van den arm en met de situatie van dit meisje aan vader's ziekbed, brengt tot eene andere, tot de ware verklaring der symptoomvorming. Zij wijst op eene beduidende rol, die de sexualiteit in het zieleleven van deze patiënte heeft vervuld. De sterke suggestieve invloed door B r e u e r op zijne patiënte uitgeoefend, waardoor hij hare genezing vermocht te bewerken, is het beste voorbeeld van wat later door F r e u d „overdracht" is genoemd.

F r e u d is overtuigd dat B r e u e r, toen alle ziekteverschijnselen geweken waren, aan nieuwe aanduidingen moet ontdekt hebben, dat die overdraging sexueel gemotiveerd was, doch dat hem de algemeene natuur van dit onverwacht verschijnsel kan ontgaan zijn, waardoor hij nooit dieper op de feiten is ingegaan en het als een „hinderlijk toeval" heeft beschouwd. B r e u e r heeft dat niet rechtstreeks aan F r e u d gezegd, maar deze kon aan allerlei merken, dat de zaak zich als gezegd verhield.

Toen nu F r e u d met meerder klem en groote over-

tuiging wees op de beteekenis der sexualiteit in de oorzakenleer der neurosen, was B r e u e r *de eerste die zijn onwil toonde om deze opvatting te aanvaarden.*

„Het feit van de grof sexueel-getinte vriendschappelijke of vijandige overdracht, die zich voordoet bij elke neurose-behandeling — niettegenstaande zij noch door de eene noch door de andere partij gewenscht of aangebracht wordt — is, zegt F r e u d, *voor mij steeds het onomstootbaar bewijs gebleken, dat de drijfkrachten der neurose in het geslachtsleven haar oorsprong vinden".*

Hij meent, dat dat argument nog bij lange na niet genoeg tot zijn recht is gekomen. Volgens zijne overtuiging houdt het naast en boven de bizondere uitkomsten van den arbeid der analyse zijne beslissende kracht.

De sexueele aetiologie der neurosen, door F r e u d *opgesteld, vond een slecht gehoor; men meed hem en negeerde zijn leer. Alleen de overtuiging, dat hij als kampvechter van een nieuw oorspronkelijk idee optrad, staalde zijn moed en steunde hem in zijn isolement.*

Daarbij was het eigenaardige van de situatie, waarin onze groote ontdekker verkeerde — zooals hij zelf aangeeft — dat het denkbeeld, waarvoor hij verantwoordelijk werd gesteld, niet eens in hem zelf ontstaan was. Hij ontleende het aan persoonlijke inzichten van drie geleerden, aan wie hij wetenschappelijk veel verschuldigd was en voor wie hij het grootste respect had, aan B r e u e r *zelf, aan* C h a r c o t *en aan den Weener gynäkoloog* C h r o b a k. *De zaak is deze. Toen* F r e u d *pas geneesheer aan het Algemeen Ziekenhuis was, wandelde hij eens een eindweegs samen op met* B r e u e r, *die zijne ziekenbezoeken in de stad aflegde, toen iemand laatstgenoemde naderde en dringend wenschte te spreken. Wellevendheidshalve verwijderde zich* F r e u d, *om zich na afloop van het gesprek weer bij zijn ouderen vriend en leermeester*

te voegen. Deze deelde hem mede, dat de persoon, die hem zoo juist had aangesproken, hem verzocht had zijne vrouw onder behandeling te willen nemen, en wel omdat deze zich in gezelschap zoo opvallend gedroeg, dat men hare manier van optreden alleen vergeven kon door ze aan nerveusheid toe te schrijven. „Dat zijn, liet hij er op volgen, steeds geheimen van het huwelijksbed”.

Eenige jaren later was Freud ongewild toehoorder van een fragment samenspraak tusschen Charcot en Brouardel. Laatstgenoemde vroeg Charcot's raad in een geval betreffende een jong echtpaar, waarvan de vrouw erg ziek en de man impotent was. Charcot wees zijn collega op de ware oorzaak van het ziekworden der vrouw: „dans des cas pareils c'est toujours la chose génitale, toujours! . . .”

Toen Freud pas als privaat-docent in de neurologie in Weenen debuteerde, (1885) vertrouwde Chrobak hem eene zijner patiënten toe. Deze leed aan angstaanvallen, die alleen bezworen konden worden als de zieke zorgvuldig op de hoogte werd gehouden van de plaats waar zij op elk oogenblik van den dag haar arts — als zij hem noodig mocht hebben — zou kunnen vinden. Hem ter zijde nemende, deelde Chrobak zijn collega mede, dat patiënte's angst zijn oorzaak vond in het feit, dat zij — alhoewel reeds 18 jaren getrouwd — nog een ongerepte maagd was. De man was namelijk impotent. Het eenige recept voor dergelijk lijden, voegde hij er aan toe, is een welbekend, maar moeielijk voor te schrijven middel.

Het is eene verdienste van Freud, dat hij het niet bij het eenvoudig aanhooren dier denkbeelden heeft gelaten, maar ze ernstig opgevat en in alle hunne consequenties doorvorscht en doorgevoerd heeft.

Andere momenten, die als uitkomsten van Freud's verdere nasporingen zich toevoegden aan de kathartische geneeswijze, waren de leer der verdringing

en van den w e ê r s t a n d, het vaststellen van de i n f a n t i e e l e s e x u a l i t e i t en het nuttig partijtrekken van de droomen om tot de kennis te geraken van het o n b e w u s t e. De leer der verdringing is een zelfstandige vinding van F r e u d en vormt het fundament waarop de psychoanalyse rust. Zij drukt theoretisch uit wat men telkens waarneemt, als men een zenuwlijder — zonder zich daarbij van hypnose te bedienen — analyseert. Men neemt dan namelijk een weerstand waar, die zich verzet tegen de pogingen om te analyseeren en een defect in de herinnering bezorgt met het doel, dien arbeid te verijdelen. Toen aanvankelijk de hypnose nog bij den analyse-arbeid werd gebruikt, bleef die weerstand verborgen. Daarom doet de eigenlijke analyse pas haar intrede van af het oogenblik dat haar techniek gewijzigd werd door het opgeven der hypnose.

Het samenvallen van dezen weerstand met eene amnésie voert onvermijdelijk tot de psychoanalytische opvatting der onbewuste zielwerkdadigheid, die zich zoo opvallend onderscheidt van de philosophische bespiegelingen over het onbewuste.

De psychoanalytische theorie is eene poging om twee feiten, ons door de ervaring aangetoond, dat der overdracht en dat van den weerstand, begrijpelijk te maken. Zij vertoonen zich op treffende wijze en onverwacht, als men de symptomen van den zenuwlijder terug tracht te voeren tot hunne oorzaken, die in het verleden der geschiedenis van patiënt's leven schuilen.

Elk onderzoek, dat deze beide ervaringsfeiten erkent en als punt van uitgang gebruikt, mag psychoanalyse worden genoemd, zegt F r e u d, al zouden zijne uitkomsten andere zijn dan die door hem verkregen.

De vaststelling der infantieele sexualiteit is eveneens een door de ervaring verworven goed, maar dagteekent uit veel lateren tijd. Aanvankelijk wist men slechts dat de inwerking van indrukken van het tegenwoordige moest terugvoeren tot verleden zaken. Men

vond dat die sporen veel verder leidden dan tot de puberteit en zelfs terug gingen tot de heele prille jeugd. Deze bleken zich niet te bepalen tot passieve sexueele feiten, waarvan het kind door verleiding het slachtoffer zou geweest zijn, want meestal bleken deze onwaar te zijn. Het kwam uit dat de hysterischen, die hunne symptomen terugvoeren tot ondergane sexueele beleedigingen, zulke tooneelen fantaseeren en dat deze fantasieën tot dekmantel dienen om de auto-erotische handelingen door het zeer jonge kind bedreven te verbloemen. Aldus kwam het geslachtsleven van het kind van achter deze fantasieën in vollen omvang te voorschijn en werd ook licht geworpen op de aangeboren constitutie. De aanleg en het doorleefde knoopten zich hier tot eene onscheidbare aetiologische eenheid samen. Indrukken toch, die anders zonder inwerking zouden gebleven zijn, groeiden, als de aanleg bestond, tot prikkelende en blijvende traumata aan, en doorleefde voorvallen maakten in de aangeboren constitutie factoren wakker, die anders voortgesluimerd zouden hebben en niet tot ontwikkeling zijn gekomen.

Toen F r e u d de hypnose opzij gezet had en in hare plaats van de methode der vrije associatie gebruik was gaan maken, viel hem door deze wijziging in de techniek der analyse de droomduiding als eerste vrucht in den schoot.

Eerst vele jaren later werd hij gewaar, hoe eng zich de psychoanalytische droomduiding aan het droomuitleggen der Ouden aansloot. Door eigen onderzoek leerde hij de symbolen kennen en vaststellen; eerst later vond hij bevestiging daarvan in het werk van S c h e r n e r.

Om de proef op de som te krijgen in zake zijner veronderstelling, dat eene neurose door analyse van den patiënt begrijpelijk kan worden gemaakt, had F r e u d vaak eindeloos geduld noodig; bij de duiding van droomen, die men als de analoga der nerveuse

verschijnselen kon opvatten, vond hij zijne veronderstelling vrijwel geregeld bevestigd.

Met behulp van eene serie van eigen droomen heeft hij zichzelf geanalyseerd. Hij deed dat uit innige overtuiging der noodzakelijkheid van dezen arbeid.

Aldus heeft hij zijn weg weten te vinden in alle de voorvallen en herinneringen uit zijne kinderjaren.

De stelselmatige doorvoering van het onderzoek naar de sexueele aetiologie der neurosen leidde F r e u d tot uitkomsten, die zijne overtuiging van de practische beteekenis van het sexueele moment rotsvast vestigden.

Herhaaldelijk hield hij voordrachten in de „Wiener Fach-Vereinigung", onder presidium van prof. K r a f t-E b i n g. Men nam echter zoo goed als geen notitie van zijn arbeid. Zijn persoon en de door hem verkondigde nieuwe leer werden geboycot. Hij liet zich echter niet afschrikken, maar ging in zijn splendid isolation voort zijn onderzoek te vervolgen, gesterkt door zijne overtuiging, dat hij een stuk wetenschappelijke waarheid had veroverd, die de groote meerderheid der medische wereld weigerde te leeren kennen, eenerzijds wegens eene misplaatste pruderie, anderzijds wegens een hardnekkig vasthouden aan verouderde begrippen.

In 1895 verscheen zijn eerste werk „Studien ueber Hysterie", uitgegeven in samenwerking met B r e u e r. Dit vond weinig lezers. Men wilde niet weten van zijne révolutionaire ideeën op het gebied der Hysterie; men liet de zaak bij het oude.

Zijne volgende publicatie „Sammlung kleiner Geschrifte zur Neurosenlehre" (1893—1906), waarin waarnemingen zijn geboekt die van verstrekkende beteekenis zijn voor de Psychiatrie, zweeg men dood.

Om zijne „Traumdeutung" (1900), die eene eerste werkelijke psychologie van den droom levert, werd hij uitgelachen, terwijl een storm van verontwaardiging over zijn hoofd losbrak toen zijne „Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie" een nieuw licht wierpen op de

psychologie van het geslachtsleven. Inplaats van den schrijver met grondige tegenwerpingen te bestrijden, wist de medische pers niets beter te doen dan hem met schimpen en smalen te lijf te gaan, eene wijze van strijden die minder wetenschappelijken zin verraadt, dan wel armoede aan tegen-argumenten.

Ondanks alle tegenwerking gelukte het Freud, dank zij zijn onverdroten ijver, zijn algeheele toewijding aan de verdediging en de toepassing van de gevonden waarheid, dank zij ook zijne niet te loochenen goede uitkomsten op therapeutisch gebied, eene kleine schaar van leerlingen en aanhangers te winnen en om zich te vereenigen. Toen hem in 1902 het buitengewoon hoogleeraarschap in de neurologie aan de Weener Hoogeschool ten deel viel, breidde zich deze kring spoedig aanmerkelijk uit en omvatte weldra ook kunstenaars en andere lieden van ontwikkeling, die, aangespoord door den inhoud van Freud's werken: „Der Witz und seine Bedeutung zum Unbewussten" (1905), „Zur Psychopathologie des Alltagslebens" (1901), „Zur Traumdeutung" (1900), zich aangetrokken gevoelden de leerstellingen der Psychoanalyse ook op verschillende andere geesteswetenschappen uit te breiden en toe te passen.

In 1907 ontving de jonge Weener School een grooten steun van eenige Zwitsersche geleerden, die als met één slag de situatie veranderde.

Prof. Bleuler, hoogleeraar in de psychiatrie aan de universiteit te Zürich en geneesheer-directeur van het Kantonnale Gesticht voor Krankzinnigen „Burghölzli", nam deel aan de beweging ten gunste der Psychoanalyse. Op zijne aansporing werden Freud's werken door de gestichtsartsen bestudeerd en de analyse in geschikte gevallen toegepast. Het was vooral Dr. G. C. Jung, die zich in dat opzicht speciaal verdienstelijk heeft gemaakt. Terecht mag hij beschouwd worden als het hoofd van de Züricher School,

die jaren lang zijde aan zijde met de Weener School er naar gestreefd heeft om F r e u d's ideeën aan de praktijk te toetsen, om te trachten leemten aan te vullen en nieuwe bouwstoffen aan te dragen tot voltooiïng van diens schepping. J u n g was van 1902—'11 aan het Gesticht Burghölzli als geneesheer verbonden. Hij doceerde sedert 1906 als privaat-docent der psychiatrie aan de Züricher universiteit capita selecta der psychoanalyse.

In navolging van de Weener Psychoanalytische Vereeniging werd in den zomer van 1907 in Zürich eene Vrije Vereeniging gesticht, met het doel om in geregelde bijeenkomsten de vraagstukken der psychoanalyse te bespreken. Eenige maanden tevoren had zich tusschen beide scholen de unie voltrokken en in het voorjaar van 1908 had te S a l z b u r g het eerste congres plaats dat de aanhangers der F r e u d'sche leerstellingen vereenigde.

Daar werd toen tot de uitgave besloten van een tijdschrift, onder leiding van F r e u d en B l e u l e r, waarvan J u n g de redactie op zich zou nemen, en dat als naam voeren zou: „Jahrbuch für Psychoanalytische und Psychopathologische Forschungen". Het eerste deel van dit Jahrbuch zag in 1909 het licht.

Onafhankelijk van F r e u d heeft de Züricher School (B l e u l e r, J u n g) het door W u n d t aangegeven associatie-experiment aangepast aan de psychoanalyse en eene associatie-methode ontworpen, die ten doel heeft door te dringen tot het onbewuste van den patiënt. Zij heeft hoofdzakelijk eene theoretisch-experimenteele waarde en leidt tot eene omvangrijke maar oppervlakkige oriënteering ten aanzien van het onbewuste conflict (complex). F r e u d vergelijkt hare beteekenis voor den psychoanalyticus, met die der qualitatieve analyse voor den chemicus. Met de Züricher associatie-methode was een eerste brug geslagen tusschen de experimenteele psychologie en de psychoanalyse.

Bleuler toonde voorts aan, dat een zeer groot aantal zuiver psychiatrische gevallen door dezelfde mechanismen konden verklaard worden welke door Freud waren bevonden dienstig te zijn om den droom en de neurose te verklaren, terwijl Jung[1]*) met succes de psychoanalyse wist toe te passen op de meest vreemde en duistere verschijnselen der Dementia praecox en den oorsprong dezer ziekte vermocht op te sporen in den levensloop van de lijders en de omstandigheden waarin zij verkeerd hadden.* [1])

Van toen af aan was het den psychiaters niet meer mogelijk om de psycho-analyse te ignoreeren. In 1911 zette Bleuler de kroon op het werk, door in zijn groot werk „Ueber die Schizophrenie" aan de psycho-analytische ideeën een zelfde recht toe te kennen als aan de klinisch systematische beschouwingswijze.

Sinds de samensmelting der Weener en Züricher scholen, die in 1907 heeft plaats gegrepen, nam de belangstelling voor de Psycho-analyse steeds meer en meer toe. Het aantal artsen die haar wilden leeren kennen, met het doel haar in de praktijk toe te passen, werd belangrijk grooter en het getal van publicaties en tijdschriften, aan haar gewijd, groeide steeds meer aan in weerwil van de aanvallen en de vijandige houding van medische zijde, die de nieuwe leerstellingen op congressen en in geleerde gezelschappen moest doorstaan. Zij baande zich een weg in alle landen, schrikte de psychiaters op en deed de geleerden op andere gebieden der wetenschap versteld staan.

In 1909 hielden Freud en Jung beide, daartoe aangezocht door het college van professoren der „Clark-University" te Worcester (Mass.) bij Boston, ter gelegenheid van de viering van het 20-jarig bestaan dier hoogeschool, voordrachten over psycho-analyse, welke groote waardeering vonden en veel nieuwe aanhangers

---

[1]) *„Ueber die Psychologie der Dementia präcox"* (1907).

bezorgden. Onder dezen schaarde zich James Putnam, hoogleeraar in de neuro-pathologie aan de Harvard-University, die van aanvankelijk tegenstander, een overtuigd bekeerling werd.

Wat de Europeesche landen aangaat, heeft Frankrijk tot heden het minst belangstelling getoond in de Freud'sche leer. Daar is de meening gangbaar, dat wat er goed mocht zijn in de Psycho-analyse, reeds vroeger door Janet was verkondigd, ja slechts eene herhaling met onbeduidende veranderingen zou zijn van diens opvattingen en dat, wàt van deze ideeën afwijkt, uit den booze is. Het was Janet zelf die op het congres te Londen in 1913 zich in dien zin uitliet, doch toen duchtig is terecht gezet door Dr. E. Jones, die hem zijn gebrek aan kennis van zaken, zijn onwetendheid in de bestaande litteratuur over het onderwerp onder het oog bracht.

In Holland heeft al vroegtijdig Freud's leer ernstige aanhangers gewonnen en sedert April 1917 constitueerde zich te Amsterdam eene Afdeeling van het „International Verein für Psycho-analyse", dat onder hare leden twee hoogleeraren in de psychiatrie, K. Bouman van de Amsterdamsche- en G. Jelgersma van de Leidsche Universiteit, telt. De eerste officiëele erkenning, die de droomduiding en de psycho-analyse in Europa deelachtig is geworden, werd haar gebracht door laatstgenoemden hoogleeraar in zijn inaugurale rede als Rector magnificus van de Leidsche Universiteit, den 9en Februari 1915 gehouden.

In Zweden heeft Paul Bjerre, die den bekenden psycho-therapeut Otto Wetterstrand opvolgde, de analytische behandeling in zijne praktijk ingevoerd. In Noorwegen werd door R. Vogt te Christiania met waardeering gewaagd over de psycho-analyse, in zijn leerboek der Psychiatrie „Psykiatriens grundtrack".

Wat Rusland betreft, hier werden bijna alle werken van Freud in de landstaal overgezet. K. Wulff te

Odessa vertegenwoordigt daar op waardige wijze F r e u d's school.

In Hongarije vond de analyse tot dusverre weinig aanhangers, maar daar te lande vergoedt de welbekende Dr. F e r e n c z i, een van F r e u d's trouwste discipelen, door hoedanigheid ruimschoots het gemis aan hoeveelheid.

In Duitschland wordt sedert jaren de psycho-analyse veel besproken, maar ondervindt zij veel tegenwerking van officieele zijde; slechts enkele leiders van sanatoria voor zenuwlijders hebben zich openlijk voorstanders verklaard van de F r e u d'sche leer, o.a. B i n s m a n g e r in Kreuzlingen, M a r e i n o w s k y in Holstein, terwijl Dr. A b r a h a m, vroeger assistent van prof. B r e u l e r, sedert jaren in Berlijn psycho-analyse toepast en een waardig vertegenwoordiger van den meester is.

In den loop der jaren is de analyse rijker van inhoud geworden en heeft toepassing gevonden op andere domeinen der neurosenleer en der psychiatrie. Ook hebben eenige geleerden — niet geneeskundigen — haar toegepast op andere geestes-wetenschappen. Aldus bracht de analyse ons niet alleen de duiding van pathologisch gebeuren, maar toonde zij ook verband te hebben met het zieleleven van den normalen mensch en wees op het bestaan van tot dusverre niet vermoede betrekkingen tusschen de psychiatrie en zeer uiteenloopende andere wetenschappen die met psychologie in verband staan. Zoo konden vele mythen en sprookjes, dank zij hunne analogie met droomen, als deze geduid worden. Op dat gebied hebben zich R i k l i n, A b r a h a m en vooral ook R a n k verdienstelijk gemaakt. J o n e s en S t o r f e r pasten de droom-symboliek met vrucht toe op vraagstukken der mythologie en der folklore. Een zeer belangrijke arbeid, die een compromis beoogde te zijn tusschen godsdienstige en mythologische fantasieën en de neurose, werd door J u n g gepubliceerd. F r e u d zelf wees den weg die van de

droomduiding leidde tot de analyse van dichterlijke scheppingen.

In zijn „Gradiva" toonde hij aan, hoe de door dichters gevonden droomen zich vaak ten overstaan van de analyse als echte droomen verhouden. De theorie van het onbewuste zieleleven maakte het mogelijk, zich eene eerste voorstelling van het wezen van den dichterlijken scheppingsarbeid te vormen; de waardeschatting van het spel der instinkten, waartoe het onderzoek der neurosen ons bracht, deed de bronnen ontdekken van de scheppingen van den kunstenaar en bracht vraagstukken aan de orde, als op welke wijze de artisten op deze prikkels reageeren en hoe zij die reacties inkleeden (R a n k, Der Künstler; S a d g e r, R e i k, Dichter-analysen; F r e u d, Kindheitserinnerungen des Leonardo da Vinci; A b r a h a m, Analyse von Segantini).

Op het gebied der wetenschappelijke letterkunde, in verband beschouwd met de psycho-analyse, verscheen het degelijk werk van R a n k „Ueber das Inzest-motiv".

F r e u d schreef in 1910 een arbeid, waarin hij de analogie aantoont die er bestaat tusschen het ceremonieel van den godsdienst met dat van den neuroselijder.

In zijn arbeid „Die Frömmigkeit des Grafen von Zinzendorf" heeft de predikant Dr. P f i s t e r te Zürich op het verband gewezen dat bestaat tusschen dweperij op godsdienstig gebied en perverse erotiek. De vraagstukken der ethnologische psychologie werden door F r e u d aan de analyse getoetst in zijn vier opstellen „Ueber Totem und Tabu". In zijn boek „Der Witz und Seine Bedeutung zum Unbewussten" gaf hij een eerste voorbeeld hoe men onderwerpen van aesthetischen aard langs analytischen weg behandelen en belichten kan. H i t c h m a n n en V o n W i n t e r s t e i n maakten een begin met door middel der analyse licht te werpen op philosophische persoonlijkheden en hunne stelsels. Het

tijdschrift „Imago", in 1912 opgericht door Hans Sachs en Rank, opende zijne kolommen voor artikelen en studies van de verschillende vakwetenschappen in verband met de analyse. In zijn boek „Die psychoanalytische methode" (1913), wijst pastor Pfister op de groote waarde der analyse in hare toepassing op de paedagogie. Talloos zijn de relaties, die bestaan tusschen de verschillende wetenschappelijke gebieden en de medische psycho-analyse, en zoodra de wederstanden tegen laatst genoemde wetenschap van medische zijde zullen overwonnen zijn, bieden die betrekkingen een vruchtbaar veld van onderzoek aan, aan een generatie van vorschers. Even zoomin als welke revolutionaire beweging ook op wetenschappelijk gebied, heeft de Freud'sche analyse zich haar weg weten te banen zonder heftigen wederstand.

De poging om haar dood te zwijgen in het isolement van haar ontdekker heeft niet te min korter geduurd dan „la guerre du silence", gericht tegen het werk „Du sommeil et des états analogues" en de boycotting van medische zijde, door zijn maker Liebeault ondervonden, toen deze pionier der wetenschappelijke psycho-therapie de leer der hypnose en suggestie openbaarde.

Zeer opmerkelijk was het, dat men destijds de goede uitkomsten door de toepassing der hypnotische suggestie van Duitsche zijde poogde verdacht te maken door deze toe te schrijven aan het veelvuldig voorkomen van hysterie bij de Franschen en speciaal bij de Parijzenaars. Men kon er uit afleiden dat volkeren-haat en afgunst meer dan wetenschappelijke overweging bij die veroordeeling voorzat. Dat die vijandige instelling niet specifiek Duitsch maar algemeen menschelijk schijnt te zijn, leert ons de in 1913 op het internationaal geneeskundig congres in Londen door den Franschen neuroloog P. Janet geuite bewering, dat het ontstaan eener leer als die der psycho-analyse, alleen mogelijk was in een

stad als Weenen. Alleen in zulk een atmosfeer van zinnelijkheid en onzedelijkheid, gelijk in die stad voorkomt en in geen enkele andere plaats haar weêrga vindt, meende hij, kon de leer geboren worden dat de neurosen haar ontstaan vinden in stoornissen van het geslachtsleven; de psycho-analyse zou een afbeeldsel, anders gezegd, eene projectie zijn van deze speciale Weener verhoudingen. Dat niet alleen nationale wangunst en nijd, maar bepaald ook onkunde bij bovengenoemde hoonende, den man van wetenschap, die ze uitsprak, onwaardige en declineerende uitlating, voorzaten, bewijst het al zeer naïef votum door dienzelfden Parijzer geleerde op het hier in Amsterdam gehouden Internationaal Congres voor Psychiatrie in 1907 uitgebracht: „Je n'ai pas lu, il est vrai, les oeuvres de M. F r e u d mais, pour ce qui regarde ses théories, c'est de la mauvaise plaisanterie!"

Maar ook in het Duitsche land zijn de beoefenaars der wetenschap niet al te kieskeurig in hunne uitlatingen tegen andersdenkende collega's. Het was toch de hoogleeraar H o c h e van de Universiteit F r e i b u r g i/B., die in 1911 op het congres der Z.-W. Duitsche psychiaters de F r e u d'sche beweging „eine epidemische Geistesstörung unter Aerzte" noemde.

Deze banvloek zal even weinig afbreuk doen aan F r e u d's leer als destijds de hooghartige veroordeeling in 1889 van het therapeutisch hypnotisme bij monde van Prof. E w a l d in eene vergadering van de Berliner medizinische Gesellschaft uitgebracht, aan de leer der hypnose en suggestie, schade heeft kunnen te weeg brengen.

Een waardig verdediger van de leerstellingen van F r e u d heeft B l e u l e r zich getoond in zijn arbeid „Die Psycho-analyse Freud's" (1911). In ons land was het de bekende psychiater Aug. S t ä r c k e, die in 1912 in de Neurologische en Psychiatrische bladen een duidelijk overzicht publiceerde van den toenmaligen stand

van het vraagstuk der psycho-analyse, dat getuigde van schrijver's groote waardeering voor het werk van den grondlegger der nieuwe leer.

Toen Bleuler in zijn twee jaren later verschenen boek over Schizophrénie hare toekomende plaats aan de psycho-analyse inruimde, werd hij deswege scherp over den hekel gehaald, maar in zijn jongste geschrift (1914, Die Kritiken der Schizophrénie), dat een verweer tegen die kritieken inhoudt, schrijft hij onder meer:

„Ich meine, dass die verschiedene bisherigen Psychologieën zür Erklärung der Zusammenhänge psychogenetischer symptome und krankheiten arg wenig geleistet haben, dass aber die Tiefen-psychologie (lees de Psycho-analyse) ein Stück derjenigen erst noch zu schaffende Psychologie gibt, welcher der Arzt bedarf, um seine kranken zu verstehen und rationell zu heilen".

Hier boven gewaagden wij reeds van een eerste samenkomst van beoefenaren der psycho-analyse, die, na de unie tusschen de Züricher en Weener scholen, plaats heeft gehad te Salzburg in het voorjaar 1908. Deze werd in Maart 1910 door een tweede congres gevolgd, ditmaal te Neurenberg. Bij die gelegenheid werd op initiatief van Freud eene officieele Internationale Psychoanalytische Vereeniging gesticht, onder presidium van Dr. G. C. Jung. Deze vereeniging zou ten doel hebben de bevordering der psycho-analytische wetenschap, zoowel uit het oogpunt der zuivere psychologie, als uit dat van hare toepassing in de geneeskunde en op de psychische wetenschappen, mitsgaders moeten dienen tot onderlingen steun der leden in al hunne strevingen naar het verwerven en verbreiden van de kennis der nieuwe wetenschap.

Er vormden zich vier locale afdeelingen: Berlijn, Zürich, Weenen en Buda-Pesth, respectievelijk voorgezeten door de doctoren Abraham, Jung, Adler en Ferenczy. Een eigen orgaan Correspondenz-Blatt zou

het Centraal-bestuur in staat stellen voeling te houden met de plaatselijke groepen. Bovendien werd besloten tot de uitgave van het Zentrall-Blatt für Psycho-analyse, waarvan F r e u d de hoofdleiding op zich nam, terwijl aan A d l e r en S t e k e l de redactie werd toevertrouwd. De eerste aflevering van dit blad verscheen in September 1910.

Andermaal kwamen F r e u d's getrouwen bijeen in September 1911, ditmaal in Weimar. Dat congres overtrof nog zijne voorgangers door wetenschappelijk belang en welgezinde stemming. Maar het twee jaren later gehouden congres, September 1913, in München, werd tot een onverkwikkelijk tooneel van tweedracht en liep uit op eene scheuring in twee partijen toen J u n g zich eene herkiezing tot president liet welgevallen, niettegenstaande het twee vijfde deel der aanwezige leden hem hun vertrouwen onthielden.

Intusschen had zich, onder voorzitterschap van Dr. L. S e i f, in München eene nieuwe locale groep van het Internat. Verein für Psycho-analyse in Mei 1911 geconstitueerd. Dat zelfde jaar volgde de stichting der eerste Amerikaansche afdeeling „The New-York Psychoanalytic Society", voorgezeten door Dr. A. B r i l l en weldra eene tweede „The American Psycho-analytic Association", onder presidium van Prof. Dr. P u t n a m. Engeland bleef niet achter, waar Dr. E. J o n e s de leiding op zich nam van eene in Londen zich gevormd hebbende groep. De laatst aangekomene onder hare zusteren was de Nederlandsche afdeeling, van welker samenstelling in April 1917 wij reeds hierboven gewaagden.

Met enkele woorden willen wij nog wijzen op de reeds zeer omvangrijke literatuur, die de psycho-analyse bezit, en op een reeks tijdschriften, die uitsluitend aan hare verspreiding gewijd zijn. Als eerste periodische publicatie melden wij de „S c h r i f t e n zur angewandten Seelenkunde", die een vijftiental belangrijke

bijdragen leveren van Freud (1—7), Riklin, Jung, Abraham (4—11), Rank (5—13), Sadger, Pfister, M. Graf, Jones (10—14), Storfer en Von Hug-Helmuth.

Van af 1908 verscheen onder Jung's redactie het Jahrbuch für Psycho-analytische und Psycho-pathologische Forschungen en beleefde vijf jaargangen. Onder persoonlijke leiding van Freud en de redactie van Abraham en Hitchmann, met eenigszins veranderden titel: Jahrbuch der Psycho-analyse, verschijnt het opnieuw. Het Zentrallblatt für Psycho-analyse beleefde drie jaargangen. Wetenschappelijke geschillen en veranderde inzichten noopten eerst Adler uit de redactie te treden, terwijl Freud wegens persoonlijke geschillen met den anderen redacteur Stekel in 1912 zich onttrok aan de leiding van dit blad. Inplaats hiervan verscheen in 1913 als nieuw orgaan der Vereeniging, het „Internationale Zeitschrift für aerztliche Psycho-analyse". Aanvang 1912 zag een ander tijdschrift het licht: „Imago", geredigeerd door Dr. Hans Sachs en Dr. Otto Rank, uitsluitend gewijd aan de toepassingen der analyse op geestes-wetenschappen.

Eindelijk verdienen nog bizondere vermelding het in Boston (Noord-Amerika) uitgegeven Journal of abnormal psychology, dat vele goede bijdragen op 't gebied van psycho-analyse inhoudt en The Psychoanalytic Review, dat sedert 1913 in New-York verschijnt onder redactie van White en Jelliffe.

Dat zich onder de aanhangers eener nieuwe leer straks afvalligen vertoonen, die denkbeelden voorstaan welke indruischen tegen de aanvankelijk vastgestelde grondslagen dier nieuwe begrippen, is eene gebeurtenis die ons stellig niet behoeft te verbazen. Herhaaldelijk toch wordt daarvan gewag gemaakt in de annalen van de geschiedenis der geneeskunde.

Wij behoeven ons slechts een oogenblik terug te den-

ken in het 7e en 8e decennium van de vorige eeuw, om te zien hoe de aanhangers van het Grand-hypnotisme van C h a r c o t te vuur en te zwaard te keer gingen tegen de school van L i é b e a u l t en hoe laatstgenoemde Nancy'er geleerde de treurige ondervinding moest opdoen, dat zijn beroemde leerling B e r n h e i m, hem in zijn leer in zeker opzicht aan de kaak stelde toen deze samen met D e l b o e u f de paradoxe verdedigden: ,,comme quoi il n'y a pas d'hypnotisme"! En moesten wij het in 1903 op het congres te Brussel niet aanhooren, dat de Berner hoogleeraar D u b o i s met voorname geringschatting over hypnose en suggestie sprak, deze ,,uit den booze" verklaarde, zijn collega's die zich van de therapeutische suggestie bedienen, voor T h a u m a t u r g e s schold, de pose aannam van een hervormer te zijn op het gebied der psychische therapie en er zich op verhief slechts door (eerlijke) overtuiging zijne zenuwpatiënten te genezen en dàt, terwijl men in zijn boek ,,Les psycho-névroses et leur traitement moral" geen bladzijde kan lezen zonder te stooten op de meest overtuigende bewijzen, dat zijne beste successen te danken zijn aan directe en verkapte suggestie.

Het bevreemdt ons dan ook niet dat er onder de leerlingen en aanvankelijke aanhangers van F r e u d en zijne leer dissidenten voorkomen. Zij vormen twee onderscheiden groepen, wier voormannen Alfred A d l e r en C. G. J u n g zijn. De eerste heeft zich vrijwel geheel en al afgescheiden en verkondigt eene leer, door hem Individual-psychologie genoemd, die eene der psycho-analyse volstrekt vijandige richting heeft ingeslagen.

De wijziging, door J u n g in de F r e u d'sche leer aangebracht, veronachtzaamt de leer der verdringing, vestigt de aandacht tijdens de behandeling hoofdzakelijk tot de recente gebeurtenis, met verwaarloozing van het in het verleden voorgevallene, verwart de droomfaçade met de aan haar te gronde liggende latente droom-

gedachte, kent aan het incest-complex slechts symbolische beteekenis toe, doet haar verworden tot eene oppervlakkige analyse, die veel gelijkenis heeft met de zoogenaamde rationeele psycho-therapie van Dubois. Beide methodes streven er naar om neurosen te genezen door ethische leering. De daarbij door Dubois gevolgde weg schijnt van milderen zin en meer mededoogen voor den patiënt te getuigen dan die door Jung wordt voorgeslagen. De nieuw-Zürichsche School, meent Freud, had niet den langen omweg over Weenen behoeven te maken om ten leste te land te komen in het zoo nabij gelegen Bern. Naar zijn oordeel levert de z.g.n. wijziging, door Jung in zijne analyse aangebracht, een pendant van het beroemde Lichtenberg'sche mes. Hij heeft het heft veranderd en een nieuw lemmet ingezet; en omdat dit nu hetzelfde fabrieksmerk draagt, zouden wij het instrument voor het vorige in de plaats moeten aannemen.

De psycho-analyse, zooals de Weener hoogleeraar die ontdekt en voortgebouwd heeft, is de jongste der vier onderscheidene vormen der psycho-therapie. Theoretisch verleent zij ons het beste inzicht in de ziektewording van de neurose. Zij dringt door tot aan de wortels van het kwaad, beschikt over eene meer volledige techniek dan hare zusters. Haar middelen tot diagnostiek dienen gelijktijdig hare therapie. Terecht gaf Bleuler haar den naam Tiefen-psychologie.

Zij kan niet toegepast worden op alle gevallen van psychogene ziekten en onder alle omstandigheden. Eene nauwkeurige selectie dient verricht te worden. In vele gevallen dient het aanbeveling om vermoedelijk voor de kuur geschikte gevallen aan eene provisoire behandeling van eenige dagen te onderwerpen en van den uitslag dezer af te laten hangen of deze zal voortgezet worden.

Feitelijk komt slechts de groote minderheid der gevallen van zenuwlijden in aanmerking om analytisch

behandeld te worden. Eene dusdanige behandeling vereischt van den kant der patiënten veel zelfverloochening en oprecht verlangen om te genezen; van dien van den geneesheer geduld, groote toewijding en diep psychologisch inzicht.

Zoo maakt zij dus in geenendeele de andere vormen der psychische geneeswijze overbodig.

In verreweg de meeste gevallen zal men bij de behandeling van zenuwlijders tot zijn doel geraken door de aanwending van palliatieve hulp, die ons de m o r e e l e p s y c h o-t h e r a p i e biedt, welke tot het g e m o e d spreekt van den patient, hem sust, troost, moed inspreekt, lichamelijk en zedelijk verzorgt; daar nevens kan men partij trekken van de s u g g e s t i e-t h e r a p i e, die een wissel trekt op patiënt's geloof en vertrouwen in de genezing; of eindelijk zal men, zich tot de intelligentie van den lijder richtende, dezen door leering, overtuiging, r é e d u c a t i e pogen te genezen. Door aldus te handelen brengt men in vele gevallen groote verbetering aan en niet zelden bereikt men uitkomsten, als tijd en omstandigheden mede dienen, welke duurzame genezing vrijwel nabij komen.

Aan den geschoolden arts, die in elk zich aanbiedend ziektegeval zoowel de psychologische zijde als den anatomisch-psychologischen kant van het hem voorgelegd vraagstuk weet te belichten, blijve de beslissing welken weg men te bewandelen heeft om genezing, zoo deze mogelijk is, te verkrijgen.

Amsterdam, December 1917.

Dr. A. W. VAN RENTERGHEM.

EERSTE VOORLEZING

INLEIDING

Dames en Heeren!

Het is mij niet bekend of eenigen onder u, hetzij door hooren-zeggen of door eigen studie, meer of minder afweten van Psychoanalyse, maar ik voel mij verplicht tot u te spreken alsof u er geheel onbekend mede waart, en dat wel krachtens den naam, dien ik gekozen heb als aankondiging van deze lessen, welke eene elementaire inleiding tot de studie der psychoanalyse beoogen.

Toch mag ik wel aannemen dat u bekend zijt met de omstandigheid dat de psychoanalyse een methode is, die tot doel heeft het geneeskundig behandelen van zenuwzieken.

Met voorbeelden wil ik verder toelichten hoe op het gebied dezer nieuwe therapie wetten gelden, die vaak geheel en al indruischen tegen die, welke tot dusverre in de geneeskunst werden gevolgd.

Tot nu toe waren wij meestal gewoon om, als wij eene nieuwe geneeswijze op een patiënt wilden gaan toepassen, hem de daarmede verbonden bezwaren zoo licht mogelijk voor te stellen en zijn vertrouwen op de goede resultaten der behandeling aan te wakkeren.

Dat wij, door aldus te handelen, de kansen op een goeden uitslag van de kuur meenen te bevorderen, ligt voor de hand.

Heel anders gaan wij te werk, als wij ons voornemen een zenuwlijder met psychoanalyse te behandelen. Wij verbergen hem dan niet dat de methode moeilijkheden met zich mee brengt, langen tijd vereischt, inspanning en offers kost; dat we niet zeker kunnen zijn van het succes,

aangezien dat afhankelijk zal zijn van zijn gedrag, zijn opvatting, zijn handelbaarheid, zijn volharding.

Natuurlijk hebben wij gegronde redenen voor een oogenschijnlijk zoo verkeerde wijze van optreden, die gij misschien later zult leeren begrijpen.

Duidt het mij niet euvel als ik met u vrijwel op gelijke wijze handel als met bedoelden zenuwlijder. Want eigenlijk kom ik tot u met den raad: blijft weg van mijn volgende les! Het onderwijs der psychoanalyse toch is zeer onvolkomen en kan ook uiteraard nog niet anders zijn; en de moeilijkheden, die ons in den weg staan bij het vormen van een eigen oordeel over haar, zijn legio.

Ik zal u aantoonen hoe het niet anders kan of de gansche richting uwer voorafgegane studie en geheel uwe gewone wijze van denken moeten u onvermijdelijk doemen om tegenstanders der psychoanalyse te zijn en u moet zeer veel in u zelf overwinnen als u dien instinctmatigen tegenstand meester zoudt willen worden. Natuurlijk kan ik u niet voorspellen welk denkbeeld u zich van de psychoanalyse vormen zult op grond van mijne mededeelingen. Wel kan ik u zeggen dat u door het aanhooren ervan, niet zult kunnen leeren hoe gij een psychoanalytisch onderzoek moet instellen of eene behandeling van dien aard leiden.

Als er iemand onder u is, die, niet tevreden met eene oppervlakkige kennismaking der Psychoanalyse, zich geheel aan haar studie zou willen wijden, zou ik hem dat niet alleen afraden, maar hem bepaald aanraden er van af te zien. Zooals de zaken nu staan, kan hij er zeker van zijn dat een dergelijke beroepskeus hem tijdens zijne studiën aan de universiteit vele moeilijkheden zal baren, en als hij als geneesheer in de praktijk komt, zal hij ondervinden dat de maatschappij zijn streven niet begrijpt, dat ze hem niet vertrouwt, hem vijandig is en dat ze al de booze geesten, die in haar binnenste op den loer liggen, op hem zal loslaten.

Hoeveel legioenen deze booze geesten vormen kunnen, is zoo ongeveer op te maken uit de gruwelen die de

thans in Europa woedende oorlog met zich medebrengt.

Er zijn stellig nog personen genoeg, die, — trots de vele moeielijkheden welke zich daarbij voordoen, — zich toch tot het verkrijgen van nieuwe kennis voelen aangetrokken. Mochten er intusschen onder u enkelen zijn die zulke gedachten koesteren en, niettegenstaande mijne waarschuwingen, toch een volgenden keer weer hier verschijnen, dan zullen zij mij natuurlijk oprecht welkom zijn.

Het is hun goed recht te vernemen welke de bezwaren zijn die de psychoanalyse met zich mede brengt.

Ziet hier b.v. de moeielijkheden die zich bij het aanleeren van en het onderricht in de psychoanalyse voordoen. Bij het ontvangen van elk geneeskundig onderwijs is u steeds gewoon geweest dat alles aanschouwelijk voorgesteld werd, dat u alles zelf mocht zien. U ziet het ontleedkundig preparaat, het praecipitaat bij de scheikundige reactie, de samentrekking van de spier als gevolg van de prikkeling van haar zenuw. Later maken uwe zintuigen kennis met den patiënt, met de verschijnselen zijner ziekte, met de producten van het ziekte-proces en in vele gevallen zelfs met den veroorzaker der ziekte in geïsoleerden toestand.

Bij het chirurgisch onderwijs ziet u opereeren en moogt u zelf medehelpen. Bij psychiatrische gevallen worden u patiënten voorgesteld die door hunne veranderde gelaatstrekken en gezichtsuitdrukking, hunne manier van spreken en zich te gedragen, u waarnemingen in overvloed geven, die een diepen indruk bij u achterlaten.

Zoodoende vervult de medische voorganger als 't ware de rol van den gids en uitlegger, die den bezoeker door een museum rondleidt, terwijl gij, als de bezoeker, in onmiddellijke betrekking komt tot de voorwerpen en meent de overtuiging van het bestaan der nieuwe feiten door eigen waarneming te hebben verkregen.

In de Psychoanalyse gaat het nu helaas geheel anders. Het eenige wat bij de analytische behandeling geschiedt is, dat er tusschen patiënt en geneesheer eene wisseling van gedachten plaats heeft. De patiënt vertelt van dingen,

die gebeurd zijn, praat over de indrukken van den dag, klaagt zijn nood, uit zijne wenschen en gevoelsaandoeningen. De geneesheer hoort toe, tracht richting te geven aan den gedachtengang van zijn patiënt, hem aan te zetten tot herinnering, zijn aandacht in bepaalde banen te leiden; hij geeft hem verklaringen en bestudeert de reacties van begrijpen en van afweer, die hij aldus bij den patiënt verwekt.

De onontwikkelde vrienden en verwanten onzer patiënten hechten louter aan wat zicht- en tastbaar is, het meest aan handelingen zooals zij die zien gebeuren in een cinematograaf-voorstelling. Zij steken het dan ook niet onder stoelen en banken dat zij geen geloof hechten aan het genezen eener ziekte door eenvoudig over en weer praten. Dit getuigt zoowel voor hun bekrompenheid als voor hun inconsequentie. Diezelfde bekenden en verwanten toch zijn er ook van overtuigd dat de verschijnselen, die de patiënten vertoonen, enkel producten hunner verbeelding zijn. Oorspronkelijk golden woorden voor toovenarij en nog heden ten dage heeft het woord veel van zijn tooverkracht behouden. Door woorden kan de eene mensch den anderen gelukkig maken, maar hem ook tot vertwijfeling brengen. Door woorden deelt de leeraar zijn kennis mede aan den leerling, brengt de redenaar zijne toehoorders in vervoering en geeft richting aan hun oordeel en hunne besluiten. Woorden wekken gemoedsaandoeningen en zijn het gebruikelijke middel van de menschen om over en weer op elkander invloed uit te oefenen. Wel verre van geringschatting te koesteren voor het aanwenden van woorden in de Psychothérapie, zouden wij gaarne toehoorders willen zijn bij het woordenspel dat plaats heeft tusschen den analyseerenden geneesheer en zijn patiënt.

Maar zelfs dat is ons niet gegund.

De dialoog, die bij de psychoanalytische behandeling gevoerd wordt, duldt geen toehoorders, kan geen demonstratie velen.

Het is natuurlijk mogelijk om tijdens een psychiatrische

les een lijder aan neurasthenie of aan hysterie aan de studenten voor te stellen. Hij kan dan zijne klachten uiten, zijne verschijnselen meêdeelen, maar daarbij blijft het. De mededeelingen, die de analyse hem ontlokken zal, zal hij slechts voorwaardelijk doen, onder den invloed van een gevoelsverhouding tot den arts. Zijn woord zou verstommen zoodra een enkele hem onverschillige persoon daarvan getuige ware. Die mededeelingen toch houden verband met alles wat hij als maatschappelijk zelfstandig persoon juist voor anderen dient te verbergen en voorts met alles wat hij ook voor zichzelf verzwijgen wil.

Gij kunt dus geen toehoorder zijn bij eene psychoanalytische behandeling. Gij kunt er slechts over hooren spreken en in den waren zin des woords kunt gij met de psychoanalyse slechts kennis maken door hooren-zeggen.

Door dit onderricht uit de tweede hand komt gij, waar u zich een oordeel over psychoanalyse wil vormen, in zeer ongewone verhoudingen; kennelijk zal het hoofdzakelijk afhangen van het vertrouwen dat gij stellen kunt in uw zegsman.

Laat ons eens veronderstellen dat gij in plaats van eene psychiatrische, eene historische les bijwoont en dat de leeraar mededeelingen ten beste geeft omtrent het leven en de oorlogsdaden van Alexander den Groote. Welke gronden zoudt gij dan hebben om aan de waarheid zijner mededeelingen te gelooven? Op het eerste gezicht schijnt de toestand in dit geval nog ongunstiger dan in dat van de Psychoanalyse; de leeraar in de geschiedenis is evenmin tegenwoordig geweest bij de krijgstochten van Alexander als gij. De Psychoanalyticus bericht ten minste nog over zaken, waarbij hij zelf een rol heeft gespeeld. Laat ons nu eens nagaan op welken grond wij geloof hechten aan de mededeelingen van den geschiedenisleeraar. Hij put zijne motieven uit de berichten van schrijvers der oudheid die tijdgenooten van Alexander waren of in een tijd leefden, toen genoemde gebeurtenissen nog niet tot het verre verleden behoorden. Zoo b.v. uit de werken van Diodorus,

Plutarchus, Arrianus en anderen. Hij kan u afbeeldingen laten zien van munten en standbeelden van den koning en u eene photographie toonen van het mozaiek dat den veldslag bij Issus voorstelt. Op den keper beschouwd, kunnen deze documenten hoogstens bewijzen dat vroegere generaties reeds de daden, door Alexander verricht, als werkelijkheid aanvaard hebben, en dan zoudt u ook deze aanvaarding aan een critiek moeten onderwerpen. Deze zou uitmaken dat niet alles in die berichten omtrent Alexander geloofwaardig of als zeker aan te nemen is, maar toch betwijfel ik of u de college-zaal zoudt verlaten zonder te gelooven aan de realiteit van Alexander den Groote.

Uw oordeel zou in hoofdzaak zich baseeren op twee overwegingen: primo hierop dat de leeraar geen denkbare reden hebben kan om te beweren dat iets werkelijk heeft plaats gehad als hij zelf niet aan die werkelijkheid zou gelooven, en secundo dat alle historische werken, die ons ter beschikking staan, de gebeurtenissen op ongeveer dezelfde wijze vermelden. Als gij vervolgens de oudere bronnen onderzoekt, zult gij letten op dezelfde tijdstippen, op de mogelijke beweegredenen der zegsmannen en op de overeenstemming der getuigen onderling. De uitkomst van het onderzoek zal, in dit geval van Alexander, stellig bevredigend zijn, doch zou zeer waarschijnlijk anders uitvallen als er sprake geweest was van Mozes of Nimrod. Maar duidelijk genoeg zal het u bij verdere gelegenheden blijken welken twijfel gij inbrengen kunt aan de geloofwaardigheid van den psychoanalytischen verslaggever.

Nu verwacht ik van u, en gij hebt er het volste recht toe, deze vraag: Wanneer wij ons op objectieve wijze niet kunnen overtuigen van de waarde der psychoanalyse en er geen mogelijkheid bestaat om haar te zien demonstreeren, hoe is er dan gelegenheid om psychoanalyse te leeren en zich te overtuigen van de waarheid van hare beweringen?

Dat leeren is inderdaad niet gemakkelijk en er zijn dan ook weinig menschen, die de psychoanalyse behoorlijk ge-

leerd hebben; maar natuurlijk bestaat er toch een bruikbare weg om tot de kennis ervan te geraken.

Men leert psychoanalyse vooreerst door de eigen persoonlijkheid als onderwerp van studie te nemen. Dit is wel niet hetzelfde als wat men verstaat onder zelfbeschouwing, maar desnoods zou men het onder die rubriek kunnen rangschikken.

Er doet zich een reeks voor van algemeen bekende en zich veelvuldig vertoonende psychische verschijnselen, die als onderwerp kunnen dienen voor eene dergelijke analyse van zichzelf, als men slechts eenig onderricht heeft gehad in de daartoe noodige techniek. Zij kan ons de overtuiging bijbrengen die we zoeken, n.l. die van de realiteit der feiten, die de Psychoanalyse beweert dat bestaan en ons het bewijs leveren dat de opvattingen betreffende die analyse juist zijn.

Zeker zijn er aan den aangegeven weg bepaalde grenzen gesteld, en komt men ongetwijfeld verder als men zich onderwerpt aan de analyse van een op dit punt degelijk onderlegd geneesheer, waardoor men de inwerking der analyse op zichzelf gewaar wordt en in de gelegenheid komt de techniek, die door genoemden geneesheer wordt aangewend, aldus te leeren (af te zien). Deze bizondere en zoo geschikte weg is natuurlijk alleen te benutten door den enkeling en niet door een geheel college van studenten.

Eene tweede moeilijkheid, welke zich in uwe verhouding tegenover de psychoanalyse voordoet, komt niet op rekening van deze als zoodanig, maar moet gezocht worden in het feit, dat gij een tijd lang in de geneeskunde hebt gestudeerd.

De door u gemaakte studiën hebben aan uw denken eene bepaalde richting gegeven, welke totaal verschilt van den koers, die door de psychoanalyse gevolgd wordt. Men heeft u geleerd een anatomischen grondslag te zoeken voor de functies en de stoornissen in de functies van het organisme, deze chemisch en physisch te verklaren en biologisch op te vatten; maar men verzuimde er u op te wijzen welk

een groot aandeel het psychisch element heeft in de verrichtingen van dit wonderbaar samengesteld organisme. Daarom is het psychologisch denken u vreemd gebleven en zijt ge er toe gekomen eene dergelijke opvatting te wantrouwen, deze, als niet-wetenschappelijk, op zij te schuiven en haar over te laten aan de fantasie van leeken, dichters, natuurphilosofen en mystici. Deze beperking strekt ten nadeele van uw medisch kunnen, want de patiënt zal niet verzuimen u den ziele-kant van zijn lijden te toonen — zooals dat elken mensch eigen is — en tot uw straf zult ge ondervinden, dat ge, door dien niet te begrijpen, minder invloed op zijn lijden zult kunnen uitoefenen dan de door u zoo geminachte leeken-geneesheeren, natuurartsen, mystici. Ik weet wel, dat men voor dit te-kort in uwe voorbereiding tot geneesheer verontschuldigingen kan aanvoeren. De philosophische hulp-wetenschap, die de leemte in uw medisch weten zou kunnen aanvullen, wordt u niet bijgebracht. Noch de beschouwende, noch de beschrijvende en evenmin de zich aan de physiologie der zintuigs-organen aansluitende, z.g.n. proefondervindelijke psychologie — die alle in de scholen geleerd worden — zijn bij machte u iets bruikbaars bij te brengen ten opzichte van de betrekking die er bestaat tusschen geest en lichaam, of u een begrip te geven van eene mogelijke stoornis in de psychische functies.

Wel is waar behoort het tot het onderricht der psychiatrie, den aanstaanden geneesheer een beschrijving te geven van de waargenomen stoornissen in het zieleleven en deze verschijnselen te rangschikken in klinische ziektebeelden; maar als men 't goed nagaat twijfelt zij op gegeven oogenblikken zelf aan de wetenschappelijkheid van een dusdanig optreden.

De verschijnselen, die deze ziektebeelden samenstellen, zijn ten opzichte van hun oorsprong, mechanisme en onderlinge associaties onbekenden; zij worden niet gedekt door aantoonbare wijzigingen in het anatomische substraat van

het zielsorgaan of in laesies, die hun optreden zouden kunnen verklaren.

Deze stoornissen in het zieleleven zijn alleen dàn vatbaar voor genezing, wanneer zij zich ontpoppen als nevenwerkingen van een organisch lijden.

Deze leemte nu poogt de Psychoanalyse aan te vullen. Zij stelt zich ten doel een psychologischen grond te vormen voor de psychiatrie; zij wenscht de gemeenschappelijke basis te vinden, welke ons begrijpelijk zal weten te maken waar organische en psychische stoornissen samen komen.

Om dat doel te bereiken dient men elke vooropgezette meening, die verband houdt met anatomie, chemie of physiologie, te laten varen, moet men zich louter bedienen van zuiver psychologische hulp-hypothesen en ik vrees dat juist dàt u aanvankelijk vreemd zal voorkomen.

Aan de tweede moeielijkheid hebt u geen schuld; ook heeft uwe voorafgegane studie, noch uwe positie er iets mede uit te staan.

De psychoanalyse zelve verkondigt twee meeningen, waarmede ze de gansche wereld in 't harnas jaagt en zich den algemeenen afkeer op den hals haalt; de eene bewering geeft aanstoot aan een intellectueel, de andere aan een aesthetisch-moreel vooroordeel, door de wereld gekoesterd. En deze vooroordeelen zijn lang niet gering; zij beschikken over een groote macht, waar zij toch haar ontstaan danken aan nuttige en noodzakelijke evoluties van het menschdom.

Met affect beladen krachten bevestigen die vooroordeelen en het is dan ook zeer moeielijk om er zich tegen te verweren.

De eerste dier onwelgevallige veronderstellingen der psychoanalyse luidt: dat de psychische gebeurtenissen als zoodanig onbewust zijn en dat slechts enkele handelingen en brokstukken van het gansche zieleleven bewust verloopen. Herinnert gij u, dat wij tot nu toe gewoon waren om psychisch en bewust voor een en hetzelfde te houden? Het bewustzijn, heeft men ons juist geleerd, is de karak-

teristieke eigenschap van het psychische in ons, en psychologie geldt als de leer van den inhoud der psyche.

Ja, zoo vanzelf sprekend komt ons die gelijkstelling voor, dat wij een twijfel aan de waarheid dezer theorie als volslagen onzin meenen te moeten beschouwen en toch kan de psychoanalyse niet nalaten dien twijfel te opperen en staande te houden; zij blijft er bij dat de begrippen „bewust" en „psychisch" niet identiek zijn, elkander niet dekken. Volgens de definitie, die de psychoanalyse van het begrip psychisch geeft, vallen hieronder gebeurtenissen op het gebied van ons voelen, denken, willen; en beweert zij dat er ook onbewust denken en willen voorkomt. Door deze bewering verspeelt zij al dadelijk alle sympathie van de vrienden der nuchtere wetenschap en laadt zij de verdenking op zich, dat zij eene fantastische geheime leer verkondigt, die in het duister werkt en in troebel water vischt.

Maar, waarde toehoorders, gij kunt natuurlijk nog niet begrijpen met welk recht ik een phrase van zoo abstracten aard als: „het psychisch gebeuren is bewust gebeuren" als een vooroordeel durf te brandmerken. U kunt ook niet raden welke evolutie aanleiding gegeven hebben kan tot de verloochening van het onbewuste, als men het bestaan van zulk een zielstoestand mag aannemen, en wat voor belang het kan hebben om aldus te handelen.

Het lijkt louter een woordenstrijd of men al medegaat met het denkbeeld dat het begrip psychisch identiek is met bewust of wel dat het verder reikt in zijn beteekenis, en toch kan ik u verzekeren dat de hypothese van het bestaan van onbewuste zielsgebeurtenissen tot het zichvormen eener nieuwe richting in de wereld en in de wetenschap heeft geleid.

U zult u ook evenmin kunnen voorstellen hoe deze eerste koene zet, door de psychoanalyse gedaan, innigen samenhang vertoont met de tweede stelling, die ik nu ga meedeelen.

Die tweede stelling, door de psychoanalyse verkondigd als een der uitkomsten van haar onderzoek, houdt in dat natuurlijke aandriften, die men slechts als sexueele — in

engeren zoowel als in ruimeren zin — kan opvatten, een zeer groote en tot heden niet voldoend erkende rol spelen in de oorzakenleer der neurosen en psychosen, der zenuw- en zielsziekten.

En, sterker nog, dat diezelfde sexueele roerselen van niet weinig invloed zijn op de scheppingen van den menschelijken geest op het gebied van de hoogere beschaving, van de kunst, van maatschappelijke verhoudingen.

Het groote struikelblok voor de wetenschappelijke wereld bij hare waardeering van de psychoanalytische beweging, moet, naar mijn ervaring, gezocht worden in den weerzin, door bovengenoemde stelling gewekt. Weet gij welke verklaring wij voor dit feit hebben gevonden? Wij zijn de meening toegedaan dat de beschaving gewrocht werd onder den drang van de noodzakelijkheid om in het leven te blijven ten koste van de bevrediging van het instinct; en datzelfde spel (proces) herhaalt zich voortdurend doordat de enkeling, die zijn intreê maakt in de menschelijke gemeenschap, telkens weer de bevrediging zijner lusten ten offer brengt ten gerieve van het algemeen. Onder de aldus verbruikte natuurdriften spelen de sexueele hartstochten eene belangrijke rol. Zij worden bij dat offer gesublimeerd, d.w.z. zij verlaten den hun door de natuur aangewezen weg, die het sexueele doel beoogde, en worden geleid naar maatschappelijk hooger staande, niet meer geslachtelijke doeleinden.

Dit gebouw is echter labiel, de geslachtsneigingen zijn moeielijk in toom te houden en vaak loopt de enkeling, die zich aan de eischen der beschaving wil aanpassen, gevaar dat zijn geslachtsdrang weigert te gehoorzamen aan de poging om dezen te sublimeeren.

De maatschappij kent geen grootere bedreiging voor hare beschaving, dan die, welke haar te wachten staat van de bevrijding van de sexueele neigingen en den terugkeer van deze tot hare oorspronkelijke doeleinden. Daarom wordt zij niet gaarne herinnerd aan het bestaan van dit onbetrouwbare element harer grondvesten; zij zou het liefst de macht van

het sexueele instinct willen negeeren en voorkomen dat de beteekenis van het geslachtsleven den enkeling verklaard wordt. Zij heeft verkozen langs paedagogischen weg de aandacht van dit gebied in zijn geheel af te leiden. Daarom staat zij niet toe dat de Psychoanalyse zich met dit onderzoekingsveld bezig houdt en laat zij niet na het als kwetsend voor het gevoel, verderfelijk voor de moraal of als gevaarlijk voor de zeden te brandmerken. Maar dergelijke tegenwerpingen snijden geen hout, waar het gaat om het goed recht van een wetenschappelijk objectief gegeven. De tegenwerping zal, wil zij gehoor vinden, gegrond moeten zijn op verstandsmotieven. Nu is het een eigenschap van 's menschen natuur om iets, waar men niet van houdt als „niet-goed" te beschouwen en dan zijn er altijd gemakkelijk tegen-argumenten te vinden. Daarom veroordeelt de maatschappij hetgeen haar tegenstaat, bestrijdt zij met logische en zakelijke argumenten de Psychoanalyse. Maar zij put hare argumenten uit gevoelsbronnen en klampt er zich aan vast als aan een vooroordeel, waardoor alle pogingen tot tegenspraak met onmacht geslagen worden.

Van onzen kant, dames en heeren, verstouten wij ons te verzekeren dat wij bij het opstellen van de zoo aangevochten bewering geen vooropgezette meening hebben gehuldigd. Ons doel was eenvoudig op een feit te wijzen, waarvan wij het bestaan door naarstig arbeiden hebben mogen ontdekken. Wij behouden ons het recht voor om eene inmenging van overwegingen van practischen aard, als bovenbedoelde, in wetenschappelijke zaken volstrekt buiten te sluiten, zelfs zonder een voorafgaand onderzoek onzerzijds of de vrees, die ons deze overwegingen wil voorschrijven, al of niet recht van bestaan heeft.

Slechts op enkele der vele moeielijkheden, die het gebruik maken van de psychoanalyse met zich medebrengt, heb ik tot dusverre uw aandacht gevestigd. Zij zijn voor een begin reeds meer dan genoeg.

Als u den indruk, dien zij op u maken, voldoende kunt verwerken, zullen wij verder gaan.

TWEEDE VOORLEZING

DE VERGISSINGEN

Dames en Heeren!

Wij willen dezen keer niet met vooropstellingen beginnen, maar met een onderzoek.

Als onderwerp van dat onderzoek kiezen wij eenige verschijnselen, die zich vaak voordoen, zeer bekend zijn en waaraan men gewoonlijk toch weinig aandacht schenkt.

Met ziekte hebben ze niets gemeen, daar men ze bij elk gezond mensch kan waarnemen. Ik bedoel de zoogenaamde vergissingen, die de mensch begaat. Men wil iets zeggen en zegt daarvoor een ander woord; men wil iets opschrijven en schrijft een ander woord. Soms merkt men het, soms ook ontgaat het ons. Men noemt dat zich-verspreken, verschrijven; of wel bij het lezen van gedrukt of geschreven schrift, leest men iets anders dan er staat, wat men verlezen noemt; zoo ook kan het oor verkeerd opvangen wat er gesproken wordt, verkeerd hooren. Bij de beoordeeling van deze vergissingen wordt natuurlijk aangenomen dat een organisch lijden van het gehoor hier buitengesloten is.

Een andere reeks van dergelijke verschijnselen heeft tot grondslag een vergeten; dat wil niet zeggen een voorgoed-vergeten-zijn, maar een tijdelijk vergeten, zooals b.v. wanneer iemand zich een naam niet te binnen kan brengen, dien hij toch kent en, als hij genoemd wordt, ook dadelijk herkent; of wel als hij vergeet iets uit te voeren, wat hij zich had voorgenomen te doen en zich later van dit feit rekenschap geeft; het dus slechts op een bepaald tijdstip heeft vergeten.

Bij een derde reeks van verschijnselen ontbreekt het ken-

merk van het slechts tijdelijke, bijvoorbeeld, bij het verleggen of bij het analoge verschijnsel van het verliezen van een voorwerp. Men heeft iets weggelegd, maar weet niet meer waar. Hier geldt het een vergeten, dat men geheel anders opvat dan een ander soort van vergeten; iets waarover men zich verwondert, waar men zich aan ergert in plaats van het heel natuurlijk te vinden.

In aansluiting hiermee noemen we nog zekere vergissingen, waarbij het karakter van tijdelijkheid zich weer wel vertoont: men gelooft b.v. een tijdlang iets, terwijl men voor en na weet dat het anders is. En zoo zijn er een tal van overeenkomstige verschijnselen, onder verschillende namen u allen bekend. De innige verwantschap tusschen al deze verschillende gebeurtenissen wordt hierdoor uitgedrukt dat alle als voorste lettergreep van haar naam het woordje ver gekregen hebben. De gebeurtenissen zijn niet gewichtig, van korten duur, van weinig belang in 's menschen leven. Slechts zelden heeft er een, zooals b.v. het verliezen van voorwerpen, eenige praktische beteekenis. Daarom trekken ze niet zoo de aandacht en maken geen diepen indruk op het gemoedsleven.

Het zijn dan deze verschijnselen, waarvoor ik uwe belangstelling vraag. Wellicht zult U mij toevoegen: ,,Wij staan voor zoovele ernstige raadselen in de wijde wereld om ons heen zoowel als in den engeren kring van ons ziele-leven; er zijn zooveel wonderen op het gebied der stoornissen van het zieleleven, die opheldering eischen en ook waard zijn, dat het werkelijk tijdverspilling lijkt om onzen arbeid en onze aandacht aan dergelijke nietigheden te verspillen". ,,Als u ons zoudt kunnen verklaren hoe het komt dat iemand met gezonde oogen en ooren bij klaarlichten dag soms dingen ziet en hoort, die er niet zijn; waarom een ander plotseling gelooft dat hij vervolgd wordt door personen, die hem tot dusverre het liefst waren in de wereld; of met de grootste scherpzinnigheid het bestaan verdedigt van waanvoorstellingen, die zich aan hem opdringen en waarvan zelfs een kind den onzin inziet, dàn zouden wij wat aan uwe psycho-

analyse hebben; maar als ze ons met niets anders weet bezig te houden dan met de kwestie waarom een feestredenaar zich vergist in het bezigen van een woord, of waarom een huisvrouw haar sleutels verlegd heeft en soortgelijke bagatellen meer, dan kunnen we onzen tijd beter besteden en onze aandacht op betere wijze benutten".

Daarop zou ik willen antwoorden: ,,Geduld! Dames en heeren! Ik ben er zeker van dat uwe kritiek het spoor bijster is". Ik geef toe dat de psychoanalyse er zich niet op kan beroemen zich nimmer met kleinigheden in te laten. Integendeel: gewoonlijk bezigt zij als waarnemingsmateriaal juist die onbeduidende voorvallen, die door de andere wetenschappen als al te nietig op zij worden geschoven, den afval dus als 't ware van de verschijnselenwereld. Maar verwart u in uwe kritiek de belangrijkheid der problemen niet met de vreemdheid der gegevens? Bestaan er geen dingen van groote beteekenis, die zich onder zekere voorwaarden en op bepaalde tijden, slechts verraden door zeer vage aanduidingen? Het zou mij niet moeielijk vallen u hiervan verscheidene voorbeelden te noemen.

Ik stel aan u, jonge mannen, die zich onder mijn gehoor bevinden, de vraag, uit welke schijnbaar nietige aanduidingen ge de gevolgtrekking maakt, dat ge de genegenheid van een dame hebt gewonnen; hebt gij daarvoor een vurige liefdesverklaring noodig of is voor u een voor een ander onmerkbare blik niet voldoende geweest of wel een vluchtige beweging, een iets langere handdruk dan gewoonlijk?

En als u als rechter van instructie in een strafzaak optreedt, zult u dan om den dader van een moord als zoodanig aan te klagen, wachten totdat u het photographisch portret van den moordenaar met zijn daaraan toegevoegd adres — dat hij op de plaats van het misdrijf heeft laten liggen — zult gevonden hebben; of zult ge noodzakelijkerwijze tevreden zijn met vagere gegevens en minder duidelijke aanwijzingen omtrent den gezochten dader? Laat ons daarom de zwakke aanduidingen niet geringschatten. Allicht helpen zij ons om de duidelijker gegevens op het spoor te komen. Overigens

ben ik het met u eens dat de groote wereldwonderen en de wetenschappelijke vraagstukken in de eerste plaats aanspraak maken op onze belangstelling. Maar het helpt ons meestal al heel weinig of men zich al ernstig voorneemt om al zijn kracht in te spannen aan de oplossing van een of ander groot probleem. Men weet dan dikwijls niet eens hoe men zal aanvangen. Waar het wetenschappelijk werk geldt heeft men meer kans van slagen als men dàt aanpakt wat voor de hand ligt en waartoe men een weg voor zich geopend ziet. En doet men dien arbeid grondig, zonder vooropgezette meening en te stoute verwachtingen en dient het geluk ons eenigszins, dan kan — als gevolg van het verband waardoor alles onderling samenhangt — zulk een arbeid zonder pretentie de intreepoort worden die tot de studie van de groote vraagstukken toegang geeft.

Zoo zou ik dan spreken om uwe belangstelling wakker te houden bij de studie van de oogenschijnlijk zoo onbeduidende vergissingen van gezonde personen.

Wat zou iemand, die niets van psychoanalyse afweet, ons antwoorden op de vraag: hoe verklaart ge dergelijke vergissingen?

Eerst zou hij zeker zeggen: ,,Wel, dat behoeft heelemaal niet verklaard te worden; dat is alles louter toeval". Wat bedoelt hij hier eigenlijk mede? Wil hij beweren dat er voorvallen plaats hebben — zij mogen dan nòg zou nietig zijn — die buiten den samenhang van het wereldgebeuren vallen, die evengoed niet zouden kunnen plaats hebben, evengoed als dat ze zijn zooals ze zijn?

Als iemand aldus het natuurlijke determinisme op een enkele plaats afbreekt, dan heeft hij de geheele wetenschappelijke wereldbeschouwing over hoop gegooid. Men zou hem dan onder het oog kunnen brengen dat zelfs de godsdienstige wereldbeschouwing dan nog veel consequenter is, waar zij ernstig verzekert dat zonder God's wil ook geen muschje ter aarde valt.

Vermoedelijk zal onze vriend de consequentie uit zijn eerste antwoord niet willen aanvaarden, zich bedenken en

zeggen dat als hij zulke vergissingen onderzoekt, hij er stellig een reden voor zal kunnen vinden. Het zijn geringe verrichtingsstoornissen, onjuistheden in de psychische prestaties, die gemakkelijk te verklaren zijn. Iemand, die overigens goed spreken kan, kan zich verspreken: 1^{0}. als hij zich wat onwel voelt en vermoeid is; 2^{0}. als hij geprikkeld is; 3^{0}. als hij door andere dingen afgeleid wordt.

Het is niet moeielijk om deze beweringen waar te maken. Het verspreken treedt inderdaad zeer vaak op, als men vermoeid is, hoofdpijn, migraine heeft. Onder diezelfde omstandigheden vergeet men ook licht eigennamen. Vele personen, die aan migraine lijden, weten aan het vergeten van eigennamen dat hun een aanval te wachten staat.

Ook als men opgewonden is, vergist men zich licht in het gebruik van woorden en niet alleen hierin maar ook in andere dingen, „men vergrijpt zich" b.v.; en het vergeten van voornemens zoowel als het verrichten van een massa van andere niet-bedoelde handelingen neemt toe als men verstrooid, dat wil eigenlijk zeggen, met zijn gedachten elders is.

Een zeer bekend voorbeeld is de professor uit de „Fliegende Blätter" die zijn paraplui laat staan en een verkeerden hoed opzet, terwijl hij in gedachten een vraagstuk oplost voor zijn boek dat straks verschijnen zal. Ieder kent zulke voorbeelden en beseft uit eigen ondervinding de mogelijkheid dat men voornemens, of afspraken die men gemaakt heeft, vergeet als men in dien tusschentijd door een of ander voorval sterk wordt bezig gehouden.

Dat alles klinkt zoo begrijpelijk dat tegenspraak vrijwel buitengesloten schijnt. Misschien is het dus wel niet zoo belangwekkend als we dachten. Laat ons intusschen de verklaringen, die men voor zulke vergissingen geeft, eens nader beschouwen. De omstandigheden, waaronder deze verschijnselen — naar men beweert — tot stand komen, zijn onderling niet van gelijken aard. De normale functie wordt, physiologisch gesproken, door onwel-zijn en storing in den bloedsomloop belemmerd; prikkeling, vermoeienis,

afleiding, zijn invloeden van anderen aard, die men als psycho-physiologische bestempelen mag. De beide laatste zijn theoretisch zeer bruikbaar. Door vermoeienis zoowel als door afleiding, misschien ook door opwinding in 't algemeen, komt het tot een verdeeling van de aandacht, waarvan het gevolg zijn kan, dat aan de een of andere handeling te weinig aandacht wordt geschonken, waardoor zij allicht onjuist verricht wordt. Een lichte stoornis in het algemeenwelzijn, wijzigingen in de circulatie in de hersenen, kunnen dezelfde uitwerkingen hebben, zoodat zij eveneens op de verdeeling van de aandacht invloed uitoefenen.

Dus zou er in al die gevallen slechts sprake zijn van een afleiding-van-de-aandacht, teweeggebracht door organische of psychische oorzaken.

Daarbij zou er voor de psychoanalyse dan niets overschieten als beweegreden om zich met de verschijnselen in te laten; en zouden we dus in de verleiding kunnen komen de zaak maar verder te laten rusten.

Toch, als we die waarnemingen nader onderzoeken, blijkt het dat de aandachtstheorie geen voldoende verklaring geeft voor het ontstaan dier vergissingen, dat die uitleg te wenschen overlaat. De ervaring leert toch dat zulke vergissingen ook voorkomen bij personen, die niet vermoeid zijn, noch verstrooid of geprikkeld, maar die volkomen normaal zijn; tenzij men den persoon, die zich vergist, eene geprikkeldheid of opwinding zou willen toedichten, waarvan hij zichzelf in 't geheel niet bewust is.

Zoo eenvoudig is de zaak ook niet, dat een handeling *per se* juist zal verricht worden als wij er met onze aandacht geheel en al bij zijn, en minder juist als deze gedeeltelijk afgeleid is. Er zijn een massa dingen, die we vrijwel automatisch doen, met weinig aandacht maar toch met groote zekerheid. De wandelaar, die nauwelijks weet waar hij heen gaat, volgt toch den juisten weg, houdt op als hij aan zijn doel is, zonder zich vergist, zich *verloopen*, te hebben. Tenminste zoo is het gewoonlijk.

Iemand, in 't pianospel bedreven, slaat, zonder erbij te

denken, de juiste toetsen op het klavier aan. Hij kan zich natuurlijk wel eens vergrijpen, maar indien het automatischspelen het gevaar van mistasten verhoogen zou, dan zou juist voor den virtuoos — wiens spel door veel oefenen een automatisme geworden is — het gevaar het grootst moeten zijn. We zien evenwel dat menige verrichting dikwijls *veel* zekerder uitgevoerd wordt, als we ze niet met zoo groote aandacht volgen en dat het ongeval van de vergissing zich juist dàn voordoet als een accurate uitvoering er erg op aankomt en de noodige aandacht er dus zeker niet aan onttrokken wordt. Men zou het vergrijpen dan kunnen toeschrijven aan *opwinding*, maar dan rijst weer de vraag waarom de *opwinding* niet juist de *aandacht* op het met zooveel spanning gewenschte resultaat veeleer zou ten goede komen.

Als iemand bij het houden van een belangrijke toespraak of bij een mondelinge mededeeling door *verspreken* het tegendeel zegt van wat hij bedoelde te zeggen, dan kan dat noch door de psycho-physiologische- noch door de aandachtstheorie genoegzaam verklaard worden.

Ook ontmoet men bij de vergissingen zoo vele kleine nevenverschijnselen, die ons onbegrijpelijk voorkomen en waarvan de tot nu toe gegeven verklaringen ons niet voldoen. Als b.v. op een gegeven oogenblik een naam ons ontschoten is, dan ergert dat ons, wij pogen ons dien te binnen te brengen en zetten ons met allen ernst daartoe. Waarom gelukt het dan, in dergelijke omstandigheden, aan den persoon zoo zelden — terwijl hij het zoo innig gaarne zou willen — zijn aandacht op dat woord te richten, terwijl het hem toch, zooals men zegt, op de tong ligt en hij het dadelijk, wanneer het genoemd wordt, als het juiste erkent? Soms ook doen zich gevallen voor, waarin de vergissingen zich vermenigvuldigen, zich aan elkander rijgen, elkander afwisselen. Een keer heeft men b.v. een afspraak vergeten; den volgenden keer neemt men zich voor die nu toch vooral goed te onthouden, maar nu blijkt het dat men zich vergist in het uur, of wel, men poogt langs een omweg op het

vergeten woord te komen, onderwijl vergeet men een tweeden naam, die ons had kunnen helpen om den eersten op te diepen; dan ontvalt ons eveneens een derde enz.

Hetzelfde speelt zich ook wel af bij drukfouten, die men moet opvatten als vergissingen van den zetter. Zoo'n hardnekkige drukfout moet eens ingeslopen zijn in een sociaal-democratische courant. Er stond te lezen in een verslag over een zeker feest: ,,Onder de aanwezigen werd ook opgemerkt Zijne Hoogheid de K o r e n prins". Die ingeslopen drukfout werd den volgenden dag verbeterd. Het blad verontschuldigde zich en schreef: ,,natuurlijk werd bedoeld de K n o r prins". In dergelijke gevallen spreekt men van den drukfout-duivel, van den zetkast-kobold enz., uitdrukkingen, die de grenzen overschrijden eener psycho-physiologische theorie van de drukfout.

Ik weet niet of het u bekend is dat men het v e r s p r e k e n uitlokken, als 't ware door suggestie oproepen kan. Een illustratie hiervan geeft de volgende anekdote: Eens toen een nieuweling op het gebied der tooneelspeelkunst belast was met de gewichtige rol in ,,de Maagd van Orleans", waar den koning moet worden medegedeeld dat de Connétable zijn zwaard terugzendt, haalde de acteur, die de heldenrol vervulde, de grap uit om tijdens de repetitie den verlegen kunstbroeder bij herhaling inplaats van den juisten tekst, voor te zeggen: ,,De confortabel zendt zijn paard terug" met het gevolg dat de ongelukkige debutant bij de opvoering van het stuk inderdaad dien verminkten volzin uitsprak, alhoewel — of misschien juist omdat — hij er genoeg voor gewaarschuwd was.

Deze verschillende kleine trekken kunnen door de theorie der afleiding-van-de-aandacht niet voldoende verklaard worden. Daarom behoeft die theorie nog niet verkeerd te zijn. Maar om te voldoen heeft ze een aanvulling noodig. Intusschen kan menige vergissing nog van een anderen kant beschouwd worden.

Als het meest geschikt voor ons doel zullen wij onder de vergissingen het v e r s p r e k e n tot voorbeeld nemen. We

hadden echter evengoed het verschrijven of verlezen kunnen kiezen.

Tot dusverre hebben we ons slechts de vraag gesteld, wanneer en onder welke omstandigheden men zich verspreekt; en dan ook alleen daarop antwoord gekregen. Men kan zijn belangstelling echter ook verder uitstrekken en nieuwsgierig zijn waarom men zich juist op deze en niet op een andere manier verspreekt; men kan precies dat willen overwegen, wat bij het verspreken tot uitdrukking komt.

Ge begrijpt dat, zoolang als deze vraag onbeantwoord blijft, zoolang men het effekt door het verspreken teweeggebracht, niet opheldert, het verschijnsel — al kan men er een physiologische verklaring voor vinden — psychologisch beschouwd, een toeval blijft. Als ik mij verspreek, zou ik dat kunnen doen op de meest verschillende wijzen, ik zou, inplaats van het eenige goede woord, duizend andere kunnen zeggen, afgezien nog hiervan, dat ik op allerlei manieren het geschikte woord zou kunnen verminken.

Bestaat er nu iets, dat mij in een bepaald geval dwingt juist die ééne manier van verspreken te volgen en niet een der tallooze andere, die mogelijk zijn; of moeten wij het aan het toeval, aan willekeur toeschrijven en is er ter beantwoording van deze vraag niets aannemelijks in 't midden te brengen?

Twee schrijvers, Meringer en Mayer (een philoloog en een psychiater) hebben in het jaar 1895 pogingen gedaan om de kwestie van het verspreken van dit gezichtspunt uit te bestudeeren. Daartoe werden voorbeelden bijeengezocht en deze, van een zuiver beschrijvend standpunt uit, uiteengezet. Dat kan natuurlijk niet als een verklaring gelden, maar er toch misschien den weg toe wijzen.

Zij onderscheidden verschillende vormen van verminking, die een zin ten gevolge van het verspreken ondergaat, als: *verwisselingen* — vervroegingen of *anticipaties* — *post-posities* — verdichtingen, samenvoegingen van niet bijeen behoorende deelen (*contaminaties*) en

plaatsverwisselingen van letters of lettergrepen (substituties).

Ziethier enkele voorbeelden van deze hoofdgroepen, door beide schrijvers ontworpen:

Eene verwisseling in de volgorde der woorden is b.v. als iemand zegt: De Milo van Venus inplaats van de Venus van Milo; eene anticipatie: „Es war mir auf der Schwest... auf der Brust so schwer"; eene post-positie: de bekende, verongelukte toast „Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unseres Chefs aufzustossen".

Deze drie vormen van verspreken komen niet vaak voor. Talrijker zijn de voorbeelden van verspreken door contaminatie en substitutie, o.a. waar een heer eene dame op straat als volgt aanspreekt: „indien gij het mij veroorloven wilt, zou ik u gaarne begeleid-digen".

In het woord-mengsel schuilt nevens het woord begeleiden duidelijk dat van beleedigen. (Men mag aannemen dat de jonge man niet veel succes op zijn aanbod zal gehad hebben.)

Als voorbeeld van substitutie noemen Meringer en Mayer het geval dat iemand zegt: „Ich gebe die Präparate in den Briefkasten", inplaats van „Brütkasten" enz.

De verklaring, die beide schrijvers geven, van de door hen verstrekte voorbeelden, is geheel ontoereikend. Zij zijn van oordeel dat de klank en de lettergrepen van een woord verschillende waarde hebben en dat de kracht, gelegd in het meerwaardige element, die in het minderwaardige storen kan. Zij doelen hierbij stellig op het, overigens niet zoo veelvuldig voorkomende, voor- en naklinken; in vele gevallen van verspreken komen bovengenoemde invloeden, al vertoonen zij zich ook, niet in aanmerking. Meestal verspreekt men zich door, in de plaats van het juiste woord, een ander dat er veel op lijkt te stellen, en voor velen kan die analogie het verspreken genoegzaam verklaren.

De volgende voorbeelden mogen dienen ter illustratie:

Een professor zegt in zijn intreê-rede:

„Ich bin nicht geneigt (werd bedoeld geeignet) die Verdienste meines sehr geschätzten Vorgängers zu würdi-

gen"; of dit verspreken van een anderen hoogleeraar: „Beim weiblichen Genitale hat man trotz vieler Versuohungen ... Pardon: Versuche ...."

De meest voorkomende en meest opvallende wijze van verspreken is die, waarbij men juist het tegendeel zegt van wat men voornemens was te zeggen.

Hier komen dus klankverschillen noch overeenkomstigheden in aanmerking en zou men den uitleg eerder hièrin moeten zoeken, dat tegenstellingen begrijpelijkerwijze zeer na aan elkaar verwant zijn en als psychologische associatie elkander zeer nabij komen. Historische voorbeelden van dergelijke vergissingen zijn er bij de vleet: Een president van het Huis van Afgevaardigden opende eens de zitting met de woorden: Mijne heeren, ik constateer dat er ... leden tegenwoordig zijn en verklaar daarom de zitting voor gesloten.

Eene andere veel voorkomende associatie, die, evenals de antagonistische, een gereede aanleiding tot ontsporen kan worden, geef ik u in het volgende voorbeeld: Men zegt, dat op een feest ter eere van het huwelijk van een kind van Prof. H. Helmholtz met een kind van den bekenden uitvinder en groot-industrieel W. Siemens, de beroemde hoogleeraar in de physiologie Dubois-Reymond, die de feestrede zou houden, zijn stellig zeer mooien en gloedvollen toast met deze woorden besloot: Leve dus de nieuwe firma: Siemens en — Halske. Wat natuurlijk de naam van de oude bekende firma was. Het verband van die beide namen is voor een inwoner van Berlijn stellig even bekend als dat van Riedel en Bentel voor een geboren Weener.

Zoo voegt zich de invloed der woordaankoppelingen bij dien van de klankbetrekkingen en woord-overeenkomsten.

Toch is dit alles nog niet voldoende.

Bij een reeks van gevallen blijkt het een onmogelijkheid de verklaring voor het verspreken te vinden tenzij men er dàt bij in aanmerking neemt, wat in een vorigen zin gesproken of ook slechts gedacht werd. Dus ook hier een geval van naklinken, post-positie, zooals Meringer beweerde; alleen maar van meer veraf.

Ik moet bekennen dat een en ander mij den indruk geeft dat we nu nog verder van de oplossing van het vraagstuk af zijn dan bij het begin van ons onderzoek.

Intusschen meen ik mij niet te bedriegen als ik beweer dat wij allen bij het bespreken van een en ander, door de voorbeelden van verspreken, een nieuwen indruk hebben verkregen, en het lijkt me wel de moeite waard daar een oogenblik bij stil te staan.

We hebben de voorwaarden bestudeerd, onder welke het verspreken tot stand komt; vervolgens de invloeden nagegaan die de wijze van verminking — door het verspreken veroorzaakt — bestemmen; maar we hebben nog niet onderzocht het effekt, dat het verspreken op zichzelf maakt, afgescheiden van de wijze van zijn ontstaan. Als we dàt doen, dan moeten we wel tot de slotsom komen: dat datgene wat, in sommige der voorbeelden, tot uiting komt, stellig ook zin, beteekenis heeft. Wat wil dat zeggen: het heeft zin? Het beteekent eenvoudig dat het effekt van het verspreken misschien wel het recht heeft beschouwd te moeten worden als een echte psychische handeling, die eveneens haar eigen doel nastreeft; als een uiting, die inhoud en beteekenis heeft. Tot nog toe spraken we steeds van vergissingen, maar nu schijnt het wel alsof de vergissing vaak een volkomen juiste handeling zou zijn, die alleen maar de plaats heeft ingenomen van de verwachte, bedoelde handeling.

In enkele gevallen heeft het er den schijn van dat de eigen beteekenis van de vergissing voelbaar en tastbaar is. Als de president van het Huis van Afgevaardigden de zitting bij de eerste woorden sluit inplaats van die te openen, dan zijn wij — op grond van onze kennis van de omstandigheden, waaronder dat verspreken plaats heeft — geneigd aan deze vergissing een beteekenis toe te schrijven. Hij stelt zich niets goeds voor van de zitting en zou zich gelukkig achten die dadelijk maar weer te kunnen opheffen. Deze beteekenis als waar aan te nemen, het verspreken op deze wijze te verklaren, kost ons in dit geval geen moeite.

Of als eene dame, schijnbaar lieftallig, aan eene andere vraagt: „dien prachtigen, nieuwen hoed hebt ge zeker zelf

aufgepatzt? (in plaats van „aufgeputzt"=opgemaakt, versierd), dan zal geen wetenschappelijk mensch ter wereld mij kunnen weerhouden van in dit verspreken deze uiting te veronderstellen: Die hoed is een „Patzerei" (d.w.z. staat patserig, poenig). Of als een dame, die bekend staat haar man onder den pantoffel te hebben, vertelt: „Mijn man heeft aan den dokter gevraagd wat hij voor een diëet moet volgen; maar de dokter heeft gezegd, hij behoeft geen diëet te volgen, hij kan eten en drinken wat ik wil", dan kan men toch moeielijk anders denken of dit verspreken is de uitdrukking van een consequent program.

Dames en Heeren, als de ondervinding nu leert dat het niet slechts enkele gevallen zijn, waarbij dit zich-verspreken en -vergissen toont een beteekenis te hebben, maar dat zulks in zeer vele gevallen voorkomt, dan zult u moeten toegeven dat de beteekenis, de zin van de vergissing — waarop tot dusverre geen acht werd geslagen — voor ons zoo belangwekkend wordt dat zij alle andere gezichtspunten met recht naar den achtergrond dringt. Wij kunnen dan alle physiologische en psycho-physiologische momenten ter zijde schuiven en mogen ons bepalen tot de zuiver psychologische studie van den zin, d.i. van de beteekenis, de bedoeling van de vergissing.

Daarom willen wij er ons nu toe zetten en een rijker waarnemings-materiaal rustig aan een onderzoek onderwerpen.

Alvorens daartoe over te gaan, zou ik u echter willen verzoeken mij eerst nog op een ander spoor te volgen. .

Het is een en andermaal gebeurd dat een dichter een verspreken of een vergissing als hulpmiddel gebruikt heeft bij zijn dichterlijke prestatie. Dit feit op zichzelf bewijst genoeg dat hij de vergissing — het verspreken b.v. — als een handeling beschouwt die zin heeft, aangezien hij haar met opzet doet. Want het komt toch niet voor dat een dichter zich toevallig verschrijft en dit verschrijven dan handhaaft als een zich-verspreken van een der figuren uit zijn werk. Hij wil ons door het verspreken iets doen begrijpen en wij kunnen dan nagaan wat dat wel zijn mag: of hij ons wil te

kennen geven dat de bedoelde persoon verstrooid, of misschien moede is, of wel straks aan migraine zal gaan lijden.

Natuurlijk willen wij er geen overdreven waarde aan hechten, als de dichter — waar hij zich van het verspreken bedient — in deze handeling beteekenis legt. In werkelijkheid zou de vergissing slechts in zeer zeldzame gevallen — of zelfs in 't geheel geen — zin kunnen hebben, een psychisch toeval kunnen zijn, en dan zou de dichter toch het recht behouden er door omschrijving zin in te brengen om ze zoodoende voor zijn doel bruikbaar te maken. Maar ook zou het niet te verwonderen zijn als we wat het verspreken betreft, meer van den dichter dan van den philoloog of den psychiater konden leeren.

Zoo'n voorbeeld van verspreken vindt men in den W a l l e n s t e i n (Piccolomini, eerste bedrijf, 5e tooneel). Max Piccolomini heeft in het vorige tooneel op hartstochtelijke wijze partij gekozen voor den hertog, en daarbij gedweept met de zegeningen van den vrede, welke hij op zijn reis had aanschouwd toen hij de dochter van Wallenstein naar de legerplaats van haar vader vergezelde. Hij laat zijn vader en den gezant van het hof, Questenberg, in groote ontsteltenis achter. En nu vervolgt het vijfde tooneel:

QUESTENBERG:
O wee ons! Staat het zoo?
Vriend, en wij laten hem in dezen waan
Van hier gaan, roepen niet onmiddellijk
Hem terug, dat wij hier aanstonds hem
De oogen openen?
OCTAVIO (uit een diep gepeins ontwakend):
Mij heeft hij die geopend
En 'k aanschouw meer dan mij lief is.
QUESTENBERG: Wat is er vriend?
OCTAVIO: Vervloekt zij deze reis!
QUESTENBERG: Hoezoo? Wat is er dan?
OCTAVIO: Komt! Ik moet
Terstond het ongeluksspoor vervolgen,
Moet met mijn oogen zien — kom —
(Wil hem meenemen.)

QUESTENBERG: Wat dan? Waarheen?
OCTAVIO (gehaast): Naar h a a r toe!
QUESTENBERG: Naar —
OCTAVIO (herstelt zijn vergissing):
Naar den hertog! Laat ons gaan! etc.

Octavio had willen zeggen: Naar hem, naar den hertog, maar verspreekt zich en verraadt — ons ten minste — door zijn woorden: „Naar h a a r toe" dat hij de reden zeer goed begrijpt, die den jongen krijgsheld zoo naar vrede doet verlangen.

Een nog treffender voorbeeld heeft O. R a n k ontleend aan S h a k e s p e a r e. Hij vond het in „de Koopman van Venetië" en wel in de bekende scène waar de gelukkige minnaar de keus doet tusschen de drie kastjes. Het lijkt mij het beste, de korte beschrijving van R a n k hier woordelijk weer te geven:

„Een dichterlijk bizonder fijn gemotiveerd en technisch glansrijk aangebracht v e r s p r e k e n — dat evenals het door F r e u d in W a l l e n s t e i n gevonden voorbeeld [1]), bewijst dat de dichters niet onkundig zijn van het mechanisme van den zin die er schuilt in de vergissing, en het begrip ervan ook bij den toehoorder veronderstellen, — is te vinden in Shakespeare's „De Koopman van Venetië" (3e Bedrijf, 2e tooneel). Portia, die door den wil van haar vader wordt gedwongen een echtgenoot te kiezen, die haar door het lot zal worden toegewezen, is tot nog toe aan alle ongewenschte vrijers door een gelukkig toeval ontkomen. Daar zij eindelijk in Bassiano den aanbidder heeft gevonden, dien zij werkelijk lief heeft, moet zij wel vreezen dat ook hij een verkeerd lot zal trekken. Zij zou niets liever doen dan hem zeggen, dat hij ook in dit geval zeker van haar liefde kan zijn, maar haar gelofte staat haar hierbij in den weg. Bij dezen inwendigen strijd laat de dichter haar tot den vrijer, aan wien zij de voorkeur geeft, zeggen:

---

[1]) Zur Psycho-Pathologie des Alltagslebens. 2e Aufl. S. 48.

Ik bid u, wacht nog! toef een dag of twee,
Aleer gij 't waagt; kiest gij verkeerd, dan moet
Ik ook uw bijzijn derven; stel 't nog uit;
Een stem spreekt in mij, — n e e n, h e t i s g e e n l i e f d e —
Dat ik u niet wil missen, en gij weet
Het zelf wel, dat geen hart deez' raad u geeft;
Maar hoor; — ik wensch, dat gij mij goed begrijpt, —
Een maagd mag enkel met gedachten spreken, —
Zoo gaarne hield ik u een maand of twee
Terug, aleer gij 't waagt. Ik kon u wijzen,
Welk kastjen 't is, maar dan ware ik meineedig —
Dat word ik nooit! En zoo kunt gij mij missen
Doch doet gij dit, dan wekt ge een boozen wensch
Dat ik meineedig waar' geweest. Uw oogen, —
O, toovermacht! — zij hebben mij gedeeld,
E n d e e e n e h e l f t i s d e u w e, d e a n d e r e d e u w e, —
D e m ij n e, m e e n d e i k, maar het mijne is 't uwe,
En zoo is alles 't uwe."

(Vertaling van Burgersdijk.)

Dus juist datgene, wat zij hem slechts lichtelijk beduiden wou, omdat zij het hem eigenlijk nog geheel moest verzwijgen, — namelijk, dat zij reeds vóór de keuze g e h e e l de zijne was en hem liefhad —, dat laat de dichter, met bewonderenswaardig fijn psychologisch gevoel, in het verspreken duidelijk uitkomen, en door dezen kunstgreep weet hij de ondragelijke onzekerheid van de gelieven en tevens de, ook bij den lezer of toeschouwer bestaande, spanning en onzekerheid te doen bedaren".

Mag ik er u nog op wijzen hoe fijn Portia op het laatst een schikking teweegbrengt tusschen de beide getuigenissen, die in het verspreken besloten zijn; hoe zij de tusschen beide bestaande tegenspraak opheft en ten slotte toch recht laat wedervaren aan het verspreken:

Maar het mijne is 't uwe,
En zoo is alles 't uwe.

Een denker, buiten de geneeskunde staande, heeft toeval-

ligerwijze de beteekenis, die in een vergissing ligt, door een opmerking aan den dag gebracht en ons de moeite, om deze te verklaren, bespaard. Gij kent allen den geestigen satyricus Lichtenberg (1742-1799) van wien Goethe gezegd heeft: „als hij een grap ten beste geeft, ligt er een vraagstuk in verborgen".

Welnu, toevalligerwijze sluit de grap tevens de oplossing van het vraagstuk in zich. Lichtenberg teekent in zijn luimige en satirische invallen dezen regel aan: Hij las steeds Agamemnon in plaats van „angenommen", zóó vlijtig had hij Homerus gelezen!

Hierin ligt werkelijk de theorie van het verlezen.

In de volgende les zullen wij nagaan of wij de opvatting der dichters betreffende de vergissingen kunnen deelen.

DERDE VOORLEZING

DE VERGISSINGEN

(VERVOLG)

Dames en Heeren!

In de vorige les zijn we op den inval gekomen, de vergissing niet te beschouwen in haar betrekking tot de door haar gestoorde, bedoelde prestatie, maar op-zichzelve, zooals ze reilt en zeilt. Wij hebben den indruk gekregen, dat zij in enkele gevallen haar eigen beteekenis schijnt te verraden en waren de meening toegedaan dat, wanneer nòg stelliger kon worden uitgemaakt dat de vergissing een beteekenis inhield, wij dan meer geneigd zouden zijn die beteekenis na te gaan dan wel de voorwaarden te bestudeeren, waaronder de vergissing tot stand kwam.

Laat ons nog eens vastleggen wat wij te verstaan hebben onder den „zin" van een psychisch gebeuren. Niets anders dan: het doel, waartoe het zijn diensten verleent en zijn plaats in een psychische reeks. Bij de meeste van onze onderzoekingen, kunnen we „zin" ook door „doel", „strekking" vervangen. Was het slechts een bedriegelijke schijn of een dichterlijke exaltatie van de vergissing toen wij in haar het aanwezig-zijn van een doel meenden te mogen erkennen?

Laten we ons houden aan de voorbeelden van verspreken en een groot aantal van die gevallen aan een onderzoek onderwerpen. Wij vinden dan gansche categorieën van gevallen, waarin het doel, de zin van het verspreken voor de hand ligt. Vooral daar, waar het tegendeel gezegd wordt, van wat bedoeld werd. De president zegt in zijn openingsrede: Ik verklaar de zitting voor g e s l o t e n. Hier is geen twijfel mogelijk. Zin en doel van zijn verspreken zijn, dat hij de zitting sluiten wil. „Hij zegt het toch zelf", zou men er bij willen voegen; wij behoeven slechts woordelijk aan

te nemen wat hij zegt. En komt nu niet aan met het praatje, dat dat niet mogelijk is, dat we toch weten dat hij de vergadering niet sluiten maar openen wilde, en dat hijzelf — dien wij erkend hebben als de hoogste instantie in deze — bevestigen kan, dat hij de vergadering wilde openen. Ge schijnt daarbij heelemaal te vergeten dat we samen hebben afgesproken de vergissing in de eerste plaats „op zichzelve' te beschouwen; hare verhouding tot de aanvankelijke bedoeling, die door haar gestoord is, moet eerst later te berde komen. Anders zoudt gij ophouden logisch te werk te gaan en het te bestudeeren vraagstuk eenvoudig weggoochelen, wat men in Engeland „begging the question" zou noemen.

In andere gevallen, waar men niet juist het tegenovergestelde heeft gezegd van wat bedoeld werd, toen men zich versprak, kan het toch zijn dat een tegenstelling bij het verspreken tot uiting komt.

„Ich bin nicht geneigt, die Verdienste meines Vorgängers zu würdigen". Geneigt is niet het tegenovergestelde van geeignet, maar het is zoo goed als een openlijke bekentenis, die een krasse tegenstelling vormt met de omstandigheden, waaronder en het oogenblik waarop de redenaar spreekt.

In weer andere gevallen voegt het verspreken eenvoudig een tweeden zin toe aan den eerstbedoelden. De volzin vormt dan als 't ware een samentrekking, verkorting, verdichting van meerdere volzinnen. Zoo zegt de vrouw van den pantoffelheld: „Hij mag eten en drinken wat ik wil". Het is net eender alsof ze zou gezegd hebben: „Hij mag eten en drinken wat hij wil; maar wat heeft hij eigenlijk te willen? In plaats van hem, wil ik". Versprekingen geven vaak den indruk van zulke verkortingen.

Zoo vraagt b.v. een professor in de ontleedkunde, na een demonstratie van de neusholte, of zijn toehoorders zijn uiteenzetting goed begrepen hebben en laat, na van allen een bevestigend antwoord gekregen te hebben, er op volgen: „dat kan ik haast niet gelooven, want, zelfs in een wereldstad als Weenen, kan men de menschen, die den bouw van

de neusholte goed begrijpen, aan één vinger, pardon, ik bedoel aan de vingers van één hand, optellen. Deze verkorte zinsnede heeft ook haar beteekenis; ze drukt de meening uit: er is maar één mensch die dat begrijpt.

Tegenover deze groepen van gevallen, in welke de vergissing zelve haar beteekenis doet uitkomen, staan er weer andere, waarin het verspreken als zoodanig, niets zinrijks vertoont en die dus onze verwachtingen erg teleurstellen. Als iemand door verspreken een eigennaam verdraait of een ongewone klanken-reeks uitbrengt, — en zoo iets komt toch vaak voor — dan lijkt het wel of wij de vraag: hebben alle vergissingen een zin? op negatieve wijze zouden moeten beantwoorden. Maar bestudeert men die voorbeelden nader dan blijkt het dat men heel goed tot die verminkingen komen kan en dat zelfs het onderscheid tusschen deze moeielijkere en de voorafgaande gemakkelijkere gevallen niet eens zoo groot is.

Een heer, wien men naar den toestand van zijn paard vraagt, geeft ten antwoord: „Ja, das draut... das dauert vielleicht noch einen Monat". Op de vraag wat hij eigenlijk zeggen wou, beweert hij nu dat hij gedacht had „das sei eine traurige Geschichte". Het samenvallen van dauert en traurig heeft het gemengde woord draut voortgebracht. (Meringer en Mayer.)

Iemand anders doet een verhaal van gebeurtenissen, die hem onaangenaam zijn en vervolgt: „voorts zijn er feiten te voorzwijn (zum Vorschwein) gekomen... Bij navragen hieromtrent verklaart hij dat hij die feiten in zichzelf „zwijnerijen" (Schweinereien) noemt. Door middel van een mengvorm is uit de woorden voorschijn (Vorschein) en zwijnerij (het zonderlinge voorzwijn (Vorschwein) ontstaan (Meringer en Mayer).

Laat ik u nog even het geval in herinnering mogen brengen van het jongmensch dat een hem onbekende dame wilde begleitdigen. Wij veroorloofden ons de vrijheid deze woordvorming te splitsen in begleiten en beleidigen en meenden zoo zeker van onze zaak te zijn dat wij een

bevestiging van de waarheid dier duiding onnoodig achtten. Uit deze beide voorbeelden moogt u de gevolgtrekking maken dat ook deze duistere gevallen van verspreken zich laten verklaren door het samenvallen, het interfereeren van twee verschillende bedoelingen van ons spreken; de verschillen ontstaan alleen hierdoor dat den eenen keer de eene bedoeling zich ten volle in de plaats stelt (s u b s t i t u t i e) van de andere — zooals bij het verspreken in tegenovergestelden zin — terwijl zij het een andermaal voor lief moet nemen zich te verminken of te wijzigen zoodat gemengde vormen ontstaan, die op zichzelf meer of minder zin hebben.

Wij gelooven nu achter het geheim van een groot aantal versprekingen te zijn gekomen; en willen nu verder gaan en trachten nog andere groepen, die ons tot dusverre raadselachtig voorkwamen, te leeren begrijpen. Wij kunnen b.v. niet gelooven dat er bij het verminken van namen steeds kwestie is van een concurrentie van twee op elkaar gelijkende en toch verschillende namen. Maar de tweede beteekenis is toch niet moeilijk te raden. Ook wanneer er van verspreken geen kwestie is wordt een naam vaak verminkt met de bedoeling er een slechten klank aan te geven of er iets vernederends in te leggen. — Dit is een bekende wijze van beschimpen, waarvan de welopgevoede mensch zich al spoedig zal onthouden, maar waar hij toch niet gaarne geheel van afziet. Het wordt vaak nog ingekleed in den vorm van „een grap", van overigens gering allooi. Als scherp geteekend, hatelijk voorbeeld van zoo'n naamverminking herinner ik eraan dat men van den naam van den president der Fransche republiek P o i n c a r r é in den laatsten tijd heeft gemaakt „Schweinskarré". De veronderstelling ligt dus voor de hand dat bij het verspreken door verminken van den naam, de bedoeling om te schimpen vaststaat.

Overeenkomstige verklaringen zijn van toepassing op zekere gevallen van verspreken, die een komische of absurde uitwerking hebben. „Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unseres Chefs a u f (inplaats van a n) zustossen" (oprispen

inplaats van klinken). Hier wordt de feestelijke stemming op onverwachte wijze bedorven door het uitspreken van een woord dat een walgingwekkende voorstelling oproept; en met het oog op het voorbeeld van sommige scheld- en twistredenen kunnen we moeielijk iets anders veronderstellen dan dat hier een neiging voorzit om een gehuicheld eerbetoon krachtdadig te weerspreken en de vergissing dus zooveel zeggen wil als: Geloof toch niet wat ik zeg, ik meen er niets van, ik lach om den kerel, enz. Volkomen hetzelfde geldt voor de manier van verspreken, waarbij onschuldige woorden in onfatsoenlijke en gemeene veranderd worden, zooals a p r o p o s in a p o p o s (popos = billen) of E i w e i s s-s c h e i b c h e n in E i s c h e i s s w e i b c h e n. (M. en M.)

Wij weten dat vele menschen geneigd zijn, er een genoegen in scheppen, om opzettelijk onschuldige woorden tot vieze te verdraaien; deze wijze van doen moet voor grappig, geestig doorgaan, en we dienen waarlijk, alvorens wij een oordeel vellen over den persoon, die zoo iets doet, wel goed na te gaan of hij opzettelijk grappig heeft willen zijn of zich werkelijk heeft versproken.

Zoo zouden wij dus met betrekkelijk geringe moeite het raadsel der vergissingen hebben opgelost! Het zijn geen vergissingen maar werkelijk psychische handelingen; zij hebben een eigen zin, zij ontstaan door het samenwerken — of liever gezegd — door de contrast-werking van twee uiteenloopende bedoelingen.

Doch ik begrijp best dat gij nu met tal van vragen zult komen aandragen en uw twijfel omtrent een en ander zult willen te kennen geven. En ik dien die vragen te beantwoorden, uw twijfel op te lossen alvorens wij ons tevreden zouden mogen achten over het bereiken van dit eerste resultaat van onzen arbeid. Ik wil u niet pressen tot een overhaast besluit. Laat ons alles veeleer, het eene voor, het andere na, nog eens rustig wikken en wegen.

Welke vragen zoudt ge mij willen stellen?

Of deze verklaring, naar mijn meening, geldig is voor

alle of slechts voor een bepaald aantal gevallen van verspreken?

Of men volgens denzelfden maatstaf ook de verschillende andere vormen van vergissingen meten mag, namelijk verlezen, verschrijven, vergeten, vergrijpen, verleggen enz.?

Welke beteekenis men dan nog mag toekennen aan de faktoren vermoeienis, opwinding, verstrooidheid, het afgeleid-zijn van de aandacht, gezien den psychischen aard van de vergissingen?

Voorts, nu gebleken is dat van de beide concurreerende bedoelingen der vergissingen de eene steeds volkomen bekend, maar de andere dat niet altijd is, wat doet men dan om de laatste te raden (te weten te komen), en als men meent ze ontdekt te hebben, hoe kan men dan het bewijs leveren, dat ze niet alleen waarschijnlijk maar de eenige juiste is?

Hebt u nog andere vragen te stellen?

Zoo niet, dan ga ik zelf met vragen voort. Ik herinner u er even aan dat ons aan de vergissingen als zoodanig eigenlijk weinig gelegen is, maar dat wij — door ze aan een onderzoek te onderwerpen — er wellicht iets uit kunnen leeren, dat ons behulpzaam kan zijn bij de studie der Psycho-analyse. Daarom stel ik deze vraag: Wat zijn het voor bedoelingen of neigingen, die zoo storend op andere kunnen inwerken en wat voor betrekking bestaat er tusschen de storende neigingen en de bedoelingen die gestoord worden?

Eerst na de oplossing van deze vraagstukken, zetten we onzen arbeid opnieuw voort.

Dus ten eerste vragen we ons af of deze duiding past op alle gevallen van verspreken.

Ik voor mij geloof dat dit inderdaad zoo is en wel hierom, omdat men bij het onderzoek van een dergelijk geval telkens zulk eene oplossing vindt. Maar omgekeerd kan men niet bewijzen dat een verspreken zonder zulk een mechanisme niet kan voorkomen. Hoe dit ook zij, voor ons doet het theoretisch weinig tot de zaak af, want de slotsom, die wij er uit trekken en die ons dienen moet bij de inleiding in de

psychoanalyse, blijft bestaan, zelfs wanneer — en dat is stellig niet zoo — ook maar in de minderheid van de gevallen van verspreken onze stelling juist zou blijken te zijn.

De volgende vraag, of men met denzelfden maatstaf ook de verschillende andere vormen van vergissingen mag meten, kan ik al dadelijk met ja beantwoorden. Bij de behandeling van die andere vormen als: verschrijven, vergrijpen enz. zult u zich daar zelf van kunnen overtuigen. Voor wij daartoe overgaan wil ik echter om redenen van technischen aard eerst het verspreken nog grondiger met u behandelen.

De vraag, welke beteekenis men nog mag toekennen aan die, door zekere schrijvers op den voorgrond geplaatste, faktoren als stoornis in den bloedsomloop, vermoeienis, opwinding, verstrooidheid, wanneer wij het beschreven psychisch mechanisme van het verspreken aanvaarden, komt een nadere beantwoording toe.

Verstaat mij wel, dat ik het goed recht dier faktoren niet in twijfel trek. Het komt over het algemeen zelden voor dat de psychoanalyse iets bestrijdt wat van andere zijde beweerd wordt; in den regel voegt zij slechts iets nieuws toe aan het bestaande, en soms gebeurt het wel dat juist dit tot dusverre over het hoofd geziene en nieuw-toegevoegde datgene blijkt te zijn waar het op aankomt.

Ik wil gaarne toegeven dat het zich-onbehagelijk-voelen, stoornissen in den bloedsomloop, uitputtingstoestanden, iemand — physiologisch beschouwd — voorbeschikt maken tot het zich-verspreken; ieder kan dat dagelijks ervaren. Maar wat verklaart men daar bitter weinig mede! Noodzakelijk zijn deze omstandigheden stellig niet om versprekingen te doen ontstaan. Deze vertoonen zich even goed bij volmaakt gezonde en normale personen. Alleen als begunstigende voorwaarden kunnen die lichamelijke verhoudingen in aanmerking komen om het eigenaardig psychisch mechanisme van het verspreken te begrijpen.

Om deze relatie duidelijk te maken zou men een vergelijking kunnen gebruiken, die reeds eerder dienst gedaan heeft,

maar die ik toch nog eens herhalen wil, omdat ik er op 't oogenblik geen betere voor in de plaats kan geven. Veronderstelt eens dat ik midden in den duisteren nacht op een eenzame plaats word overrompeld door een dief, die er met mijn horloge en mijn beurs van doorgaat en dat ik dan aan den naastbijgelegen politie-post een klacht in dezer voege indien: De eenzaamheid en de duistere nacht hebben mij zooeven mijn kostbaarheden ontstolen. Met recht zou de commissaris van politie mij dan toevoegen: ,,U schijnt al een overdreven mechanistische opvatting te huldigen omtrent het onrecht dat u geschied is. Laat ons de zaak liever anders bekijken. Met behulp van de duisternis en partij trekkend van de omstandigheid, dat gij alleen waart, heeft een onbekende schelm u van uw kostbaarheden beroofd. Het beste wat we in uw geval kunnen doen is, dunkt me, te trachten den dief op te sporen. Mogelijk kunnen we hem dan het gestolene weer afhandig maken".

De psychophysiologische faktoren als opwinding, verstrooidheid, afgeleid-zijn-van-de-aandacht helpen ons, zooals we zien, bitter weinig bij het verklaren van het verspreken. Zij zijn louter praatjes voor de vaak, doen denzelfden dienst als kamerschutten, die ons ook niet van ons doel afbrengen, noch beletten, dat we onderzoeken wat er wel achter hen verscholen mag zijn.

Het loont meer de moeite als wij nagaan, waardoor de opwinding veroorzaakt is, waarom de aandacht in een gegeven geval, zoo sterk werd afgeleid.

De gelijkenis in klank, de overeenkomstigheid van woorden en de voor de hand liggende associaties, die van de woorden uitgaan, hebben hier weer beteekenis. Zij maken het verspreken gemakkelijker; wijzen het den weg, dien het volgen kan. Maar als ik een weg vóór mij heb liggen, spreekt het dan vanzelf dat ik dien ook zal inslaan? Ik moet bovendien een reden, een aanleiding hebben om tot het volgen van dien weg te besluiten en daarbij een kracht die er mij langs voert.

Dus zijn die klank- en woordbetrekkingen evenals de

lichamelijke disposities slechts als voorwaarden te beschouwen, die het verspreken in de hand werken maar dit proces niet voldoende verklaren kunnen.

Ook dienen wij indachtig te zijn aan het feit dat in een overgroot aantal gevallen het spreken niet gestoord wordt door analogieën in klank van de gebruikte woorden met andere niet-gebezigde, noch door de innige associaties dier woorden met hunne antagonisten, en evenmin door de omstandigheid dat voor de hand liggende associaties eruit voortspruiten.

Tegenover Wundt's bewering, dat het verspreken zijn verklaring vinden kan in de omstandigheid dat — als gevolg van lichamelijke uitputting of vermoeienis — de neiging tot het ontstaan van associaties de overhand krijgt op de anders bedoelde zinswending, leert ons de ervaring echter dat in een reeks van gevallen van versprekingen van lichamelijk vermoeid-zijn van den persoon geen sprake is, en dat in een ander aantal gevallen de associaties het verspreken niet in de hand werken.

U kunt u misschien niet voorstellen van hoeveel gewicht die kwestie in hare gevolgen is.

Aan het bestaan van de bedoeling die storing ondervindt, is natuurlijk geen twijfel mogelijk; de persoon, die zich vergist kent en erkent die bedoeling. Alleen de bedoeling-tot-storen kan aanleiding tot twijfel aan haar bestaan geven.

Nu hebben we reeds vernomen, en stellig herinnert u zich dat nog, dat in een reeks van gevallen het bestaan van die andere bedoeling evenmin betwijfeld worden kan. Het effect, door het verspreken teweeggebracht, is er het bewijs van als we maar den moed hebben om dat effect als geldig te willen aannemen.

De president, die, door zich te verspreken, het tegendeel zegt van wat hij voornemens was te zeggen, wil stellig de zitting openen maar even stellig zou hij die ook willen sluiten. Dat is zoo helder als glas, hier blijft niets te verklaren over. Maar in de andere gevallen, in welke de storende

bedoeling de oorspronkelijke slechts verminkt, zonder zichzelve daarbij volledig te uiten, hoe kan men daar de storende bedoeling raden uit de teweeggebrachte verminking?

Om te beginnen is er een reeks van gevallen, waarbij dat op heel zekere en eenvoudige manier kan gebeuren, namelijk op dezelfde wijze waarop men de gestoorde bedoeling erkent. De spreker zelf deelt ze u mede; na het verspreken toch herstelt hij onmiddellijk zijn fout door het oorspronkelijk bedoelde woord te zeggen. „Das d r a u t, nein, das d a u e r t vielleicht noch einen Monat". Men laat hem dan meteen de storende bedoeling uitspreken, door hem de vraag te stellen: „Waarom hebt u toch eerst d r a u t gezegd?" Zijn antwoord luidt: „ik wilde zeggen: das ist eine t r a u r i g e Geschichte"; en in 't andere geval, bij het verspreken van „V o r s c h w e i n", zal hij eveneens verzekeren dat hij eerst zeggen wilde: „Das ist eine S c h w e i n e r e i", maar zich matigen wou en tot een andere uitdrukking kwam.

Het bestaan van de verminkende bedoeling is dus hier evenmin aan twijfel onderhevig als dat van de gestoorde bedoeling.

Niet zonder opzet heb ik voorbeelden gekozen die noch van mij, noch van mijne aanhangers afkomstig zijn of waarvan de duiding ons werk is. Toch was in beide gevallen nog een hulpmiddel noodig om tot die duiding te kunnen geraken. Men moest den spreker vragen, waarom hij zich zoo had versproken, hoe hij zich zijn verspreken verklaren kon. Anders zou hij mogelijk over zijn verspreken heengeglipt zijn, zonder het te willen duiden. Toen men het hem vroeg, gaf hij de verklaring door middel van den eersten inval, dien hij kreeg. En hierop nu wil ik neerkomen, dit gebruik-maken van een eenvoudig hulpmiddel en de inval die er op volgde is reeds een psychoanalyse in den dop, die als voorbeeld dienen kan voor elk volgend analytisch onderzoek, dat we ons voorstellen te ondernemen.

Is het een blijk van wantrouwen als ik veronderstel dat op 't zelfde oogenblik, waarop de psychoanalyse voor u

opduikt, ook de weerstand tegen haar bij u het hoofd opsteekt? Komt de lust niet bij u op mij te verzekeren dat het antwoord — door den persoon die zich versproken heeft op de vraag, waarom hij zich versprak — u niet bevredigt, geen voldoende bewijskracht voor u heeft? Ge denkt natuurlijk dat de persoon, aangezocht zijn fout te verklaren, maar het eerste het beste zegt wat hem voor den mond komt en dat naar zijn meening dienen kan om de verklaring te geven. Daarmede is het bewijs niet geleverd dat het verspreken op die wijze ontstaan is. Het is mogelijk, maar het kan evengoed niet zoo zijn. Iets anders had hem als verklaring kunnen invallen dat in deze evengoed, zoo niet beter zou gepast hebben.

Het is merkwaardig hoe weinig eerbied gij van huis uit koestert voor een psychisch feit! Stelt eens dat iemand een zekere stof scheikundig heeft ontleed en van een der samenstellende lichamen een bepaald gewicht — zoo en zooveel milligram — heeft verkregen. Uit die hoeveelheid der gewonnen stof is hij in staat bepaalde conclusies te trekken. Denkt u nu dat het één scheikundige in zijn hoofd zou komen deze conclusies weg te praten door te beweren dat de geïsoleerde stof ook een ander gewicht had kunnen hebben? Iedereen zal zich neerleggen bij het feit, dat het dit gewicht is en geen ander en zal er met vertrouwen zijn verdere gevolgtrekkingen uit maken. Alleen waar het gaat om het psychisch feit dat iemand op een vraag een bepaalden inval krijgt, daar laat u dezen regel niet gelden en zegt: hij had ook wel een anderen inval kunnen krijgen! U meent psychisch vrij te zijn en wilt die illusie niet prijsgeven. Het spijt mij u te moeten zeggen dat ik uwe meening niet kan deelen en mijn overtuiging lijnrecht tegenover de uwe staat.

Nu zult gij misschien hier den strijd verder opgeven om mogelijk op een ander punt opnieuw met een weerstand aan te komen. Zoo zult gij wellicht opwerpen: aangenomen dat de speciale techniek der psychoanalyse medebrengt dat de vraagstukken, die zij behandelt, door den geanalyseerd-wordenden-persoon zelf gevonden en uitgesproken worden,

welnu, laat ons dan eens een ander voorbeeld kiezen, dat van den feestredenaar b.v., die de gasten uitnoodigt op het welzijn van hun chef „a u f zustossen". U zegt dat in dit geval de storende bedoeling zetelt in het gevoel van minachting; het is dit gevoel dat den spreker weerhoudt een uitdrukking van vereering uit te spreken. Maar dit is dan toch alleen een duiding uwerzijds, die op waarnemingen berust, welke met het verspreken niets hebben uit te staan. Als u in dit gegeven geval den persoon, die zich heeft versproken, vraagt of hij de bedoeling heeft gehad om te beleedigen, dan zal hij u daar niet bevestigend op antwoorden, integendeel, hij zal die veronderstelling met kracht afwijzen. Waarom laat u uw duiding, die u niet kunt bewijzen, maar niet los en ruilt haar in tegen deze nuchtere tegenspraak?

Ik moet zeggen, u hebt mij nu in een lastig parket gebracht. Ik tracht mij in te denken in het geval van dien onbekenden feestredenaar; laat mij veronderstellen dat hij assistent is van den gevierden chef; misschien is hij wel privaat-docent en heeft groote kans om het verder te brengen. Ik wil van hem weten of hij in zichzell niet iets gevoeld heeft dat er hem bezwaar tegen deed hebben om in zijn toast zijn chef loftuitingen toe te zwaaien. Maar daar krijg ik den wind van voren! Hij wordt boos en begint opeens tegen me uit te varen: „Schei nu dadelijk uit met dat gevraag of ik word nijdig. Ge zoudt me kunnen benadeelen in mijn carrière door die gemeene verdachtmakingen! Ik heb eenvoudig a u f stossen inplaats van a n stossen gezegd, omdat ik in denzelfden zin al tweemaal het woord a u f had gebruikt. Het is wat Meringer zijn nagalmen (post-posities) genoemd heeft en verder is daar niets bizonders achter te zoeken. Hebt u begrepen? En daarmee, basta!"

Hm, waarom die booze uitval, die zoo energieke zelfverdediging?

Ik zie wel in dat ik met dezen jongen man niet verder zal opschieten maar denk tevens bij mezelf, hij schijnt er toch

persoonlijk wel veel belang bij te hebben dat men geen kwade vermoedens uit zijn vergissing zal distilleeren.

U zult het toch wellicht met me eens zijn dat het geen pas geeft om dadelijk zoo op te stuiven bij een eenvoudige vraag, hem uit wetenschappelijk belang gesteld; maar ten slotte helt u over tot de meening dat hij zelf wel het beste zal weten wat of hij zeggen wilde en wat niet.

Is dat heusch zoo? Misschien is dat nog de vraag.

Nu denkt u me vastgezet te hebben. Ik hoor u al zeggen: ,,O zoo! dat is dus uwe techniek! Als de persoon, die zich heeft versproken een verklaring van zijn vergissing geeft, die in uw kraam te pas komt, dan is hij naar uw meening de persoon van gezag, wiens uitspraak men vertrouwen kan. ,,Hij zegt het toch zelf"! Maar als gij merkt dat zijn uitspraak niet strookt met uw inzichten, dan keert gij het blaadje om en beweert: die uitspraak geldt niet, daar heeft men geen waarde aan toe te kennen".

Gij hebt gelijk. Maar ik kan u een analoog geval citeeren waarin niet minder vreemd met iemand's zeggen en beweren wordt omgesprongen. Als een beklaagde, voor den rechter gebracht, schuld bekent, gelooft deze hem; als hij loochent schuldig te zijn, gelooft hij hem niet. Zoo het anders toeging zou er geen rechtspraak bestaan, en hoewel er af en toe gerechtelijke vergissingen voorkomen, zijn wij verplicht ons met dit systeem tevreden te stellen.

Maar is u een rechter, en is hij, die zich versproken heeft een beklaagde, die voor uw rechterstoel gedaagd is? Is het verspreken dan een misdrijf?

Misschien behoeven wij zelfs voor de analogie van die twee toestanden niet terug te schrikken. Maar ziet nu eens tot welke diepgaande verschillen wij, bij een nadere bestudeering van die oogenschijnlijk zoo onnoozele vraagstukken der vergissingen, gekomen zijn. Vraagstukken, waar we het tot dusverre nog volstrekt niet over eens kunnen worden. Ik stel u voor een voorloopig compromis, dat op het beeld van den rechter en den aangeklaagde gegrond is, te willen aanvaarden. U moet me toegeven, dat als de geanalyseerde

persoon zelf den zin, die in een vergissing ligt, toegeeft, alle twijfel aan de waarde hiervan ophoudt. Daarentegen wil ik toegeven dat als de geanalyseerde weigert uitsluitsel te geven, een direct bewijs dat ons vermoeden omtrent de verborgen beteekenis juist was, niet te verkrijgen is; en, zooals vanzelf spreekt, als de verspreker niet bij de hand is om ons tekst en uitleg te geven, is dit eveneens het geval.

Wij zijn dan — evenals in het voorbeeld van de rechtspleging — verplicht ons met aanwijzingen te behelpen, die den eenen keer meer, den anderen keer minder dienen kunnen om een op waarschijnlijkheidsgronden steunende oplossing te vinden.

In de gerechtszaal moet men zich — om practische overwegingen — wel eens met waarschijnlijkheids-gronden tevreden stellen om het schuldig uit te spreken. Die noodzakelijkheid bestaat voor ons niet; maar dat sluit nog de verplichting niet in om van het gebruik van dergelijke aanwijzingen af te zien. De meening dat een wetenschap alleen is opgebouwd uit grondig bewezen leerstellingen, is een verkeerde meening en het zou onrechtvaardig zijn dat te eischen. Slechts een op autoriteits-geloof steunend gemoed kan dat vergen; een gemoed dat de behoefte voelt om zijn godsdienstig vragenboek door een ander — zij het dan een wetenschappelijk — te vervangen.

De wetenschap geeft in haar catechismus slechts enkele apodiktische stellingen, voor het overige werkt zij met vermoedens, die zij tot een bepaalden graad van waarschijnlijkheid heeft opgevoerd. Het kenmerkt juist den wetenschappelijken denker, dat hij zich tevreden weet te stellen met zulke benaderingen van de zekerheid en dat hij zijn opbouwenden arbeid kan voortzetten niettegenstaande hem de stellige bevestiging van die zekerheid ontbreekt.

Hoe komen we echter in 't bezit van de steunpunten voor onze verklaringen, van de bewijsgronden voor het geval dat de uitspraak van den geanalyseerden persoon den zin van de vergissing niet zelf verklaart? Op allerlei manieren. Ten eerste ontleenen we ze aan de analogie met verschijn-

selen die niets met de vergissingen hebben uit te staan; zoo b.v. waar we in 't verminken van namen bij 't verspreken, denzelfden smadenden zin veronderstellen, dien we bij het opzettelijk verdraaien van namen aantreffen. Dan komt de psychische situatie, waarin de vergissing zich afspeelt, ons te hulp, zoowel als onze bekendheid met het karakter van den persoon die zich vergist en de indrukken, door hem ontvangen, waarop hij mogelijk met deze vergissing reageert. In den regel is de gang van zaken aldus: Wij doen een poging om volgens algemeene grondstellingen de vergissing te verklaren; deze verklaring berust dan aanvankelijk slechts op vermoedens, zij is een mogelijkheid; daarna krijgen deze hun bevestiging, waartoe de bestudeering van de psychische situatie ons brengt.

Om tot die bevestiging van onze vermoedens te geraken, moeten we vaak eerst de komende gebeurtenissen afwachten, die als 't ware door de vergissing zijn aangekondigd. De bewijsgronden hiervoor kan ik u niet gemakkelijk aangeven, als ik me beperken moet tot het gebied van het verspreken, hoewel dit toch ook enkele goede voorbeelden rijk is.

De jonge man, die een dame zou willen begeleiden, is stellig een zeer verlegen iemand; de dame, wier echtgenoot mag eten en drinken wat zij wil, is een voorbeeld van die pootige vrouwen, die het verstaan om de orde in het huishouden te handhaven.

Ook het volgende geval kan als voorbeeld dienen: In een algemeene vergadering van „Concordia" wordt door een jeugdig medelid een krasse oppositie-rede gevoerd, in het verloop waarvan hij de leden van het Bestuur toespreekt als de heeren: Vorschuss[1])-Mitglieder, een benaming, die schijnt samengesteld te zijn uit Vorstand[2]) en Ausschuss[3]). Wij hebben het vermoeden dat er zich in zijn

---

[1]) Voorschot, leening.
[2]) Bestuur.
[3]) Uitschot-Commissie uit een vergadering.

diepste wezen een storende macht tegen die oppositie openbaarde, die haar punt van uitgang vond in iets dat wat te maken had met een voorschot. Bij nadere informatie vernemen wij inderdaad dat de redenaar voortdurend in geldverlegenheid verkeerde en juist toen een poging gedaan had om geld te leenen. Als storende bedoeling mogen wij dus werkelijk de gedachte inschakelen: kalmeer je wat in je oppositie; de menschen, tegen wie je zoo optreedt, zijn toch ook dezelfde die je het voorschot moeten toestaan.

Indien ik ook van de andere vormen van vergissingen gebruik mag maken, dan kan ik u een zeer rijke keus voorzetten van bewijskrachtige voorbeelden.

Als iemand een eigennaam, die hem tot dusverre zeer bekend was, vergeet, en zich dien — niettegenstaande hij er zich veel moeite voor geeft — maar steeds weer niet te binnen kan brengen, dan is het meer dan waarschijnlijk dat hij iets tegen den drager van dien naam heeft en daarom niet gaarne aan hem denkt.

Als bewijs hiervan mogen de volgende uiteenzettingen van de psychische situatie, tijdens welke de vergissing plaats vond, dienen:

De heer Y. is hopeloos verliefd op een dame die spoedig daarna met den heer X. in 't huwelijk treedt. Alhoewel nu mijnheer Y. den heer X. reeds langen tijd kent en zelfs zaken met hem doet, vergeet hij telkens en telkens weer diens naam, zoodat hij menigmaal anderen ernaar heeft moeten vragen als hij met X. wilde correspondeeren. (C. G. Jung.) Klaarblijkelijk wil Y. niets weten van zijn mededinger, „hij denkt hem weg".

Ander voorbeeld: Een dame informeert bij haar dokter naar eene gemeenschappelijke bekende, maar noemt haar bij haar meisjesnaam. Den naam, dien deze bij haar trouwen heeft aangenomen, is zij vergeten. Zij geeft toe dat dat huwelijk heelemaal niet naar haar zin was en ze den man van haar vriendin niet mocht lijden. (A. A. Brill.)

Wij hebben in verband met het vergeten van namen ook in andere opzichten nog wat te zeggen; maar op 't oogen-

blik is voor ons vooral de psychische situatie, tijdens welke het vergeten voorkomt, van belang.

Het vergeten van voornemens moet in 't algemeen geheel en al worden toegeschreven aan een antagonistische tendens, die zich tegen het voornemen kant. Niet alleen de psychoanalytici zijn deze meening toegedaan, maar eigenlijk iedereen. Al zou men het er in theorie ook niet mee eens zijn, zoo is dat practisch wel het geval. De weldoener, die zich bij zijn beschermeling verontschuldigen wil door te zeggen dat hij diens bede om hulp vergeten heeft, vindt bij dezen geen geloof; de gedupeerde denkt dadelijk: Het kan hem niet schelen, hij heeft het wel beloofd maar hij komt liever zijn belofte niet na.

In zekeren zin mag men dan ook in het dagelijksch leven niets vergeten; er schijnt dus wel geen verschil te bestaan tusschen de algemeene maatschappelijke en de psychoanalytische opvatting dezer vergissingen.

Verbeeldt u zich eens dat een huisvrouw haar gast met deze woorden ontvangt: „Wat? Komt u vandaag! Ik heb het heelemaal vergeten dat ik u voor vandaag uitgenoodigd had". Of wel, dat een minnaar aan zijn meisje zou zeggen dat hij hun afspraak om samen te komen heelemaal vergeten had. Nooit zou hij dat durven doen. Liever zou hij de onmogelijkste redenen bedenken om aan te toonen dat hij werkelijk verhinderd was op het rendez-vous te komen en het hem niet doenlijk geweest was haar tijdig te waarschuwen. Wij weten allen en vinden het ook volkomen gerechtvaardigd, dat „iets-vergeten-hebben" in het militaire leven nooit als een verontschuldiging geldt, noch voor straf vrijwaart. Hierover zijn dus alle menschen het eens dat een bepaald soort van vergissingen beteekenis heeft; en ook hierover wat voor een beteekenis dat is. Waarom zijn ze niet consequent genoeg om deze meening uit te breiden en voor alle vergissingen als waar aan te nemen en te doen gelden? Natuurlijk is ook hier wel een antwoord op te geven.

Waar ook de leek gereedelijk toegeeft dat het vergeten van voornemens een zin heeft, zal het u zeker niet verbazen te

hooren dat dichters van deze vergissing in dienzelfden zin gebruik maken. Degene onder u die „Cesar en Cleopatra" van B. Shaw gezien of gelezen heeft, zal zich het laatste tooneel herinneren waar Cesar — op het punt van vertrekken — geplaagd wordt door de gedachte dat hij zich nog iets had voorgenomen om te doen, wat hem maar niet te binnen wil schieten. Eindelijk komt het uit wat het is: hij moet afscheid nemen van Cleopatra. Deze kleine schikking van den dichter beoogt den grooten Cesar een opzet toe te kennen dat niet bij hem bestond en waarnaar hij niet streefde. De geschiedenis leert u dat Cesar Cleopatra tot zich liet komen in Rome en dat zij daar met haar kleinen Cesarion verblijf hield toen Cesar vermoord werd, waarop zij de vlucht uit de stad nam.

De gevallen van het vergeten van voornemens zijn over 't algemeen zoo duidelijk, dat zij voor ons doel — beweeggronden voor den zin der vergissing uit de psychische situatie af te leiden — niet goed bruikbaar zijn.

Laten we ons daarom liever bezighouden met een vergissing die voor bizonder veel uitleggingen vatbaar en niet doorzichtig is, namelijk met het verliezen en verleggen. U zult stellig niet willen gelooven dat als wij iets verliezen, iets toevalligs dus zooals we meenen, en dat ons zoo pijnlijk zijn kan, wij daarmee een bedoeling kunnen hebben? Toch zijn er tal van waarnemingen die dit duidelijk bewijzen:

Een jongmensch verliest zijn potlood, waar hij erg aan gehecht was. Een dag te voren had hij van zijn zwager een brief ontvangen, die met deze woorden eindigde: „Voorloopig heb ik lust noch tijd om je lichtzinnigheid en je luiheid te steunen". (B. Dattner.) Het potlood nu was een geschenk van dien zwager.

Zonder dit samentreffen van omstandigheden zouden we natuurlijk niet kunnen veronderstellen dat bij het verliezen de bedoeling om het voorwerp kwijt te raken had voorgezeten. Dergelijke gevallen zijn geen zeldzaamheid. Men verliest voorwerpen als men in onmin geraakt is met den gever ervan en liefst niet meer aan hem herinnerd wil wor-

den, of wel, als men 't land aan de voorwerpen gekregen heeft en zich een voorwendsel wil verschaffen om ze door andere en betere te vervangen. Iets laten vallen, iets breken, iets stukslaan, kan natuurlijk hetzelfde doel dienen. Zou het wel toeval zijn als een schoolkind kort voor zijn verjaardag dingen, die het dagelijks gebruikt, verliest, verknoeit, breekt, zooals b.v. zijn schooltasch, zijn horloge?

Wie uit eigen ervaring weet wat een last het veroorzaakt als men iets niet terug kan vinden wat men zelf weggelegd heeft, zal niet zoo licht geneigd zijn te gelooven dat het verleggen met een bedoeling geschied is. En toch zijn de voorbeelden heusch zoo zeldzaam niet, waarbij het blijkt dat de omstandigheden, waaronder het verleggen plaats vond, op de tendens wijzen het voorwerp tijdelijk of voor goed weg te willen hebben.

Het mooiste voorbeeld van dezen aard is misschien wel dit: Een nog jonge man vertelde mij het volgende: „Eenige jaren geleden had er in mijn huwelijk een misverstand plaats; ik vond mijn vrouw erg koel en hoewel ik niet blind was voor haar voortreffelijke eigenschappen, leefden wij naast elkander zonder eenige hartelijkheid. Eens, van een wandeling thuis komend, bracht zij een boek voor mij mede dat ze zoo juist gekocht had, in de meening dat het mij belang zou inboezemen. Ik dankte haar voor deze „attentie", beloofde het te zullen lezen, lei het ergens neer en kon het niet terug vinden. Maanden gingen voorbij; onderwijl kwam het boek mij nu en dan in de gedachten en trachtte ik het, doch te vergeefs — terug te vinden. Een half jaar later werd mijn moeder, die op eenigen afstand van ons woonde en die ik zeer lief had, ziek. Mijn vrouw verliet het huis om zich geheel te wijden aan de verpleging harer schoonmoeder. De toestand van deze laatste werd zeer ernstig en bood mij de gelegenheid mijn vrouw van haar beste zijde te leeren kennen. Op een avond kom ik thuis, vervuld van dankbaarheid jegens mijn vrouw voor alles wat ze voor mijn moeder gedaan had. Staande voor mijn schrijftafel open ik, — zonder bepaalde bedoeling maar met de zekerheid van een som-

nambule — een bepaalde lade en bovenop vind ik het langgeleden-verlegde boek".

Met het verdwijnen van de beweegreden tot het verleggen, kwam er ook een eind aan het verlegd-zijn van het voorwerp.

Dames en Heeren! Ik zou deze verzameling van voorbeelden met nog verscheidene kunnen vermeerderen. Dat wil ik liever niet doen. In mijn, in 1901 voor het eerst verschenen „Psychopathologie des Alltagslebens" kunt u overigens een zeer rijke casuistiek bij de studie der vergissingen, vinden. [1])

Al die voorbeelden illustreeren steeds opnieuw hetzelfde; zij brengen u de waarschijnlijkheid voor oogen dat vergissingen zin hebben en toonen u aan hoe men uit de bijomstandigheden dien zin kan raden of bevestigd krijgen. Ik dien mij voor heden hierbij te bepalen daar we ons een doel gesteld hebben, n.l. om uit het bestudeeren dezer verschijnselen voordeel te trekken ter voorbereiding voor de Psychoanalyse.

Slechts op twee groepen van waarnemingen moet ik nog uw aandacht vestigen: op de zich-op-elkander-stapelende en gecombineerde vergissingen en op de bevestiging van onze duidingen door gebeurtenissen die later plaats hebben.

De zich-opeenhoopende en gecombineerde vergissingen zijn stellig de schoonste bloesems van haar soort. Als het er slechts op aan kwam te bewijzen dat vergissingen zin kunnen hebben, dan zouden we van meet af aan met deze alleen hebben kunnen volstaan, want zelfs voor den minst ontwikkelden mensch is hier de zin te begrijpen en voldoet hij ook aan de eischen van de strengste critiek.

De opeenstapeling der vergissingen is van een hardnekkigheid, die de gedachte aan toeval vrijwel buitensluit, maar zich goed laat rijmen met een opzet.

---

[1]) Eveneens kunt ge als bronnen hierbij raadplegen de Verzamelingen van A. Maeder (Fransch), A. A. Brill (Eng), E. Jones (Eng.), J. Stärcke (Holl.), enz.

Het zich-afwisselen eindelijk van de verschillende soorten van vergissingen met elkander, toont ons, waar het gewichtige en het essentieele der vergissing eigenlijk in schuilt: niet in haar vorm, noch in de middelen, waarvan zij zich bedient, maar in het doel dat zij zelf beoogt en dat langs verschillende wegen kan worden bereikt. Ziet hier een geval van herhaaldelijk vergeten:

E. Jones verhaalt hoe hij eens, om hem niet bekende redenen, een brief dagen lang op zijn schrijftafel had laten liggen. Eindelijk kwam hij er toe hem te posten maar kreeg hem kort daarop van de post terug omdat hij vergeten had er een adres op te zetten. Hij schreef nu een behoorlijk adres en stak hem andermaal in de bus doch ditmaal zonder er een postzegel op te doen. En nu moest hij zich eindelijk wel gewonnen geven en bekennen dat hij er eigenlijk iets op tegen had om dien brief af te zenden.

In het volgende geval paart zich een vergrijpen aan een verleggen: Een dame gaat met haar zwager, een beroemd kunstenaar, op reis naar Rome. De in Rome gevestigde Duitschers vieren den kunstenaar zeer en bieden hem als geschenk o.a. een antieke gouden medaille aan.

De dame is verontwaardigd dat haar zwager het mooie kunststuk niet genoeg op prijs stelt. Intusschen komt haar zuster naar Rome om haar plaats in te nemen en keert zij naar huis terug; bij het uitpakken van haar koffers bemerkt ze tot haar verwondering dat zij — hoe en waarom weet ze niet — de medaille heeft meegenomen. Ze schrijft het feit dadelijk aan haar zwager erbij voegend dat zij den volgenden dag het meegenomen kleinood naar Rome terug zal zenden. Maar den volgenden dag blijkt de medaille zoo geschikt verlegd te zijn dat ze nergens te vinden is, en dus niet opgestuurd kan worden; en nu komt de gedachte bij haar op dat de oorzaak van haar verstrooidheid wel eens hierin zou kunnen schuilen dat zij de medaille graag zelf zou willen houden. (R. Reitler.)

Reeds vroeger gaf ik u een voorbeeld van een combinatie van een vergeten en een dwaling n.l. hoe iemand een eersten

keer een rendez-vous vergeet en de tweede maal — met de beste voornemens bezield om er nu stellig aan te denken — op een ander uur verschijnt dan afgesproken was. Een geheel analoog verhaal deed mij een vriend, wien het avontuur zelf is overkomen. Hij, een man van wetenschap, die ook litteraire aspiraties voedt, verhaalt als volgt: Eenige jaren geleden liet ik mij een benoeming welgevallen als bestuurslid van een zekere letterkundige vereeniging in de meening dat deze mij te eeniger tijd wellicht van dienst zou kunnen zijn om de kansen tot een opvoering van een door mij geschreven drama te bevorderen; zoodat ik — hoewel zonder veel belangstelling voor de zaak te voelen — geregeld elken Vrijdag aan de zittingen deelnam. Eenige maanden geleden ontving ik de verzekering dat mijn drama in het theater te F. zou worden opgevoerd en sindsdien gebeurde het geregeld dat ik de vergaderingen van de vereeniging v e r g a t. Ik schaamde mij over mijn nalatigheid, verweet mijzelf het minderwaardige van mijn gedrag, van weg te blijven nu ik meende de lui niet meer noodig te hebben en besloot nu toch stellig den volgenden Vrijdag op de vergadering aanwezig te zijn. Telkens en telkens bedacht en herdacht ik mijn voornemen tot ik het plan ook werkelijk ten uitvoer bracht; en zoo stond ik dan toch eindelijk met mijn neus voor de deur van het zittings-locaal. Tot mijn verbazing was deze echter gesloten; de vergadering had den dag te voren plaats gehad, ik had me n.l. in den dag vergist, het was al Zaterdag".

Het zou zeker de moeite overwaard zijn meer van dergelijke waarnemingen te verzamelen, maar ik moet verder gaan.

Ik wil u een blik gunnen in die gevallen, waarvan onze verklaring eerst later haar bevestiging kan ontvangen. De hoofdvoorwaarde bij die gevallen is — zooals men begrijpen kan — deze, dat de tegenwoordige psychische situatie ons onbekend of voor ons onderzoek niet toegankelijk is. Wij moeten ons dan tevreden stellen met een op vermoedens berustende verklaring, die niet zooveel gewicht in de schaal zal kunnen leggen. Later doet er zich echter iets voor dat

bewijst hoe gegrond onze verklaring destijds reeds was. Eens, dat ik te gast was bij een jong-gehuwd paar, hoorde ik het vrouwtje lachend haar jongste ervaring vertellen n.l. hoe zij den dag na den terugkeer van de huwelijksreis haar ongehuwde zuster weêr was gaan opzoeken — om met haar, evenals vroeger, te gaan winkelen — terwijl haar man naar zijn zaken ging. Eensklaps had zij aan den anderen kant van de straat een heer opgemerkt, waarop ze, haar zuster een duwtje gevend, uitriep: „Kijk, daar loopt mijnheer L." Zij was vergeten dat deze heer sinds eenige weken haar man was. Dit verhaal deed me onaangenaam aan maar ik durfde er geen gevolgtrekking uit te maken. Eerst jaren later kwam deze kleine geschiedenis mij weer te binnen, toen ik vernam dat dit huwelijk een ongelukkig einde had genomen.

A. Maeder verhaalt van een dame, die tot op den dag vóór haar huwelijk er niet aan gedacht had haar trouwjapon te passen en er, tot wanhoop van haar naaister, pas 's avonds laat aan kwam te denken. Hij combineert dit vergeten met het feit dat zij korten tijd daarna van haar man is gescheiden. Ook ken ik een vrouw, die, voor ze gescheiden was, reeds jarenlang — bij het beheeren van haar vermogen — vaak alleen met haar meisjesnaam onderteekende.

Van andere vrouwen weet ik dat zij op haar huwelijksreis haar trouwring hebben verloren en ook dat het tragisch verloop van die huwelijken aan dit toeval beteekenis verleend heeft.

Ten slotte nog een eigenaardig voorbeeld maar dat beter afliep.

Men verhaalt, dat het huwelijk van een beroemd Duitsch scheikundige niet tot stand kwam omdat deze het uur van de trouwplechtigheid had vergeten en inplaats van naar de kerk te gaan zich naar zijn laboratorium had begeven. Hij is zoo verstandig geweest de proefneming niet voor de tweede maal te wagen en stierf ongehuwd op hoogen leeftijd.

Misschien bent u ook op het denkbeeld gekomen dat bij deze voorbeelden de vergissingen wellicht als plaatsvervangers

optreden van de omina of voorteekenen der Ouden. Nu, in werkelijkheid waren vele van die omina niets dan vergissingen, b.v. dat iemand struikelde of neerviel.

Een ander deel van zulke voorteekens droeg zonder twijfel den stempel van het objectief gebeuren, niet van het subjectieve doen. Maar u kunt niet gelooven hoe moeielijk het vaak is bij een bepaald voorval uit te maken of het tot deze of tot gene groep behoort. Zoo dikwijls is het handelen in staat den schijn te verspreiden van iets lijdelijk te ondergaan.

Ieder onzer die over een langere levenservaring kan beschikken, zal waarschijnlijk moeten erkennen dat hij zich vele ontgoochelingen en pijnlijke verrassingen had kunnen besparen, als hij moed en kracht had gehad om de kleine vergissingen in den omgang met menschen als voorteekenen uit te leggen en de aanduidingen van hare nog geheim gebleven bedoelingen te benutten. Men komt daar meestal niet toe; men zou bevreesd zijn om langs een wetenschappelijken omweg weer bij het wondergeloof verzeild te raken. Ook komen alle voorteekenen niet uit en onze theorieën zullen u geleerd hebben dat ze ook niet alle behoeven uit te komen.

VIERDE VOORLEZING

DE VERGISSINGEN

(SLOT)

Dames en Heeren! Als resultaat van wat ik tot dusverre met u besproken heb en als basis voor ons verder onderzoek, mogen we nu wel als vastgesteld beschouwen dat vergissingen een zin hebben. Nogmaals leg ik er den nadruk op dat wij niet beweren — en voor ons doel behoeven wij dat ook niet te doen — dat elke vergissing zinrijk is, alhoewel ik de waarschijnlijkheid daarvan wel aanneem.

Voor ons is het volkomen voldoende te weten dat men in de verschillende vormen van vergissing betrekkelijk vaak zulk een zin aantreft.

Nu verhouden de onderscheidene vormen van vergissingen zich ten dezen opzichte zeer verschillend. Gevallen die men vanuit een zuiver physiologisch oogpunt verklaren kan mag men misschien bij verspreken, verschrijven enz. ontmoeten; bij het vergeten (vergeten van namen, van het voorste deel van een zin, verleggen enz.) kan ik die niet aannemen. Zeer waarschijnlijk vind ik het dat verliezen plaats kan hebben zonder dat daarbij een bedoeling behoeft te hebben voorgezeten; bovendien zijn de dagelijks voorkomende vergissingen slechts voor een bepaald deel schatplichtig aan onze zienswijzen. Met in-acht-neming van deze beperkingen mogen we dan als erkend aannemen dat v e r g i s s i n g e n psychische feiten zijn en dat zij haar ontstaan danken aan de interferentie van twee bedoelingen.

Dit is dan het eerste resultaat van de psychoanalyse. Tot nog toe was in de psychologie niets bekend van het bestaan van dergelijke interferenties en van de mogelijkheid dat deze dergelijke gevolgen zouden hebben.

Wij hebben het domein van de wereld der psychische verschijnselen aanzienlijk uitgebreid en phenomenen ontdekt

die vroeger niet als onderhoorig aan de psychologie werden gerekend.

Laat ons nog een oogenblik stilstaan bij de bewering dat vergissingen „psychische handelingen” zijn.

Zit er in die meening meer dan wat we reeds beweerden, nl. dat zij een zin hebben? Ik geloof het niet. Zij is veel eerder minder stellig te noemen en kan aanleiding geven tot onjuiste opvattingen.

Al wat men in het zieleleven vermag waar te nemen, kan men ten slotte als psychisch phenomeen beschouwen. Maar waar het op aankomt is dit: of de psychische uiting als zoodanig direct teweeggebracht is door lichamelijke, organische, materieele inwerkingen, in welk geval haar onderzoek niet ressorteert onder de psychologie, dan wel of zij veeleer haar ontstaan ontleent aan andere psychische gebeurtenissen, die op haar beurt weer voortvloeien uit een aan deze voorafgaande reeks van organische inwerkingen. Als wij nu een phenomeen als een psychisch gebeuren opvatten dan denken wij ons de zaak zoo als op de boven geschetste wijze werd aangenomen, en daarom is het meer doelmatig aan onze bewering dezen vorm te geven: het verschijnsel is zinrijk, heeft een zin. Onder zin verstaan wij: beteekenis, opzet, bedoeling en een plaats in een reeks van psychische complexen (samenhang).

Wij kennen nog een aantal verschijnselen van anderen aard die zeer verwant zijn aan de vergissingen maar toch niet met dien naam aangeduid worden. Wij noemen ze symptoom- en toevalshandelingen. Zij dragen eveneens den stempel van ongemotiveerdheid, onbeduidendheid, nietigheid, maar duidelijker nog daarenboven dien van overbodig-zijn. Bij de vergissingen weten wij dat twee bedoelingen samen stooten en de een op de andere storend inwerkt; hier treft men echter geen storende bedoeling aan. Ongemerkt, zonder bepaalde grenzen, gaan deze verschijnselen over in gebaren en bewegingen die uitdrukking geven aan onze gemoedsaandoeningen. Alle spelenderwijs uitgevoerde, schijnbaar doellooze handelingen — met onze klee-

ding, onze lichaamsdeelen, met voorwerpen onder ons bereik, — zoowel als het nalaten daarvan, voorts het neuriën van melodieën, behooren tot die toevalssymptomen. Ik beweer dat al die phenomenen zinrijk zijn en vatbaar om op gelijke wijze als de vergissingen verklaard te worden; dat zij kleine aanduidingen geven van andere meer gewichtige psychische handelingen. Maar ik ben niet voornemens mij bezig te houden met dit breedere gebied van psychische verschijnselen, en wil liever terugkomen op de vergissingen die meer geschikt zijn om de voor de psychoanalyse gewichtige kwesties te helpen oplossen.

De belangrijkste vragen die wij ons bij de vergissingen gesteld en nog niet beantwoord hebben, zijn wel de volgende: Wij hebben gezegd dat de vergissingen voortspruiten uit de interferentie van twee verschillende intenties, waarvan men de eene de storende en de andere de gestoorde noemen kan. De gestoorde intentie geeft geen aanleiding tot nadere vragen, maar van de storende willen wij weten: in de eerste plaats, wat is dat voor een intentie die optreedt als storend voor de andere? en in de tweede plaats: hoe verhouden de storende en de gestoorde zich tot elkaar?

Staat mij toe, dat ik andermaal het verspreken als vertegenwoordiger van de gansche soort bezig en dat ik de tweede vraag vóór de eerste beantwoord.

De storende intentie bij het verspreken kan op den inhoud van de gestoorde betrekking hebben, zij bevat dan een tegenspraak, een verbetering of een aanvulling van deze. Of, het duistere en meer interessante geval: de storende intentie heeft qua inhoud met de gestoorde niets uit te staan.

Het is niet moeielijk om bij de reeds bekende, soortgelijke voorbeelden illustraties te vinden voor die versprekingen, waar de storende bedoeling betrekking op de gestoorde heeft. In nagenoeg alle gevallen van verspreken, waar het tegendeel van wat aanvankelijk bedoeld werd, wordt gezegd, beweert de storende intentie het tegenovergestelde van wat de gestoorde van plan was te uiten; is de vergis-

sing het vormen van het conflict tusschen twee niet vereenigbare bedoelingen.

Ik verklaar de zitting voor geopend, zou haar echter liever reeds gesloten hebben", is de beteekenis van het verspreken van den president.

Een politiek dagblad, beschuldigd van omkoopbaarheid, verdedigt zich in een artikel als volgt: „Onze lezers kunnen getuigen dat wij steeds op onbaatzuchtige wijze in den bres zijn gesprongen voor het algemeen welzijn". De met het schrijven van het artikel belaste redacteur schrijft echter „op baatzuchtige wijze". Dat wil zeggen, hij denkt: zoo ben ik wel verplicht om te schrijven maar ik weet best dat het andersom is.

Een volksvertegenwoordiger, die in den Duitschen Rijksdag (Nov. 1908) voorstelt om den Keizer rückhaltlos de waarheid te zeggen, slaat voor dien overmoed de angst om 't hart en verandert, door zich te verspreken, het „rückhaltlos" (zonder aanzien des persoons) in rückgratlos (slap).

Bij de u bekende voorbeelden, die den indruk maken van samentrekkingen en verkortingen te zijn, gaat het om verbeteringen, toevoegingen of voortzettingen, waardoor een tweede bedoeling zich naast de eerste doet gelden. „Es sind da Dinge zum Vorschein gekommen, aber sag' es lieber gerad' heraus, es waren Schweinereien; also: es sind Dinge zum Vorschwein gekommen". —

„De personen, die dat begrijpen, die kan men wel aan de vingers van één hand optellen; maar neen, eigenlijk is er maar één persoon, die dat begrijpt, dus: die kan men aan één vinger optellen". —

Of: „Mijn man mag eten en drinken wat hij wil. Maar u weet toch dat ik nu eenmaal niet kan dulden dat hij wat wil; dus: hij mag eten en drinken wat ik wil". —

In al deze gevallen dankt het verspreken zijn ontstaan aan den inhoud van de gestoorde intentie zelf, of knoopt er zich aan vast.

In het andere geval is de verhouding, waarin de beide interfereerende intenties tot elkander staan, opvallend

vreemd. Als de storende intentie niets te maken heeft met den inhoud van de gestoorde, hoe verklaart men ze dan en hoe komt het dan dat zij juist op zulk een plaats storend optreedt?

De ondervinding, die hier alleen uitspraak doen kan, leert dat de stoornis te wijten is aan een gedachtengang, waarmede de persoon in kwestie zich kort te voren heeft bezig gehouden, en die nu op zulk een wijze nawerkt, onverschillig of ze reeds uitdrukking heeft gevonden in de rede, ja dan neen. Zij moet opgevat worden als een vorm van naklinken, maar niet noodzakelijk als naklinken van gesproken woorden. Ook hier ontbreekt evenmin een associatief verband tusschen het storende en het gestoorde element, doch het zetelt niet in den inhoud, maar is kunstmatig aangebracht en vaak langs verbindingswegen waartoe men gedwongen was.

Ik wil u dit met een eenvoudig voorbeeld, vrucht van eigen waarneming, toelichten: Op reis zijnde in de omgeving der Dolomieten, ontmoet ik eens twee dames uit Weenen, beide in reiscostuum. Ik blijf een poosje in haar gezelschap en het gesprek loopt over het genot, maar ook over de bezwaren van het reizen. Een van de dames stemt toe dat deze levenswijze veel ongemak met zich medebrengt. „Het is toch", zegt ze, „alles behalve aangenaam als men zoo den heelen dag in de zon heeft geloopen en blouse en hemd vochtig zijn van het transpireeren". Terwijl ze dezen zin uitbrengt, merk ik op dat ze tusschenin even hapert. Dan vervolgt ze: „Wenn man aber dann nach H o s e kommt, und sich umkleiden kan"...

Wij hebben dit verspreken niet geanalyseerd, maar ik geloof dat u het gemakkelijk kunt begrijpen. De dame had de optelling der kleedingstukken vollediger willen maken en uitbreiden tot blouse, hemd en H o s e (broek). Welvoegelijkheidshalve had ze het laatste kleedingstuk niet genoemd, maar in het volgende deel van den volzin, dat qua inhoud geheel onafhankelijk van het vorige deel was, kwam het

niet uitgesproken woord als verminking van het analoge woord „nach H a u s e" te voorschijn.

Als wij hierop een reeks van voorbeelden onderzoeken dan kunnen wij alras drie groepen onderscheiden. Tot de eerste groep behooren die gevallen, waarin de spreker de storende bedoeling kent maar deze bovendien reeds bemerkte vóórdat hij zich versprak. Bij het verspreken „Vorschwein" geeft de spreker niet alleen toe dat hij het oordeel „S c h w e i n e r e i e n" over de bedoelde voorvallen heeft geveld, maar ook, dat hij van plan was geweest — een voornemen dat hij later weer liet varen — datzelfde woordelijk te zeggen.

Een tweede groep wordt gevormd door andere gevallen, waarin de storende tendens door den spreker eveneens erkend wordt als zijn bedoeling te vertolken, maar hier weet hij er niets van dat zij juist vóór het verspreken in hem werkzaam was. Hij aanvaardt dus onze verklaring van zijn verspreken maar is er toch in zekere mate verbluft over. Voorbeelden, waarin deze verhouding zich vertoont, kan men misschien gemakkelijker geven van andere vergissingen dan van verspreken.

In de gevallen tot de derde groep behoorende, verzet de spreker zich ten eenenmale tegen de verklaring, die van de storende intentie gegeven wordt; niet alleen bestrijdt hij dat deze bedoeling vóór het verspreken in hem geageerd zou hebben, maar hij beweert bovendien dat zij hem geheel vreemd is.

Denkt u maar eens aan het voorbeeld van het „Aufstossen" en aan de waarlijk zeer onbeleefde manier waarop de spreker mij behandelde toen ik hem wees op mijn duiding van de storende intentie. U weet dat wij het nog niet samen eens zijn geworden omtrent de opvatting van zulke gevallen. Ik zou mij niet uit het veld laten slaan door de tegenspraak van den feestredenaar en zeer stellig aan mijn uitlegging van het geval vasthouden, terwijl U, naar ik geloof, wel den indruk ondergaat van zijn tegensputteren en in overweging zoudt willen nemen of men maar niet liever zou

afzien van het verklaren dier vergissingen en ze opvatten als zuiver physiologische handelingen zooals gebruikelijk was in den tijd, dat men geen analyse kende.

Ik weet wel wat u doet terugschrikken. Mijn duiding sluit in, dat we als vastgesteld aannemen, dat intenties, waarvan spreker zichzelf niet bewust is, — maar waarvan ik het bestaan uit aanwijzingen kan raden — door hem tot uiting kunnen worden gebracht.

U durft zulk een vreemdsoortige en in haar gevolgen zoo zwaar-wegende stelling niet te aanvaarden. Dat begrijp ik best en geef u in zoover gelijk. Maar laat ons dit eene vaststellen:

Als u de door zooveel voorbeelden gestaafde opvatting der vergissingen consequent wilt doorvoeren, dan moet u ook kunnen besluiten om de bovengenoemde, zoo vreemd-schijnende stelling aan te nemen; kunt u dat niet doen, dan moet u het zoo pas verworven begrip der vergissingen wederom prijsgeven.

Laat ons nu eens nagaan wat deze drie groepen vereenigt, wat die drie mechanismen van het verspreken samen gemeen hebben. Hier is gelukkig geen twijfel mogelijk. In de beide eerste groepen kent de spreker de storende bedoeling; in de eerste groep komt daar nog bij dat deze zich onmiddellijk vóór het verspreken vertoond heeft. In beide gevallen *is zij echter verdrongen geworden. De spreker heeft besloten ze niet onder woorden te brengen; daarna verspreekt hij zich, dat is, dan komt de verdrongen bedoeling tegen zijn wil tot uiting, doordien zij de expressie van de door hem toegelaten intentie verandert, zich met deze vermengt of zich heelemaal in haar plaats stelt.*

Zoo is dus het mechanisme van het verspreken.

Van mijn standpunt uit kan ik ook den gang van zaken in onze derde groep in de schoonste overeenstemming met het hier beschreven mechanisme brengen. Ik behoef slechts aan te nemen dat die drie groepen zich onderscheiden door

de meer of minder ver reikende verdringing van een intentie.

In de gevallen der eerste groep is de intentie aanwezig en wordt de spreker er zich bewust van voor dat hij het woord neemt; pas als hij zoo ver is, dringt hij de intentie terug, waarvoor deze hem straft met het verspreken. In de tweede groep grijpt de verdringing verder; de intentie is reeds voor den aanvang van het spreken niet meer te bespeuren. Merkwaardig is het dat zij hierdoor echter niet weerhouden wordt om deel te nemen aan het tot stand komen van het vesrpreken!

Het eigenaardige van die verhouding maakt het ons gemakkelijker de verklaring voor den gang van zaken in de derde groep te vinden.

Ik zal zoo vermetel zijn om aan te nemen dat nog een andere tendens zich in de vergissing kan uiten, die sinds langen — misschien zelfs zeer langen — tijd verdrongen is geworden; een tendens, die niet in 't oog valt en daarom door den spreker onmiddellijk kan geloochend worden. Maar zelfs als wij het vraagstuk van de derde groep ongemoeid laten, dan kunt u door de waarnemingen betreffende de andere gevallen toch reeds tot de slotsom komen dat onderdrukking van het aanwezige opzet om iets te zeggen, de noodzakelijke voorwaarde is voor het tot-stand-komen van een versprekin g.

Wij mogen nu wel aannemen dat wij de vergissingen beter begrijpen. Wij weten niet alleen dat zij psychische handelingen zijn, waarin men zin en opzet kan erkennen; dat zij door het op-elkaar-inwerken van twee verschillende intenties ontstaan, maar bovendien ook nog dat een dezer intenties een zekere terugdringing van haar doel moet hebben ondergaan om door haar storen van de andere intentie tot uiting te kunnen komen. Zij moet zelf eerst gestoord zijn geworden, voor zij als verstoorster kan optreden.

Hiermede zijn wij natuurlijk nog niet gekomen tot een volledige verklaring van de verschijnselen, die wij vergissingen noemen. We zien al dadelijk weer andere vragen

opduiken en begrijpen bovendien dat hoe verder we in de kennis van het onderwerp doordringen, des te meer aanleiding er steeds weer zijn zal tot het stellen van nieuwe vragen. Om te beginnen deze: waarom zijn de verhoudingen bij dit alles niet veel eenvoudiger? Als de opzet bestaat een bepaalde tendens terug te dringen inplaats van ze tot uiting te laten komen, dan moest dat terugdringen zóó in zijn werk gaan dat er ook hoegenaamd niets van haar tot uiting kwam, zoodat de teruggedrongen tendens tot volle uiting komt. Maar de vergissingen zijn compromis-producten, die een half-gelukken of een half-mislukken voor elk der beide opzetten beteekenen; de bedreigde intentie wordt noch geheel onderdrukt, noch komt ze — uitzonderingen daargelaten — er heelhuids af. Wij kunnen ons voorstellen dat bizondere voorwaarden tot het tot-stand-komen van zulke interferentie- of compromis-producten aanwezig moeten zijn; van welken aard die kunnen zijn, daarvan hebben we echter geen flauw vermoeden.

Ik geloof ook niet dat wij deze ons onbekende verhoudingen zullen leeren begrijpen, door de studie der vergissingen nog intensiever te vervolgen. Doelmatiger schijnt het mij toe eerst nog andere duistere gebieden van het zieleleven te doorvorschen; de analoge verhoudingen, die we daar zullen ontmoeten, geven ons misschien den moed ze te aanvaarden en ze te benutten om tot een vollediger begrip van de vergissingen te geraken. Op nog iets dienen we acht te geven! Het partij-trekken van kleine aanwijzingen — iets wat op dit gebied aldoor wordt toegepast — brengt gevaren met zich mede. Er bestaat een zielelijden, de combinatorische paranoia, waarbij op onbeperkte wijze van dergelijke kleine aanwijzingen wordt gebruik gemaakt en natuurlijk kan ik er niet voor instaan dat meeningen, die op deze gronden opgebouwd worden, steeds juist zijn. De breede grondslag van onze waarnemingen, het telkens weder ontvangen van overeenkomstige indrukken bij het onderzoek der meest uiteenloopende gebieden van ons zieleleven alleen kunnen ons vrijwaren voor zulke gevaren.

De analyse der vergissingen zullen wij nu hiermede vaarwel zeggen. Laat ik u intusschen nog dit op het hart drukken: tracht de wijze, waarop wij deze verschijnselen bestudeerd hebben, als voorbeeld te nemen en in uw geheugen te prenten. Uit dit voorbeeld kunt u opmaken welke bedoelingen het zijn die onze psychologie nastreeft. Niet alleen willen wij de verschijnselen beschrijven en classificeeren, maar ze als kenteekenen begrijpen van een spel van krachten in de psyche, als uiting van haar-doel-nastrevende tendensen die gelijkelijk of tegen elkander in ageeren.

Wij houden ons bezig met een dynamische theorie der psychische verschijnselen. Naar onze opvatting moeten de waargenomen verschijnselen plaats maken voor de slechts veronderstelde bedoelingen.

Wij zullen dus op het gebied der vergissingen maar niet dieper graven, maar willen het toch in den breede nog even nagaan of we wellicht nog bekende dingen terugvinden of nieuwe op het spoor kunnen komen. Hierbij bepalen we ons tot de aanvankelijk reeds onderscheiden drie groepen van versprekingen met de ondergeschikte vormen van verschrijven, verlezen, verhooren, het vergeten — met zijn onderafdeelingen die betrekking hebben op het vergeten object (eigennaam, vreemde woorden, voornemens, indrukken) — en het vergrijpen, verleggen, verliezen. De dwalingen, voor zoover ze ons belangstelling inboezemen, zijn deels onder het vergeten, deels onder het vergrijpen te rangschikken.

Hoewel we het verspreken zonder twijfel reeds zeer breedvoerig behandeld hebben, willen wij er toch nog iets aan toevoegen. Kleinere verschijnselen van affektieven aard, die niet van belang ontbloot zijn, hangen met het verspreken samen. Niemand vindt het aangenaam zich versproken te hebben; dikwijls zou men zijn eigen verspreken liefst maar willen wegmoffelen, maar is gaarne bereid dat van een ander breed uit te meten. In zekere mate is het verspreken besmettelijk; het is niet gemakkelijk over verspreken te praten zonder zelf in die fout te vervallen.

De minstbeteekenende vormen van verspreken, die in 't

geheel niet duiden op verdekte psychische voorvallen of deze verklappen, zijn toch, wat hunne motiveering betreft, niet moeielijk te begrijpen. Als iemand b.v. een lange vocaal kort heeft uitgesproken — tengevolge van een, op een of andere wijze gemotiveerde bij dat woord zich instellende storing, — dan zal hij een spoedig daarop volgende korte vocaal daarvoor verlengen en verspreekt zich dus andermaal onderwijl hij het vorige verspreken compenseert.

Hetzelfde is het geval als hij een tweeklank onzuiver of slordig heeft uitgesproken b.v. een eu of oi als ei; hij tracht het dan goed te maken door een volgende ei in eu of oi te veranderen.

Hierbij schijnt de behoefte om den toehoorder te toonen dat het den spreker niet onverschillig is, hoe hij zijn moedertaal behandelt, een rol te spelen. De tweede compenseerende verminking heeft juist de bedoeling den toehoorder op de eerste fout opmerkzaam te maken en hem te verzekeren, dat deze den spreker zelf niet ontgaan is. De eenvoudigste en onbeduidendste gevallen van verspreken, die ook het meest voorkomen, bestaan in samentrekkingen en voorklinkingen, die zich vertoonen op weinig in het oog vallende deelen van een zin. Zoo zal men zich b.v. in een langeren volzin zoodanig verspreken dat het laatste woord van den zin, waar de nadruk op valt, anteponeert, te vroeg gezegd wordt. Dat doet een zeker ongeduld om maar van den zin af te zijn veronderstellen en wijst in 't algemeen op het bestaan van eenigen tegenzin om den inhoud ervan — of de rede in 't algemeen — uit te spreken. Zoo naderen wij de grensgevallen waar de verschillen — die er bestaan tusschen de psychoanalytische- en de gewone physiologische opvatting van het verspreken — in elkander vloeien. Wij nemen aan dat er in deze gevallen een tendens aanwezig is, die storend inwerkt op de bedoeling van de rede; die tendens vermag echter alleen te toonen haar bestaan, niet wat ze zelf in haar schild voert. De storing, die ze teweegbrengt, is dan een gevolg van het ondergaan van een beïnvloeding door klanken of associaties en mag opgevat worden als een

afleiden-van-de-aandacht van het doel dat de rede beoogt. Maar het wezen van het gebeuren wordt niet geraakt, noch door de storing die de aandacht ondergaat, noch door de in werking gebrachte associatie-neigingen. Dit blijft dus wijzen op het bestaan van een intentie die storend inwerkt op de bedoeling van de rede. Den aard van die intentie kunnen we ditmaal niet uit haar werkingen afleiden, wat wel het geval is bij al de meer duidelijke gevallen van verspreken.

Het verschrijven, waar ik nu toe over ga, komt in zooveel opzichten overeen met het verspreken, dat we hier geen nieuwe gezichtspunten mogen verwachten. Mogelijk wacht ons nog een kleine na-oogst. De zoo veelvuldig voorkomende verschrijvingen, samentrekkingen, weglatingen van latere, vooral van laatste woorden, wijzen weer op een tegenzin in 't algemeen om te schrijven, en op een ongeduld om er maar van af te zijn; meer geprononceerde gevolgen van verschrijven stellen ons in staat den aard en het doel van de storende tendens te leeren kennen. Als men in een brief een verschrijven vindt, weet men over 't algemeen dat er met den schrijver iets niet in orde moet geweest zijn. Van welken aard dat iets was, kan men niet altijd zeggen. Iemand, die zich verschrijft, merkt dikwijls de zelf-begane fout evenmin op als de persoon die zich verspreekt. Dubbel merkwaardig is daarom deze waarneming: Er zijn menschen die gewoon zijn elken brief, dien zij geschreven hebben, nog eens na te lezen alvorens hem te verzenden. Anderen doen dat niet, maar als ze het bij uitzondering eens doen, dan bemerken ze steeds geen onnoodig werk te hebben verricht want ze vinden een opvallend verschrijven dat ze blij zijn te kunnen verbeteren. Hoe is dit te verklaren? Het lijkt wel alsof deze personen het te voren wisten dat ze zich verschreven hadden. Mogen wij dat werkelijk aannemen?

De practische beteekenis van het verschrijven hangt samen met een belangrijk vraagstuk. U hebt misschien wel gehoord van het geval van den moordenaar H., die zich had weten

meester te maken van rein-culturen van zeer gevaarlijke ziekte-bacillen, betrokken van wetenschappelijke laboratoria; hij gaf zich uit voor bacterioloog, maar misbruikte de culturen om personen uit zijn omgeving op de meest moderne wijze uit den weg te ruimen. Deze man nu, klaagde eens bij de directie van een dergelijke inrichting over de onwerkzaamheid van de hem toegezonden culturen, maar verschreef zich in zijn brief zoodat er inplaats van de woorden „bij mijne proefnemingen op muizen of marmotten" duidelijk stond te lezen „bij mijne proefnemingen op menschen". Dit verschrijven viel ook den geneesheeren van het instituut op; voor zoover ik weet lieten ze de zaak rusten. Wat is nu uwe meening hieromtrent? Zouden de geneesheeren niet beter gedaan hebben dat verschrijven als een bewijs van schuld op te nemen en hadden ze de zaak niet aan moeten geven opdat het den moordenaar te rechter tijd onmogelijk zou gemaakt worden zijn handwerk te vervolgen? Is in dit geval onbekendheid met onze theorie der vergissingen niet de oorzaak geworden van een in praktischen zin ernstig verzuim? Naar mijn overtuiging is een dergelijk verschrijven zeer verdacht; maar iets zeer gewichtigs belet ons toch het als bewijsmateriaal te gebruiken. De zaak is niet zoo eenvoudig.

Stellig is het verschrijven een aanwijzing, maar het feit op zichzelf is niet toereikend om de zaak gerechtelijk te vervolgen. Dat de man met de gedachte rondloopt menschen te infecteeren blijkt wel is waar uit het verschrijven; maar het is niet met zekerheid te zeggen of men aan deze gedachte de waarde mag toekennen van het duidelijk voornemen om te schaden dan wel van een fantasie zonder practisch belang. Het is zelfs mogelijk dat de man die zich zoo heeft verschreven, met het volste recht zijnerzijds loochent die fantasie gehad te hebben, en ze afwijst als iets dat hem geheel vreemd is. Later als wij het onderscheid zullen bestudeeren dat er tusschen geestelijke en stoffelijke werkelijkheid bestaat, zult u deze mogelijkheden nog beter kunnen begrijpen. Intusschen is dit wederom een geval, waarin een vergissing

ten slotte een beteekenis gekregen heeft, die men er niet in vermoed had.

De psychische verhoudingen, die zich bij het verlezen voordoen, zijn ten eenenmale verschillend van die bij het verspreken en verschrijven voorkomen. Een der beide met elkander wedijverende tendensen is hier vervangen door een van het sensorium uitgaanden prikkel en heeft daarom misschien minder weerstandbiedend vermogen. Wat men zich voorstelt te schrijven is meer een voortbrengsel van ons eigen zieleleven, en dat kan men niet zeggen van hetgeen men voorleest. In het meerendeel der gevallen bestaat daarom het verlezen uit een volkomen substitutie. Men vervangt het te lezen woord door een ander, zonder dat er qua inhoud verband behoeft te bestaan tusschen den tekst en het effect door het verlezen teweeggebracht; gewoonlijk geldt het een woord-overeenkomst. Het beste voorbeeld uit die groep is wel „Lichtenberg's vergissing Agamemnon in plaats van angenommen". Als men de storende tendens, die de oorzaak van het verlezen is, wil leeren kennen, dan kan men gerust den verlezenen tekst buiten beschouwing laten en de analyse met het stellen van de beide volgende vragen inleiden: welke inval vertoont zich onmiddellijk na het teweeggebrachte effect en hoe was de situatie tijdens het verlezen.

Somtijds is de kennis van den toestand van het oogenblik alleen reeds voldoende om het verlezen te kunnen verklaren, b.v. als iemand door een vreemde stad loopend en in hoogen nood verkeerend om aan zekere behoefte te voldoen, een reclamebord ter hoogte van een eerste verdieping ziet, waarop te lezen staat: Closet-Haus. Getroffen door de omstandigheid dat het bord met die aanwijzing zoo hoog geplaatst is, komt hij na een oogenblik tot het besef dat hij verkeerd gelezen heeft en dat er Corset-Haus staat. In andere gevallen moet het verlezen, dat geen verband houdt met den inhoud van den tekst, zeer nauwkeurig worden geanalyseerd en vereischt deze ontleding groote bedrevenheid

in de psychoanalytische techniek en vertrouwen in hare uitkomsten.

Veelal echter is het niet moeielijk een verklaring van het verlezen te vinden. Het plaatsvervangende woord verraadt, zooals het voorbeeld A g a m e m n o n bewijst, gemakkelijk den gedachtengang waaruit de stoornis voortspruit. In den tegenwoordigen oorlogstijd is het b.v. zeer gewoon dat men de namen van steden en veldheeren en militaire uitdrukkingen, die iedereen voortdurend voor den geest staan, overal afleest waar men een overeenkomstig woordbeeld tegenkomt. Wat ons belang inboezemt en bezighoudt grift zich aldus in onze memorie en neemt de plaats in van het vreemde en tot nog toe onbelangrijke. De nabeelden der gedachten doen afbreuk aan de juistheid van de nieuwe waarneming.

Bij het verlezen doen zich ook gevallen voor van anderen aard, waarin de tekst van het gelezene zelf de storende tendens wakker roept en daardoor dan meestal in zijn tegendeel wordt omgezet. Men is verplicht iets wat ons onaangenaam is te lezen en de analyse van het verlezen leert ons dat de innige wensch tot afwijzing van het gelezene verantwoordelijk blijkt te zijn voor de verandering die we er in brachten.

Bij de eerstgenoemde gevallen van verlezen — die het veelvuldigst optreden — ontbraken twee momenten, die zooals wij beweerden een gewichtige rol in het mechanisme der vergissingen vervullen: te weten het conflict van twee tendensen en het verdringen van een van beide,die zich schadeloos stelt bij de uitwerking van de vergissing.

Niet dat bij het verlezen iets te bespeuren is van het tegenovergestelde, maar het naar-voren-komen van den gedachten-inhoud, die tot het verlezen voert, is veel opvallender dan de verdringing die hij vooraf mag hebben ondergaan.

Bij de verschillende toestanden, waaronder de vergissing in den vorm van vergeten voorkomt, komen deze beide momenten het duidelijkste uit.

Het vergeten van voornemens is vrij eenvoudig; ook door

leeken wordt zijn beteekenis, zooals wij weten, grif toegegeven. De tendens, die het voornemen in den weg treedt, sluit steeds een tegengesteld doel in zich, een niet-willen; en nu komt het er maar op aan te weten waarom dit niet-willen zich niet anders en niet openlijker uitdrukt. Maar aan het bestaan van dien tegen-wil is geen twijfel mogelijk. Vaak gelukt het ook iets te raden van de motieven die dezen tegenwil noodzaken zich te verbergen en hoe hij er steeds door middel van de vergissing in slaagt vanuit zijn schuilhoek zijn doel te bereiken, terwijl hij zijn zin stellig niet gekregen zou hebben, als hij openlijk in tegenspraak gekomen ware.

Als tusschen de beraming van het voornemen en zijn uitvoering zich een ernstige verandering in de situatie heeft voorgedaan, en er dientengevolge geen sprake meer is van het tot-uitvoering-komen van het voornemen, dan kan men het vergeten van laatstgenoemde niet meer in het licht bezien van een vergissing. Men verwondert er zich niet meer over en begrijpt dat het zich-herinneren van het voornemen overbodig zou geweest zijn; het zou dan voor goed of tijdelijk verdwenen zijn. Het vergeten van een voornemen kan slechts dan een vergissing worden genoemd, als wij aan zulk een onderbreking van het voornemen geloof kunnen hechten.

De gevallen van het vergeten van voornemens zijn in 't algemeen zoo eenvoudig en doorzichtig, dat zij juist daarom voor ons onderzoek weinig belangrijk zijn.

Toch kan het bestudeeren van deze vergissing ons in twee opzichten wat nieuws leeren. Wij hebben gezegd dat vergeten, dus het niet tot-uitvoering-brengen van een voornemen, wijst op de aanwezigheid van een daartoe vijandigen tegenwil. Dat is wel zoo, maar de tegenwil kan op grond van onze onderzoekingen van tweeërlei aard zijn, een directe en een indirecte. Wat wij met een indirecten tegenwil bedoelen, kunnen we het best duidelijk maken door een of twee voorbeelden. Als de weldoener vergeet om bij een derden persoon een voorspraak te wezen voor zijn bescher-

meling, dan kan dat zijn omdat hij eigenlijk niet zóóveel belang in hem stelt om lust te gevoelen een goed woord voor hem te doen. In elk geval zal de beschermeling zulk vergeten in dien zin opvatten. Maar het geval kan ingewikkelder wezen. De tegenwil tot het uitvoeren van zijn voornemen kan bij den beschermheer van een anderen kant komen en de zaak aan een heel andere zijde aanpakken. Deze tegenwil behoeft niet iets met den beschermeling te maken te hebben maar kan zich richten tot den derden persoon bij wien de voorspraak moet geschieden. U ziet dus hoeveel bedenkingen er rijzen als wij er toe overgaan onze verklaringen in praktische toepassing te brengen. De beschermeling loopt gevaar, in weerwil van onze juiste verklaring van het vergeten, al te wantrouwend te worden en zijn beschermer zeer onrechtvaardig te beoordeelen.

Of, wanneer iemand, die een rendez-vous heeft afgesproken, zijn afspraak — die hij zichzelf beloofd had te houden — vergeet, dan zal wel in 't meerendeel der gevallen uit dit feit de gevolgtrekking gemaakt worden, dat hij een bepaalden tegenzin had om met den anderen persoon samen te komen. Toch zou de analyse kunnen aantoonen dat de storende tendens niet den persoon geldt maar veeleer de plaats van samenkomst, welke, wegens een daarmee geassocieerde herinnering, liefst gemeden werd.

Of wel, iemand vergeet een brief op de post te doen; het is dan denkbaar dat de storende tendens uitgaat van den brief-inhoud; maar het zou ook kunnen zijn dat die inhoud als zoodanig niet storend werkt, doch dat iets in den brief herinnert aan een andere eertijds geschreven missive, waardoor de contraire tendens in 't leven werd geroepen. Men kan dan zeggen: de tegenwil, die zijn reden van bestaan had in een vroegeren brief, is overgedragen op den tegenwoordigen, die er op zichzelf geen aanleiding toe geeft. Zoo leeren wij dat er een zekere terughouding en voorzichtigheid noodig is bij het toekennen van waarde aan verklaringen, tot het doen waarvan wij ons gerechtigd voelen; wat psycho-

logisch gelijkwaardig is kan in de praktijk blijken meerderlei beteekenis te hebben.

Dergelijke verschijnselen zult u bizonder, ongewoon vinden. Mischien bent u wel geneigd aan te nemen dat het optreden van een „indirecten" tegenwil het geval reeds als pathologisch stempelt. Toch verzeker ik u dat die gang van zaken zich ook bij den normalen gezonden mensch voordoet. Nu moet u mij niet verkeerd begrijpen en denken dat ik zelf beweer dat onze analytische verklaringen niet vertrouwbaar zijn. Zoolang wij het geval niet geanalyseerd hebben en onze duiding slechts baseeren op onze algemeene veronderstellingen, kunnen wij zeggen dat het vergeten van voornemens velerlei beteekenis kan hebben. Als we den persoon analyseeren dan verschaffen we ons telkens voldoende zekerheid of er een onmiddellijke tegenwil in 't spel is of dat er iets anders achter zit.

Een tweede punt is het volgende: Wanneer wij bij het meerendeel der gevallen bevestigd vinden dat het vergeten van een voornemen berust op het bestaan van een tegenwil, dan is het voor ons bemoedigend te bemerken dat deze oplossing ook geldt voor een andere reeks van gevallen waarin de geanalyseerde persoon het bestaan van den door ons veronderstelden tegenwil niet toegeeft maar loochent. Laat ons als voorbeelden hiervoor de zoo vaak voorkomende gevallen kiezen dat men vergeet geleende boeken terug te geven, rekeningen of schulden te betalen. Wij vermeten ons den schuldige te verwijten dat bij hem het plan bestaat de boeken te houden en de schulden niet te betalen, terwijl hij dat voornemen ontkent maar toch niet bij machte is een andere verklaring voor zijn gedrag te geven. Voorts beweren wij dat hij dat voornemen heeft maar er zelf onkundig van is; het is ons echter voldoende dat de opzet zichzelf aan hem verraadt door den uitslag van het vergeten. De schuldige kan volharden bij de verzekering dat hij 't werkelijk vergeten heeft.

U erkent nu de situatie als eene, waarin wij ons vroeger ook al eens bevonden hebben. Als wij ons consequent willen

houden aan onze, reeds herhaaldelijk als juist erkende verklaringen der vergissingen, dan worden we onomstootelijk gedwongen aan te nemen dat er bij den mensch tendensen bestaan, die in hem werkzaam zijn, zonder dat hij er zich van bewust is. Door die stelling komen we echter in botsing met alle opvattingen die in het dagelijksch leven en in de psychologie kracht van wet hebben.

Het vergeten van eigennamen en vreemde namen kan op dezelfde wijze teruggebracht worden tot het bestaan van een tegenbedoeling, die middellijk of onmiddellijk gericht is tegen de bewuste namen. Reeds vroeger heb ik u verscheidene voorbeelden gegeven van dergelijke directe antipathie. Hier is de oorzaak echter zeer dikwijls een indirecte en voor haar duiding zijn meestal zeer nauwgezette analyses noodig. Zoo heeft b.v. in dezen oorlogstijd — die ons gedwongen heeft zoovele van onze vroegere neigingen op te geven — ook de beschikking over de herinnering van eigennamen zeer geleden ten gevolge van de vreemdste associaties. Korten tijd geleden overkwam het mij dat ik mij den naam van het eenvoudige stadje B i s e n z maar niet kon te binnen brengen, en bij de analyse bleek het dat dit niet veroorzaakt werd doordat ik iets vijandigs tegen die plaats had, maar wel door de naamovereenkomst met het B i s e n s i-paleis te O r v i e t o waarin ik zoo vaak gehoopt had te mogen logeeren.

Als beweegreden der tendens, die zich kant tegen dit herinneren van namen, maken wij hier voor de eerste maal kennis met een grondbeginsel dat ons later zijn gansche verheven beteekenis zal onthullen bij de veroorzaking der neurotische verschijnselen: den tegenzin van het geheugen zich iets te herinneren dat geassocieerd is met onlustgevoelens en waardoor, als de herinnering andermaal werd opgehaald, die onlust opnieuw zou worden gevoeld. Deze bedoeling om een onlust te vermijden, — die door de herinnering of door andere psychische handelingen zou opgeroepen worden — de psychische vlucht voor de onlust, mogen wij erkennen als het laatste werkzame motief, niet

alleen voor het vergeten van namen, maar ook voor vele andere vergissingen, als het nalaten van iets, wanprestaties enz.

Psycho-physiologisch schijnt het namen-vergeten bizonder vergemakkelijkt te worden en vandaar dat het ook voorkomt bij gevallen, waarin de inmenging van een onlust-motief zich niet bevestigd vindt. Als iemand slecht namen kan onthouden, dan kunt u — dòor hem te analyseeren — uitmaken dat zijn memorie voor namen hem niet alleen ontrouw is, omdat hij zelf iets tegen de namen heeft of omdat zij hem aan iets onaangenaams herinneren, maar ook hierom, dat diezelfde naam in een andere zijner associatie-groepen, waarmee hij in innige betrekking staat, thuis behoort. Daar wordt de naam dan als 't ware gefixeerd en onttrokken aan andere oogenblikkelijk geactiveerde associaties. Als u dan rekening houdt met de kunststukjes van de mnemotechniek, kunt u tot uw bevreemding constateeren, dat men namen, die men anders opzettelijk vasthoudt — om ze voor vergetelheid te bewaren — vergeet terwille van hun associaties. Het treffendste voorbeeld hiervan vindt men in de eigennamen van personen, die, zooals begrijpelijk is, voor verschillende lieden ook een geheel verschillende psychische waarde moeten bezitten.

Laat ons b.v. den naam Theodoor nemen. Voor den een zegt die naam niets, voor den ander kan het zijn eigen naam zijn of die van zijn vader, broer of vriend. De analyse zal u dan aantoonen dat de eerste geen gevaar loopt te vergeten dat een zekere vreemde persoon zoo heet, terwijl de anderen steeds de neiging zullen hebben dien naam aan den vreemde te onthouden door hem te blijven reserveeren voor hunne intieme betrekkingen. Bedenkt nu eens dat deze belemmering door associatie met de werking van het onlustprincipe en bovendien met een indirect mechanisme kan samenvallen; dan zult u pas in staat zijn u een goede voorstelling te maken van de samengesteldheid der causaliteit van het zoo vaak voorkomend verschijnsel van het vergeten

van namen. Een zakelijke analyse maakt u echter alle deze verwikkelingen volkomen duidelijk.

Nog wel duidelijker en meer uitsluitend dan het vergeten van namen, toont het vergeten van indrukken en ervaringen de werking van de tendens om onaangename dingen niet tot de herinnering toe te laten. Het valt natuurlijk niet geheel en al onder de rubriek der vergissingen, maar slechts in zooverre als het ons — volgens den maatstaf onzer dagelijksche ervaring — opvallend en onjuist toeschijnt, zooals b.v. wanneer het het vergeten van te jonge of te gewichtige indrukken betreft, of van zulke, waarvan het wegvallen een gaping veroorzaakt in een complex van overigens goede herinneringen.

Waarom en hoe wij eigenlijk kunnen vergeten, en dat wel doorleefde gebeurtenissen, die ons zeker diep getroffen hebben, zooals de voorvallen uit de jaren onzer eerste kindsheid, is een geheel ander vraagstuk, waarin het afweren van onlustprikkels wel een zekere rol speelt, maar bij lange na niet alles verklaart. Een niet aan twijfel onderhevig feit is het dat onaangename indrukken licht vergeten worden. Verscheidene psychologen hebben dat geobserveerd en de groote Darwin was daar zoo van overtuigd dat hij het als gulden regel stelde nauwkeurig aanteekening te houden van die waarnemingen die niet ten voordeele van zijn theorie schenen te pleiten, zoo zeker was hij ervan dat ze zich anders aan zijn herinnering zouden onttrekken.

Als men voor het eerst van dit afweerprincipe tegen het door de herinnering gewekt onlust-gevoel kennis neemt, komt men gewoonlijk met het bezwaar voor den dag dat veeleer de ervaring leert dat juist dingen, die ons pijnlijk waren, moeielijk worden vergeten, daar deze, tegen den wil van den persoon steeds weer opdoemen om hem te plagen; zoo b.v. de herinneringen aan beleedigingen en krenkingen. Dit feit op zichzelf is juist, maar als tegenwerping is het hier niet van toepassing.

Het is van belang dat men tijdig met het feit rekening houdt, dat het zieleleven een strijdtooneel is van antagonis-

tische tendensen of — niet-dynamisch uitgedrukt — dat het bestaat uit protesten en contrastparen.

Het aanwezig-zijn van een bepaalde tendens sluit het bestaan van de haar tegengestelde tendens niet uit, er is plaats voor beide. Waar het ten slotte op aankomt is de kwestie in welke verhouding de antagonisten tot elkaar staan, welke werkingen uitgaan van den eenen en welke van den anderen.

Het verliezen en het verleggen verdienen bizonder onze belangstelling, doordat zij voor velerlei uitlegging vatbaar zijn en wegens de veelvuldigheid der tendensen die zich van deze wanprestaties bedienen.

Al deze gevallen hebben dit gemeen, dat men iets wilde verliezen. Zij onderscheiden zich van elkaar door de reden waarom en het doel waartoe iets verloren wordt.

Men verliest een voorwerp, als het ons hinderen kan, als wij plan hebben het voor een beter te verwisselen, als het iemand niet langer bevalt, als het van een persoon afkomstig is dien men niet meer liefheeft, als het ons werd geschonken door iemand met wien we niet meer op goeden voet zijn of als het in ons bezit kwam onder omstandigheden, aan welke we niet meer willen denken. Iets laten-vallen, beschadigen, breken kan hetzelfde doel nastreven. De ervaring leert ons dat in onze maatschappij kinderen die we tegen onzen zin verplicht zijn op te voeden, zoomede onechte kinderen, een brozer leven hebben dan de echte, ons rechtmatig toebehoorende. Om tot die broosheid bij te dragen behoeft men niet zijn toevlucht te nemen tot de ruwe taktiek van de engeltjesmaaksters; een beetje nalatigheid in de zorg bij de verpleging van kinderen is al voldoende.

Wat van toepassing is op de verzorging van kinderen kan evengoed van toepassing zijn op die van voorwerpen.

Uitkomsten, bij de analyse verkregen, wijzen erop dat verliezen soms voorkomt in den vorm van een vrijwillig offer brengen aan het noodlot en dat dergelijke bezweringen van het lot onder ons nog vrij vaak voorkomen. Zoo wordt een voorwerp, dat voor ons nog zijn volle waarde heeft,

bestemd om verloren te gaan met het doel ons zoodoende te vrijwaren voor een ander verlies dat gevreesd wordt. Moedwilligheid en zelfbestraffing kunnen tot het verlies aanleiding geven. In het kort: de verwijderde aanleidingen, die voeren tot de tendens om een voorwerp te verliezen, zijn ontelbaar.

Van het vergrijpen wordt, evenals van andere vergissingen partij getrokken, om wenschen — waarvan men anders moet afzien — tot vervulling te brengen. De bedoeling vermomt zich hier en neemt den schijn aan van een gelukkig toeval.

Zoo had het volgende plaats met een mijner vrienden: Hij moest tegen zijn zin een bezoek afleggen in de omgeving van de stad en nam daartoe den trein; maar aan een station, waar hij moest overstappen, vergiste hij zich in den wagon en reed weer naar de plaats van vertrek terug.

Zoo kan het voorkomen dat men op een tusschenstation — waar men gaarne langer zou willen verwijlen, maar dit wegens andere verplichtingen niet doen kan — zich vergist in het uur of de aansluiting mist en zich hierdoor genoodzaakt ziet op de gewenschte plaats een langer oponthoud te hebben.

Een mijner patienten, dien ik verboden had met zijn meisje telefonisch te praten, riep „bij vergissing", „in gedachten" een verkeerd nummer op; hij meende dat hij aansluiting had gevraagd met mij, toen hij plotseling bespeurde met zijn verloofde te zijn aangesloten.

Een aardig en practisch ook veel-beteekenend voorbeeld van onmiddellijke vergissing — die voorafging aan de beschadiging van een voorwerp, werd mij medegedeeld door een ingenieur:

„Een tijd geleden was ik met verscheidene collegae in het universiteits-laboratorium aan het werk; wij beoogden een reeks zeer ingewikkelde proefnemingen op 't gebied van elasticiteit te doen, een werk, dat wij vrijwillig op ons hadden genomen; maar weldra bleek het dat het meer tijd vereischte dan wij aanvankelijk gedacht hadden.

Op zekeren dag dat ik mij met collega F. weer naar het laboratorium begaf, liet deze zich ontvallen hoe slecht het hem juist dien dag schikte zooveel tijd te moeten offeren; hij had thuis nog zooveel ander dringend werk te verrichten. Ik kon hem niet anders dan gelijk geven en zei, half schertsend, zinspelend op een voorval dat de vorige week had plaats gehad: „ik hoop, dat de machine weer weigeren zal, zoodat we ons werk er aan moeten geven en dan weer vroeger naar huis kunnen gaan". Bij de arbeidsverdeeling wil het toeval dat collega F. de veiligheidsklep van de pers onder zijn beheer krijgt, d.w.z. hem is de rol toebedeeld om de vloeistof, die de drukkracht vormt, door voorzichtig openen van de kraan ,langzaam uit den accumulator in den cylinder van de hydraulische pers toe te laten; de leider van de proefneming staat bij den manometer en laat, als de juiste druk bereikt is, een luid „halt!" hooren. Op dit commando draait F. de kraan met volle kracht naar links (alle kranen worden zonder uitzondering naar rechts gesloten). Hierdoor komt plotseling de vloeistof met vollen druk in de pers, waar de buisleiding niet op berekend is, zoodat er dadelijk een buisverbinding springt — een vrij onschuldig machinedefect, maar dat ons toch dwingt voor vandaag het werk te staken en naar huis te gaan.

Overigens is het karakteristiek dat, toen wij eenigen tijd later dat voorval bespraken, mijn vriend F. bedoelde uitlating — die ik me zeer goed voor den geest kon halen — zich absoluut niet meer wilde herinneren".

Uit dit voorbeeld mogen we opmaken dat we de vijandige gezindheid door ons dienstpersoneel vaak tegen ons huisraad betoond, niet altijd op rekening mogen brengen van een ongelukkig toeval; en dat ook de vraag gewettigd is of het steeds toeval is als men zichzelf schade berokkent en zijn eigen leven in gevaar brengt.

Allicht vindt u hierin een aanleiding om aan de hand van de analyse de waarde dezer waarnemingen te toetsen.

Waarde toehoorders! Dit is bij lange na niet alles wat men omtrent vergissingen te berde kan brengen.

Veel is er nog te onderzoeken en te bespreken. Maar ik zal mij tevreden achten als het mij gelukt mocht zijn — door wat wij tot nu toe samen behandeld hebben — een wijziging teweeggebracht te hebben in de opvattingen, die u tot dusverre dienaangaande gehuldigd hebt, en als ik u een weinig heb mogen overreden om ze voor nieuwere ideeën te ruilen.

Overigens voel ik mij genoodzaakt het hierbij te laten niettegenstaande de kwestie die wij bestudeeren nog niet tot klaarheid is gebracht.

Wij zijn niet bij machte om door het bestudeeren van de vergissingen de deugdelijkheid van al onze leerstellingen te bewijzen en zijn ook niet verplicht om die bewijzen te ontleenen aan dat materiaal alleen. Voor ons doel is de groote waarde der vergissingen hierin gelegen dat zij veelvuldig voorkomende verschijnselen zijn die we ook aan onzen eigen persoon kunnen bestudeeren, en wier ontstaan hoegenaamd geen verband behoeft te houden met ziekte-toestanden.

Ten slotte dien ik nog een uwer onbeantwoorde vragen ter sprake te brengen: Vele voorbeelden wijzen er op, dat de menschen wel eenigszins begrip hebben van vergissingen en doen alsof zij den zin, die er in schuilt, doorzien. Hoe is het dan mogelijk dat zij toch vrijwel algemeen voortgaan om ze aan het toeval toe te schrijven, er zin en beteekenis aan te ontzeggen en zich zoo energisch verzetten tegen de psycho-analytische verklaring dezer verschijnselen?

U hebt gelijk, die houding is een zeer opvallende en behoeft een verklaring. Ik zal u die echter niet geven, maar liever u geleidelijk inleiden in de verwikkelingen, uit welke de verklaring zich — zonder mijn toedoen — aan u zal opdringen.

VIJFDE VOORLEZING

DE DROOM

MOEIELIJKHEDEN DEN DROOM BETREFFENDE EN EEN EERSTE KENNISMAKING MET HET ONDERWERP

Dames en Heeren! Op zekeren dag kwam men tot de ontdekking dat de ziekteverschijnselen van sommige zenuwlijders een zin hebben.(*) Het is hieraan dat de psychoanalytische geneeswijze haar ontstaan te danken heeft. Bij de toepassing dezer methode bleek het dat de zieken als vervangmiddelen hunner verschijnselen ook droomen produceerden. En dit wekte het vermoeden dat ook die droomen een zin bevatten.

We zullen evenwel niet dien geschiedkundigen weg volgen en liever den tegenovergestelden inslaan. Wij willen den zin, dien de droomen hebben, trachten op te sporen als voorbereiding tot de studie der neurosen. Het volgen van dezen tegenovergestelden weg is daarom gerechtvaardigd omdat de studie van den droom niet alleen de beste voorbereiding is tot die der neurosen maar omdat de droom zelf ook een zenuwverschijnsel is en wel een symptoom dat ons het onschatbaar voordeel aanbiedt van bij alle gezonden voor te komen. Ja, als alle menschen gezond waren en maar droomden, dan zouden wij uit hunne droomen nagenoeg al de begrippen kunnen garen, welke de studie der neurosen ons hebben gebracht. Zoo is de droom dan tot een voorwerp van onderzoek geworden voor de psycho-analyse; andermaal

---

(*) Joseph Breuer (in 1880—1882). Zie mijne in 1909 in Amerika gehouden Voorlezingen. Holl. Vert. van Dr. J. van Emden. (Leiden, S. C. van Doesburgh).

dus een gewoon geminacht phenomeen, schijnbaar zonder eenige practische waarde evenals de vergissingen, met welke het de eigenschap van ook bij gezonden voor te komen gemeen heeft.

Overigens zijn voor de studie van het onderwerp de omstandigheden hier vrij wat ongunstiger. Van de vergissingen kan men alleen zeggen dat zij door de wetenschap werden miskend, dat men zich niet met haar heeft bemoeid; maar het werd tenminste geen schande geacht als men er zich mede inliet. Men kon zóó redeneeren: er zijn stellig dingen die belangrijker zijn, maar wellicht kan men ook hieruit wat leeren. Het zich-bezighouden met den droom wordt echter niet alleen onpractisch en overbodig gevonden, maar bepaald afgekeurd; het staat in het teeken van niet-wetenschappelijk te zijn en laadt op hen, die er voor voelen de verdenking van mystische neigingen te hebben.

Wat moet men wel denken van een geneesheer die zich gaat afgeven met het droomvraagstuk, terwijl er zooveel ernstigere onderwerpen in de neuro-pathologie en de psychiatrie bestaan als: gezwellen — ter grootte van een appel — die de hersenen, het orgaan van het zieleleven, drukken, bloeduitstortingen, slepende ontstekingen, waarvan men de weefselveranderingen onder den microscoop kan aantoonen! Neen, de droom is een minderwaardig, een te onbeduidend object voor den onderzoeker.

Bovendien is het een object, welks eigenschappen indruischen tegen de eischen, die een exact wetenschappelijk onderzoek ons stelt. Men is bij het bestudeeren van den droom niet eens zeker van zijn object. Een waandenkbeeld b.v. heeft dit op den droom voor dat het zich helder en met bepaalde omtrekken aan ons voordoet. „Ik ben de keizer van China", zegt u de patient duidelijk. Maar de droom? Die kan men dikwijls niet eens vertellen. En al gelukt dit iemand wel, kan men er dan beslist zeker van zijn dat hij hem juist heeft verteld en dat hij hem niet veeleer tijdens het verhaal heeft gewijzigd, er wat aan heeft toegevoegd, ten gevolge van de meer of mindere vertrouwbaarheid van

zijn memorie? De meeste droomen kunnen heelemaal niet meer tot herinnering gebracht worden, men heeft ze vergeten, tot op kleine brokstukken na. En zou nu de duiding van dit materiaal tot basis mogen dienen van eene wetenschappelijke psychologie of een behandelings-methode? Een zekere mate van overdrijving bij een beoordeeling wekt ons wantrouwen op. Men gaat kennelijk te ver in de bedenkingen die men oppert tegen den droom als onderwerp van studie. Wij hebben bij het bespreken van de vergissingen al geleerd hoe te oordeelen over het quasi beuzelachtige, de onbeduidendheid der phenomenen, en hebben toen als onze meening geuit dat groote dingen hun bestaan kunnen verraden door nietige aanduidingen.

Dat droomen onbestemd zijn ligt in hun karakter, en een karakter kan men aan de dingen niet opdringen. Overigens komen er ook droomen voor die klaar en afgerond zijn. Nog andere studie-objecten in de psychiatrie dragen eveneens het kenmerk van dwangvoorstellingen, waarmede toch alom-geachte en groot-aanzien-genietende psychiaters zich hebben beziggehouden.

In een geval, dat ik me herinner eenigen tijd geleden geobserveerd te hebben, komt een patiente tot mij met de volgende woorden: ,,Ik heb een bepaald gevoel alsof ik een levend wezen — kan 't een kind zijn geweest?, — of neen, het had meer van een hond — kwaad gedaan zou hebben, of kwaad zou hebben willen doen, mogelijk het van een brug af in 't water had willen gooien, of iets anders".

We kunnen ons wapenen tegen de schade door de onzekere herinnering den droom toegebracht, door uit te gaan van de stelling dat wat de droomer ons als zijn droom vertelt, ook als zoodanig moet worden opgevat, zonder daarbij rekening te houden met wat hij mogelijk vergeten of in zijn herinnering veranderd heeft. Overigens kan men maar niet zoo in 't algemeen beweren dat de droom een onbeduidend iets is. Uit eigen ervaring weten wij, dat de stemming, waarin wij verkeeren op het oogenblik dat we uit een droom ontwaken, den ganschen dag kan blijven nawerken; er zijn

door geneesheeren gevallen waargenomen, waarin krankzinnigheid aanving met een droom en een in dien droom ontstaan waandenkbeeld dan krampachtig vastgehouden werd; men verhaalt van historische personen, hoe bij hen de aanleiding tot het verrichten van gewichtige daden in hunne droomen te vinden was. Daarom vragen wij ons af, wat is toch wel de reden dat men in wetenschappelijke kringen eigenlijk zoo'n verachting voor den droom aan den dag legt!?

Ik geloof dat men hierin vrijwel een reactie op de overschatting van vroegere tijden moet zien. Het is, zooals wij weten, niet gemakkelijk om het verleden te reconstrueeren, maar dit kunnen wij toch wel met zekerheid aannemen — u wilt mij mijn kortswijl, hoop ik, vergeven — dat reeds onze voorouders van vóór drie duizend en meer jaren, op overeenkomstige wijze als wij zullen gedroomd hebben. Voor zooveel wij weten, hechtten die oude volkeren groote beteekenis aan de droomen en werden zij geacht ook een practische waarde te bezitten. Zij voorspelden de toekomst, bevatten voorteekens. Destijds moeten de Grieken en de Oostersche volken het al even onmogelijk hebben gevonden om een oorlog te voeren zonder de voorlichting van droomuitleggers als wij nu tegenwoordig zonder de éclaireurs-diensten onzer vliegeniers.

Toen Alexander de Groote zijn veroveringstocht ondernam, bevonden zich de meest beroemde droomuitleggers in zijn gevolg. De stad Syrus, die destijds nog op een eiland lag, bood den koning zoo'n heftigen tegenstand, dat hij van plan was het beleg op te heffen. Toen zag hij eens op een nacht in zijn droom een satyr, die een triomfdans uitvoerde. Hij gaf dezen droom aan zijn droomuitleggers ter duiding en deze antwoordden hem dat de droom de voorspelling inhield dat hij de stad zou innemen. Hij beval toen zijn troepen tot de bestorming over te gaan en nam de stad in.

Bij de Etruskers en Romeinen waren andere methodes in gebruik om de toekomst te voorspellen, maar gedurende het heele Grieksch-Romeinsche tijdperk werd van het droom-

uitleggen gebruik gemaakt en stond deze kunst hoog in aanzien. Van de zich hiermede bezighoudende literatuur is in hoofdzaak het boek van Artemidoros van Daldis, die tijdens de regeering van keizer Hadrianus zou geleefd hebben, bewaard gebleven.

Ik weet niet waar het aan toe te schrijven is dat de kunst van droom-uitleggen sedert in verval geraakt en de droom in miscrediet gekomen is. Het is wel niet te wijten geweest aan de wijze van duiden, want de duistere middeleeuwen hebben wel veel absurdere dingen dan de antieke droom-uitleggerij voor de nazaten bewaard. Het is een feit dat de belangstelling voor den droom langzamerhand als bijgeloof is gebrandmerkt en nog slechts bij de ongeletterde menigte eenigszins gaande is gebleven. Tegenwoordig nog wordt de droomuitlegging misbruikt om uit den droom de getallen te weten te komen die in het kleine lotto-spel geluk zullen aanbrengen. De exacte wetenschap heeft zich in de laatste tijden ijverig met den droom bezig gehouden, maar steeds slechts met het doel om er haar physiologische theorieën op toe te passen. Natuurlijk zagen de geneesheeren in den droom niet een psychisch gebeuren, maar beschouwden hem als een reactie van de psyche op somatische prikkels.

Binz verklaart in 1876 „dat de droom een lichamelijk, in alle gevallen nutteloos, in vele gevallen zelfs ziekelijk gebeuren is, waar de wereldziel en de onsterfelijkheid zoo hoog boven verheven zijn, als de blauwe ether gespannen is boven de meest nederige, met onkruid begroeide zandvlakte". Maury vergelijkt den droom met de ongeordende spierbewegingen van den lijder aan St. Vitusdans, in tegenstelling met de geordende spierbewegingen van den normalen mensch; een oud-bekende vergelijking vindt overeenkomst tusschen den droom-inhoud en de geluiden, die voortgebracht worden door „de tien vingers van iemand, die geen verstand van muziek heeft, en deze over de snaren van een instrument laat glijden".

Verklaren beteekent het vinden van een verborgen zin;

hiervan kan natuurlijk geen sprake zijn als men de droomprestatie op boven-gemelde wijze opvat.

Gaat u eens na de beschrijving die Wundt, Jodl en andere nieuwere philosophen van den droom geven; deze bepaalt zich tot het opsommen der verschillen die bestaan tusschen het droomleven en het denken in toestand van waken, met het doel om aan den droom zijn waarde te ontnemen; wijst op het uiteenvallen der associaties, op het opgeheven-zijn van de critiek, op het uitgeschakeld-zijn van al het weten en op andere kenteekenen van een verminderde prestatie. De eenige bijdrage van beteekenis tot de kennis van den droom, die wij aan de exacte wetenschap danken, heeft betrekking op den invloed, dien lichamelijke — tijdens den slaap werkende — prikkels op den droom-inhoud uitoefenen. De onlangs overleden Noorweegsche geleerde J. Mourly Vold heeft twee dikke deelen geschreven, gevuld met droom-experimenten (zij werden in 1910 en 1912, in het Duitsch vertaald, gepubliceerd), die nagenoeg uitsluitend handelen over den invloed, die liggings-veranderingen van de ledematen hebben op 's menschen droom. Zij worden geroemd als voorbeelden ter navolging van exacte droomvorsching.

Kunt u er zich nu een idée van maken wat de exacte wetenschap wel zou zeggen als ze vernam dat wij een poging willen doen om den zin, dien de droomen hebben, na te gaan? Misschien heeft ze er reeds het noodige van gezegd. Toch zullen we er ons niet door laten afschrikken.

Als de vergissingen een zin kunnen hebben, dan kan ook de droom er een hebben, en de vergissingen hebben in zeer vele gevallen een zin, die aan de exacte wetenschap ontgaan is. Laat ons met het bijgeloof medegaan, door de Ouden en het volk voor den droom gekoesterd, en de voetstappen drukken van de oude droom-uitleggers. Daartoe is het in de eerste plaats noodig dat wij het ons voorgestelde doel goed voor oogen houden en eens rondzien in het gebied der droomen. Wat is eigenlijk een droom? Het is moeilijk om dat in enkele woorden te zeggen. We zullen niet trachten er een definitie van te geven, waar wij kunnen volstaan met

te verwijzen naar het materiaal dat aan een ieder bekend is. We moeten het wezenlijke dat de droom bevat trachten te voorschijn te brengen. Waar is dat te vinden? Er zijn zoovele verscheidenheden binnen de omlijsting die ons gebied omvat, varieteiten in alle richtingen. Dat wat aan alle droomen zonder onderscheid eigen is, zal wel het wezenlijke zijn. Alle droomen hebben wel in de eerste plaats dit gemeen, dat de droomer er bij slaapt. Kennelijk is het droomen het zieleleven tijdens den slaap, dat een zekere overeenkomst heeft met het zieleleven tijdens het waken, maar daarentegen daar ook groote verschillen mede vertoont. Deze definitie werd door Aristoteles gegeven. Maar nog op andere punten kan men een nauwe betrekking tusschen droom en slaap vinden. Men kan wakker worden door een droom; zeer dikwijls bespeurt men bij het spontaan ontwaken dat men droomt of is men aan het droomen wanneer de slaap plotseling onderbroken wordt. De droom schijnt derhalve een tusschen-toestand te zijn tusschen slapen en waken. Zoo komt het er op aan zich een begrip te vormen van den slaap. Wat nu is de slaap?

Hier staan wij voor een physiologisch of biologisch vraagstuk dat nog veel pennen in beweging brengt. Van dergelijk standpunt uit kunnen wij het niet oplossen, maar ik meen dat een poging om een psychologische karakteriseering van den slaap te wagen, kans van slagen heeft. De slaap is een toestand, waarin ik niet weten wil van de wereld buiten mij om; waarin ik haar mijn belangstelling onthoud. Ik kom in slaap door mij van de buitenwereld los te maken en haar prikkels te ontwijken. Ik kom ook in slaap als ik moe ben. Als ik ga slapen zeg ik dus tot de buitenwereld: laat mij met rust, want ik wil slapen. Omgekeerd zegt het kind: ik ga nog niet slapen, ik ben niets moe, ik wil nog wat opblijven. De biologische tendens van den slaap schijnt dus te zijn: het zoeken naar rust en ontspanning; zijn psychologisch karakter: onverschillig te worden voor de buitenwereld. Onze verhouding tot de wereld, wier gast wij

ongevraagd geworden zijn, schijnt met zich mede te brengen dat wij het er niet in kunnen uithouden als we ons leven daarin niet eens onderbreken kunnen. Daarom trekken wij ons van tijd tot tijd terug in den voorwereldlijken toestand, dus in de periode van het binnen-baarmoederlijk leven. We probeeren tenminste ons omstandigheden te scheppen, gansch analoog aan dien tijd van voorheen: we zoeken warmte, duisternis en afwezigheid van prikkels. Sommigen onder ons rollen zich, als zij zich ter ruste leggen, als een pakje in elkaar en nemen een lichaamshouding aan die doet denken aan die, welke het kind in de baarmoeder aanneemt. Het lijkt wel alsof de wereld ons volwassenen maar voor twee derde deel in haar greep heeft en we voor een derde deel als 't ware nog niet geboren zijn. Elk ochtend-ontwaken is dan als een wedergeboorte. Van den gevoelstoestand, die op den nachtslaap volgt, spreken we dan ook met de woorden: ,,wij voelen ons als herboren" en maken ons daarbij waarschijnlijk een zeer onjuiste voorstelling van het algemeen gevoel, dat de pasgeborene wel ontwaart. De veronderstelling dat die zich eerder zeer onbehagelijk moet voelen, is zeker gewettigd. Geboren-worden noemen we ook wel: het levenslicht aanschouwen.

Als dat de slaap is, dan komt de droom ten eenenmale niet op zijn program voor en lijkt deze veeleer een alles behalve welkom toevoegsel. Wij gelooven ook dat de eenige goede slaap de droom-looze is. Gedurende den slaap zou de psyche niet actief moeten zijn; is zij dat wel, dan is het den slaap niet gelukt den rust-toestand van het foetus binnen de baarmoeder te evenaren; kenteekenen van werkzaamheid der psyche, haar overblijfsels als het ware, zijn dan niet te misduiden. Die overblijfsels zijn de droomen.

Voorts heeft het er werkelijk alles van alsof de droom geen zin behoeft te hebben. Bij de vergissingen waren de omstandigheden anders; hier gold het een psychisch gebeuren tijdens den toestand van waken. Maar als ik slaap, als ik mijn zielewerkzaamheid geheel heb stopgezet en alleen maar zekere harer uitloopers of overblijfsels niet heb kunnen

onderdrukken, dan is het nog niet noodzakelijk dat deze laatste een zin zouden hebben. Ik weet zelfs — waar het overige van mijn zieleleven immers slaapt — met dien zin ook geen weg. Het kunnen werkelijk niets dan stuipachtige reacties zijn, slechts van die psychische verschijnselen, die antwoorden op een onmiddellijken, somatischen prikkel. Zoo zouden droomen dus de overblijfselen van de psychische werkzaamheid van het wakende leven zijn, die den slaap storen, en moesten we ons maar voornemen het thema, dat niet geschikt voor de psychoanalyse blijkt te zijn, zoo spoedig mogelijk weer op te geven.

Intusschen, al zouden we den droom overbodig achten, aan zijn bestaan valt niet te twijfelen en we willen trachten ons rekenschap te geven van dit bestaan. Waarom slaapt het zieleleven niet in? Waarschijnlijk omdat iets de ziel niet met rust laat. Prikkels werken op haar in en zij moet daarop reageeren. De droom is dus de wijze waarop de ziel reageert op de tijdens den slaap op haar inwerkende prikkels. Hier zien we derhalve een poort die toegang verleent tot het begrijpen van den droom. Nu kunnen wij bij verschillende droomen er naar zoeken, welke de prikkels zijn, die den slaap verstoren en waarop deze met droomen reageert.

Het eerste wat aan alle droomen zonder onderscheid gemeen is hebben wij dan tot dusverre door ons onderzoek gevonden. Hebben zij nog andere dingen gemeen? Ja, dat is ontegenzeggelijk het geval, maar veel moeielijker te bevatten en te beschrijven. De psychische gebeurtenissen tijdens den slaap hebben ook zoo'n heel ander karakter dan die welke zich gedurende het waken afspelen. In den droom doorleeft men van allerlei en hecht er geloof aan, terwijl men ten slotte toch eigenlijk niets beleeft dan de inwerking van een storenden prikkel. In 't algemeen doorleeft men dien in gezichts-beelden; er kunnen zich ook wel gevoelens aan paren, gedachten er zich tusschen door weven, ook kunnen de andere zintuigen wat beleven, maar beelden zijn het toch bovenal. De moeielijkheid die het inheeft om een droom mede te deelen, schuilt voor een deel in de

omstandigheid dat we deze beelden in woorden moeten vertolken. Vaak zegt de droomer, ik zou het kunnen uitteekenen maar ik weet niet hoe ik het moet zeggen. Er is hier geen sprake van een gereduceerde psychische werkzaamheid zooals die, welke men bij den zwakzinnige waarneemt als men zijne prestatie vergelijkt bij die van het genie; het is iets qualitatief anders, maar het is moeielijk te zeggen waarin het onderscheid bestaat.

G. Th. Fechner heeft eens het vermoeden geuit dat het tooneel, waarop (in de ziel) de droomen zich afspelen, een ander zou zijn dan dat wat door het wakend gedachtenleven bespeeld wordt. Dat begrijpen we weliswaar niet, wij weten niet wat wij daarvan moeten denken, maar de indruk van het vreemde, door de meeste droomen bij ons teweeggebracht, geeft aanleiding tot dat vermoeden.

Ook de vergelijking van de droom-werkdadigheid met de prestaties van een ongeschoolden klavierspeler, gaat hier niet op. Als toevallig de toetsen worden aangeraakt, beantwoordt het klavier deze aanraking toch steeds met de correspondeerende tonen, al vormen deze ook geen melodieën.

Al begrijpen wij voorshands deze tweede eigenschap — die alle droomen zonder onderscheid vertoonen — nog niet, zoo willen we toch zorgvuldig rekening houden met haar bestaan.

Zijn er nog andere gemeenschappelijke eigenschappen te vinden? Ik kan er geen meer ontdekken; wel zie ik overal verschillen, zelfs in alle opzichten; zoowel wat betreft den schijnbaren duur als de duidelijkheid, het bedeeld-zijn met gevoels-toon, de bestendigheid ervan enz. Dat alles is toch eigenlijk niet te rijmen met een noodzakelijke, schamele, krampachtige reactie op een prikkel.

Wat den omvang betreft, zijn de droomen zeer verschillend: er zijn er die zeer kort zijn, die slechts een beeld of enkele beelden, een denkbeeld, ja niets dan een woord inhouden; andere zijn bizonder rijk van inhoud, vormen als het ware heele romans en lijken van ongekenden duur te zijn. Sommige droomen zijn zoo levendig, zoo helder, dat al zijn

we al een tijd wakker, we nog maar niet kunnen gelooven dat we gedroomd hebben; andere zijn vaag, wazig, aan schaduwen gelijk. In een en denzelfden droom kunnen zeer scherp-geteekende deelen afwisselen met bijna onherkenbare flauw-aangegeven stukken. Droomen kunnen zinrijk zijn of tenminste samenhang vertoonen, ja men treft er zelfs aan vol geest en mooie phantasie; andere weer zijn verward, onzinnig, soms werkelijk mal. We kunnen droomen hebben, die ons ten eenenmale koud laten; andere die het gemoed heftig in beroering brengen, ons van pijn doen schreien, van angst doen ontwaken; die verwondering baren, ons tot geestvervoering brengen enz.

Droomen vergeet men meestal spoedig bij het ontwaken of men onthoudt ze den geheelen dag door, met dien verstande dat ze tegen den avond verbleeken; sommige blijven in ons geheugen gegrift; droomen uit de kinderjaren vermogen we zoo te onthouden dat ze 30 jaar later nog zoo helder als weleer in de memorie voortleven.

Evenals personen, kunnen ook droomen zich een enkele maal — en dan nooit meer — aan ons vertoonen; maar ook wel treden ze onveranderd of met kleine wijzigingen, bij eenzelfden persoon herhaaldelijk op.

Kortom, dit nietig brokstuk nachtelijk psychisch gebeuren beschikt over een reusachtig repertoire, is eigenlijk in staat tot alles wat de ziel overdag wrocht, maar daarom is het eene nog niet hetzelfde als het andere.

Men zou kunnen beproeven zich van deze verscheidenheid in de droomen rekenschap te geven door aan te nemen dat zij overeenkomen met de verschillende tusschentrappen tusschen slapen en waken, met verschillende stadiën van den onvolledigen slaap. Indien dit zoo ware, dan zou met de waarde, den inhoud en de duidelijkheid van de droomprestatie, ook de zekerheid dat het een droom is grooter worden, omdat toch bij zulke droomen de ziel het ontwaken nabij komt en dan zou het niet mogen voorkomen dat dadelijk na een duidelijk en begrijpelijk een onzinnig of verward droomstukje geplaatst wordt om dan weer door

een goed stuk arbeid gevolgd te worden. De ziel zou toch niet bij machte zijn om zoo'n snelle afwisseling teweeg te brengen in de diepte van den slaap. Die verklaring brengt ons dus niets verder; zoo gauw vinden we er dan ook geen.

Voorloopig zullen we den „zin" van den droom laten rusten en probeeren in de plaats daarvan — uitgaande van dat wat de droomen gemeen hebben — ons een weg te zoeken tot een beter begrip van deze verschijnselen. Uit de verhouding, die er bestaat tusschen het droomen en den slaaptoestand hebben wij de gevolgtrekking gemaakt, dat de droom een reactie is op een prikkel, die storend op den slaap inwerkt. Zooals wij gezien hebben, is dit punt ook het eenige, waarmede de exacte experimenteele psychologie ons helpen kan; zij bewijst dat prikkels, die tijdens den slaap inwerken, zich in den droom vertolken. Reeds vóór Mourly Vold hebben anderen verscheidene experimenten van dien aard genomen; ieder onzer is ook wel zelf in de gelegenheid geweest deze ervaring door persoonlijk onderzoek bevestigd te zien. Ter uwer voorlichting wil ik u enkele oudere experimenten, die hierop betrekking hebben, mededeelen: Maury heeft zichzelf tot object gekozen voor enkele dezer proefnemingen. Zoo liet men hem in zijn slaap eau-de-Cologne ruiken. Hij droomde daarop dat hij zich in Caïro bevond in den winkel van Johan Maria Farina en aan dit beeld koppelden zich allerlei vreemde avonturen vast.

Een ander maal kneep men hem in zijn nek en droomde hij dat hij daar een Spaansche-vlieg-pleister had en tevens over een dokter die hem in zijn kinderjaren had behandeld. Dan weer liet men een droppel water op zijn voorhoofd vallen en droomde hij in Italië te zijn, sterk te zweeten en een glas witte Orvieto-wijn te drinken.

Het opvallende dat deze experimenteel-veroorzaakte-droomen aanbieden, zullen we nog duidelijker kunnen begrijpen aan de hand van een andere reeks prikkel-droomen. De zeer geestige onderzoeker Hildebrandt deelt ons drie droomen mede die alle reacties zijn op het afloopen van een wekker:

1. Ik ben op een lente-morgen aan het wandelen, slenter langs groene velden en beemden en nader een dorp. Ik zie de dorpelingen in hun Zondagsche kleeren, met het gezangboek onder den arm, in dichte drommen zich begeven naar de kerk. Ja! het is Zondag en straks zal de ochtend-dienst beginnen. Ik denk erover om ook naar de kerk te gaan, maar daar ik me wat verhit voel van de wandeling, wil ik eerst op het aangrenzende kerkhof wat uitblazen om van de hitte te bekomen. Terwijl ik me onledig houd met het lezen van de opschriften van enkele graf-zerken, hoor ik den klokkenist de torentrap opgaan en zie heel boven-in den toren de kleine dorpsklok hangen, die zoo aanstonds geluid zal worden. Een tijdje zie ik haar stil in rust, dan begint ze te bewegen — en eensklaps hoor ik doordringend hard haar gelui weerklinken, en wel zóó hard en schel dat ik er wakker van word. Nu wordt het mij bewust dat de klokketonen eigenlijk de tonen van mijn wekker zijn.

2. Tweede combinatie. Het is een mooie, heldere winterdag: de straten zijn dik-besneeuwd. Ik heb het plan gemaakt om met anderen mee te gaan arren, maar ze laten me wat lang wachten; eindelijk komt men mij roepen, de arreslede staat voor de deur. Nu worden de toebereidselen voor den tocht gemaakt — de pelsjas wordt aangeschoten, de voetzak gereed gelegd — eindelijk zit ik op mijn plaatsje. Nog wordt er getalmd, tot ten laatste een ruk aan den teugel het teeken van vertrek aan de paarden geeft. Deze zetten zich in beweging, de arrebellen laten hun welbekende Janitscharen-muziek hooren en dat wel met zóó'n geweld dat het teere droomweefsel vaneenscheurt en ik niets hoor dan het schelle geluid van mijn afloopenden wekker.

3. Derde voorbeeld. De keukenmeid zie ik, met een paar dozijn borden beladen, zich door de gang in de richting van de eetkamer begeven. Ik zie, dunkt mij, den stapel borden wankelen. „Pas toch op", schreeuw ik haar toe, „je zult den boel laten vallen!" Ik hoor haar nog zeggen: „neen, mijnheer, er is geen gevaar, ik ben 't zoo gewoon, daarmee om te gaan" enz. Intusschen volg ik met bezorgdheid de

keukenprinses, tot ik ze vlak voor de deur zie struikelen, en de brekende waar, met een helsch lawaai, in duizend stukken op den grond zie vallen; dat lawaai doet me tegelijkertijd denken aan heftig bellen, waardoor ik wakker schrik, en geef er me dan pas rekenschap van, dat het de wekker is die afloopt.

Deze droomen zijn echt mooi; zinrijk, lang niet zoo onsamenhangend als droomen wel plegen te zijn. Daar kunnen wij niets tegen inbrengen. Dit hebben ze alle gemeen, dat de situatie telkens op het hooren van leven uitloopt, dat men bij het wakker-worden als het geluid erkent, door het afloopen van den wekker veroorzaakt. Hier zien we dus hoe een droom verwekt wordt; maar we leeren daarbij nog wat anders. De droom weet niets af van den wekker, — die komt in den droom niet voor — maar hij stelt een ander geluid in de plaats van dat van den wekker; hij reageert op den prikkel, die den slaap doet ophouden, maar duidt dien prikkel steeds op een andere manier. Waarom gebeurt dat? Daarop blijft men ons het antwoord schuldig; men zou hier geneigd zijn aan een toeval te denken. Den droom begrijpen, zou echter in zich sluiten: de reden kennen, waarom hij juist dit geluid (van klok, arrebel, het breken van borden) en geen ander heeft gekozen om op den prikkel, door den wekker voortgebracht, te reageeren. Op volkomen gelijke wijze kan men tegen de proefnemingen van Maury inbrengen, dat men wel ziet dat de prikkel in den droom tot uiting komt maar dat men niet weet waarom het juist op deze manier geschiedt en dat dit niet schijnt toegeschreven te mogen worden aan den aard van den prikkel, die den slaap onderbreekt.

Tevens leeren ons de proefnemingen van Maury dat er zich aan het directe gevolg van den prikkel meestal een groote massa ander droommateriaal toevoegt, b.v. de dwaze avonturen in den eau-de-Cologne-droom, waar men zich geen rekenschap van weet te geven. Nu moeten we wel bedenken dat deze wek-droomen ons nog het beste in staat stellen om den invloed te bestudeeren, door uitwendige

slaap-storende prikkels uitgeoefend. In de meeste andere gevallen is een dergelijk onderzoek moeielijker. Men wordt niet altijd tijdens een droom wakker en als men zich 's morgens herinnert 's nachts gedroomd te hebben, hoe kan men dan uitmaken wat voor een prikkel het geweest is, die misschien 's nachts de aanleiding tot den droom werd? Het is mij eens gelukt, na afloop van het geval, te constateeren dat een dergelijke geluidprikkel had ingewerkt; natuurlijk slechts ten gevolge van bizondere omstandigheden.

Eens, ergens in het Tyroler hooggebergte vertoevende, werd ik 's ochtends wakker met de wetenschap gedroomd te hebben dat de paus gestorven was. Ik kon me van de beteekenis van den droom geen rekenschap geven. In den loop van den dag vroeg mijn vrouw mij: „heb je heel in de vroegte dat geweldige klokkengelui gehoord van alle kerken en kapellen in de buurt?" Neen, ik had niets gehoord, maar deze mededeeling deed mij begrijpen wat de aanleiding tot mijn droom was geweest. Wat kan het nu niet dikwijls gebeuren dat dergelijke prikkels droomen verwekken, zonder dat dit later ooit ter kennis van den droomer komt. Misschien heel vaak, misschien ook niet. Als men den prikkel niet meer kan opsporen, kan men ook niet de overtuiging krijgen dat die heeft ingewerkt. Wij zijn buitendien vrij geworden van het ontzag dat ons de uitwendige prikkels als slaapverstoorders inboezemden, sedert wij er ons van hebben kunnen overtuigen dat zij slechts de verklaring geven van een klein fragment der droom-reactie en niet van de reactie in haar geheel.

Wij behoeven daarom deze theorie niet geheel en al op te geven. Zij is — afgezien van het hier betoogde — waard om behouden te worden. Klaarblijkelijk is het onverschillig waardoor de slaap gestoord en ons zieleleven tot droomen aangezet wordt. Wanneer het niet steeds een van buiten-af komende zintuigsprikkel wezen mag, dan kan het wel een zoogenaamde lichaamsprikkel zijn, die van de inwendige organen uitgaat. Dit vermoeden ligt zeer voor de hand en

vindt steun in de meest-gehuldigde volksopvatting inzake het ontstaan van droomen. Droomen komen uit de maag voort, hoort men vaak beweren.

Het zal vermoedelijk helaas ook hier dikwijls het geval zijn dat een lichamelijke prikkel, die tijdens den nacht heeft ingewerkt, bij het ontwaken niet meer aan te toonen is en aldus zijn bewijskracht verloren heeft. Maar wij willen rekening houden met de ervaring die ons leert dat droomen dikwijls het gevolg zijn van prikkelings-toestanden der inwendige organen.

In het algemeen genomen, is het niet aan twijfel onderhevig dat de toestand der inwendige organen invloed op den droom uitoefent. Het verband dat er bestaat tusschen den inhoud van menigen droom en een overvuld-zijn van de blaas of een prikkelings-toestand van de geslachts-organen, is zoo in 't oog loopend, dat dit niet te miskennen valt. Van deze niet-twijfelachtige gevallen, komt men op andere, waarbij de inhoud van de droomen het vermoeden wettigt, dat dergelijke lichamelijke prikkels in 't spel zijn, doordien men iets in den inhoud waarneemt dat opgevat kan worden als een verwerking, aanduiding of verklaring dier prikkels. De droomvorscher Scherner (1861) heeft bizonder den nadruk gelegd op het feit dat droomen hun herkomst kunnen vinden in prikkels, die van de lichaamsorganen uitgaan, en deze bewering door menig mooi voorbeeld gesteund. In een droomstuk schetst hij „hoe twee rijen van mooie knapen met blond haar en teere gelaatskleur, strijdlustig tegenover elkander staan, op elkander ingaan, zich over-en-weer aanpakken, en weer loslaten, dan weer in den eersten stand terugkeeren om opnieuw dezelfde handeling te herhalen" en geeft als duiding van het symbool: de op elkaar inwerkende tanden-rijen van een gebit. En dat deze duiding juist moet zijn, mag men afleiden uit de omstandigheid dat als vervolg op bovengemelde scène de droomer „zich een langen tand uit de kaak trekt".

Dezelfde onderzoeker voert een droombeeld, voorstellende „lange, nauwe, kronkelgangen" terug op darmprikkels, wat

steekhoudend schijnt te zijn. Het bevestigt Scherner's meening dat de droom een voorstelling tracht te geven van het orgaan dat den prikkel uitzendt en daartoe voorwerpen of dingen uitkiest, die op dat orgaan gelijken.

Wij moeten dus toegeven dat bij den droom inwendige prikkels dezelfde rol kunnen spelen als uitwendige. Maar helaas moet deze waardeering ook dezelfde tegenwerpingen ondervinden. In heel veel gevallen is de meening, dat een lichamelijke prikkel aanleiding tot den droom geweest is, aan twijfel onderhevig of niet te bewijzen; lang niet bij alle droomen — slechts bij een zeker aantal — is het vermoeden gewettigd dat zij ontstaan zijn als een gevolg van inwendige orgaan-prikkels, en ten slotte kan noch de inwendig-lichamelijke, noch de uitwendige zintuigs-prikkel in staat zijn iets meer van den droom te verklaren dan dat hij een onmiddellijke reactie was op den prikkel. Waar dan het overige van den droom vandaan komt, blijft duister.

Bij het bestudeeren van de inwerkingen van de prikkels valt eene eigenaardigheid van het droomleven in het bizonder op. De droom bepaalt er zich niet toe den prikkel eenvoudig te reproduceeren, maar hij verwerkt, verbruikt dien, schakelt hem in een complex in, vervangt hem door wat anders. Dit is een kant van den droomarbeid, die onze belangstelling moet wekken daar zij ons allicht het wezen van den droom nader leert kennen. Als iemand door een prikkel tot een handeling wordt gebracht dan wordt de samengestelde handeling niet voldoende uit dien prikkel verklaard.

De Macbeth van Shakespeare is b.v. een gelegenheidsstuk, gedicht naar aanleiding van de troonsbestijging van den koning, die voor de eerste maal de kronen van de drie landen op zijn hoofd vereenigd zag. Heeft nu die geschiedkundige aanleiding iets uit te staan met den inhoud van het drama; brengt ze ons een verklaring van het grootsche en van de raadselen die het bevat? Wellicht zijn de uit- en inwendige prikkels, die op den slapende inwerken, ook slechts de aanleidingen tot den droom, door welke ons

niets van zijn wezen wordt verraden. Het andere, dat droomen gemeen hebben, de bizonderheid dat zij psychisch zijn, is aan den eenen kant moeilijk te begrijpen en geeft aan den anderen kant geen aanleiding om verder daarop in te gaan. Wat wij in den droom doorleven vertoont zich meestal in gezichstbeelden. Kunnen de prikkels ons hier een verklaring voor geven? Waarom is het droomleven visueel, terwijl prikkeling van de oogen slechts zeer zelden aanleiding geeft tot het ontstaan van droomen? Of, als wij droomen van spreken, kunnen we dan aannemen dat tijdens onzen slaap een gesprek of een geluid dat aan spreken doet denken, tot ons oor is doorgedrongen? Met beslistheid durf ik deze mogelijkheid verwerpen.

Als het navorschen van wat alle droomen gemeen hebben ons niet dieper kan doen doordringen in de kennis van den droom, dan willen wij het eens beproeven met de bestudeering van de verschillen die zij vertoonen. Droomen, het is waar, zijn vaak zinloos, verward, dwaas; maar er zijn ook zinrijke, nuchtere, verstandige droomen. Laat ons eens zien of de zinrijke droomen ons op den weg kunnen brengen om de onzinnige te begrijpen.

Ik schrijf hier den laatsten zinrijken droom op, die mij ter oore is gekomen, den droom van een jongen man: ,,Ik was gaan wandelen in de Kärntnerstrasse, ontmoette daar den heer X., met wien ik een eindje opliep, en ging daarna een restaurant binnen. Twee dames en een heer kwamen aan mijn tafeltje zitten. Aanvankelijk ergerde ik mij daarover en gunde hen geen blik. Later keek ik ze aan, en vond het heel geschikte menschen". De droomer laat er op volgen dat hij werkelijk gisteren door de Kärntnerstrasse, die in zijn weg ligt, heeft geloopen en daar den heer X. heeft ontmoet. Het andere deel van den droom houdt geen verband met een directe herinnering, maar komt eenigermate overeen met iets dat hem lang geleden is overkomen.

Een andere zeer eenvoudige droom, ditmaal van een dame, luidt als volgt: ,,Mijn man vraagt: moet de piano niet ge-

stemd worden? Ik antwoord: dat is niet de moeite waard, want ze moet toch opnieuw beleerd worden".

Deze droom is een herhaling van een gesprek, dat vrijwel in dezelfde bewoordingen, den dag, die aan den droom voorafging, gehouden is tusschen haar man en haarzelf. Wat leeren wij uit deze beide nuchtere droomen? Alleen dit: dat zij herhalingen bevatten van voorvallen uit het dagelijksch leven, of gedachten die zich daaraan vastknoopen. Dit zou reeds iets beteekenen als het op alle droomen van toepassing was. Maar daar is geen sprake van; de gevallen, waarbij dat voorkomt, zijn ver in de minderheid; de meeste onzer droomen hebben geen aanknoopingspunt met hetgeen we den vorigen dag beleefd hebben; en eenig licht brengt het ons bij het ontcijferen van de onzinnige en dwaze droomen niet. Alleen dit staat vast, dat nu een nieuwe taak voor ons ligt. Wij willen niet alleen weten wat een droom zegt, maar, waar hij het zelf — zooals dat in onze voorbeelden het geval is — duidelijk zegt, willen wij weten waarom en met welk doel dit bekende, pas kort-te-voren-doorleefde in den droom herhaald wordt.

Ik geloof dat u het evenzeer als ik vermoeiend moet vinden om experimenten, zooals de tot-nu-toe-verrichte voort te zetten. Men zal toch toegeven, dat de belangstelling in een vraagstuk verflauwen moet als men geen enkelen weg, die tot de oplossing voert, voor zich geopend ziet. De experimenteele psychologie heeft ons niets opgeleverd dan enkele waardevolle gegevens omtrent de beteekenis der prikkels als droomopwekkers. Het eenige wat de philosophie in haar hoogmoed, brengt, is het ons onlangs toegevoegd verwijt harerzijds, dat ons object intellectueel minderwaardig is; bij de occulte wetenschappen willen wij geen steun zoeken. De geschiedenis en de openbare meening leeren ons dat de droom zin en beteekenis heeft, dat hij de toekomst voorspelt; dat is toch moeilijk te gelooven en zeker niet te bewijzen. Zoo zijn we na onze eerste poging nog ten einde raad.

Onverwachts en van een kant, waarheen wij onzen blik

nog niet hadden geslagen, krijgen wij een wenk. Het spraakgebruik, dat niet van het toeval afhangt, maar een bezinksel is van de kennis van eeuwen her — waar wij zeker niet zonder omzichtigheid gebruik van mogen maken —, onze taal dus, bevat iets, dat zij merkwaardig genoeg „dagdroomen" noemt. Dagdroomen zijn phantasieën (voortbrengselen der phantasie, zeer bekende verschijnselen, die zoowel bij gezonden als bij zieken worden waargenomen, en die men gemakkelijk op zijn eigen persoon bestudeeren kan. Wat ons bij deze producten van de phantasie het meeste opvalt, is wel, dat men ze „dagdroomen" genoemd heeft, aangezien zij van de beide eigenschappen, die alle droomen gemeen hebben, niets bezitten. Reeds hun naam weerspreekt de relatie tot slaaptoestanden; en wat de tweede algemeene droom-eigenschap betreft, zoo doorleeft, hallucineert men niets in dagdroomen, maar men verbeeldt zich alleen wat, stelt zich wat voor; men weet dat men phantaseert; men ziet niet iets, maar men denkt iets. Deze dagdroomen treden op in het tijdperk van het leven dat aan de geslachtsrijpheid voorafgaat, vaak reeds in de tweede helft van de kinderjaren; voorts gedurende de puberteitsjaren om dan heelemaal op te houden of wel zich het gansche leven lang te blijven vertoonen.

Zeer doorzichtige beweegredenen beheerschen den inhoud dezer phantasieën. Het zijn tooneelen en voorvallen, waarin de persoon bevrediging vindt voor zijn egoïstische, eerzuchtige behoeften, zijn streven naar macht, voor zijn erotische wenschen. Bij jonge mannen nemen de eerzuchtige phantasieën een eerste plaats in; bij de vrouwen, wier eerzucht zich heeft geworpen op het welslagen in de liefde, de erotische. Maar dikwijls genoeg speelt ook bij de mannen de erotische drang een groote rol; al hunne heldendaden en successen worden geïnspireerd door hun wensch om bewonderd te worden door de vrouwen en haar gunst te verwerven. Overigens zijn deze dagdroomen van zeer verschillenden aard en bieden veel verscheidenheid aan. Elk op zijn beurt verdwijnt na korten tijd en wordt door een andere

vervangen, of ze leven voort, spinnen zich tot lange geschiedenissen uit en wijzigen zich naarmate de levensverhoudingen veranderen. Zij gaan, om zoo te zeggen, met hun tijd mede en krijgen een „tijd-stempel", die den invloed aangeeft, door de nieuwe situatie uitgeoefend. Zij vormen het ruwe materiaal voor de dichterlijke ontboezeming; want de dichter weet uit zijn dagdroomen, door zekere vervormingen, omkleedingen en weglatingen, de situatie te maken, die hij in zijn novellen, romans en tooneelstukken aanbrengt. Steeds is echter de persoon zelf, hetzij onmiddellijk, hetzij in een gemakkelijk te raden identificatie met een ander, de held van de dagdroomen. Evenals de gewone droomen bezitten de dagdroomen een inhoud die zich niet aan de werkelijkheid aanpast; het is wellicht de analogie van beider verhouding tot de realiteit, die tot den naam „dag d r o o m e n" heeft gevoerd. Maar misschien ook berust deze gemeenschappelijke benaming op een psychisch karakter van den droom, dat ons nog onbekend is en waarnaar wij zoeken. Het is ook mogelijk dat wij ons vergissen als wij eene beteekenis toekennen aan deze gelijkheid in benaming. Dat kan ons pas later opgehelderd worden.

ZESDE VOORLEZING

DE DROOM

VERONDERSTELLINGEN EN TECHNIEK VAN DE DROOM-DUIDING

Dames en Heeren! Als wij verder willen voortschrijden in het gebied van de droomvorsching, dan zullen wij dus een nieuwen weg moeten inslaan, dan hebben wij behoefte aan eene methode. Dit noopt mij u een voor de hand liggenden voorslag te doen. Laat ons vóór alles van de veronderstelling uitgaan, „dat de droom niet een somatisch doch een psychisch phenomeen is". Wat deze onderstelling in zich sluit, weet u, maar wat geeft ons eigenlijk het recht om haar te wagen? De zaak is deze: Zoolang wij den droom als een physisch phenomeen opvatten, gaat hij ons niets aan; alleen wanneer wij de onderstelling aanvaarden dat hij een zielkundig phenomeen is, kunnen wij belangstelling voor hem voelen. Met deze suppositie als uitgangspunt vangen wij dus onzen arbeid aan, en zullen zien hoever zij ons brengt. Aan het einde van onze taak gekomen, zullen wij dan kunnen beoordeelen of wij de onderstelling, waarvan we zijn uitgegaan, mogen handhaven en ze als het resultaat van onzen arbeid kunnen beschouwen. Wat is het doel van ons streven? Wat willen wij ten slotte bereiken? Wij stellen ons voor — en in dezen houden wij ons aan de eischen, die de wetenschap voorschrijft — ons een begrip te leeren vormen van de verschijnselen; een verband te zoeken tusschen deze onderling, en, in laatste instantie, ze beter te leeren beheerschen.

Zoo zetten wij dus onzen arbeid voort, uitgaande van de veronderstelling dat de droom een phenomeen is van psychischen aard. Hij is dan een prestatie en een uiting van

den droomer, maar een, die ons niets zegt, die wij niet begrijpen.

Veronderstelt u eens, dat ik op een onverstaanbare wijze tegen u sprak? Wat zoudt ge in dat geval doen? Mij vragen stellen, niet waar? Zouden wij dan niet goed doen met dezelfde handelwijze toe te passen op den droomer en hem af te vragen wat zijn droom beteekent? Herinnert u zich nog dat we al eens eerder in zulk een situatie hebben verkeerd? Dat was bij gelegenheid van een onderzoek naar zekere vergissingen, in een geval van verspreken. Iemand had gezegd: „Da sind Dinge zu Vorschwein gekommen" en daarop vroegen wij — neen, gelukkig waren wij het niet die vroegen maar anderen, die heelemaal niets met de Psychoanalyse te maken hebben — deze anderen dan vroegen hem, wat hij met die onbegrijpelijke taal bedoelde. Dadelijk daarop antwoordde de spreker, dat hij van plan was geweest te zeggen: „Das waren Schweinereien" maar dat hij dat plan niet uitgevoerd (verdrongen) had, en inplaats daarvan een milder-klinkenden zin had gesteld: „Da sind Dinge zum Vorschein gekommen".

Toen reeds heb ik u medegedeeld dat het instellen van dit onderzoek als voorbeeld kon dienen voor elk psychoanalytisch onderzoek, en nu begrijpt u, dat de psycho-analyse de techniek volgt om zooveel doenlijk zich door den (de) analysandus (da) zelf (ve) de oplossing van zijn (haar) raadselen te doen geven. Zoo moet ook de droomer zelf ons de duiding geven van zijn droom.

Maar dat gaat, zooals wij weten, bij den droom zoo gemakkelijk niet. Bij de vergissingen gelukte dat in een deel der gevallen; het gebeurde echter ook dat de ondervraagde niets zeggen wilde, ja, zelfs het antwoord, dat wij hem in den mond gaven, toornig van de hand wees. De gevallen van de eerste soort komen bij den droom in 't geheel niet voor; de droomer zegt steeds dat hij het niet weet. Hij kan onze duiding niet van de hand wijzen, daar wij hem er geen kunnen geven. Zouden we dan onze poging maar moeten staken? Als hij het niet weet en wij weten het evenmin,

terwijl een derde het zeker niet weten kan, dan zal er wel geen kans zijn om er achter te komen. Ja, als u wilt, kunt u het opgeven. Maar als u anders wilt, kunt u met mij tezamen den weg verder vervolgen. Ik ben namelijk de meening toegedaan dat het heel goed mogelijk, ja, zelfs zeer waarschijnlijk is, dat de droomer toch wel weet wat zijn droom beduidt, alleen hij weet niet dat hij het weet en gelooft daarom dat hij het niet weet. U zult er mij wellicht op wijzen dat ik daar andermaal een veronderstelling opper, de tweede reeds in dit korte zinsverband, en daarmede aan de geloofwaardigheid van mijn handeling sterk afbreuk doe. Bij het vernemen van de hypothese dat de droom een psychisch verschijnsel is, daarop van de volgende hypothese dat er psychische dingen bij den mensch voorkomen, die hij weet, zonder te weten dat hij ze weet enz., heeft men slechts rekenschap te houden met de innerlijke onwaarschijnlijkheid dezer beide veronderstellingen om met een gerust hart aan de daaruit af te leiden conclusies alle waarde te ontzeggen.

Let wel, dames en heeren, dat ik u niet hier heb laten komen om u wat voor te spiegelen of iets te verhelen. Zeer zeker heb ik het houden van „elementaire voorlezingen ter inleiding in de psychoanalyse" aangekondigd, maar daarmede niet bedoeld u een gepolijste beschrijving „in usum delphini" te geven, waarin zorgvuldig alle bezwaren uit den weg geruimd, alle gapingen aangevuld, alle twijfelachtige plaatsen weggedoezeld zijn, opdat gij met een gerust geweten zoudt moeten gelooven dat gij wat nieuws geleerd hebt. Neen, juist omdat gij nieuwelingen zijt, wilde ik u onze wetenschap toonen zooals ze is, met al hare oneffenheden, en moeielijkheden, eischen en bedenkingen. Ik weet namelijk, dat het in geen enkele wetenschap anders gesteld is en dat het, vooral in haar aanvangstijden, ook volstrekt niet anders zijn kan. Ik weet ook dat het onderwijs er gewoonlijk op uit is deze bezwaren en onvolkomenheden zoo goed mogelijk voor zijn leerlingen te verbergen. Maar bij de psycho-analyse gaat dat nu eenmaal niet. Ik heb dus wer-

kelijk twee hypothesen gesteld, waarvan de eene in de andere besloten ligt en als het geheel u te bezwaarlijk en te onzeker lijkt of als gij gewoon zijt aan meerdere zekerheid en keuriger deducties, dan behoeft ge niet verder met mij mede te gaan. Daarmee wil ik alleen dit zeggen, dat wie er zoo over denkt, zich maar in 't geheel niet moet inlaten met psychologische vraagstukken want hij moet zich niet voorstellen hier de exacte en zekere wegen te zullen vinden, die hij verlangt te volgen. Het zou ook tot niets leiden als een wetenschap, die beloften in zich bergt, moeite deed om zich gehoor te verschaffen of aanhangers te winnen. Haar prestaties moeten voor haar spreken en ze moet getroost den tijd afwachten dat deze de belangstelling van het publiek zullen hebben weten af te dwingen.

Diegenen onder u, die de studie verder wenschen voort te zetten, wil ik wijzen op de omstandigheid dat mijn beide veronderstellingen ongelijkwaardig zijn. De eerste: „de droom is een psychisch verschijnsel", is de hypothese die wij bewezen willen zien door den uitslag van ons onderzoek; de andere hypothese vond reeds haar sanctie op een ander gebied en ik veroorloof mij de vrijheid haar vandaar op onze problemen over te dragen.

Waar, op welk gebied heeft men kunnen bewijzen dat er bij den mensch een „weten" voorkomt, waarvan hij toch zelf niets afweet, zooals wij dat hier bij den droomer aannemen?

Dat zou toch een merkwaardige, verrassende daadzaak zijn, die ons inzicht betreffende het zieleleven geheel veranderde, een feit, dat men niet onder stoelen en banken behoeft te steken. Een daadzaak tevens, die in tegenspraak komt met den naam dien ze voert en toch iets wezenlijks zijn wil, een contradictio in adjecto. Zij verstopt zichzelf ook volstrekt niet. Het is niet haar schuld als men niets van haar afweet of zich niet om haar bekommert. Net zoo min als dat het onze schuld is dat al deze zielkundige vraagstukken veroordeeld worden door personen die zich nimmer bemoeid hebben met al de waarnemingen en ervaringen die

noodig zijn om er zich een oordeel over te kunnen vormen".

Welnu, dat bewijs is geleverd op het gebied der hypnose. Toen ik mij in 1889 te Nancy bevond en daar de zoo belangrijke en indrukwekkende demonstraties van Liébeault en Bernheim bijwoonde, was ik getuige van de volgende proefneming: Men had een man in somnambulisme gebracht en hem in dien toestand allerlei hallucinaties door suggestie bezorgd, waarna men hem in wakenden toestand terugbracht. Wakker geworden, scheen hij van alles, wat gedurende de hypnose met hem was voorgevallen, niets te weten. Bernheim noodigde nu den persoon uit hem rustig te vertellen wat hij doorleefd had. De persoon verzekerde dat hij zich niets te binnen kon brengen. Maar Bernheim hield voet bij stuk, bleef aandringen, verzekerde hem dat hij het wel wist, dat de herinnering zou opdoemen; en waarlijk, de proefpersoon begon te twijfelen; na zich goed te hebben bezonnen, schaduwde zich eerst een brokstuk van het doorleefde af, dan weer een ander, de herinnering werd duidelijker, aldoor meer volkomen en eindelijk kwam zij in haar geheel voor den dag. Wij mogen uit het bovenvermelde besluiten, dat — waar de persoon alles later wist en in den tusschentijd van niemand anders inlichtingen had bekomen — hij ook tevoren reeds dat, wat zijne herinneringen uitbrachten, moet hebben geweten. Deze waren alleen maar tijdelijk ontoegankelijk voor hem geweest; hij wist niet dat hij ze wist, hij meende dat hij ze niet wist. Dit geval komt dus geheel overeen met hetgeen we veronderstellen dat bij den droomer plaats heeft.

Ik hoop dat het geleverde bewijs indruk op u zal gemaakt hebben en u aanleiding zal geven mij de vraag te stellen waarom ik mij niet reeds eerder op dit bewijs heb beroepen, n.l. toen wij de vergissingen behandelden en we ertoe kwamen om den man, die zich versproken had, te verdenken van dingen te willen zeggen, waarvan hij zich niet bewust was en die hij loochende.

Als iemand meent dat hij niets weet van gebeurtenissen, waarvan de herinnering toch in hem woont, dan is het niet

meer zoo onwaarschijnlijk dat hij ook van andere psychische zaken, die zich in zijn binnenste afspelen, niets weet. Dit argument zou zeker indruk op ons gemaakt en ons geholpen hebben om de vergissingen beter te begrijpen.

Ja, ik had mij inderdaad bij die gelegenheid reeds daarop kunnen beroepen, maar ik liet dat in de veronderstelling dat het hier noodzakelijker, meer op zijn plaats was. De vergissingen hebben voor een deel zich zelf opgehelderd, voor een ander deel brachten zij er ons toe om terwille van het verband, dat de verschijnselen samenhoudt, toch te gelooven aan het bestaan van psychische dingen, waarvan men niets weet. Bij den droom voelen we ons gedwongen onze ophelderingen van elders te betrekken en bovendien houd ik er rekening mede dat het ontleenen dier ophelderingen aan het gebied der hypnose, hier eerder uw goedkeuring zal wegdragen. De geestestoestand, waarin wij verkeeren tijdens het begaan van een vergissing, heeft geen overeenkomst met dien van hypnose en moet u wel als geheel normaal voorkomen. Maar er bestaat daarentegen een duidelijke verwantschap tusschen den slaap — die een voorwaarde is om tot droomen te geraken — en den toestand van hypnose. Deze laatste is een kunstmatige slaap; bij het inleiden der hypnose suggereeren wij iemand den slaap; en de verdere suggesties, die we hem geven, zijn analoog aan de droomen van den natuurlijken slaap. De psychische situaties gelijken in beide gevallen werkelijk op elkaar. Tijdens den natuurlijken slaap hebben wij alle belangstelling voor de buitenwereld verloren; tijdens den toestand van hypnose zijn wij eveneens onverschillig geworden voor alles wat ons omringt met uitzondering van den persoon, die ons heeft gehypnotiseerd, met wien wij voeling blijven houden, in rapport blijven, zooals men dat noemt. Den slaap van den zuigeling — die met de zoogster in rapport blijft en slechts door haar kan gewekt worden — mag men eveneens beschouwen als een normalen slaap die veel overeenkomst heeft met den hypnotischen slaaptoestand.

Het mag dan ook geen koen waagstuk genoemd worden

eene verhouding die bij de hypnose zich voordoet ook als bestaand te veronderstellen bij den natuurlijken slaap. De onderstelling dat ook de droomer van zijn droom afweet, maar den weg tot dat weten niet kent, zich er daarom niet van bewust is dat hij er iets van weet, is volstrekt niet uit de lucht gegrepen.

Zoodoende wordt ons dus van hieruit een derde toegang tot de studie van den droom geopend; de eerste wordt gevormd door de prikkels, die den slaap afbreken; de tweede bezorgen ons de dagdroomen en de derde de droomen, die den gehypnotiseerden door suggestie worden ingegeven. Een en ander verhoogt ons vertrouwen in de goede uitkomst bij het verder voortzetten van onze taak.

Het is dus zeer waarschijnlijk dat de droomer van zijn droom afweet; nu komt het er maar op aan om het hem mogelijk te maken dat hij het zich herinnert en het ons mededeelt. Wij verwachten niet dat hij ons dadelijk de beteekenis van zijn droom geeft, maar dat hij er de herkomst van opdiepe en ons tevens de gedachten-groep en daarmede samenhangende belangen kan meedeelen.

U herinnert zich dat bij een vroeger door ons besproken geval van vergissing, aan den spreker gevraagd werd, hoe hij aan het verkeerde woord „Vorschwein" gekomen was, en dat de inval dien hij daarop kreeg, ons toen de duiding bracht. Welnu, de techniek, door ons bij de droomduiding gevolgd, is eenvoudig een nabootsing van dit voorbeeld. Wij vragen den persoon hoe hij aan zijn droom is gekomen en de inval, dien hij geeft, moet als de duiding worden aanvaard. Of hij heelemaal niets of toch wel wat van zijn droom meent te weten, maakt voor ons geen verschil; wij handelen in beide gevallen alsof er geen onderscheid bestond. Deze techniek is wel zeer eenvoudig maar ik vrees voor een krachtige oppositie uwerzijds.

U zult mij toevoegen: „dat is weer een nieuwe hypothese, en wel de derde! en daarbij de onwaarschijnlijkste van alle. Moeten wij zoo maar grifweg aannemen, dat, als u iemand een inval vraagt op den droom dien hij gehad heeft, hij ons

de juiste verklaring ervan geeft? Maar het is toch best mogelijk dat hij heelemaal geen invallen krijgt en ook, er kan hem wel God-weet-wat invallen. Wij kunnen niet inzien waarop een dergelijke verwachting steunt. Dat is nu toch een beetje al te veel op God vertrouwen in een omstandigheid, waarin wat meer kritiek beter op zijn plaats zou zijn. Bovendien is een droom heel iets anders dan een enkel verkeerd woord dat bij vergissing geuit wordt; de droom bestaat uit vele elementen, de verspreking maar uit een enkel. Aan welken van de invallen, die ons worden gegeven, moet men zich houden?"

Wat de nevenzaken aangaat, geef ik u in alles volkomen gelijk. Een droom verschilt van het zich-verspreken onder anderen ook door zijn meerdere elementen. Daar moet de techniek rekening mede houden. Daarom stel ik u voor, dat we den droom en zijn elementen verdeelen en elk element afzonderlijk aan een onderzoek onderwerpen; daarmede komt dan de overeenkomst, die hij met het verspreken heeft, meestal tot haar recht. Dan geef ik u ook hierin gelijk dat de persoon, die om invallen op de elementen van zijn droom gevraagd wordt, antwoorden kan dat hij geen invallen heeft.

Er komen gevallen voor, waarbij wij in dat antwoord berusten; ik zal u later zeggen wanneer dat geschiedt. Opmerkelijk is het dat het gevallen zijn, waarin wij zelf bepaalde invallen kunnen hebben. Maar meestal leggen wij ons bij de bewering van den droomer dat hij geen invallen heeft, niet neer; wij blijven aandringen, verzekeren hem dat hij ze hebben moet en — dan stelt de uitslag ons in het gelijk. Hij zal dan den een of anderen inval krijgen, wat voor een, is ons onverschillig. Met sommige aanduidingen, men zou ze geschiedkundige kunnen noemen, is hij vooral zeer mild. Zoo zal hij b.v. zeggen: „er valt me iets in wat me gisteren overkomen is" (dat was immers ook het geval met de aanwijzingen bij de beide diep eenvoudige droomen, waarvan ik hierboven gewag maakte), of: „dat herinnert mij aan iets, dat niet lang geleden voorgevallen is", en op deze wijze zullen wij bespeuren dat de in de droomen voor-

komende associaties met indrukken, in de laatst verloopen dagen ontvangen, veel menigvuldiger zijn dan we eerst gedacht hadden. Maar ook zal het blijken dat dingen en voorvallen van minder recenten datum, ja zelfs zulke die tijden geleden plaats grepen, zich aan het droombeeld vastknoopen.

Maar wat de hoofdzaak betreft, hebt u geen gelijk. Als u meent dat het mijnerzijds willekeur is om te gelooven, dat de naaste inval van den droomer ons de gezochte duiding of den weg daartoe zal brengen, — terwijl u van opinie bent dat de inval veeleer toevallig is en niet samenhangt met het verlangde — en dat mijne met de uwe in strijd zijnde verwachting slechts een uiting van misplaatste goedgeloovigheid is, dan dwaalt u heel sterk.

Reeds eenmaal ben ik zoo vrij geweest u onder het oog te brengen dat het geloof aan den vrijen en onafhankelijken wil diep in uw binnenste wortelt, een geloof dat zich niet laat rijmen met wat de wetenschap ons leert en onderdoen moet voor de leer van het, ook ons zieleleven beheerschende, determinismus. Ik noodig u uit om het als een feit te willen eerbiedigen, dat de analysandus dezen en geen anderen inval heeft gekregen. Maar ik wil de twee meeningen niet tegen elkaar uitspelen. Men kan het bewijs leveren dat bij den geproduceerden inval willekeur is buitengesloten, dat hij gedetermineerd is en verband houdt met wat wij zoeken. Onlangs mocht ik zelf constateeren — zonder nochtans te veel waarde aan dat feit te hechten — dat ook de experimenteele psychologie bewijzen van dien aard heeft geleverd.

Met aandrang wijs ik er u op dat de beteekenis die het onderwerp heeft bizonder uwe aandacht verdient.

Als ik iemand uitnoodig mij te zeggen wat hem bij een bepaald onderdeel van het droomstuk invalt, dan verlang ik van hem dat, terwijl zijn geest aan deze voorstelling, waarvan wij uitgaan, vasthoudt, hij zijn gedachten daaraan vrij laat associeeren. Dit vereischt, het geven van een bizondere richting aan de aandacht, een, die gansch anders is

dan wanneer we gewoon over iets nadenken, en die het nadenken buitensluit. Enkele personen vermogen dat goed te doen, voor anderen schijnt het heel moeielijk te realiseeren.

Nu kan men nog op veel vrijere manier laten associeeren, door n.l. de voorstelling, van welke men uitging, buiten spel te laten, en slechts soort en aard van inval aan te geven, door b.v. te bepalen dat men bij een eigennaam of een getal vrije associaties vrage. Men zou zoo denken dat de invallen aldus verkregen nog minder berekenbaar, nog meer van willekeur afhankelijk moeten zijn dan die, waarvan we ons bij onze techniek bedienen. Toch kan men bewijzen dat die invallen steeds streng gedetermineerd worden door belangrijke inwendige mechanismen, die ons op het oogenblik, dat zij in ons werken, even onbekend zijn als de storende tendensen bij de vergissingen en de provoceerende tendensen bij de toevallige handelingen.

Ik en vele anderen na mij hebben herhaalde malen dergelijke proefnemingen met getallen en namen, die ons zoo voor den geest kwamen, verricht en enkele daarvan ook gepubliceerd. Men handelt daarbij zoo, dat men op den opgedoken naam doorloopende associaties uitlokt — die derhalve niet meer geheel vrij, doch, evenals de invallen op de droomelementen, eenmaal geassocieerd zijn — en dat wel zoo lang tot de prikkel, die de opvolgende reeks deed ontstaan, heeft uitgewerkt. Daarmede is dan ook de aanleiding en beteekenis van den vrijen inval op den naam opgehelderd.

Die proefnemingen komen steeds op hetzelfde neer, hare uitkomsten strekken zich vaak over een zeer rijk materiaal uit en vereischen wijdloopige uiteenzettingen. Het meest overtuigend zijn wel de associaties die men krijgt op willekeurig genoemde getallen; hier is het verloop zoo snel en ze gaan met zoo'n onbegrijpelijke zekerheid op een verborgen doel af, dat de werking inderdaad verbluffend is.

Een voorbeeld slechts wil ik u geven van zulk een naamanalyse, omdat deze toevalligerwijze met weinig omhaal van gegevens duidelijk gemaakt kan worden. Tijdens de behan-

deling van een jongmensch werd dit thema besproken en beweerde ik dat men geen naam kon uitspreken — hoe schijnbaar willekeurig dit ook geschiedde — of deze zou blijken streng gedetermineerd te zijn, door voor-de-hand-liggende verhoudingen, eigenaardigheden van den proefpersoon en de oogenblikkelijke situatie. Hij gaf zijn twijfel dienaangaande te kennen, waarop ik hem voorsloeg dadelijk de proef met hem zelf te nemen. Ik wist dat hij veel omgang van allerlei aard met vrouwen en meisjes had en proponeerde hem dus dat hij den een of anderen willekeurigen vrouwennaam zou noemen met het oog op de groote keuze die hem ten dienste stond. Hij vond dat goed. Tot mijn, of liever, tot zijn verbazing — want allicht zou men verwacht hebben dat hij als 't ware een lawine van vrouwennamen over mij zou uitstorten — blijft hij een tijdje zonder iets te zeggen en bekent dan, dat hem slechts een enkele naam en geen andere voor den geest komt: Albine. —

Hoe merkwaardig, maar wat valt u bij dien naam in? Hoeveel Albine's kent u wel? —

Vreemd toch, hij kende geen Albine en hij had ook geen enkelen inval op dien naam.

Men had dus kunnen denken dat de analyse op niets uitliep; toch was dat niet zoo, zij was reeds volbracht, verdere invallen waren onnoodig. De persoon zelf was opvallend blank van huid en herhaaldelijk had ik hem schertsenderwijs den naam van Albino gegeven; wij waren juist bezig het vrouwelijk element zijner constitutie te bespreken. Hij zelf was die Albine, de vrouw die hem op dat oogenblik het meeste belang inboezemde.

Zoo is het ook gebleken dat melodieën, die ons onwillekeurig invallen, gedetermineerd worden en betrekking hebben op een gedachtenreeks die ons rechtens bezighoudt zonder dat wij hiervan afweten. Het is dan niet moeielijk om aan te toonen dat de betrekking tot de melodie bestaat in een associatie aan haar tekst of aan haar oorsprong; ik moet hier, onder voorbehoud — omdat mij toevallig op dit punt geen ervaring ten dienste staat — de meening inlas-

schen dat ik deze stelling niet toepasselijk acht op werkelijk muzikale menschen. Mogelijk is het dat het bij hen het muzikale gehalte van de melodie is die tot het opduiken ervan den doorslag geeft. Het eerste geval doet zich intusschen stellig het meest voor.

Zoo herinner ik mij hoe een jongmensch een tijdlang als 't ware vervolgd werd door de overigens lieve melodie van Paris uit „La belle Hélène", tot hij, gelukkig voor hem, door de analyse gewaar werd dat er in zijn geest een kamp gevoerd werd tusschen een Ida en een Hélène.

Welnu, als dus de volkomen vrije invallen op zulk een wijze veroorzaakt worden en in een bepaald verband gerangschikt zijn, dan hebben wij toch wel het recht tot de gevolgtrekking dat invallen met een enkele associatie — die wij hun door middel van een uitgangs-voorstelling hebben medegegeven — niet minder zeker gedetermineerd kunnen zijn.

Het onderzoek toont inderdaad aan dat zij — buiten en behalve de associatie, die wij hun door de uitgangs-voorstelling medegaven, — nog een afhankelijkheid van met-affekt-beladen gedachten- en belangen-gebieden, complexen, vertoonen, waarvan de medewerking op het oogenblik niet bekend, dus onbewust is.

Aldus geassocieerde invallen zijn het onderwerp geweest van zeer leerrijke experimenteele onderzoekingen, die een merkwaardige rol gespeeld hebben in de geschiedenis der psychoanalyse. De school van Wundt heeft het zoogenaamde associatie-experiment uitgedacht, waarbij de proefpersoon verzocht wordt op een hem gegeven prikkelwoord zoo snel mogelijk met een reactie naar verkiezing te antwoorden. Men heeft daarbij te letten op den tijd, die verloopt tusschen het aanbrengen van den prikkel en de reactie die daarop volgt; op den aard van het antwoord, waarmee de proefpersoon reageert; op mogelijke fouten bij een latere herhaling van hetzelfde experiment, enz.

De Zürich'sche School onder leiding van Bleuler en Jung heeft de reacties, die op het associatie-experiment

volgen, weten te verklaren, door aan de proefpersonen invallen te vragen op de door hen vertoonde reacties, als deze iets opvallends hadden. Hieruit bleek toen dat die opvallende reacties zeer stellig door de complexen van den proefpersoon gedetermineerd waren. Bleuler en Jung hebben hiermede de eerste brug gelegd tusschen de experimenteele psychologie en de psychoanalyse.

Na kennismaking met het pas-gehoorde, zult u nu wel willen gelooven dat vrije invallen gedetermineerd en niet willekeurig zijn zooals u eerst gedacht hebt en ook zult u dit voor de invallen op de droomelementen toe willen geven; maar allicht zult u zeggen: „Dat is eigenlijk niet de zaak waar het om gaat. U beweert dat de inval, dien men op het droom-element geeft, gedetermineerd wordt door den ons niet bekenden achtergrond van juist dat droomstuk. Dat komt ons voor niet bewezen te zijn. Wij willen wel aannemen dat het blijken zal dat de inval bij het droom-element gedetermineerd wordt door een van de complexen van den droomer, maar wat hebben wij daaraan? Dat brengt ons niet tot het begrip van den droom, maar — zooals dat ook bij het associatie-experiment het geval was — tot de kennismaking met die zoogenaamde complexen. Wat hebben die echter met den droom uit te staan?"

U hebt gelijk, maar u vergeet een gewichtig iets. En wel juist dat wat mij aanleiding heeft gegeven om, als punt van uitgang, voor deze uiteenzetting niet het associatie-experiment te nemen. Bij dit experiment wordt de eene determinante van de reactie, het prikkelwoord n.l. door ons willekeurig gekozen. De reactie is dan de bemiddelaarster tusschen dit prikkelwoord en het juist wakker-gemaakte complex van den proefpersoon. Bij den droom is het prikkelwoord door iets vervangen dat uit het zieleleven van den droomer zelf afkomstig is, maar uit voor hem onbekende bronnen stamt, zoodat dit allicht zelf een nakomeling van het complex zou kunnen zijn. Daarom is de verwachting niet bepaald fantastisch te noemen dat ook de verdere aan de droomelementen geassocieerde invallen door geen ander

complex dan dat van het droomstuk zelf gedetermineerd zijn en tot het begrijpen van den droom kunnen leiden.

Met behulp van een ander geval wil ik u het bewijs leveren dat wat wij in ons geval verwachten ook werkelijk zoo is. Voor dat van de droomanalyse is het vergeten-zijn van namen een uitstekend voorbeeld; alleen gelieve men dit onderscheid in acht te nemen dat wat bij de droomduiding over twee personen is verdeeld, hier in een persoon vereend aanwezig is. Als ik tijdelijk een naam vergeten heb, dan draag ik toch de zekerheid in mij om, dat ik den naam weet; een zekerheid die we, wat het al of niet weten van den droomer aangaat, ons pas konden bijbrengen langs den weg van het experiment van Bernheim. De naam, dien ik vergeten heb maar toch weet, is echter niet toegankelijk voor mij. De ervaring leert mij spoedig dat, al span ik me nog zoo in om hem mij door nadenken weer in 't geheugen te roepen, mij dit niets helpt. Wel kan het gebeuren dat telkens een andere of meer andere namen in plaats van den vergeten naam voor den geest komen. Valt mij nu zoo'n plaatsvervangende naam spontaan in, dan blijkt eerst duidelijk de analogie die deze situatie met de droomanalyse vertoont. Het droomelement is ook niet het juiste, alleen maar een plaatsvervanger voor iets anders, voor het eigenlijke dat ik niet ken en door de analyse moet leeren kennen. Slechts hierin onderscheiden zich weer de beide toestanden, dat ik, bij het vergeten van namen, zonder mij een oogenblik te bedenken, de plaatsvervangende namen erken als de verkeerde, terwijl wij, wat het droomelement betreft, die overtuiging pas met veel moeite kunnen verkrijgen. Nu mogen we ook, bij het vergeten van namen, gebruik maken van een weg, die ons van den plaatsvervangenden naam tot den onbewust wezenlijken, tot den vergeten naam brengt. Als ik mijn aandacht op die plaatsvervangende namen richt, en daarbij verdere invallen laat komen, dan kom ik langs een korteren of langeren omweg op den vergeten naam en kan er mij tevens van overtuigen dat de spontane plaatsvervangende, zoowel als de mij door gevraagde invallen bezorgde

namen, betrekking hadden op den vergeten naam, door dezen gedetermineerd waren.

Ik zal u een dergelijke analyse meedeelen: Eens was mij de naam van het kleine land aan de Riviera, waarvan Monte Carlo de hoofdplaats is, ontschoten. Het is inderdaad om er zich over te ergeren, maar het was zoo. Ik verdiepte me zoo goed mogelijk in alles wat ik van dat land afwist: ik dacht aan den naam van zijn vorst, Albert, die uit het huis Lusignan stamt, aan diens huwelijken en zijn voorliefde voor diepzee-onderzoekingen, over alles wat ik mij maar bedenken kon, maar het hielp mij niets. Toen gaf ik het zoeken op en trachtte, inplaats van op den gewenschten naam, op invallen van plaatsvervangende namen te komen. Spoedig doken die op. Eerst Monte Carlo zelf, toen Piémont, Albanië, Monte-video, Colico. In die eerste reeks viel mij al dadelijk Albanië op dat spoedig de plaats inruimde voor Montenegro, vermoedelijk door het contrast van wit en zwart. Dan kwam ik tot de ontdekking dat vier van de plaatsvervangende namen de lettergreep m o n bevatten en plotseling viel mij het gezochte woord in en zei ik hardop: Monaco.

De vervangnamen zijn dus werkelijk aan den vergeten naam gekoppeld; vier hunner door het woordje m o n, de laatste door de opeenvolging van lettergrepen en de geheele eindlettergreep. Daarbij viel het mij niet moeielijk om te begrijpen wat de oorzaak was geweest van het tijdelijk voor mij verborgen-zijn van den naam. M o n a c o is de Italiaansche naam voor München; deze stad heeft den remmenden invloed uitgeoefend.

Dit voorbeeld is stellig mooi, maar te eenvoudig. Om de analogie met de droomanalyse beter te doen uitkomen, zou men een grootere reeks van invallen bij den eersten vervangnaam moeten hebben. Dergelijke ervaringen heb ik ook opgedaan.

Eens noodigde een vreemdeling mij uit om een glas Italiaanschen wijn met hem te gaan drinken. Toen we in het

wijnhuis kwamen, kon hij zich den naam van den wijn, waar hij zoo'n goede herinnering van had, niet meer te binnen brengen. Uit een verscheidenheid van vervangnamen, die hem, in plaats van den gezochten naam, invielen, kon ik opmaken dat de relatie, die er tusschen eene Hedwig en den wijnnaam bestond, de oorzaak was van het vergeten; en werkelijk bleek het niet alleen, dat hij die wijnsoort het eerst had geproefd in gezelschap van eene Hedwig, maar tevens kwam hem met die herinnering ook de naam van de wijnsoort weer voor dan geest. Hij was nu gelukkig getrouwd en de bedoelde Hedwig behoorde thuis in een voormalig tijdperk van zijn leven, dat hij maar liever vergeten wilde.

Welnu, wat mogelijk is bij het vergeten van namen, moet ook bij de droomduiding mogelijk kunnen zijn, namelijk om van het vervangmiddel uit langs associatieven weg tot het verborgen reëele te geraken. Het voorbeeld van het vergeten van namen wettigt de veronderstelling dat de associaties, die zich aan het droomstuk aansluiten, zoowel door het droomelement als door het onbewuste reëele daarvan, gedetermineerd worden.

Hiermede hebben wij iets aangevoerd tot rechtvaardiging van onze techniek.

ZEVENDE VOORLEZING

DE DROOM

MANIFESTE DROOMINHOUD EN LATENTE DROOMGEDACHTEN

Dames en Heeren! Gij ziet dat de studie die wij van de vergissingen gemaakt hebben ons tot voordeel is geweest. Aan haar hebben wij — aan de hand van de u bekende veronderstellingen — tweeërlei te danken: een begrip van het droomelement en een techniek van de droom-uitlegging. Het begrip van het droom-element komt hierop neer dat het iets oneigenlijks is, een vervangmiddel voor wat anders, voor iets dat den droomer onbekend is, zooals dat ook met de tendens bij de vergissing het geval is; een vervangmiddel voor iets dat de droomer weet, maar waar hij niet bij kan. Wij hopen die opvatting op den geheelen droom — die uit zulke elementen is samengesteld — te kunnen overbrengen. Onze techniek bestaat hierin, dat wij, door middel van vrije invallen op die elementen, andere plaats-vervangende beelden doen opduiken, waaruit wij het verborgene kunnen raden.

Nu stel ik u voor om onze nomenclatuur in dier voege te wijzigen dat wij ons gemakkelijker kunnen verstaan. In plaats van te spreken van verborgen, ontoegankelijk, oneigenlijk, willen wij ons voortaan juister uitdrukken en zeggen: voor het bewustzijn van den droomer ontoegankelijk of *onbewust*. Wij bedoelen hiermede niet anders dan wat u de betrekking tot het vergeten woord of tot de storende tendens der vergissing te verstaan geeft, namelijk *op 't oogenblik onbewust*.

In tegenstelling hiermede, mogen wij natuurlijk de droomelementen zelve en de door associatie verkregen vervangende

voorstellingen b e w u s t e noemen. Met deze benaming gaat nog volstrekt geen theoretische constructie gepaard. Men kan op het bezigen van het woord o n b e w u s t, als een geschikte en gemakkelijk te begrijpen definitie, geen aanmerking maken.

Passen wij onze opvatting van het droomelement toe op den droom in zijn geheel, dan volgt daaruit dat wij den droom in zijn geheel moeten beschouwen als het gebrekkig vervangmiddel van iets anders, iets onbewusts, en dat het doel van de droomuitlegging is om dit onbewuste te vinden. Drie gewichtige regels, die wij te volgen hebben bij het verrichten van den arbeid, die tot de droomduiding voert, zijn daaruit af te leiden:

1. Men bekommere zich niet om hetgeen de droom ons schijnt te willen zeggen, onverschillig of hij verstandig of absurd, duidelijk of verward is; aangezien hij toch in geen geval het onbewuste is wat wij zoeken; (een voor de hand liggende uitzondering op dezen regel zullen wij later leeren kennen).

2. Men bepale den duidings-arbeid hiertoe dat men bij elk droomelement plaatsvervangende voorstellingen zoekt te verwekken; men denke niet over deze na, onderzoeke niet of ze er bij passen, bekommere er zich niet om hoever ze van het droomelement afwijken.

3. Men wachte af, totdat het verborgene, het onbewuste, dat men zoekt, zich vanzelf vertoone, precies zooals dat mij gegaan is met het vergeten woord Monaco, waarover ik u in de vorige lezing sprak.

Wij begrijpen nu ook, in hoeverre het er al of niet toe afdoet hoeveel of hoe weinig men zich van den droom herinnert, vooral echter ook of men zich deze duidelijk of vaag voor den geest weet te brengen.

De droom, die herinnerd wordt, is toch niet het wezenlijke, maar slechts zijn misvormde plaats-vervanger, die alleen dienen moet om door het verwekken van andere vervangende beelden, het eigenlijke, waar het op aan komt, te

benaderen, om het onbewuste van den droom bewust te maken.

Mocht dus onze herinnering den droom niet getrouw weergeven, dan heeft ze eenvoudig een verminking temeer aangebracht aan het vervangmiddel, waarvoor overigens ook redenen kunnen bestaan.

Men kan zoowel zijn eigen droomen als die van anderen trachten te duiden. Van zijn eigen droomen leert men zelfs 't best; het duidings-proces heeft hier grooter bewijskracht. Als men den duidingsarbeid onderneemt, bespeurt men al gauw dat er iets is, dat er zich tegen verzet. Men krijgt wel invallen, maar men laat ze niet alle toe. Men schift ze, heeft voorkeur of afkeur. Bij den eenen inval zegt men tot zichzelf: „neen, dat hoort er niet bij, dat past hier niet", bij een anderen: „wat een onzin", bij een derden: „dat is maar bijzaak", en men bespeurt hoe men — door aldus te handelen — de invallen, voor ze nog goed klaar en duidelijk zijn opgekomen, reeds verstikt en verdrijft. Aan den eenen kant houdt men zich dus te ijverig vast aan de uitgangsvoorstelling, aan het droomelement zelf; aan den anderen kant werkt men door dat kiezen en schiften het proces der vrije invallen tegen. Als men zijn eigen droomen niet zelf duidt, maar die handeling opdraagt aan een ander, dan bemerkt men zeer duidelijk den invloed van een ander motief, dat die verboden schifting veroorzaakt. Men komt er dan toe om tot zich zelf te zeggen: „Neen, deze inval is mij te onaangenaam, dien wil ik, of dien kan ik, niet zeggen".

Deze tegenwerpingen dreigen natuurlijkerwijze aan het succes van onzen arbeid afbreuk te doen. Men moet zich daartegen wapenen, en als we onze eigen droomen duiden, doet men dat door zich vast voor te nemen om aan elken inval, welken ook, recht te laten wedervaren; als men den droom van een ander poogt te duiden, dan eische men als vaste regel van den droomer, dat hij geen enkelen inval verzwijge, ook niet, als een van de vier bezwaren zich mochten voordoen: dat hij onbelangrijk, onzinnig is, er niet

bij behoort, of te pijnlijk is om mede te deelen. Hij moet beloven zich aan dien regel te houden, en men heeft maar al te vaak reden er zich over te moeten ergeren hoe slecht hij bij wijlen die belofte nakomt. Men meent aanvankelijk de reden van het niet nakomen dier belofte te moeten toeschrijven aan het feit dat de analysandus mogelijk niet goed begrijpt hoe noodzakelijk het is dat hij zijn invallen grif zooals zij opdoken uitspreekt, en men denkt dan misschien goed te doen door hem een en ander te laten lezen en hem zoodoende een beter begrip bij te brengen van onze inzichten omtrent vrije associatie. Van die onnoodige handeling houdt de ervaring ons echter terug, die ons leert dat ook wij zelf — die toch wel geacht mogen worden overtuigd te zijn van de noodzakelijkheid der eischen die de vrije associatie stelt — bij het duiden onzer eigen droomen zulke kritische tegenwerpingen op sommige invallen produceeren, tegenwerpingen die pas later, in zekeren zin in tweede instantie, worden ter zijde gesteld.

In plaats van zich aan de ongehoorzaamheid van den droomer te ergeren, handelt men beter door van deze ervaringen gebruik te maken om er iets nieuws uit te leeren, iets dat des te gewichtiger schijnt naar mate men er minder op voorbereid was. Men leert eruit dat de arbeid van de droomduiding een w e e r s t a n d te overwinnen heeft, die tegen hem stelling neemt en dat de uiting ervan die kritische tegenwerpingen zijn.

Die weerstand is niet afhankelijk van de theoretische overtuiging van den droomer. Men leert er nog meer uit. De ervaring toont aan dat een dergelijke kritische tegenwerping nooit een gerechtvaardigde is; men ondervindt integendeel, dat de invallen, die men aldus wil onderdrukken, z o n d e r u i t z o n d e r i n g van het grootste gewicht zijn en de meest beslissende voor het vinden van het onbewuste. Als een inval van zoo'n tegenwerping vergezeld gaat, wil dat zeggen dat hij een bizondere beteekenis heeft. Die weerstand is een geheel nieuw iets, een verschijnsel dat wij op grond van onze veronderstellingen hebben ge-

vonden, zonder dat het in deze bevat is geweest. Het is nu juist geen aangename verrassing om onze rekening met dezen nieuwen faktor bezwaard te zien. Wij vermoeden dat hierdoor onze arbeid niet vergemakkelijkt zal worden. Men zou er haast toe komen om zich maar niet verder met de droomstudie in te laten. Iets van zoo gering belang als de droom en dan met al zulke bezwaren inplaats van een gemakkelijke techniek! Maar van den anderen kant bezien, moeten juist die moeielijkheden onzen ijver aanvuren en het vermoeden doen ontstaan dat het werk de moeite zal loonen. Geregeld stooten wij op weerstanden als wij van het vervangmiddel, dat het droomelement is, pogen door te dringen tot zijn verborgen onbewuste. Daarom is de onderstelling gewettigd dat er achter het vervangmiddel iets van beteekenis verborgen is. Wat zouden anders die moeielijkheden beteekenen, als ze niet dienden om het verborgene verborgen te houden? Als een kind de gebalde vuist niet wil open doen en ons toonen wat het erin verbergt, dan is het verborgene stellig iets dat niet in den haak is, dat het niet hebben mag.

Op het oogenblik dat wij in onze zakelijke verhouding de dynamische voorstelling van een weerstand invoeren, moeten wij er ook aan denken dat dit moment een quantitatief variabel iets is. Er kunnen zich grootere en kleinere weerstanden vertoonen en wij zijn er op voorbereid, dat deze verscheidenheden zich ook gedurende onzen arbeid zullen voordoen. Vaak hebben wij namelijk maar een enkelen inval of slechts weinig invallen noodig om van het droomstuk tot zijn onbewust element te geraken, terwijl andere keeren lange ketens van associaties en het overwinnen van vele kritische tegenwerpingen noodig zijn.

De veronderstelling dat deze verscheidenheden met de wisselende grootte van den weerstand samenhangen, is waarschijnlijk juist. Als de weerstand klein is dan is het vervangend element ook niet ver van het onbewuste verwijderd; een groote weerstand brengt echter groote verminkingen van het onbewuste en tegelijk een lange regressie van het vervangend element tot het onbewuste met zich mede.

Nu is misschien de tijd gekomen om eens een droom te nemen waaraan wij onze techniek kunnen toetsen, en om te zien of de verwachtingen, die we van die proefneming hebben, zich verwezenlijken.

Goed, maar welken droom zullen wij daarvoor uitkiezen? U kunt niet gelooven hoe moeielijk mij deze keuze valt en ik kan het u ook niet duidelijk maken, waarin die moeielijkheden liggen. Er zijn stellig droomen die over 't geheel weinig verminkt zijn en misschien is het het beste met zoo'n droom te beginnen. Maar welke droomen zijn het minst verminkt? Zijn het de nuchtere, verstandige, niet-verwarde droomen, waarvan ik u reeds twee voorbeelden heb gegeven? Als we dat mochten denken, zouden we al heel erg de plank mis slaan. De ervaring leert dat die soort van droomen een belangrijke verminking hebben ondergaan. Indien ik echter — zonder rekening te houden met welke voorwaarde ook — maar in 't wilde weg een droom uit de massa, die mij ten dienste staat, zou nemen, dan zoudt u zich waarschijnlijk zeer ontgoocheld voelen. Het kan voorkomen dat men zoo'n massa invallen op de enkele droomelementen krijgt, dat men alle overzicht over den arbeid verliest. Als wij den droom op schrift brengen en daarnevens alle daarop verkregen invallen neerschrijven, dan kunnen deze al zeer licht een veelvoud vormen van den droomtekst. Het doelmatigst schijnt het ons toe verscheidene korte droomen uit te zoeken ter analyseering, van welke elk ons tenminste iets zeggen of leeren kan. Wij zullen daartoe dan ook overgaan als de ervaring ons behulpzaam mocht kunnen zijn om de weinig-verminkte droomen op het spoor te komen. Ik weet echter nog iets anders dat ons de zaak gemakkelijker kan maken en wat op onzen weg ligt bovendien. Inplaats van de duiding van volledige droomen te beproeven, willen we ons tot die van enkele droomstukken bepalen en door middel van een reeks van voorbeelden nagaan hoe die door toepassing van onze techniek kunnen geduid worden.

a. Een dame vertelt dat ze als kind dikwijls heeft ge-

droomd, de lieve God heeft een puntige papieren muts op het hoofd. Hoe wilt u dat wij zonder behulp van de droomster dit droomstuk begrijpen? Het lijkt toch de reinste onzin. Toch houdt het op onzin te zijn zoodra de dame ons meedeelt dat men haar, toen zij een kind was, als ze aan tafel zat, zoo'n muts opzette, omdat ze het niet laten kon om met een scheel oog naar het bord van haar zusjes en broertjes te kijken of die misschien een grootere portie hadden gekregen dan zij. De muts moest als oogklep dienst doen. Dit is een historische toelichting, die zij zonder eenige terughouding ten beste gaf.

De duiding van dit droomstuk, en daarmede van den geheelen korten droom, wordt zeer vergemakkelijkt door deze nadere toelichting van de droomster: ,,daar men mij gezegd had dat onze lieve Heer alwetend is en alles ziet, kan de droom alleen maar beduiden, dat ik alles weet en alles zie net als onze lieve Heer, ook als men mij dat zou willen beletten".

Wellicht is dit een al te gemakkelijk voorbeeld.

b. Een sceptische patiente heeft een langen droom, waarin voorkomt, dat verscheidene personen haar vertellen uit mijn boek: ,,Der Witz" en er met lof over spreken. Dan komt er nog iets in voor van een ,,kanaal", misschien een ander boek, waarin kanaal voorkomt, of iets anders met kanaal... ze weet het niet... — het is heelemaal onduidelijk.

Nu zult u stellig geneigd zijn te gelooven dat het element ,,kanaal", omdat het zelf zoo onbestemd is, zich aan de duiding wil onttrekken. In zooverre hebt u gelijk dat u een weerstand veronderstelt maar de moeielijkheid zit hem niet in het feit dat het element zoo onduidelijk is; het is onduidelijk om een andere reden, om dezelfde reden die ook de duiding moeielijk maakt. De droomster krijgt geen inval bij ,,kanaal"; ik weet er natuurlijk ook niets op te zeggen. Een tijd later, het was pas den volgenden dag, om u de waarheid te zeggen, vertelt ze mij dat haar iets ingevallen is wat er misschien toe behoort. Ook een grap (Witz)

namelijk, die zij heeft hooren vertellen: Een bekend schrijver heeft — bij den overtocht tusschen Calais en Dover — op de boot een onderhoud met een Engelschman. In den loop van hun gesprek citeert laatstgenoemde het bekende: Du sublime au ridicule il n' y a qu'un pas. De schrijver anwtoordt: Oui, le pas de Calais, waarmede hij zeggen wil dat hij Frankrijk grootsch en Engeland belachelijk vindt. Het P a s de Calais toch is een k a n a a l, namelijk het mouwkanaal, Canal la Manche.

Zij vraagt mij of ik denk dat deze inval iets te maken heeft met den droom?

„Stellig", geef ik ten antwoord, „hij brengt de oplossing van het raadselachtige droomstuk. Of twijfelt u eraan dat deze grap reeds vóór uw droomen, als het onbewuste van het element „kanaal" voorhanden was? De inval getuigt van den twijfel die zich verschuilt achter de warme bewondering, en de weerstand is stellig de gemeenschappelijke grond voor twee dingen n.l. voor de omstandigheid dat de inval zoo haperend is gekomen en voor de onbestemdheid die het bedoelde droomelement aankleefde. Let hier eens op de verhouding waarin het droomstuk staat tot zijn onbewuste. Het is net alsof het een stukje van dat onbewuste is, als 't ware een zinspeling erop; door zijn isoleering is het geheel onbegrijpelijk geworden.

c. Een patient droomt, onder meer, dat: v e r s c h e i d e n e l e d e n v a n z ij n f a m i l i e o m e e n t a f e l z i t t e n, d i e e e n b i z o n d e r e n v o r m h e e f t, enz. Op „tafel" valt hem in dat hij zoo'n meubelstuk tijdens een bezoek bij een bepaalde familie heeft gezien. Dan, verder denkende, vervolgt hij: „in die familie bestond er een bizondere verhouding tusschen vader en zoon", en spoedig laat hij er op volgen dat een dergelijke relatie ook bestaat tusschen zijn vader en hem. Dus is de tafel in den droom opgenomen om deze parallel aan te duiden.

Deze droomer was reeds langeren tijd vertrouwd met de eischen die de droomduiding stelt. Een ander zou het wellicht mal hebben gevonden dat men zoo'n nietig détail als

de vorm van een tafel tot onderwerp van een onderzoek had gebezigd.

Naar onze overtuiging komt er niets in den droom bij toeval voor, niets dat men onbeduidend noemen mag, terwijl elk détail, al is het nog zoo nietig en schijnbaar ongemotiveerd, er toe bij kan dragen om het droomstuk begrijpelijk te maken. Misschien verwondert u zich ook wel over het feit dat de droomarbeid juist de tafel uitkiest om de gedachte: „bij ons gaat het al evenzoo toe als bij hen" tot expressie te brengen. Maar dat heldert zich dadelijk op als u verneemt dat de bedoelde familie Tischler (Tisch = tafel) heet. Mededeelingen, als het noemen van dien naam, doen u meteen zien hoe men, bij het bespreken van droomen, door den nood gedrongen, tot indiscredities kan komen. Hiermede leert u een van de bezwaren kennen, waarmee men bij het kiezen van voorbeelden te kampen heeft. Misschien had ik, in plaats van dit voorbeeld een ander kunnen uitzoeken; daardoor had ik deze indiscretie kunnen vermijden doch zou allicht de kans geloopen hebben, daarvoor in de plaats een andere te begaan.

Twee uitdrukkingen die we al lang goed hadden kunnen gebruiken, wil ik nu in onze terminologie opnemen. Wij zullen dan datgene, wat de droom ons vertelt, den manifesten droominhoud, en het verborgene, wat ons door het uitspinnen van de invallen onthuld wordt, de latente droomgedachten noemen. Wij hebben dan te letten op de relaties, die er bestaan tusschen den manifesten droom-inhoud en de latente droomgedachten, zooals ze zich in deze voorbeelden vertoonen. Dergelijke verhoudingen kunnen zeer verschillend zijn. In de voorbeelden a. en b. is het manifeste element tegelijk een bestanddeel van de latente gedachte maar alleen een klein deel ervan. Van een groot samengesteld psychisch beeld in de onbewuste droomgedachte is een stukje ook in den manifesten droom terecht gekomen, als een fragment ervan, of in andere gevallen, als een zinspeling erop, zooiets als een herkenningswoord, een afkorting in telegramstijl. Het is de taak van den

duidingsarbeid om dit brokstuk of deze aanduidindg volledig te maken, wat zoo bizonder goed in voorbeeld b. gelukt is. Eene manier van verminking, waaruit de droomarbeid bestaat, is dus de vervanging door een fragment of een zinspeling. In c. vertoont zich bovendien nog een andere verhouding, die in de volgende voorbeelden zuiverder en duidelijker voor den dag komt.

d. De droomer zieht eine bepaalde, hem bekende „Dame hinter dem Bett hervor". De eerste inval doet hemzelf de beteekenis van dit droom-element kennen. Het wil zeggen: hij geeft aan deze dame de voorkeur (den Vorzug).

e. Een ander droomt: sein Bruder stecke in einem Kasten. De eerste inval vervangt „Kasten" door „Schrank" en de tweede brengt daarop de duiding: „der Bruder schränkt sich ein".

f. De droomer klimt op een berg, vanwaar hij een buitengewoon ruim UITZICHT heeft.

Dit droomstuk ziet er nu zoo volmaakt rationeel uit, daar valt wel niets aan te duiden, misschien alleen maar er in na te gaan met welke herinnering de droom samenhangt, en welke beweegreden haar hier doet opdoemen. Toch vergist u zich; het blijkt dat deze droom evengoed duiding noodig heeft als welke verwarde droom ook. Er valt den droomer niets in dat met bergklimmerij zijnerzijds verband houdt, maar wel komt bij hem op dat een van zijn kennissen een „Rundschau" (revue, overzicht) publiceert, waarin hij zich onledig houdt met de bestudeering van onze betrekkingen tot de verst-afgelegen werelddeelen. De latente droomgedachte is dus hier een identificatie van den droomer met den „Rundschauer" (den om-zich-heen ziener).

Hier vindt u een nieuw type van de betrekking die er tusschen het manifeste en het latente droom-element bestaat. Het eerste is niet zoozeer een verminking van het laatste als wel een afbeelding, een plastisch, concreet in-beeld-brengen ervan, dat zijn punt van uitgang vindt in den letterlijken zin van het woord. Doch juist daardoor ook weer wèl een ver-

minking, want bij het woord hebben wij al lang daarop vergeten uit welk concreet beeld het is voortgekomen en herkennen het daarom in zijn vervanging door het beeld niet weer. Als u in aanmerking neemt dat de manifeste droom hoofdzakelijk uit visueele beelden, zeldzamer uit gedachten en woorden, bestaat, dan kunt u begrijpen dat deze vorm van de onderlinge betrekking een bizondere beteekenis voor de droomvorming inhoudt. U ziet ook dat het langs dezen weg mogelijk wordt om in den manifesten droom plaatsvervangende beelden voor een groote reeks van abstracte gedachten te brengen, die dan dienstplichtig zijn aan het doel om te verbergen. Dit is de techniek van onze beeldraadsels. Waar de schijn van grappigheid vandaan komt die zulke afbeeldingen vertoonen, is een andere kwestie die we hier niet behoeven aan te roeren.

Een vierde type van de bertekking tusschen het manifeste en latente element moet ik vooralsnog in petto houden, tot tijd en wijle wij haar van pas in de techniek zullen aantreffen. Ook dan zal ik u nog geen volledige opsomming van de verschillende verhoudingen hebben gegeven, maar toch een die voor ons doel voldoende is.

Hebt u nu den moed om u aan de duiding van een volledigen droom te wagen?

Laat ons dan eens zien of wij voldoende uitgerust zijn voor die taak. Ik zal natuurlijk niet een der meest ingewikkelde droomen daarvoor uitkiezen, maar toch een, waarbij de eigenschappen van een droom duidelijk uitgedrukt zijn.

Zoo droomt dan een jonge, maar sinds jaren gehuwde dame het volgende:

Zij zit met haar man in het theater; een kant van het parket is geheel onbezet. Haar man vertelt haar dat Elise L. en haar aanstaande man ook hadden willen gaan; die hadden echter alleen maar slechte plaatsen kunnen krijgen, 3 voor 1 fl. 50 kr., en die konden ze toch niet nemen. Zij meent dat dat nu niet zoo'n groot ongeluk zou geweest zijn.

Het eerste wat de droomster ons mededeelt is dat de aanleiding tot den droom in den manifesten inhoud ervan behandeld wordt. Haar man heeft haar werkelijk verteld dat Elise L., een kennis van ongeveer haar eigen leeftijd, zich pas geëngageerd heeft. De droom is een reactie op die mededeeling.

Wij weten al dat het niet moeilijk is om te bewijzen dat dergelijke voorvallen van recenten datum vaak het punt van uitgang vormen van vele droomen en dat de droomer geen bezwaren toont om die aanleiding tot zijn droom aan te geven. De droomster geeft ons ook soortgelijke ophelderingen ter verklaring van andere elementen van den manifesten droom. Wat zou b.v. de omstandigheid dat één kant van het parket onbezet is, wel te beduiden hebben? Het blijkt eene toespeling te zijn op een voorval dat in werkelijkheid een week van te voren heeft plaats gehad. Zij was voornemens om een zekere tooneelvoorstelling bij te wonen en had daartoe *vroegtijdig* kaartjes genomen, zóó vroeg dat ze plaatsbesprekingsgeld had moeten betalen. Toen de echtgenooten in den schouwburg kwamen, bleek het, dat die voorzorg onnoodig geweest was, *want één kant van het parket was zoo goed als leeg*. Het zou tijdig genoeg geweest zijn als ze de kaartjes op den dag-zelf van de voorstelling had genomen. Haar man liet niet na haar te plagen met die *voorbarigheid*.

Wat hebben die 1 fl. 50 kr. hier te maken? Dat feit houdt met heel iets anders verband, met iets dat met het voorgaande niets te maken heeft maar toch ook zinspeelt op een nieuwtje dat ze kort geleden gehoord heeft. Haar schoonzuster heeft 150 fl. van haar man cadeau gekregen en die domme gans heeft niets beters weten te doen dan naar een juwelier te gaan en er zich een juweelen opschik voor te koopen. — Wat zou die 3 moeten beteekenen? Hier weet ze niets op te zeggen, tenzij de inval — dat de verloofde Elise L., slechts 3 maanden jonger is dan zij zelve die al 10 jaar gehuwde vrouw is — hier een rol speelt. En wat beduidt die onzin dat men 3 entréekaartjes koopt terwijl men toch

maar met zijn tweeën is? Daar weet ze niets op te antwoorden en weigert bovendien verder invallen of nadere inlichtingen te geven.

Zij heeft ons echter met haar weinige invallen zooveel materiaal bezorgd dat het raden der latente droomgedachten daardoor mogelijk wordt gemaakt. Het moet ons wel opvallen dat er op verschillende plaatsen in haar toelichtingen tot den droom, bepalingen van tijd voorkomen die het aannemelijk maken dat er tusschen verschillende deelen van dit materiaal iets gemeenschappelijks bestaat. Zij heeft t e v r o e g werk gemaakt van de entrée-kaartjes, ze o v e r ij l d genomen, zoodat ze te duur heeft moeten betalen; de schoonzuster heeft op overeenkomstige wijze o v e r ij l d gehandeld door haar geld bij den juwelier te brengen om daar een sieraad voor te koopen, alsof haar anders d e g e l e g e n h e i d z o u k u n n e n o n t g l i p p e n. Wij leggen dus den nadruk op dit t e v r o e g, te o v e r ij l d; voegen wij nu de aanleiding tot den droom hieraan toe, zoomede de tijding dat nu de slechts 3 maanden j o n g e r e vriendin toch een flinken man heeft gekregen, en nemen wij in aanmerking de minachting, die ze legt, in haar critiek over haar schoonzuster: ,,dat het onzinnig is zich zoo te overhaasten", dan komt als vanzelf de volgende opbouw van de latente droomgedachte bij ons tot stand, waarvan de manifeste droom wel een zeer verminkte vervanger is:

,,Het was toch o n z i n van mij om met trouwen zoo'n haast te maken! Elize kan mij als voorbeeld dienen, dat ik later ook best een man had kunnen krijgen".

(Het overijld handelen, gesymboliseerd door haar optreden bij het nemen van kaartjes, en dat van de schoonzuster bij het koopen van juweelen sieraden). Dat was wel de hoofdgedachte; misschien kunnen we verder gaan, alhoewel met minder zekerheid, daar de analyse — wat de verdere droomelementen aangaat — het niet kan stellen zonder nadere aanwijzingen van de droomster: ,,En ik had er voor dat geld een kunnen krijgen die honderd maal beter was". (150 fl. is honderd maal 1 fl. 50 kr.) Als wij mochten aan-

nemen dat dat geld den bruidschat voorstelt, dan zou dit beteekenen dat men zich met een bruidschat een man koopt; dan vervangen in het droomstuk de misprezen entréekaartjes, zoowel als de sieraden, den echtgenoot. Nog waarschijnlijker zou de duiding ons voorkomen als juist het element „3 kaartjes" iets te maken had met een man. Maar zoover reikt ons weten nog niet. Wij waren alleen in staat te raden dat de droom haar geringschatting voor haar eigen man uitdrukt en de spijt dat ze zoo vroeg getrouwd is.

Naar mijn opvatting zijn we door de uitkomst van deze eerste droomduiding eerder verrast en in de war gebracht dan wel bevredigd geworden. Er is ons te veel ineens geopenbaard, meer dan wij vooralsnog vermogen te verwerken. Wij zien wel in dat wij alles wat er te leeren valt uit deze droomduiding niet geheel kunnen begrijpen. Toch heeft ze ons nieuwe inzichten bezorgd, die stevig gefundeerd zijn; laat ons er die zoo spoedig mogelijk uithalen.

Primo: mag het merkwaardig heeten dat in de latente gedachte de hoofdnadruk wordt gelegd op het element der overijling; terwijl daarvan in den manifesten droom niets te bespeuren is. Zonder behulp van de analyse hadden wij niet kunnen vermoeden dat aan dit moment hier een rol toekomt. Het schijnt dus mogelijk te zijn dat juist de hoofdzaak — dat wat het middelpunt van het onbewuste denken uitmaakt — zich in den manifesten droom niet vertoont. Daardoor ondergaat de indruk, door den ganschen droom gewekt, een fundamenteele verandering.

Secundo: in den droom komt een onzinnige groepeering voor n.l. „3 voor 1 fl. 50". In de droomgedachte raden wij den volzin: het was onzinnig (zoo spoedig te trouwen). Kan men de waarschijnlijkheid loochenen dat deze gedachte: „Het was onzinnig" juist door het inschakelen van een absurd element in den manifesten droom aanschouwelijk werd gemaakt?

Tertio: een vergelijkend overzicht leert ons dat de betrekking tusschen manifeste en latente elementen niet van een-

voudigen aard is, in geen geval zoodanig dat steeds een manifest droomstuk in de plaats komt van een latent element.

Voor alles moet er een massa-betrekking tusschen beide posities bestaan die in zich heeft dat één manifest element in de plaats van meerdere latente kan treden of wel één latent door meerdere manifeste vervangen kan worden.

Er zou eveneens nog veel verrassends te zeggen zijn betreffende de beteekenis van den droom en de relatie waarin de droomster tot haar droom staat. Zij neemt de duiding wel aan, maar is er toch verwonderd over. Zij had niet gedacht dat ze haar man zoo geringschatte; zij begrijpt ook niet waarom ze hem zoo moet minachten. Daar zit dus nog veel in dat onbegrepen blijft.

Ik geloof werkelijk dat we nog niet voldoende op de hoogte zijn om ons met vertrouwen op een goeden uitslag aan een droomduiding te wagen. We dienen er ons eerst nog beter toe voor te bereiden en meer kennis op te garen.

ACHTSTE VOORLEZING

DE DROOM

KINDERDROOMEN

Dames en Heeren! Wij hebben den indruk gekregen van te overhaast in onzen arbeid geweest te zijn. Laat ons daarom een eind weegs teruggaan. Voor wij de laatste poging deden om de moeielijkheid, die de droom-verminking met zich medebrengt, te ondervangen, hebben wij ons afgevraagd of het niet het beste zou zijn, haar maar uit den weg te gaan en zulke droomen te kiezen die geen of weinig verminking ondergaan hadden, verondersteld dan altijd, dat er zulke bestaan.

Aldus handelende, wijken wij weer van de ontwikkelingsgeschiedenis van onze kennis af, want in werkelijkheid is men pas, na consequente toepassing van de duidingstechniek en na voltrokken analyse van de verminkte droomen, tot het besef gekomen dat zulke niet-verminkte droomvormen voorkomen.

Dergelijke droomen vindt men bij kinderen. Ze zijn bondig, duidelijk, samenhangend, gemakkelijk te begrijpen, ondubbelzinnig; toch zijn het ongetwijfeld droomen.

Edoch niet alle kinderdroomen zijn zoo. De droomverminking vertoont zich ook op den kinderlijken leeftijd al vrij spoedig; er zijn droomen van kinderen van vijf- tot achtjarigen leeftijd bekend, die reeds alle kenmerken bezitten van die van oudere personen. Als men zich echter beperken wil tot die welke gedroomd worden vanaf het moment dat het zieleleven bij het kind zich ontpopt, tot en met het 4e of 5e levensjaar, dan kan men kennis maken met een reeks van droomen, die een zoogenaamd infantiel karakter dragen. Enkele van dien aard treft men ook nog wel in de

latere kinderjaren aan; zelfs door volwassen personen worden onder zekere omstandigheden droomen geproduceerd die geheel en al het infantiele type vertoonen.

Deze kinderdroomen stellen ons in de gelegenheid om gemakkelijk en zeker, op afdoende en vertrouwbare gronden, het wezen van den droom te leeren kennen.

1. Om ze te begrijpen, hebben wij noch analyse noch techniek van noode. Men behoeft het kind, dat zijn droom vertelt, geen vragen te stellen. Wel moeten wij een deel van de levensgeschiedenis van het kind kennen. Het is altijd eenig voorval van den voorafgaanden dag, dat ons de droomduiding mogelijk maakt. De droom is de reactie van het zieleleven tijdens den slaap op dit voorval van den dag.

Wij zullen eenige voorbeelden geven waaruit wij onze verdere gevolgtrekkingen kunnen maken.

a. Een knaapje van 22 maanden moet iemand geluk wenschen en daarbij een mandje kersen aanbieden. Hij doet dat kennelijk erg tegen zijn zin, niettegenstaande men hem belooft dat hij er ook eenige van krijgen zal. Den volgenden ochtend hooren wij dat hij gedroomd heeft: *He(r)man alle kersen opgeten.*

b. Een meisje van $3^1/_4$ jaar heeft voor het eerst een watertochtje meegemaakt. Bij afloop van de reis wil ze de boot niet af en schreit van verdriet. Het tochtje schijnt haar te kort van duur te zijn geweest. Den volgenden ochtend vertelt ze als haar droom: *Vannacht heb ik heerlijk gevaren.* Wij kunnen er zeker van zijn dat de droomreis langer geduurd zal hebben dan de dagvaart.

c. Een jongen van $5^1/_4$ jaar wordt meegenomen op een uitstapje naar het *Eschern*-dal bij *Hallstatt*. Men had hem verteld dat *Hallstatt* aan den voet van den *Dachstein*-berg ligt. Hij toonde erg veel belangstelling voor dien berg. Vanuit het huis, in *Aussee*, was de Dachstein heel goed te zien, en met den verrekijker kon men zelfs de *Simony*-hut, die erop lag, waarnemen. Herhaalde malen had het kind door den verrekijker naar de hut gekeken; men bleef echter in onzekerheid of hij dat al of niet met vrucht

gedaan had. Het uitstapje werd in de vrolijkste stemming begonnen. Telkens als een nieuwe berg in 't zicht kwam, vroeg het ventje: „is dat nu de Dachstein?" Zijn ontevredenheid groeide meer en meer aan als men hem telkens en telkens moest zeggen dat het de verlangde berg nog niet was; hij werd stiller, sprak geen woord meer en weigerde een klein eindje te klimmen om den waterval te gaan zien. Men dacht dat hij oververmoeid was. Maar den volgenden ochtend, bij zijn ontwaken, vertelde hij met een stralend gezicht: „ik heb vannacht gedroomd *dat we in de Simonyhut waren*". Dat was dus zijn doel geweest toen hij deel nam aan het uitstapje. Als bizonderheid vertelde hij slechts wat hij van anderen gehoord had: men moet zes uur lang klimmen om zoo ver te komen.

Deze drie droomen zijn geschikt om alle ophelderingen te geven die men wenscht.

2. Wij zien dat deze kinderdroomen een zin hebben; het zijn *begrijpelijke, waardevolle psychische handelingen*. Herinnert u zich nog wat ik u heb verteld omtrent het van medische zijde uitgesproken oordeel over den droom: waar deze vergeleken werd bij het resultaat dat men verkrijgt als niet-muzikale vingers zich in 't wilde over de toetsen van de piano bewegen? Het zal u nu duidelijk zijn hoe de kinderdroomen deze opvatting ten eenenmale logenstraffen.

Het zou ook al te vreemd zijn als juist het slapend kind volkomene psychische prestaties zou leveren, waar de in analogen toestand verkeerende volwassene zich met bijlang niet volkomene reacties tevreden moet stellen.

Wij zijn ook overtuigd dat het kind beter en vaster slaapt.

Deze droomen zijn niet verminkt; behoeven daarom ook niet geduid te worden. Hier zijn de manifeste en de latente droom aan elkander gelijk. Derhalve *behoort de droom-verminking niet tot het wezen van den droom*. Ik vermoed dat ik hiermede een groot bezwaar van u heb weggenomen. Toch zullen wij bij nader inzien bespeuren dat ook bij deze droomen een ietsje droom-

verminking voorkomt, dat er een zeker verschil bestaat tusschen den manifesten droom-inhoud en de latente droomgedachte.

4. De kinderdroom is de reactie op hetgeen overdag voorgevallen is, waardoor spijt over iets, een of ander verlangen, een onvervulde wensch is ontstaan. *De droom brengt de direkte, onverholen vervulling van dien wensch.*

Herinnert u zich nu eens wat wij gezegd hebben over de rol die lichamelijke prikkels van buiten-af of van binnen-uit spelen als verstoorders van den slaap en als slaapbezorgers. Hoe zeker wij ook zijn van het feit dat zij die rol spelen, zoo is het niettemin waar dat toch maar een klein aantal droomen zich hierdoor laat verklaren. Bij deze kinderdroomen merken wij niets van de inwerking van dergelijke lichamelijke prikkels; hierin kunnen we ons niet vergissen, want die droomen zijn geheel en al te begrijpen en gemakkelijk te overzien.

Maar dat sluit niet in dat we geen waarde hechten aan prikkels als aetiologisch moment bij droomen. Alleen stellen we ons de vraag, waarom hebben wij er van stonde af aan niet aan gedacht dat er behalve lichamelijke ook psychische slaap-verstorende prikkels bestaan? Wij weten toch dat het meestal deze prikkels zijn die aanleiding geven tot het slechtslapen van den volwassen mensch; zij beletten hem aan de psychische voorwaarde te voldoen benoodigd om in te slapen, om onverschillig te worden voor de omgeving. Hij slaapt niet omdat hij liever met zijn werk, dat hem bezighoudt, wil voortgaan. Een dergelijke psychische, den slaap storende, prikkel is dus voor het kind de onvervulde wensch waarvan de droom de reactie daarstelt.

5. De droomfunctie kunnen we langs den kortsten weg van hieruit verklaren. Den droom als een reactie op den psychischen prikkel te beschouwen, sluit in dat aan dien prikkel voldaan, deze opgeheven is en de slaap dus kan voortgezet worden. We weten nog niet hoe die voldoening dynamisch door den droom mogelijk wordt gemaakt, maar

wij merken al dat de droom niet de slaapverstoorder is, waarvoor men hem uitmaakt, maar integendeel de hoeder van den slaap, de factor die de slaap-stoornissen uit den weg ruimt.

Wij meenen, wel is waar, dat we beter zouden geslapen hebben, indien we niet hadden gedroomd, maar dat is niet juist; in werkelijkheid zouden we zonder behulp van den droom in 't geheel niet geslapen hebben. De droom heeft gemaakt dat wij zoo goed hebben kunnen slapen. Hij kon het niet helpen dat hij ons een beetje stoornis aandeed, evenmin als de nachtwacht het helpen kan dat hij wat leven maakt als hij de rustverstoorders verjaagt, die ons door het leven dat zij veroorzaken, wakker kunnen maken.

6. Een van de hoofdkenmerken van den droom is dat een wensch de opwekker, de wenschvervulling de inhoud van den droom is. Het andere, even zoo constante, kenmerk is dat de droom niet alleen een gedachte tot uitdrukking brengt, maar de vervulling van dien wensch in den vorm van een doorleefde hallucinatie voorstelt. De wensch, die de aanleiding tot den droom is, luidt: Ik zou gaarne op het meer varen; de inhoud van den droom is: ik vaar op het meer. In deze eenvoudige kinderdroomen blijft dus ook een onderscheid tusschen den latenten en den manifesten droom — een verminking van de bekende droomgedachte—bestaan; het omzetten van de gedachte in een gebeurtenis. Bij het duiden van den droom moet vooral deze omzetting teruggebracht worden tot haar punt van uitgang.

Als het blijken mocht dat dit een der meest voorkomende kenmerken van den droom is, dan mag men het hierboven meegedeelde droomfragment: Ich sehe meinen Bruder in einem Kasten, niet aldus vertalen: mein Bruder schränkt sich ein, maar: ik zou gaarne zien dass mein Bruder sich einschränke, mein Bruder soll sich einschränken. Het is duidelijk dat van de beide hier opgenoemde algemeene kenmerken van den droom, het tweede meer kans heeft om zonder tegenspraak als reëel

aangenomen te worden. Eerst door een nader en meer uitgebreid onderzoek zullen we met zekerheid kunnen uitmaken of steeds een wensch de aanleiding tot den droom moet zijn, dan wel of die aanleiding kan gezocht worden in een bezorgdheid, een voornemen of een verwijt; intusschen heeft die kwestie niets te maken met het andere kenmerk, dat de droom zich niet enkel bepaalt tot het reproduceeren van dezen prikkel, maar den prikkel opheft door hem als 't ware te doorleven, hem aldus neutraliseert.

7. Deze kenmerken van den droom bieden een geschikte gelegenheid aan om de bestaande analogie, die de droom en de vergissing vertoonen, nader te behandelen. Bij de vergissing merken we een storende en een gestoorde tendens op, terwijl de vergissing zelve een compromis is tusschen deze beide.

Hetzelfde schema mogen we ook toepassen op den droom. Bij den droom kan geen ander streven gestoord zijn dan dat om te slapen. De psychische prikkel, dus de wensch die naar vervulling haakt, komt in de plaats van de storende tendens, aangezien we tot nog toe geen anderen slaapstorenden psychischen prikkel hebben leeren kennen. De droom is ook hier een compromis-product. Men slaapt, maar men beleeft toch de opheffing van een wensch; men bevredigt een wensch maar zet tevens den slaap voort. Een en ander wordt ten deele doorgezet en ten deele opgegeven.

8. Herinnert u zich nog dat wij aan den naam van ,,dagdroomen", dien men aan zekere voor ons zeer begrijpelijke fantasieën heeft gegeven, de verwachting hebben vastgeknoopt dat hij ons den weg zou wijzen tot de oplossing van de droom-vraagstukken?

Deze dagdroomen nu zijn werkelijk wensch-vervullingen; de vervullingen van ons welbekende eerzuchtige en erotische wenschen; maar ze zijn denkbeeldig, weliswaar levendig voorgesteld, nimmer hallucinatorisch doorleefd.

Hier wordt dus van de beide hoofdkenmerken van den droom het minst vaste behouden, terwijl het andere — afhankelijk zijnde van den slaaptoestand en zich niet kun-

nende realiseeren — in den waak-toestand geheel wegvalt.

In het spraakgebruik ligt dus een vermoeden vervat dat de wenschvervulling een hoofdkenmerk van den droom is. Als daarnevens hetgeen men in den droom doorleeft, slechts een zich-iets-voorstellen is, dat mogelijk gemaakt, omgevormd werd door de eischen die de slaaptoestand stelt, dus een ,,nachtelijk dag-droomen", dan kunnen we best begrijpen dat het proces van droomvorming den nachtelijken prikkel kan opheffen en bevrediging verschaffen; want ook het dagdroomen is een handeling die bevrediging brengt en slechts daarom voorkomt.

Niet alleen dit maar ook nog een ander spraakgebruik uit zich in denzelfden zin. Een bekend spreekwoord luidt: ,,het varken droomt over eikels, de gans over maïs"; of wel er worden vragen als deze gesteld en beantwoord: Waarover droomt de kip? Over gierst.

Het spreekwoord gaat dus nog verder dan wij en daalt van het kind af tot het dier, waar het beweert dat de inhoud van den droom de bevrediging van een behoefte is.

Er zijn vele gezegden die in een zelfde richting wijzen: ,,Zoo mooi, als in een droom"; ,,das wäre mir im Traum nicht eingefallen" (,,daar heb ik in de verste verte niet om gedacht"), ,,dat heb ik in mijn stoutste droomen niet kunnen denken", ,,dat had ik nooit kunnen droomen". Het spraakgebruik heeft klaarblijkelijk in deze partij gekozen voor de droomwensch-bevrediging.

Er komen ook angstdroomen voor en droomen met pijnlijken of onverschilligen inhoud, maar tot deze heeft het spraakgebruik zich niet aangetrokken gevoeld. Het kent wel ,,booze droomen", maar de droom in 't algemeen is voor hem slechts een mooie wenschvervulling. Er bestaat geen spreekwoord dat reden geeft tot de veronderstelling dat het varken of de gans zouden droomen van geslacht te worden.

Het is natuurlijk niet aannemelijk dat de geleerden, die zich den droom tot onderwerp kozen, niet bespeurd zouden hebben dat hem het karakter van wenschvervulling eigen is. Veeleer zal hun dat wel vaak opgevallen zijn, maar geen

van allen is het in den zin gekomen dit voor een algemeen kenmerk te houden, het tot hoeksteen te kiezen voor het gebouw der droomduiding.

Wij begrijpen dat best en willen eens samen nagaan wat hen daarvan heeft afgehouden.

Is het niet opmerkelijk wat een schat van ervaringen wij rijker zijn geworden door het bestudeeren van de kinderdroomen; en dat die ons bijna zonder moeite in den schoot zijn gevallen? Wij hebben geleerd dat de droom fungeert als wachter van den slaap, dat hij ontstaat uit twee met elkaar concurrentie voerende tendensen, waarvan de eene, het slaapverlangen, steeds voortleeft terwijl de andere een psychischen prikkel tracht te bevredigen; wij hebben aangetoond dat de droom een psychische zinvolle handeling is, waarvan de hoofdkenmerken een wenschvervulling en een hallucinatorisch gebeuren zijn.

Wij zouden onderwijl waarlijk kunnen vergeten dat we ons met psychoanalyse bezighouden. Behalve het feit dat onze arbeid een aanknoopingspunt vindt in de vergissingen, draagt hij geen bizonder kenmerk. Elke psycholoog die niets van de veronderstellingen van de psychoanalyse afweet, zou deze duiding kunnen geven. Waarom heeft niemand hunner dat gedaan?

Indien er alleen kinderdroomen bestonden dan zou het vraagstuk opgelost, onze taak volbracht zijn, en dat wel zonder dat wij den droomer vragen behoeven te stellen, zonder het onbewuste er in te betrekken of de vrije associatie in den arm te nemen.

Dat is nu eenmaal niet zoo en daarom is het duidelijk dat het vraagstuk nog niet opgelost is en wij verder gaan moeten om tot die oplossing te geraken. Herhaaldelijk is het ons gebleken dat kenmerken die men meende dat voor alle droomen konden gelden, slechts bij een bepaalde soort en een zeker aantal droomen pasten.

Wij moeten dus uit zien te maken of de algemeene kenmerken, die wij bij de kinderdroomen ontdekt hebben, nog verder houdbaar zijn, of ze ook gelden voor die droomen

die niet doorzichtig zijn, waarvan de manifeste inhoud niet in betrekking staat tot een nog overgebleven dag-wensch. Wij zijn van oordeel dat die andere droomen sterk verminkt en daarom ternauwernood vatbaar zijn om begrepen te worden. Wij vermoeden ook dat we de psychoanalytische techniek noodig zullen hebben om die verminking aanschouwelijk te kunnen maken; terwijl we haar niet behoeven bij het leeren begrijpen van de kinderdroomen.

In elk geval bestaat er nog een klasse van droomen die niet verminkt zijn en die men evenals kinderdroomen als wenschvervullingen erkent. Het zijn die, welke hun oorzaak vinden in de imperatieve prikkels die de uiting zijn van zekere lichaamsbehoeften, als honger, dorst, geslachtelijk begeeren; wenschvervullingen derhalve, die even zoovele reacties op inwendige lichamelijke prikkels zijn. Zoo hoorde ik uit den mond van een meisje van 19 maanden dit droompje: „A n n a F . . . . , a a r b e i, m o e r b e i, e i e r k o e k, p a p". Zij werd daarmee wakker den ochtend volgend op een dag dat ze had moeten vasten wegens darmstoornis, die veroorzaakt was juist door het eten van de in den droom genoemde vruchten.

Gelijktijdig droomde de 70 jarige grootmoeder van deze kleine meid, die mede een dag gevast had — tengevolge van door een wandelende nier veroorzaakte darm-ontstemming — dat ze ten eten gevraagd en op de lekkerste spijzen onthaald was geworden.

Waarnemingen bij hongerende gevangenen en bij personen die als deelnemers aan expedities of op reis ontberingen ondergaan, leeren ons dat de in zulke omstandigheden verkeerenden geregeld droomen van een bevrediging hunner behoeften. Zoo lazen wij in Otto Nordenskjöld's boek „Antarctic" 1904 (1e deel p. 336) over de mannen die met hem mede overwinterden: „Onze droomen, destijds niet levendiger noch talrijker dan thans, waren kenschetsend voor de richting, die onze geheimste gedachten volgden. Zelfs die kameraden die slechts zeer zelden droomden, hadden lange geschiedenissen mede te deelen omtrent hunne

ervaringen uit die wereld der fantasie. Al de droomen hadden die zoo ver van ons verwijderde wereld tot onderwerp, maar hielden tevens verband met de verhoudingen van het oogenblik . . . Eten en drinken vooral vormden meestal het onderwerp onzer droomen. Een onzer, die bijzonder den slag had om op die wijze in zijn nachtelijke fantasieën aan slemppartijen mede te doen, vond het heerlijk als hij 's morgens bij het ontwaken ons kon vertellen van een diner van drie gangen, dat hij in zijn droom had meegemaakt; anderen droomden van tabak, van heele bergen tabak, of wel dat ons schip met volle vaart het ijsvrije, open water naderde. Nog een andere droom is de vermelding waard: „De brievenbesteller brengt de post en geeft een lange verklaring waarom die zoo lang is uitgebleven: hij had de brieven aan een verkeerd adres bezorgd en eerst na veel moeite is het hem gelukt ze weer terug te krijgen".

Natuurlijk houdt men zich gedurende den slaap met nog veel onmogelijker dingen bezig, maar het is opvallend hoe weinig fantastisch bijna alle droomen zijn, waarvan ik hoorde of die ik zelf droomde. Stellig zou het, uit een psychologisch oogpunt beschouwd, van groot belang zijn geweest als al deze droomen waren opgeteekend geworden. Men zal zich echter best kunnen voorstellen, hoe welkom ons de slaap was, die ons immers alles bieden kon, waar we het meest naar verlangden. —

Aan Du Prel ontleen ik nog de volgende citatie: „Mungo Park, die op een reis in Afrika van dorst versmachtte, droomde maar steeds weer van de waterrijke dalen en landouwen van zijn geboorteland. De door honger geplaagde Frenck, die in de Sterrenschans te Maagdenburg gekerkerd zat, nam in den droom deel aan ovtrvloedige maaltijden, waaraan hij zich te goed deed en ook George Back, toen hij als deelnemer aan de eerste expeditie van Franklin eens den hongerdood nabij was, droomde steeds dat hij aanzat aan rijke maaltijden".

De persoon, die na een gepeperden avondmaaltijd, 's nachts dorst heeft, droomt allicht dat hij zijn dorst stilt. Men kan

natuurlijk bij geen mogelijkheid zijn honger of dorst al droomende stillen; men wordt uit zoo'n droom dorstig wakker en moet dien dorst dan in werkelijkheid door heuschelijk water-drinken lesschen. De prestatie van den droom is in deze practisch zeer gering; maar niet minder zeker is het feit dat hij verwekt wordt met het doel den slaap te beschermen tegen den prikkel die ernaar streeft om den droomer wakker te maken en tot handeling aan te zetten. Deze bevredigingswenschen slagen er vaak in om aan natuurlijke behoeften — als ze niet al te sterk geaccentueerd zijn — te voldoen.

De droom, die door geslachtelijke prikkels opgewekt wordt, geeft eveneens bevredigingen, welke echter bizonderheden vertoonen, die vermeldenswaard zijn. Daar de geslachtsdrift minder afhankelijk is van het object harer wenschen dan het geval is met honger en dorst, zoo kan de droomer door een pollutie zich werkelijk bevredigd voelen. Tengevolge van zekere, later te vermelden bezwaren in de relatie tot het verlangde object, ontwaart men vaak, dat de reëele bevrediging begeleid wordt door een onduidelijken of verminkten droominhoud. Deze eigenaardigheid der pollutiedroomen stempelt hen, zooals O. Rank heeft opgemerkt, tot geschikte onderwerpen bij de studie van de droomverminking.

Overigens plegen alle droomen van volwassenen, die door den drang tot het voldoen aan natuurlijke behoeften ontstaan, behalve de bevrediging van deze, nog andere dingen te bevatten, die door psychische prikkels veroorzaakt worden en die, om begrepen te worden, droom-duiding behoeven.

Voor het overige willen wij niet beweren dat de op kinderlijke wijze gevormde wenschvervullings-droomen van volwassenen louter als reacties op de genoemde imperatieve behoeften voorkomen. Ons zijn evengoed korte en duidelijke droomen van deze soort bekend, ontstaan onder den invloed van zekere overheerschende situaties, die ongetwijfeld veroorzaakt werden door psychische prikkels. Zoo bijvoorbeeld

de ongeduldsdroomen: als iemand de voorbereidingen heeft getroffen om een reis te maken, om een voor hem interessante komedie-voorstelling bij te wonen, om een voordracht te houden, om een bezoek te brengen, en nu in zijn droom bij anticipatie zijn verwachting vervuld ziet; waar hij dus tijdens den aan de gebeurtenis voorafgaanden nacht meent zijn doel bereikt te hebben, zich in den schouwburg waant, zijn bezoek denkt afgelegd te hebben; of wel de, zoo terecht betiteld, gemakzuchtsdroomen: als iemand, die graag wat langer blijft slapen, droomt dat hij al opgestaan is, zich aan het wasschen is, of zich reeds in de school bevindt, terwijl hij in werkelijkheid doorslaapt, en dus liever in den droom dan in de realiteit opstaat.

De wensch om te slapen, die, zooals wij gezien hebben, regelmatig aandeel heeft in de droomvorming, drukt zich in deze droomen uit en treedt er als de werkelijke droomvormer in op. De behoefte om te slapen doet zich met volle recht gelden naast de andere groote lichamelijke behoeften.

Ik vertoon u hier de reproductie van een schilderij van Schwind, dat zich in de Schackgalerie in München bevindt, en maak er u opmerkzaam op hoe juist de schilder het ontstaan van een droom uit een overheerschende situatie heeft begrepen. *) Zij stelt voor: „De droom van een gevangene", die als inhoud niets anders kan bevatten dan zijn bevrijding. Het is mooi gezien dat de ontsnapping door het venster moet plaats hebben, want door het venster valt de lichtprikkel die een einde maken moet aan den slaap van den gevangene. Die bovenop-elkander-staande gnomen stellen zeer zeker de opeenvolgende hoogtestellingen voor, die de slaper moet innemen, wil hij, door naar boven te klauteren, het venster bereiken; en als ik me niet vergis, en niet te veel opzet toeschrijf aan den kunstenaar, dan heeft de gnome, die het hoogste standpunt inneemt en de ijzeren spijlen doorzaagt (derhalve dàt verricht wat de gevangene zelf zoo gaarne doen zou) dezelfde gelaatstrekken als deze.

Behalve dan bij de kinderdroomen en die welke van een

*) Zie de reproductie opgenomen in dit deel

infantiel type zijn, komt de droomverminking bij alle andere droomen voor. Wij kunnen niet met zekerheid zeggen, alhoewel wij het vermoeden, dat ook deze wenschvervullingen zijn; uit hun manifesten inhoud kunnen wij niet opmaken welke psychische prikkel hen deed ontstaan en wij kunnen niet bewijzen dat zij eveneens dienen om dezen prikkel te veronzijdigen, of wel eraan te voldoen. Zij hebben duiding noodig, dat wil zeggen, zij moeten vertaald, hun verminking moet begrepen, hun manifeste inhoud door den latenten vervangen worden, vóór wij er een oordeel over kunnen vellen of dàt, wat we bij de infantiele droomen hebben gevonden, voor alle droomen gelden mag.

NEGENDE VOORLEZING

DE DROOM

DE DROOMCENSUUR

Dames en Heeren!

Het bestudeeren van de kinderdroomen heeft ons het ontstaan, het wezen en de functie van den droom leeren kennen. *De droomen ruimen psychische prikkels, die den slaap storen, uit den weg door aan deze een denkbeeldige bevrediging te verschaffen.* Van de droomen van volwassenen hebben wij intusschen slechts een groep leeren begrijpen, die wij ,,droomen met een infantiel karakter" hebben genoemd. Hoe het met de andere droomen gesteld is weten wij nog niet, maar begrijpen doen we ze ook niet. Voorloopig zijn we tot een resultaat gekomen waarvan we de beteekenis niet mogen onderschatten. Telkens als een droom volkomen begrijpelijk is, blijkt het dat hij een denkbeeldige wenschvervulling daarstelt. Zulk een samentreffen kan niet toevallig, noch onbeteekenend zijn.

Op grond van allerlei overwegingen en van de overeenkomst in opvatting ten opzichte van den droom en de vergissingen nemen wij aan dat een droom van anderen aard een verminkt surrogaat is voor een inhoud die ons onbekend blijft en hetwelk tot dien inhoud herleid moet worden. Het onderzoek naar, het begrijpen van die *droomverminking*, moet nu onze eerste taak zijn.

Het is de droomverminking die ons den droom zoo vreemd en onbegrijpelijk doet toeschijnen. Wij willen allerlei dingen aangaande die verminking weten: in de eerste plaats, waar zij vandaan komt, haar dynamisme; in de tweede plaats, wat zij uitwerkt en hoe zij dat doet.

Wij zouden ook kunnen zeggen de droomverminking is het werk van den droomarbeid. Wij willen dan van dien droomarbeid een beschrijving geven en die reduceeren tot de krachten die in haar werkzaam zijn.

Luistert nu eens naar den volgenden droom, dien ik dank aan een lid van onze Psychoanalytische Vereeniging, Mevrouw Dr. v. Hug-Helmuth. Hij werd haar mondeling meegedeeld door een voorname, welopgevoede oudere dame. De droom is niet geanalyseerd geworden. Mevrouw Dr. v. H.-H. is overtuigd dat hij voor psychoanalytici geen uitlegging behoeft. De droomster zelve heeft haar droom ook niet geduid, maar hem beoordeeld en veroordeeld alsof de beteekenis ervan haar zeer duidelijk was.

Zij sprak er n.l. als volgt over: „En zulke akelige, malle dingen droomt een vijftigjarige vrouw, die dag en nacht geen andere gedachten heeft dan die het welzijn van haar kind betreffen".

En nu de droom van de „liefdediensten".

„Zij begeeft zich naar het garnizoens-hospitaal No. 1 en zegt aan den wacht aan de poort dat ze den dirigeerenden officier van gezondheid .... (zij noemt een haar onbekenden naam) moet spreken, daar zij in het hospitaal dienst wil doen. Daarbij spreekt ze het woord „dienst" op zulk een toon uit dat de onderofficier dadelijk merkt dat ze „liefdes"diensten bedoelt. Aangezien zij een bejaarde vrouw is, laat hij haar passeeren. Maar inplaats van bij den dirigeerenden officier van gezondheid aan te landen, komt ze terecht in een groote, donkere kamer waar verscheidene officieren en militaire geneesheeren aan een lange tafel zitten en staan. Zij wendt zich met haar verzoek tot een officier van gezondheid, die na enkele woorden reeds begrijpt wat zij wil. Zij zei in haar droom letterlijk het volgende: „Ik en vele andere vrouwen en jonge meisjes in Weenen zijn bereid om de soldaten, manschappen en officieren zonder onderscheid..."

Hier volgt in den droom een gemurmel van woorden. Maar dat die woorden heel goed begrepen worden, kan men opmaken uit de deels verlegene, deels hoonende gelaats-

trekken der officieren. De dame vervolgt dan: ,,Ik begrijp dat ons besluit u vreemd moet voorkomen maar het is ons bittere ernst. Het wordt den soldaat te velde ook niet gevraagd of hij al dan niet sterven wil". Nu volgt een pijnlijk stilzwijgen minuten lang. De aangesproken oudere geneesheer slaat zijn arm om haar middel en zegt: ,,Mevrouw, onderstelt u eens dat het werkelijk zoo ver zou komen... (gemurmel)". Zij maakt zich uit zijn arm los met de gedachte: zij zijn toch allemaal hetzelfde, en antwoordt: ,,Mijn God, ik ben een oude vrouw en zal misschien heelemaal niet in die omstandigheid komen. Bovendien moet er aan één voorwaarde voldaan worden, n.l. dat er op den leeftijd gelet worde; dat niet een oudere vrouw met een heel jongen man... (gemurmel); dat zou toch verschrikkelijk wezen". — De oudere dokter zegt daarop: ,,Dat is natuurlijk". Eenige officieren onder wie er een is die jaren geleden aanzoek om haar heeft gedaan, beginnen hardop te lachen en de dame verzoekt bij den haar bekenden dirigeerenden officier van gezondheid toegelaten te worden opdat alles in het reine kan komen. Daar bemerkt ze ineens tot haar schrik dat ze zijn naam is vergeten. Niettemin wijst de oudere dokter haar beleefd en hoffelijk den weg; zij moet een smalle ijzeren wenteltrap op die vanuit de kamer, waar ze zich bevindt, naar de bovenverdiepingen voert; ze moet op de tweede verdieping wezen. Terwijl zij de trap opklimt, hoort ze een officier zeggen: ,,Dat is een enorm besluit, hoe het dan ook zij, ze moge jong of oud zijn, daar heb ik respect voor!" In de overtuiging van eenvoudig gevolg te geven aan haar gevoel van plicht, klimt ze een eindelooze trap op. —

In den loop van enkele weken heeft ze, naar de dame ons meedeelt, nog tweemaal — hoewel dan met onbeduidende wijzigingen en veranderingen van geen verdere beteekenis — dezen zelfden droom gedroomd".

Zooals hij hier gegeven wordt, gelijkt hij op een dagdroom. Hij vertoont slechts geringe gapingen en menig onderdeel van zijn inhoud zou door navragen hebben kunnen opgehelderd worden, wat intusschen, zooals u weet, niet geschied is.

Het opvallende en voor ons het meest interessante echter is dat de droom verscheidene leemten vertoont; geen herinnerings-fouten maar inhouds-hiaten. Op drie plaatsen is de inhoud als 't ware weggevaagd; de zinsneden, die in deze open vakken thuis behooren, zijn door gemurmel vervangen. Daar er geen analyse is ingesteld, hebben we niet het recht ons een oordeel aan te matigen over den zin van dezen droom. Maar er zijn aanduidingen, die het maken van gevolgtrekkingen wettigen, zooals b.v. in het woord „liefdediensten"; en vooral noodigen ons de brokstukken volzin, die aan 't gemurmel als 't ware voorafgaan, uit om ze op een wijze aan te vullen die geen twijfel toelaat. Als we die aanvulling toevoegen aan het droomverhaal, dan zou de inhoud luiden, dat de droomster zich bereid verklaart, om uit zuivere vaderlandsliefde haar persoon aan te bieden, zoodat de militairen — zoowel officieren als manschappen — ervan gebruik zouden mogen maken om op haar hun geslachtsdrift te voldoen. Zeker zal ieder aanstoot nemen aan een dergelijke proeve van brutaal libidineuse fantasie, maar in den droom blijkt hiervan niets. Juist op de plaatsen, waar de samenhang van het verhaal deze bekentenis zou moeten inhouden, komt in het manifeste droomstuk slechts een gemurmel voor, iets wat verloren gegaan of onderdrukt geworden is.

Ik hoop dat u het als voor-de-hand-liggend aanneemt dat juist het aanstootelijke van die plaatsen, het motief daarstelt voor het door het gemurmel wegdoezelen van de woorden. Waar kan men iets vinden, dat met deze handeling overeenkomt? In de tijden, die we thans beleven, behoeven we daar niet ver naar te zoeken! In de eerste de beste courant, die men in handen krijgt, kunnen we immers talrijke plaatsen vinden, die wit, onbedrukt gebleven zijn, waar de tekst geschrapt werd door den oorlogs-censor. Op deze ledige plaatsen stond een en ander dat de hooge censuur niet beviel en daarom door haar verwijderd werd. Terecht denkt u daarbij dat het wel jammer was dat dat geschrapt werd, dat het zeker iets belangwekkends moet geweest zijn, „wel

het beste stukje". Op andere plaatsen liet de censuur den volzin staan zooals hij was. De schrijver, die voorzag welke plaatsen het potlood van den censor te duchten hadden, heeft daar bij voorbaat den tekst eenigszins gewijzigd, minder vrijmoedig geschreven, zich met woorden beholpen die het bedoelde nabij kwamen, of wel zich bepaald tot het maken van toespelingen op wat hij eigenlijk had willen zeggen. In die gevallen blijft de courant dan vrij van zulke onbedrukte plaatsen, maar zekere omschrijvingen en vage uitdrukkingen, die gebezigd worden, verraden dat men rekening heeft gehouden met de eischen van de censuur.

Op grond van deze analogie zeggen wij dan ook dat de uitgevallen, door gemurmel verborgen droom-volzinnen aan de censuur ten offer zijn gebracht. Wij drukken dat dan aldus uit, dat de droom-censuur voor een deel schuld heeft aan de droomverminking. Overal, waar wij in den manifesten droom leemten aantreffen, is de droom-censuur aan het werk geweest. Wij zouden nog verder moeten gaan en ook den invloed van de censuur erkennen op die plaatsen waar een droomelement bizonder vaag, onbestemd en twijfelachtig staat opgesteld in tegenstelling met andere duidelijker uitgebeelde stukken. Slechts zelden uit de censuur zich op zoo'n vrije, men zou kunnen zeggen zulk een naieve wijze als in ons voorbeeld van de „liefdediensten". Veelvuldiger volgt ze den anderen weg, namelijk door in de plaats van de eigenlijk bedoelde zinsneden, vage aanduidingen, omschrijvingen en toespelingen te stellen.

De droomcensuur heeft nog een derde manier waarop ze inwerkt, maar deze laat zich langs den weg der analogie met de dagblad-censuur niet ophelderen.

Beter dienst kan ons in deze het voorbeeld van den eenigen tot dusverre geanalyseerden droom bewijzen. U herinnert zich nog wel dien van „de drie ondeugdelijke theaterbiljetten voor een gulden vijftig". In de latente droomgedachte kwam het element „voorbarig", „te vroeg" op den voorgrond. Het beteekende: Het was onzin om zoo v r o e g te trouwen; het was ook onzinnig om zoo vroeg biljetten voor

den schouwburg te nemen — het was ook belachelijk van de schoonzuster haar geld zoo schielijk uit te geven om zich daarvoor een sieraad te koopen. Van dit kern-element van de droomgedachte is niets overgegaan in den manifesten droom; hier is het naar-den-schouwburg-gaan en het biljetten-nemen in het centrum geraakt. Door deze verschuiving van het accent, deze andere groepeering van de inhoudselementen, wijkt de manifeste droom zoo van de latente droomgedachte af, dat niemand vermoeden kan dat laatstgenoemde zich achter den manifesten inhoud verschuilt. Deze verschuiving van het accent is een hoofdmiddel, waarvan de droomverminking gebruik maakt en geeft juist dat vreemde aan den droom waardoor de droomer zelf zijn eigen maaksel niet meer herkent.

De werkingen van de droomcensuur en de middelen tot verminking van den droom komen dus op weglaten, wijzigen en anders-groepeeren van het materiaal neer. De droomcensuur zelf is de grondoorzaak of een der grondoorzaken van de droomverminking die nu het onderwerp vormt dat ons bezighoudt.

Wijzigen en anders-groepeeren worden gezamenlijk opgevat als „verschuiving".

Nadat we ons nu hebben beziggehouden met de werking van de droomcensuur, willen wij ook haar dynamisme nader beschouwen. Ik hoop dat u zich geen al te anthropomorphe voorstelling gaat maken van die uitdrukking en u zich den droom-censor voorstelt als een kleinen, strengen man of als een geest die in een klein hersenkamertje woont en daar zijn ambt vervult; maar ook, dat u zich die censuur niet als gelocaliseerd gaat indenken, als een „hersencentrum", vanwaar een censureerende invloed uitgaat en die door verwijdering of door beschadiging van het centrum uitgeschakeld zou kunnen worden. Voorloopig is „censuur" niets meer dan een goed-bruikbare uitdrukking voor een dynamische verhouding. Dit woord staat ons niet in den weg bij het stellen van de vraag door welke strevingen zulk een invloed wordt uitgeoefend en op welke zij influenceeren; wij

zullen ook niet vreemd opkijken als we gewaar worden vroeger ook reeds, en misschien wel zonder het te weten, met de droomcensuur in aanraking te zijn geweest. Dat toch is inderdaad het geval.

Herinnert u zich niet dat we een zeer verrassend iets hebben ervaren toen wij een begin maakten met de toepassing van onze vrije associatie-techniek? Wij kwamen toen tot het besef van een weerstand te ontmoeten als we een poging deden om van het manifeste droomelement door te dringen tot het onbewuste, waarvan het de plaatsvervanger is. Zooals wij toen zeiden kan die weerstand van verschillende afmeting zijn, den eenen keer reusachtig groot, den anderen keer zeer gering. In het laatste geval behoeft onze duidingsarbeid slechts enkele tusschen-geledingen te passeeren; maar is hij groot, dan moeten we lange associatie-ketenen, van het element af gerekend, doorloopen; dan worden wij ver van het punt van uitgang weggevoerd en moeten onderweg al de bezwaren overwinnen die zich in den vorm van kritische protesten tegen den inval voordoen.

De weerstand nu, dien wij bij den duidingsarbeid ontmoeten, is gelijk te stellen met de droomcensuur bij den droomarbeid. De weerstand, dien de duiding ondervindt, is slechts het objectiveeren van de droomcensuur. Hij levert ons ook het bewijs dat de macht der censuur zich niet bepaalt tot het verminken van den droom en daarna zich verliest, maar dat deze censuur blijft doorleven als voortdurende instelling die tot doel heeft de verminking te onderhouden. Trouwens, evenals bij de duiding de weerstand voor elk droomelement in zijn grootte verschillend bleek te zijn, zoo is ook in een en denzelfden droom de door de censuur aangebrachte verminking voor elk element verschillend van grootte. Als men den manifesten en den latenten droom met elkaar vergelijkt, dan ziet men dat enkele latente elementen volkomen geëlimineerd werden, terwijl andere meer of minder gewijzigd of wel onveranderd, ja misschien zelfs versterkt in den manifesten droominhoud overgebracht zijn.

Welke zijn nu de tendensen die de censuur uitoefenen en waartegen treden ze censureerend op? Deze voor het begrip van den droom, mogelijk zelfs voor het begrijpen van het menschelijk leven fundamenteele vraag is, als we een blik slaan op de reeks der geduide droomen, zeer gemakkelijk te beantwoorden.

De tendensen, die de censuur uitoefenen, zijn die, welke door het oordeel van den droomer, als hij wakker is, erkend worden, met welke hij zich kan vereenigen. Gij kunt ervan verzekerd zijn dat als gij een correct volvoerde duiding van een eigen droom afwijst, gij dat om dezelfde beweegreden doet die de droomcensuur aanleiding gaf in te grijpen, waardoor droomverminking teweeggebracht en duiding noodzakelijk gemaakt werd. Denkt u maar eens aan den droom van de 50 jarige dame.

Zij vindt den droom, zonder hem geduid te hebben, afschuwelijk — en zou er nog meer door ontsteld geweest zijn als mevrouw Dr. von Hug haar iets meegedeeld had van de noodzakelijke duiding — en juist om reden van die veroordeeling zijn in haar droom de het meest aanstoot-gevende plaatsen door een gemurmel vervangen.

De tendensen echter, tegen welke de droomcensuur zich richt, moet men vooral van het standpunt van dezen eisch zelf beschrijven. Men kan dan slechts zeggen dat zij van verwerpelijken aard zijn, aanstoot geven in ethisch, aesthetisch, sociaal opzicht; dat het dingen zijn die men niet waagt in zijn gedachten op te nemen, of waar men met afschuw aan denkt.

Deze door de censuur besnoeide en verminkte wenschen zijn vooral uitingen van een onbegrensd en onverbiddelijk egoïsme. Het eigen-ik komt in elken droom voor en speelt daar vast de hoofdrol ook zelfs wanneer het zich in het manifeste droombeeld nog zoo goed tracht te verbergen. Dit ,,heilig egoïsme" van den droom houdt zeker voeling met het optreden van den slaap, die een resultaat is van het onttrekken van onze belangstelling aan de gansche wereld buiten ons. De ikheid, die zich van

alle ethische banden heeft bevrijd, voelt zich één met alle aanspraken die het geslachtsleven durft te stellen, met verlangens die sedert lang veroordeeld zijn geworden door onze aesthetische opvoeding en in schrille tegenspraak komen met alle beperkingseischen die de moraal ons stelt. Het streven naar lust — de libido, zooals wij zeggen — is in de keus harer objekten onbeperkt en kiest nog wel het liefst de verbodene. Niet alleen een anderman's vrouw, maar vooral incestueuse, door de menschelijke conventie geheiligde objekten: de moeder en de zuster, waar het een man geldt, den vader en den broer als het een vrouw betreft. (De droom van onze 50 jarige dame is er ook een van incestueusen aard, waar de libido zonder twijfel op den zoon gericht is.) Lusten, die men denkt dat met 's menschen natuur onvereenigbaar zijn, toonen genoeg kracht te hebben om droomen te vormen. Ook de haat kent in zijne uitingen geene grenzen. Wraak- en doodwenschen onze naaste verwanten betreffende, die dus de meest geliefde personen uit ons dagelijksch leven als doelwit hebben: de ouders, broers en zusters, den echtgenoot, de eigen kinderen, zijn niets ongewoons. De gecensureerde wenschen lijken wel van uit een ware hel op te stijgen; als we, wakker geworden, den droom duiden, schijnt het ons of geen censuur hen zwaar genoeg kan treffen.

Maar u moogt den droom-zelf van zijn boozen inhoud geen verwijt maken, ook niet vergeten dat hem de onschuldige, neen, de heilzame taak is toevertrouwd om den slaap voor storing te vrijwaren. Die boosheid ligt niet in het wezen van den droom. U weet toch ook dat er droomen zijn die tegemoet komen aan rechtmatige wenschen en bevrediging geven aan dringende lichaamsbehoeften. Bij deze komt geen verminking voor; die hebben ze ook niet noodig; ze kunnen aan hun functie voldoen zonder de ethische en aesthetische tendensen van de ikheid te beleedigen. Ook moet u in gedachten houden dat de droomverminking in evenredige verhouding staat tot twee faktoren. Eenerzijds wordt de verminking erger naarmate de wensch, die gecensureerd moet worden, kwaad-

williger is; anderzijds neemt ze echter ook in evenredigheid toe met de strengheid waarmede de censuur op het oogenblik haar aanspraken doet gelden. Zoo zal een jong, strengopgevoed, preutsch meisje, door onverbiddelijk censureeren droombeelden verminken, die wij geneesheeren b.v. als veroorloofde, onschadelijk libidineuse wenschen zouden opvatten en die de droomster, als ze een tiental jaren ouder is, eveneens als zoodanig zal beschouwen.

Wij zijn overigens nog niet ver genoeg gevorderd in de kennis van den duidingsarbeid om ons over deze uitkomst boos te maken. Vóór alles is het onze plicht om haar te verdedigen tegen zekere verdachtmakingen, waaraan ze is blootgesteld. Immers, als men er bepaald op uit is, kan men hier en daar altijd wel iets vinden dat niet in den haak zou lijken.

Bij de studie van onze droomduiding zijn wij uitgegaan van de bekende stellingen: dat de droom op zichzelf een zin heeft, dat men het bestaan van tijdelijk onbewuste gebeurtenissen in den hypnotischen toestand ook van toepassing mag achten op den normalen slaap en dat alle invallen gedetermineerd zijn. Als we nu op grond van die veronderstellingen tot plausibele resultaten waren gekomen met de droomduiding, dan zouden we met recht de gevolgtrekking mogen maken dat die veronderstellingen juist waren. Maar tot welk besluit moeten we nu wel komen, waar deze gegevens zich zóó voordoen als ik ze u daar juist afmaalde? Dan zou men toch veeleer tot de slotsom moeten komen: de resultaten zijn onmogelijk, onzinnig, en op zijn minst genomen zeer onwaarschijnlijk; derhalve moeten ook de veronderstellingen onjuist zijn; òf de droom is geen psychisch verschijnsel, òf in den normalen toestand is er geen sprake van het bestaan van iets onbewusts; òf onze techniek is fout. Is dat niet veel aannemelijker, eenvoudiger en meer bevredigend dan al die afschuwelijke dingen, die wij meenen op grond onzer veronderstellingen ontdekt te hebben? Het is het een zoowel als het ander! Het is eenvoudiger, het is ook bevredigender, maar daarom niet noodzakelijk juister.

Maar laten wij ons den noodigen tijd gunnen; de zaak toch is nog niet voldoende toegelicht. Vóór alles moeten wij pogen om op onze droomduidingen een kritiek toe te passen die nog beter doel treft. Dat haar uitkomsten ons nog zoo weinig reden tot verblijding geven en nog zoo'n weerzin wekken, zou misschien nog niet zooveel gewicht in de schaal leggen. Een grondiger argument levert ons de omstandigheid dat de droomers, die wij — krachtens de duiding hunner droomen — zulke wenschbedoelingen toedichten, deze met grooten nadruk en op goede gronden van zich afwijzen. ,,Wat!" zegt de eene, ,,u wilt mij uit mijn droom bewijzen dat ik spijt zou voelen over het feit, gelden te hebben besteed om mijn zuster aan een bruidsschat te helpen en de opvoeding van mijn broer te bekostigen? Maar dat is onmogelijk; ik werk alleen voor mijn broers en zusters, heb geen nader levensbelang dan mijn plicht jegens hen te vervullen, zooals ik dat als oudste zoon plechtig aan mijn stervende moeder beloofd heb".

Of wel, een droomster zegt mij: ,,Zou ik wenschen dat mijn man stierf? Kan het onzinniger?! Wij leiden samen een gelukkig huwelijksleven, en zijn dood zou mij van alles berooven wat ik in de wereld bezit".

Een andere weer zou mij toevoegen: ,,Uwe bewering dat ik zinnelijke lusten koesteren zou ten opzichte van mijn zuster, is eenvoudig belachelijk; ik geef inderdaad niets om haar; we zijn met elkaar gebrouilleerd en ik heb haar in geen jaren gesproken".

We zullen er misschien niet veel waarde aan hechten als deze droomers de tendensen, die wij hun toedichten, niet bevestigen of wel verloochenen; we zouden dan kunnen zeggen: dat zijn nu dingen, die zij van zichzelven niet kunnen weten. Maar dat ze juist precies het tegenovergestelde van zulk een geduiden droomwensch in zichzelf waarnemen en ze ons — door op hun levensomstandigheden te wijzen — kunnen aantoonen dat de tegenstelling van den droominhoud bij hen de overhand heeft — kan niet anders dan onze verbazing wekken. Wordt het nu toch heusch

geen tijd om de heele studie van die droomduiding er maar aan te geven, daar ze tot zulke absurde uitkomsten leidt? Neen, stellig niet. Ook dit krachtiger argument verliest zijn waarde, als we het aan de noodige kritiek onderwerpen. Aangenomen de veronderstelling dat er in het zieleleven onbewuste strevingen voorkomen, heeft bedoeld argument geen bewijskracht als we kunnen aantoonen dat in het bewuste leven tendensen den voorrang hebben die aan de onbewuste antagonist zijn.

Wellicht is er in het zieleleven ook plaats voor antagonistische strevingen, voor dingen die elk op zichzelf staan en met elkaar in tegenspraak zijn; het zou zelfs niet onmogelijk zijn dat juist het overheerschen van de eene aandoening een voorwaarde zou zijn voor het onbewust-blijven van haar antagonist.

De bij het begin gemaakte tegenwerpingen blijven dus van kracht, te weten: dat de uitkomsten van de droomduiding niet eenvoudig en zeer onverkwikkelijk zijn.

Wat de eerste tegenwerping aangaat, dient gij er op gewezen te worden dat, al mag men er nog zooveel mee op hebben om op eenvoudige wijze een doel te bereiken, deze zelfde eenvoud u hier niet dienen kan en u niet zal brengen tot de oplossing van welk droomvraagstuk ook; integendeel, moet gij u voorbereiden op het vinden van zeer samengestelde verhoudingen. Op de tweede tegenwerping valt te antwoorden dat gij, eerlijk gesproken, onheusch doet als gij als motief voor een wetenschappelijk oordeel, voorliefde of tegenzin wilt aannemen.

Wat doet het er toe of de uitkomsten der droomduiding u onbevredigend, beschamend of afkeerwekkend toeschijnen? In dergelijke gevallen placht mijn leermeester Charcot te zeggen: *ça n'empêche pas d'exister*. Men moet deemoedig zijn, niet gehoorzamen aan zijn sympathieën en antipathieën, wanneer men er achter wil komen wat in deze wereld werkelijkheid is. Als er een natuurkundige u het bewijs kan leveren dat het organisch leven op onze aarde binnen korten tijd geheel zal uitsterven, antwoordt u hem

dan: „dat kan niet waar zijn, dat vooruitzicht zou toch al te akelig wezen?" Ik denk veeleer dat u er het zwijgen toe doen zult, totdat een andere natuurkundige komt en aantoont dat zijn voorganger een fout heeft begaan in het opmaken zijner onderstellingen en berekeningen. Als gij van u afwijst, wat u onaangenaam is, dan herhaalt gij eigenlijk het mechanisme van de droomvorming, inplaats van het te begrijpen en te beheerschen.

Gij belieft dan misschien geen geloof te hechten aan het afschuwwekkend karakter van de gecensureerde droomwenschen en bezigt daartoe het argument dat het toch onwaarschijnlijk is dat men zoo'n groote plaats aan het kwaad in 's menschen constitutie zou moeten inruimen. Maar geven uw eigen ervaringen u het recht om dat te zeggen? Ik wil zwijgen over de kwestie van wat gij van u zelf moogt denken, maar hebt gij zooveel welwillendheid ondervonden van uw (leer)meesters en uw concurrenten, zooveel ridderlijkheid bespeurd bij uwe vijanden en zoo weinig afgunst in hun omgang opgemerkt, dat gij u verplicht gevoelt op te komen tegen de bewering dat een boos egoïsme aan de menschelijke natuur eigen is? Is het u niet bekend hoe weinig zelf-heerschappij de mensch in 't algemeen heeft en hoe weinig vertrouwbaar hij is in alle kwesties die het geslachtsleven aangaan? Of weet gij niet dat alle aanrandingen en buitensporigheden, waarvan wij 's nachts droomen, in werkelijkheid dagelijks als misdaden worden gepleegd door menschen in wakenden toestand? Wat doet de psychoanalyse anders dan het oude woord van Plato bevestigen, dat de goeden diegenen zijn die zich tevreden stellen met te droomen van wat de anderen, de boozen, werkelijk doen!

En laat ons nu den blik eens van het individueele in ons afwenden en richten naar den grooten oorlog die steeds nog in Europa heerscht; denkt eens aan de matelooze gewelddadigheid, den gruwel en de leugen, die zich ruim baan maken in de wereld der beschaving. Gelooft u werkelijk dat het aan een handvol gewetenlooze drijvers en verleiders gelukt zou zijn om al die booze geesten te ontketenen, als

de millioenen van geleid-wordenden niet mede schuldig waren? Blijft gij, als gij deze verhoudingen ernstig onder het oog ziet, nog denken dat het booze in 's menschen psyche niet aanwezig is?

Gij zult me verwijten dat ik in mijn oordeel over den oorlog eenzijdig ben; het schoonste en edelste dat de mensch in zich draagt, zijn heldenmoed, zijn zelfopoffering, zijn sociaal gevoel, heeft de oorlog ook naar voren gebracht. Dat is zoo; maar gaat u nu niet schuldig maken aan een zelfde onrechtvaardigheid als die welke zoo vaak begaan is ten opzichte van de psychoanalyse, waar haar voor de voeten geworpen wordt dat ze het eene loochent terwijl ze het andere beweert. Wij denken er niet aan om te loochenen dat 's menschen natuur streeft naar alles wat edel is, en hebben nimmer aan de waarde daarvan afbreuk willen doen. Het tegendeel is waar. Ik wijs u niet alleen op de gecensureerde booze droomwenschen, maar ook op de censuur, die die wenschen onderdrukt en onkenbaar maakt. Op het bestaan van dat booze in den mensch leggen wij alleen daarom een sterken nadruk, omdat anderen de aanwezigheid daarvan loochenen, waardoor het menschelijk zieleleven wel niet beter maar onbegrijpelijk wordt. Maken wij ons los van die eenzijdig ethische beoordeeling, dan zullen we zeker eerder kunnen geraken tot de meer juiste formule voor de verhouding die in 's menschen natuur bestaat tusschen het kwade en het goede.

Wij behoeven dus de uitkomsten van ons droomduidingsonderzoek niet prijs te geven al vinden we ze dan ook bevreemdend. Wellicht gelukt het ons later ze langs een anderen weg beter te leeren begrijpen. Voorloopig mogen we dit vaststellen: De droomverminking is een gevolg van de censuur die door bekende tendensen van de ikheid wordt toegepast op deze of gene aanstoot-gevende droomwenschen, die 's nachts tijdens den slaap bij ons opwellen. Waarom die wenschen zich juist 's nachts aanmelden en waar die verwerpelijke verlangens vandaan komen is een vraag die voorloopig nog onbeantwoord moet blijven, die nog een nader onderzoek vereischt.

Intusschen mogen wij niet verzuimen nog van een andere uitkomst, die deze onderzoekingen ons brachten, te gewagen. De droomwenschen, die onzen slaap trachten te verstoren, zijn ons onbekend; eerst de droomduiding brengt ze onder onze aandacht; wij mogen dus aannemen dat zij voor 't oogenblik onbewust waren, in den zin dien wij daaraan verleend hebben. Maar wij moeten toegeven dat ze ook nog iets meer zijn dan dat. De droomer loochent die wenschen toch ook, zooals we zoo vaak ervaren hebben, nadat ze door de droomduiding tot zijn kennis zijn gebracht. Dan herhaalt zich het geval dat wij voor de eerste maal hebben leeren kennen bij de duiding van de verspreking: „Aufstossen", toen de persoon, die den toast hield, boos werd en verzekerde dat hij noch op het oogenblik zelf noch van te voren er zich van bewust was geweest een oneerbiedig gevoel te koesteren jegens zijn chef. Reeds toen hebben wij twijfel te kennen gegeven omtrent de waarde van een dergelijke verzekering en als onze meening uitgesproken dat de redenaar voortdurend onwetend blijft van de in hem levende gemoedsbeweging.

Bij elke duiding van een sterk-verminkten droom herhaalt zich datzelfde proces en geeft daardoor steeds ruimer beteekenis aan onze opvatting. Wij mogen nu als vastgesteld beschouwen dat er in het zieleleven gebeurtenissen plaats hebben, tendensen voorkomen, waarvan men heelemaal niets afweet, die men sinds langen tijd niet meer weet, waarvan men zelfs nooit iets geweten heeft.

Hiermede krijgt het onbewuste voor ons een nieuwe beteekenis; het „oogenblikkelijk" of „tegenwoordig" verdwijnt uit zijn essentie; het kan ook voortdurend onbewust beteekenen, niet alleen oogenblikkelijk latent. Natuurlijk zullen we een ander maal hier nog nader op terug moeten komen.

TIENDE VOORLEZING

DE DROOM

DE SYMBOLIEK IN DEN DROOM

Dames en Heeren! Wij hebben gezien dat de droomverminking, die ons, bij onze pogingen om den droom te begrijpen, hinderpalen in den weg legt, het gevolg is van de censuur, een handeling die zich tegen de onaannemelijke, onbewuste wenschaandoeningen richt. Wij hebben echter natuurlijk niet geloofd dat de censuur de eenige factor zijn zoude die de droomverminking teweeg brengt; een nader bestudeeren van den droom leidt dan ook tot de ontdekking dat nog andere krachten hiertoe medewerken, hier de hand in hebben. Met andere woorden: ook dan, wanneer er geen droomcensuur bestond, zou het ons nog niet mogelijk zijn om de droomen te begrijpen en zouden wij zien dat de manifeste droom niet identiek is met de latente droomgedachte.

Die andere oorzaak, die den droom in nevelen hult, komen wij op het spoor als we onze aandacht vestigen op een leemte in onze techniek. Ik maakte er u al opmerkzaam op dat de analysandus soms werkelijk op enkele elementen van den droom geen invallen krijgt. Dit is wel is waar niet zoo vaak het geval als hij het wil doen voorkomen, en zeer dikwijls doemt dan ook nog wel een inval op als we er maar genoeg op aandringen. Maar toch zijn er gevallen te over, waar elke associatie uitblijft, of, zoo zij al gedwongen in zekeren zin opkomt, toch niet beantwoordt aan de verwachting. Doet zich deze omstandigheid voor tijdens een psychoanalytische behandeling, dan heeft zij een bizondere beteekenis, waar wij vooralsnog niet op willen ingaan. Die omstandigheid doet zich echter ook voor als men den droom

van normale personen of zijn eigen droomen duidt. Zijn we er ten volle van overtuigd dat in zulke gevallen het aandringen ons niet verder brengt, dan komen we eindelijk tot de overtuiging dat die ongewenschte toevalligheid zich geregeld voordoet en ontdekken we een nieuwe wettelijkheid daar, waar men aanvankelijk te doen meende te hebben met een uitzonderingsgeval, een in-gebreke-blijven van de techniek.

Men komt aldus in de verzoeking deze „niets-zeggende" droomelementen zelf te duiden, te beproeven om hun beteekenis met eigen middelen te raden. Het blijkt dat als men zich aan die gedachten-vertaling waagt, men telkenmale een bevredigenden zin vindt, terwijl de droom zinloos, in zijn samenhang onderbroken blijft, zoolang men niet tot een dergelijk ingrijpen besluit. Als dat ons telkens en telkens weer in vele overeenkomstige gevallen gelukt, dan verkrijgt onze, aanvankelijk op schuchtere wijze gewaagde poging weldra de noodige zekerheid.

Bij den opzet van dit alles ga ik een beetje schematisch te werk, maar, waar het doel hier leering beoogt, is deze wijze van handelen veroorloofd; zij vervalscht de voorstelling niet, vereenvoudigt haar slechts.

Voor een reeks van droomelementen, verkrijgt men op die manier constante gedachtenvertalingen, geheel analoog dus aan wat men in de populaire droomboeken voor alle droombeelden opgeteekend vindt.

U moogt niet vergeten dat er bij onze associatie-techniek nooit constante plaatsvervangende beelden voor de droomelementen voor den dag komen.

Nu hoor ik u, dunkt mij, zeggen: deze wijze van duiding schijnt mij nog vrij wat minder zeker en nog meer aanvechtbaar dan de vroegere door vrije invallen. Maar er komt hier toch nog iets anders bij in aanmerking.

Als men namelijk meer ervaring heeft opgedaan en genoeg van die standvastig-terugkeerende, plaatsvervangende beelden heeft bijeengebracht, dan komt men tot de overtuiging dat men die elementen van de droomduiding heusch maar

verwerken moest met eigen middelen, dat zij werkelijk geduid kunnen worden zonder behulp van de invallen van den droomer. In de tweede helft van ons betoog zullen wij uiteenzetten hoe wij hun beteekenis kunnen leeren kennen. Zulk een constante betrekking tusschen een droomelement en zijn vertolking noemt men een symbolische relatie; het droomelement zelf een symbool van de onbewuste droomgedachte.

U herinnert zich wel dat ik vroeger, toen ik gesproken heb over de betrekkingen die er bestaan tusschen droomelementen en hun essentie, drie zulke relaties heb onderscheiden: die van het deel voor het geheel, die van de toespeling en die van de zinnebeeldige voorstelling. Ik heb u destijds gezegd dat er nog een vierde bestond maar die toen niet nader aangeduid. Die vierde dan, die ik bedoelde, is de hier genoemde symbolische betrekking. Aan de opsomming dier relaties knoopen zich zeer belangwekkende strijdvragen vast, waar wij ons mede bezig zullen houden alvorens er toe over te gaan onze bepaalde waarnemingen over symboliek mede te deelen.

De symboliek is misschien wel het merkwaardigste hoofdstuk van de droomleer.

Voor alles dient er op gewezen te worden, dat — aangezien de symbolen vaststaande vertolkingen zijn — zij in zekeren zin het ideaal realiseeren van de antieke zoowel als van de populaire droom-uitleggings-kunst, waarvan wij ons met onze techniek ver verwijderd hebben gehouden. Zij stellen ons in staat om in bizondere gevallen een droom te verklaren, zonder daartoe om invallen te vragen aan den droomer, die trouwens op het gegeven symbool geen associatie weet te geven. Is men van de meest voorkomende droomsymbolen op de hoogte, kent men tevens de persoonlijkheid van den droomer, zijn levensverhoudingen en de indrukken die aan den droom voorafgingen, dan is men dikwijls zonder meer in staat den droom uit te leggen, hem om zoo te zeggen van het blad-af te vertolken. Een dergelijk kunsstuk is streelend voor den droomuitlegger en geeft den droomer een

grooten dunk van diens kunde; het biedt een weldadige afwisseling aan en vormt een schril contrast met den vermoeienden arbeid dien het werken langs den weg der invallen met zich medebrengt. Maar laat u door een en ander niet verlokken.

Het is niet onze taak om kunststukjes uit te voeren. De op symbolen-kennis berustende droomduiding is geen techniek, die men in de plaats stellen mag van de werkwijze door invallen, of die zich met deze kan meten. Zij vult laatstgenoemde aan en alleen in samenhang met haar levert zij bruikbare uitkomsten.

Ten opzichte van de bekendheid met de psychische gesteldheid van den droomer, dient men wel in aanmerking te nemen dat men niet alleen droomen ter duiding krijgt van ons goed-bekende personen; dat men meestal de voorvallen van den dag, die aanleiding tot droomen kunnen zijn, niet kent en dat de invallen van den analysandus ons juist den weg banen tot de kennis van zijn psychische gesteldheid.

Voorts is het zeer opmerkenswaardig, ook in verband met later te bespreken daartoe behoorende zaken, dat weer de heftigste weerstanden zijn gerezen tegen het erkennen eener relatie van symbolischen aard, die tusschen den droom en het onbewuste zou bestaan.

Personen van aanzien en van gezond oordeel zelfs, die overigens veel met psychoanalyse op hebben, weigeren aan die relatie te gelooven. Dit is daarom des te merkwaardiger, wijl in de eerste plaats de symboliek den droom eigen is en hem kenmerkt, en omdat in de tweede plaats de psychoanalyse, alhoewel zij overigens niet arm mag genoemd worden aan verrassende ontdekkingen, de droom-symboliek niet ontdekt heeft.

Indien men zich wil bepalen tot den hedendaagschen tijd, dan mag men in den philosoof K. A. Scherner (1861) den ontdekker begroeten van de droom-symboliek. De psychoanalyse heeft de bevindingen van Scherner bevestigd en in bepaalden zin gewijzigd.

Nu zult u verlangend zijn om iets te vernemen omtrent

het wezen van de droom-symboliek en kennis willen maken met voorbeelden ervan. Gaarne wil ik u mededeelen wat ik ervan weet, maar moet u bekennen dat ons weten hieromtrent niet zoo ver reikt als wij dat wel wenschen zouden. zouden.

Het wezen van de symbool-betrekking is een gelijkenis maar niet een naar welgevallen gekozene. Men moet veronderstellen dat deze gelijkenis aan een speciale voorwaarde dient te voldoen, maar men kan niet zeggen waarin die bestaat. Wij zien ook in den droom niet alles, waarmede men een of ander voorwerp of eene andere gebeurtenis vergelijken kan, als symbool daarvoor optreden. Aan den anderen kant moet gezegd worden dat de droom ook maar niet alles naar welgevallen symboliseert, maar zich tot enkele bizondere elementen van de droomgedachte bepaalt. Beiderzijds zijn er dus beperkingen. Men moet ook toegeven dat het begrip symbool voorshands niet scherp te omlijnen is; dat het vervaagt als men er wat anders voor in de plaats wil stellen, het wil uitbeelden enz., dat het ook wel gelijkt op een toespeling. Bij een reeks van symbolen is de gelijkenis, die er aan ten grondslag ligt, zeer begrijpelijk. Maar er zijn ook andere symbolen, waarbij wij ons moeten afvragen waar nu het gemeenschappelijke, het tertium comparationis van deze vermoedelijke gelijkenis te zoeken is. Soms kan het ons gelukken dit gemeenschappelijke bij nader onderzoek te vinden, soms blijft het ons werkelijk verborgen.

Voorts lijkt het zonderling, als het symbool een gelijkenis is, dat deze zich niet door de associatie openbaart; maar ook, dat de droomer de gelijkenis niet kent, en er zich van bedient zonder haar te kennen. Sterker nog, dat de droomer er niet voor te vinden is om die gelijkenis als waar te erkennen, wanneer men hem er op attent heeft gemaakt. Zoo ziet u dat een symbool-betrekking een gelijkenis van zeer bizonderen aard is, waarvan de grondslagen ons nog niet duidelijk zijn. Misschien dat wij later meer licht op dit ons onbekende gebied ontstoken zullen zien.

De dingen, die we in symbolischen vorm in den droom

terugvinden, zijn niet zoo groot in aantal. Het menschelijk lichaam als geheel, de ouders, kinderen, broers en zusters, de geboorte, de dood, naaktheid en verder nog een en ander. De eenig typische, d.i. geregeld terugkeerende uitbeelding van de persoon van den mensch in haar geheel is die als huis, zooals Scherner dat heeft gevonden. Deze wilde aan dit symbool zelf, evenwel ten onrechte, een overdreven beteekenis toekennen. Het komt voor dat men in den droom, nu eens vroolijk en opgewekt, dan weer angstig, langs den voorgevel van een huis naar beneden daalt. De huizen met gladde muren stellen mannen voor; façaden, welke vooruitspringende gedeelten of balcons vertoonen, waaraan men zich kan vasthouden, zijn vrouwen. De ouders figureeren in den droom als keizer en keizerin, koning en koningin of andere personen van gezag; de droom is in dit opzicht dus vol piëteit. Hij treedt minder aardig op tegenover kinderen, broers en zusters, die als kleine dieren of als ongedierte worden gesymboliseerd.

De geboorte wordt geregeld voorgesteld in verband met water; òf men stort zich in het water òf men komt er uit; men redt een persoon uit het water of wordt door iemand er uit gered, d.i. men staat tot die persoon in de relatie als moeder.

Het sterven wordt in den droom vervangen door vertrekken, een reis met de spoor maken; het doodzijn door verschillende aanduidingen die vrees uitdrukken; de naaktheid door kleeren en uniformen.

U ziet uit een en ander hoe de grenzen tusschen symbolische en op-zinspeling-berustende uitbeeldingen hier in elkander vervloeien.

Vergeleken bij de armoede die deze opsomming kenmerkt, moet het ons opvallen dat objecten en inhouden behoorende tot een anderen kring van voorstellingen uitgebeeld worden door een buitengewoon rijke symboliek. De voorstellingen, die ik bedoel, zijn die van het geslachtsleven, van de genitaliën, van de geslachtsverrichtingen, van het geslachtsverkeer. De overgroote meerderheid der symbolen, die in

den droom voorkomen, zijn sexueele symbolen. Hierbij vertoont zich een opvallende wanverhouding. De inhoud der droomen bepaalt zich slechts tot een kleine verscheidenheid maar de symbolen zijn talrijk en van nagenoeg gelijkwaardige beteekenis.

Bij de droomduiding doet zich dan ook iets voor dat algemeen aanstoot geeft. De symbool-uitleggingen zijn, in tegenstelling met de rijke schakeering, die de droom-vormingen vertoonen, zeer monotoon. Ieder die daar kennis mee maakt, vindt dat stuitend; maar wat kan men daaraan doen?

Daar dit de eerste maal is dat er in deze voorlezing gesproken wordt van een inhoud der droomen die tot het geslachtsleven in betrekking staat, hebt u het recht om te weten hoe ik mij voorstel dat onderwerp te bespreken. De psychoanalyse voelt er niets voor om zich, in deze kwestie, van omhullingen en toespelingen te bedienen, vindt het niet noodig zich te verontschuldigen dat zij dit gewichtig onderwerp onderzoekt, meent correct werk te verrichten door alles bij zijn waren naam te noemen, en is overtuigd dat juist door aldus te handelen hinderlijke bijgedachten het gemakkelijkst buitengesloten kunnen worden. De omstandigheid dat mijn auditorium uit vrouwen en mannen bestaat mag in deze geen verandering brengen. Evenals er geen wetenschap bestaat „in usum delphini" zoo bestaat er ook geen die uitsluitend voor bakvischjes bestemd is, en de dames hebben door haar aanwezigheid in deze collegekamer getoond dat zij zich gelijkgesteld willen zien met de mannen.

De droom heeft dan voor het mannelijk geslachtsdeel een aantal voorstellingen die wij symbolisch mogen noemen, die in hare analogieën zeer duidelijk gemeenschappelijke kenmerken dragen.

In de eerste plaats heeft voor het mannelijk geslachtsorgaan in zijn geheel het heilige getal 3 een symbolische beteekenis. Het meer opvallende en voor beide geslachten het meest belangrijke deel van het geslachtsorgaan, het mannelijk lid, wordt symbolisch vervangen door dingen die een analogen vorm vertoonen, die dus lang zijn, hoog uit-

steken, als: stokken, parapluies, stangen, boomen en meer dergelijke. Verder door voorwerpen die met het bedoelde orgaan het vermogen gemeen hebben van in het lichaam te kunnen dringen en dit te verwonden, zooals puntige wapens van allerlei soort, messen, dolken, lansen, sabels, maar ook schietwapens: geweren, pistolen en de door zijn vorm hier zoo geschikte revolver. In de angst-droomen van meisjes speelt een rol: het vervolgd-worden-door-een-man, die met een mes of een schietwapen dreigt. Dit is wel een van de in de droomsymboliek het veelvuldigst voorkomende gevallen en een dat door u nu gemakkelijk kan vertolkt worden. Zonder naderen uitleg begrijpt men nu ook de vervanging van het mannelijk lid door voorwerpen waar water uit vloeit: waterkranen, gieters, fonteinen, of door andere voorwerpen die verlengd kunnen worden als hanglampen, inschuifbare potlooden enz. Dat potlooden, pennehouders, nagelvijltjes, hamers en andere instrumenten onmiskenbaar mannelijke geslachtssymbolen zijn, verklaart zich eveneens uit de nietvergezochte beteekenis die het mannelijk orgaan heeft.

De merkwaardige eigenschap van het mannelijk lid om zich, tegen de wetten van de zwaartekracht in, te kunnen oprichten, het verschijnsel van de erectie, leidt tot een symboolvorming die haar oorsprong vindt in het analoog vermogen tot stijgen van luchtballons, vliegmachines, Zeppelin's luchtschepen.

Nog op een andere zeer indrukwekkende wijze weet de droom de erectie tè symboliseeren. Hij indentificeert dan het mannelijk lid met den ganschen persoon en laat deze zelf vliegen. Laat het u niet verdrieten dat we die mooie vlieg-droomen, waar wij allen zoo'n behagen in hebben geschept, als droomen van algemeene sexueele opgewektheid, als erectie-droomen, moeten duiden.

Paul Federn heeft bij zijn psycho-analytische onderzoekingen duidelijk bewezen hoe bovengenoemde droomduiding boven allen twijfel verheven is; terwijl de zoo

nuchtere Mourly Vold, die geheel en al buiten de psychoanalytische beweging staat en waarschijnlijk zelfs onwetend was van haar bestaan, door zijn speciale proefnemingen op slapende personen — die hij kunstmatig houdingen van hun armen en beenen bijbracht en naging hoe deze invloed uitoefenden op hun droomleven — tot dezelfde slotsom is gekomen. De ervaring dat vrouwen ook dergelijke vliegdroomen hebben komt hiermede niet in tegenspraak. Bedenkt maar eens hoe onze droomen wenschvervullingen inhouden en hoe bij de vrouw de wensch om man te zijn, vaak bewust of onbewust, levendig is.

Niemand die voldoende anatomische kennis bezit, zal er bovendien aan twijfelen dat bij de vrouw het verwezenlijken van dien wensch, met dezelfde sensaties, die de man gewaar wordt, kan gepaard gaan. In hare genitaliën heeft ook de vrouw een klein orgaan dat aan het mannelijk lid analoog is, de clitoris, dat zelfs in de kinder- en voor-puberteitsjaren dezelfde rol vervult als die aan het mannelijk lid eigen is.

Tot de minder goed begrijpelijke mannelijke geslachtssymbolen behooren zekere reptiliën en visschen, vooral ook het beroemde slangen-symbool. Het is niet zoo gemakkelijk te begrijpen waarom hoed en mantel als mannelijk symbool gebezigd worden, maar dat zij als zoodanig beteekenis hebben, is niet aan twijfel onderhevig. Dan is nog de vraag gewettigd of men symbolische waarde mag toekennen aan de vervanging van het mannelijk lid door een ander lidmaat, de hand of de voet. Naar mijn meening noodigt ons de samenhang van den droom tot de bevestiging van die opvatting; ook de vrouwelijke tegenhangers brengen ons daartoe.

Het vrouwelijk geslachtswerktuig wordt symbolisch uitgebeeld door al die voorwerpen welke met baarmoeder en scheede de eigenschap gemeen hebben een holte in zich te bevatten, die iets in zich opnemen kan. Derhalve figureeren putten, groeven, holten, vaten, flesschen, doozen, koffers, bussen, kisten, zakken enz.

als vrouwelijke symbolen. Ook het *schip* behoort in deze reeks genoemd te worden. Vele symbolen hebben meer tot de baarmoeder betrekking dan tot het uitwendig geslachtsorgaan van de vrouw, zooals: *kasten*, *ovens* en vooral *kamers*. De kamer-symboliek sluit zich hier bij de huissymboliek aan, *deuren* en *poort* worden dan symbolen van de geslachtsopening. Maar ook materialen als *het hout*, *het papier* en voorwerpen daaruit vervaardigd, zooals *de tafel*, *het boek* zijn symbolen voor de vrouw. Uit de dierenwereld zijn de *huisjes-slakken* en *mossels* onmiskenbare vrouwelijke symbolen; onder de lichaamsdeelen dient *de mond* in de symboliek als plaatsvervanger van de geslachtsopening; onder de bouwwerken *de kerk* en *de kapel*. Zooals u ziet zijn al deze symbolen niet dadelijk even goed te begrijpen.

De borsten, die gerekend worden een deel uit te maken van de genitaliën, vinden, evenals de grootere halfronden, de billen, hare symbolische uitbeelding in *appelen*, *perziken* of *vruchten* in 't algemeen. In den droom wordt de behaardheid van de genitaliën van beide seksen beschreven als *bosch* en *woud*. De samengestelde plaatsbeschrijving van de vrouwelijke geslachtsdeelen maakt het begrijpelijk dat ze vaak uitgebeeld worden als *landschap* met rots, bosch en waterpartij, terwijl het indrukwekkende mechanisme van het mannelijk geslachts-toestel ertoe leidt dat alle soorten van moeilijk te beschrijven, ingewikkelde *machines* hiervoor als symbolen dienst moeten doen.

Een symbool voor het vrouwelijk geslachtsdeel dat de vermelding waard is, is nog het kleinoodiën-kistje; *kleinood*, *juweel*, *schat* zijn namen die ook in den droom aan geliefde personen gegeven worden; *lekkers* wordt vaak gebezigd om het geslachtsgenot af te beelden. De sexueele zelfbevrediging wordt aangeduid door allerlei soort van *spelen*, ook door *pianospel*. Uitverkoren symbolische voorstellingen voor onanie zijn het *glijden* en *sullen*, ook het *afbreken van een tak*.

Een opvallend merkwaardig droomsymbool is het *uit-*

vallen of uittrekken van tanden. Het beteekent in de eerste plaats voorzeker de castratie als straf voor de onanie. Voor het geslachtelijk verkeer vindt men in den droom niet zoo talrijke uitbeeldingen als men, op grond van de tot dusverre gegeven mededeelingen, wel zou verwachten. Rhythmische handelingen als dansen, rijden, klimmen, verdienen hier als zoodanig genoemd te worden, zoo ook het ondergaan van gewelddaden als b.v. het overreden-worden. Dan nog de arbeidsverrichtingen van handwerkslieden en natuurlijk ook het dreigen met wapenen.

Nu moet u niet meenen dat het gebruik zoowel als de vertolking van deze symbolen zoo heel eenvoudig is; allerlei dingen, waarop we niet verdacht waren, doen zich hierbij voor. Zoo bijvoorbeeld blijkt het — en dat lijkt wellicht ongelooflijk — dat in deze symbolische uitbeeldingen de geslachtsverschillen vaak niet scherp uiteen gehouden worden. Veel symbolen gelden voor een geslachtsdeel in 't algemeen, onverschillig of het een mannelijk of vrouwelijk deel beduiden moet, b.v. het kleine kind, de kleine zoon of de kleine dochter. Een andermaal kan een symbool dat overwegend mannelijk is voor een vrouwelijk geslachtsdeel gebezigd worden of omgekeerd. Dat begrijpt men niet zoolang men zich nog geen behoorlijk inzicht heeft kunnen verschaffen in de ontwikkeling der voorstellingen die de menschen zich maken omtrent sexueele zaken. In vele gevallen zal die dubbele beteekenis der symbolen maar schijnbaar zijn; een uitzondering op zulk een toepassing op beide geslachten maken vooral de symbolen: wapens, zakken, kisten.

Ik wil nu niet van het afgebeelde object maar van het symbool uitgaande, een overzicht geven uit welke gebieden de sexueele symbolen meestal genomen zijn, en daar eenige beschouwingen aan toevoegen die in het bizonder betrekking hebben op de symbolen die samen iets dat onbegrepen blijft gemeen hebben. Zulks een duister symbool is de hoed — misschien wel het hoofddeksel in 't algemeen — dat in den

regel een mannelijke beteekenis heeft doch ook wel vrouwelijk geduid wordt. Zoo beteekent de mantel ook een man, hoewel misschien niet altijd in sexueelen zin. Naar het waarom hiervan te vragen staat u vrij. De van voren neerhangende en door de vrouw niet gedragen wordende das is een duidelijk mannelijk symbool. Wit ondergoed, linnengoed in 't algemeen, is vrouwelijk; kleeren, uniformen zijn — zooals we hierboven reeds vernamen — vervangende beelden voor naaktheid, lichaamsvormen; de schoen, pantoffel, beteekent een vrouwelijk sexueel orgaan. Reeds werd gesproken van tafel en hout als raadselachtige, maar stellig vrouwelijke symbolen. Ladders, trappen, verdiepingen, respectievelijk het beklimmen daarvan, zijn vaste symbolen van de geslachtsgemeenschap. Bij nader inzien valt ons hierbij op als gemeenschappelijke eigenaardigheid, het rhythmische van het klimmen en misschien ook het toenemen van de opwinding, de ademhalingsversnelling naarmate men hooger klimt.

Wij hebben reeds het landschap als afbeelding van het vrouwelijk geslachstdeel vermeld. Berg en rots zijn symbolen van het mannelijk lid; de tuin is een veel voorkomend symbool van het vrouwelijk geslachtsdeel. De vrucht beeldt niet het kind uit, maar de borsten.

Wilde dieren stellen voor zinnelijk opgewonden menschen, bij extensie, booze lusten, hartstochten. Bloesem en bloemen beelden het vrouwelijk sexueel orgaan of meer bepaald de maagdelijkheid uit. Hierbij doet men wel zich te herinneren dat de bloesems werkelijk de geslachtsorganen van de planten zijn.

De kamer hebben we reeds als symbool leeren kennen. Deze uitbeelding is voor uitbreiding vatbaar, door aan de vensters, de uit- en ingangen van de kamer de beteekenis te verleenen van de lichaamsopeningen. Ook het open- en gesloten-zijn van de kamer sluit zich aan deze symboliek aan, en de sleutel die opent is een onaanvechtbaar mannelijk symbool.

Een en ander nu is materiaal voor de droomsymboliek. Het is niet volledig en zou in diepte en breedte uitgebreid kunnen worden. Maar ik vermoed dat u er meer dan genoeg aan zult hebben en het bij u misschien eerder afkeer wekt in de zaak. U zult vragen: breng ik mijn leven dus werkelijk te midden van sexueele symbolen door? Zijn al de voorwerpen om mij heen, alle kleeren die ik draag, alle dingen die ik in de hand neem, steeds weer geslachts-symbolen en niets anders? Er bestaat inderdaad aanleiding genoeg tot het stellen van vragen die uiting geven aan onze verwondering en de eerste van die vragen is wel: hoe moeten we nu eigenlijk achter de beteekenis van de droomsymbolen komen als de droomer zelf er ons geen of ontoereikende opheldering van geven kan?

Mijn antwoord is: wij moeten die kennis zoeken te ontleenen aan verschillende bronnen, aan de sprookjes en mythen, aan grappen, kluchten, aardigheden, aan de folklore, d.i. aan de kennis van zeden, gewoonten, spreuken en zangen der volkeren, aan de taal der dichters en de volkstaal. Daar vindt men overal diezelfde symboliek weer en veelal begrijpen wij die zonder er ooit onderricht in te hebben gehad. Als we deze bronnen in het bizonder onderzoeken, treffen we zoovele overeenkomsten met de droomsymboliek aan dat wij aan de zekerheid van onze duidingen niet behoeven te twijfelen.

Zooals wij reeds zeiden, heeft Scherner ons al geleerd dat het menschelijk lichaam in den droom gesymboliseerd wordt als een huis. Van deze voorstelling uitgaande, zouden dan de vensters, deuren en poorten de ingangen tot de lichaamsholten verbeelden; de gevels zijn glad of van balkons en uitsteeksels voorzien, die handvatten voorstellen. In onze dagelijksche spreektaal vinden wij diezelfde symboliek terug, als wij een goeden bekende vertrouwelijk begroeten met „altes Haus" (in ons land spreekt men eer van oude kraak, oud fregat. Vert.); waar we spreken van iemand op zijn dak geven, of van een

die niet goed bij zijn hoofd is, zeggen: het scheelt hem in zijn bovenkamer.

In de taal der ontleedkunde wordt van lichaamspoorten gesproken als men de lichaamsopeningen bedoelt.

Verrassend lijkt het ons de ouders in den droom als keizerlijke en koninklijke echtparen voorgesteld te zien. Maar in de sprookjes heeft hetzelfde plaats. Ligt het niet voor de hand dat de aanhef van vele sprookjes: „er waren eens een koning en eene koningin" eigenlijk niets anders zeggen wil dan: „er waren eens een vader en een moeder"? Spreken we in 't huisgezin ook niet schertsenderwijze van de jongens als van prinsen en van den oudsten als van den kroonprins? De koning noemt zich landsvader.

Bij wijze van scherts worden kinderen wurmen genoemd en in medelijdenden zin wordt gesproken van „dat arme wurm".

Laat ons nu terugkeeren tot de huissymboliek. Als we de vooruitstekende deelen van de huizen in den droom als aangrijpingspunten benutten, herinnert dat ons niet aan de bekende volksuitdrukking voor een welgevormden boezem: „die heeft flinke houvast, die pakt goed uit?" Het echte volk heeft nog een andere uitdrukking daarvoor, en zegt: Die heeft veel hout voor haar woning, als wilde het onze duiding steun geven dat hout een vrouwelijk, moederlijk symbool is. Bij dit gebruik van het woord hout dienen we nog even stil te staan. Wij begrijpen allicht niet hoe men ertoe gekomen is deze stof als vervangster te bezigen voor het moederlijke, het vrouwelijke element. Wij willen hier de vergelijkende taalkunde eens te hulp roepen. Het Duitsche woord „Holz" is van denzelfden stam afgeleid als het Grieksche *υλη*, dat in 't algemeen stof waaruit iets gemaakt wordt beteekent. Zoo zouden we hier staan voor het niet zoo zeldzaam voorkomend geval dat een algemeene stofnaam eenvoudig gebezigd wordt om een bizondere stof aan te duiden.

Nu ligt er een eiland in den Oceaan dat den naam voert

van Madera. De Portugeezen, die dit eiland ontdekt hebben, gaven het dien naam omdat het destijds met dichte bosschen begroeid was. In het Portugeesch beteekent Madeira hout. Nu is dit Portugeesche woord „Madeira" afgeleid van het er veel mee overeenkomende Latijnsche woord materia, dat wederom stof in 't algemeen beteekent. En materia is weer afgeleid van mater, moeder. De stof, waaruit iets bestaat is om zoo te zeggen zijn moederlijk deel.

Deze oude opvatting blijft men dus huldigen, waar hout als symbool gebruikt wordt voor vrouw, moeder.

De geboorte vindt in den droom geregeld haar uitbeelding in iets dat verband houdt met water: men valt in het water of komt uit het water, d.w.z. men baart of wordt geboren. Nu moeten we niet vergeten dat dit symbool zich op tweeërlei wijze beroepen kan op feiten uit de ontwikkelingsgeschiedenis. Niet alleen dat alle landzoogdieren, ook de voorouders van den mensch, voortgesproten zijn uit in-het-water-levende-dieren (dat zou de verder verwijderde daadzaak zijn), maar ook: elk zoogdier, ieder mensch, heeft de eerste phase van zijn bestaan in het water doorgebracht; als embryo heeft hij namelijk verkeerd in het vruchtwater in de baarmoeder en is bij de geboorte uit het water gekomen. Ik wil niet beweren dat de droomer dit weet, integendeel, hij behoeft het heelemaal niet te weten. Hij weet iets anders, waarschijnlijk omdat men het hem in zijn kinderjaren heeft gezegd en ik beweer zelfs dat die kennis, wat dat aangaat, hem bij de symbolen-vorming niet gediend heeft. Men heeft hem in de kinderkamer verteld dat de ooievaar de kindertjes brengt; maar waar haalt die ze vandaan? Uit den vijver, uit de beek, dus ook hier weer uit het water. Een mijner patienten — wien men dat verhaal ook gedaan had — destijds een klein graafje, was een ganschen achtermiddag zoek geweest; eindelijk vond men het kind aan den rand van den kasteel-vijver op den grond liggen met het gezicht naar den waterspiegel gebogen en

ingespannen speurend of hij de kindertjes op den bodem van het water zien kon.

In de Mythen over de geboorte der helden, waarover O. Rank eene vergelijkende studie heeft gemaakt — de oudste dier mythen heeft tot onderwerp den koning Sargon van Agade, ongeveer 2800 v. C. — spelen het in-'t-water-te-vondeling-zetten, en de-redding-uit-het-water een voorname rol. Rank houdt zich overtuigd dat dit uitbeeldingen zijn van de geboorte, geheel analoog aan de in den droom voorkomende symbolen.

Als men in den droom iemand redt uit het water, dan duidt men zichzelve daarmee aan als moeder van den geredde of in 't algemeen als moeder; in de mythe verklaart een persoon die een kind uit het water redt dat zij de echte moeder van het kind is. Toen eens schertsenderwijze aan een intelligent jodenjongetje de vraag gesteld werd, wie toch de moeder van Mozes geweest was, gaf hij kortweg ten antwoord: „Pharao's dochter". „Wel neen" zei men „die heeft hem toch maar uit het water gehaald!" „Dat zegt zij" was het antwoord, en daarmee leverde hij het bewijs dat hij de juiste duiding van de mythe gevonden had.

Het op-reis-gaan in den droom beteekent sterven. In de kinderkamer is het ook gebruikelijk om aan het kind dat navraag doet naar een overledene dien het mist, te antwoorden dat deze op reis is. De vulgaire meening dat als een kind dit symbool in zijn droom aanbrengt, dit zijn oorzaak zou vinden in het hem bijgebrachte verdichtsel, vermag ik niet te deelen. De dichter bezigt dezelfde symbool-relatie, waar hij „aan gene zijde van het graf" aanduidt als „het niet-ontdekte land, vanwaar nog nimmer een reiziger is wedergekeerd". Het is een algemeen gebruik om van den dood als van „de laatste reis" te spreken. Ieder kenner van den ouden ritus weet, hoe het oud-Egyptische geloof zich in vollen ernst een voorstelling maakte van een reis in het land der dooden. Verscheidene exemplaren van het boek der dooden zijn bewaard gebleven; van het boek dat als een Baedeker aan de mummie op haar reis werd mede-

gegeven. Sedert de begraafplaatsen werden afgescheiden van de woonsteden, is de laatste reis van den afgestorvene ook tot een werkelijkheid geworden.

De geslachts-symboliek is evenmin uitsluitend aan den droom eigen. Wie uwer is wel niet eens zoo onbeleefd geweest om een vrouw een „oude doos" te noemen, wellicht zonder zich bewust te zijn daarmede gebruik te maken van een sexueel symbool.

In het nieuwe testament staat geschreven: De vrouw is een broos vat. De heilige schriften van de Joden zijn in haar zoo poëtischen zinsbouw vol van uitdrukkingen, ontleend aan de geslachtssymboliek, die niet altijd juist begrepen zijn en waarvan de duiding — in het Hooglied bijvoorbeeld — tot menig misverstand geleid heeft.

De uitbeelding van de vrouw als huis, terwijl de deur de geslachtsopening voorstelt, is in de Hebreeuwsche letterkunde der latere tijden veel gebezigd. Zoo beklaagt zich b.v. de man — na de ontdekking dat bij zijn vrouw het maagddom ontbreekt — dat hij de deur geopend heeft gevonden. Ook het symbool tafel voor vrouw is in die litteratuur een bekend iets. De vrouw, van haar man sprekende, zegt: „ik maakte voor hem de tafel gereed, maar hij keerde haar om". De oorzaak van het ontstaan van gebrekkige kinderen is in het feit gelegen dat de man de tafel omdraait. Deze citaten zijn ontleend aan een geschrift van L. Levy uit Brünn: „De geslachts-symboliek in den Bijbel en den Talmud".

De etymologen leeren ons dat in den droom schepen de beteekenis hebben van vrouwen. Zij beweren dat schip oorspronkelijk de naam was dien men gaf aan een stuk leemen vaatwerk en hetzelfde woord is als het duitsche Schaff (nap). De Grieksche sage van Periander van Corinthe en zijn vrouw Melissa bevestigt dat Rachel een symbool is voor vrouw en voor baarmoeder. Herodotus bericht toch dat toen de tyran de schim opriep van zijn vurig geliefde gemalin — die hij, door jaloesie geprikkeld, vermoord had — om van haar te vernemen hoe het haar in de geestes-

wereld ging, deze hem van de waarachtigheid van haar verschijning wist te overtuigen door de mededeeling, dat hij, Periander, zijn brood in een kouden oven geschoven had; daarmede een handeling verhullende, die niemand dan hij weten kon.

In de voor alles wat het geslachtsleven der volkeren betreft door geen andere vervangbare, bizonder rijk gedocumenteerde bronnen-studie Anthropophyteia van F. S. Kraus,lezen wij dat men in een bepaalde streek van Duitschland van een vrouw die bevallen is, zegt: Der Ofen ist bei ihr zusammengebrochen (bij haar is de kachel in elkaar gevallen).

Het vuur-aanmaken en alles wat daarmede samenhangt, is als doorvlochten met geslachts-symboliek. De vlam symboliseert steeds een mannelijk geslachtsdeel en de vuurhaard de schoot eener vrouw.

Mocht het u verwondering gewekt hebben hoe vaak in den droom landschappen gebezigd worden om het vrouwelijk geslachtsdeel uit te beelden, dan moet u eens bij de mythologen in de leer gaan, van wie u vernemen kunt welke rol of moeder Aarde gespeeld heeft in de voorstellingen en eerediensten der oude tijden en hoe de opvattingen omtrent den akkerbouw door deze symboliek beheerscht werden.

Dat in den droom een (Zimmer) kamer een (Frauenzimmer) vrouw voorstelt, zult u allicht geneigd zijn af te leiden van ons spraakgebruik dat Frauenzimmer in de plaats van Frau bezigt en dus de menschelijke persoon vervangt door de voor haar bestemde woongelegenheid. Op diezelfde wijze spreken wij van de Verheven Porte (Hohen Porte) en bedoelen daarmede den Sultan en zijne regeering; ook de naam van den Oud-Egyptischen heerscher Pharao beteekende niets anders dan Binnenhof (groszer Hofraum). [In het antieke Oosten zijn de pleinen, tusschen de dubbelpoorten der stad gelegen, plaatsen van bijeenkomst evenals in de klassieke wereld het marktplein.] Toch is mijns inziens die afleiding een te oppervlakkige. Het komt mij waarschijn-

lijker voor dat de kamer hierom tot symbool voor de vrouw is geworden omdat ze een ruimte is die den mensch in zich sluit.

Reeds vaker hebben wij het huis in deze beteekenis leeren kennen; de mythologie en de dichterlijke taal verleenen ons het recht om als verdere symbolen voor de vrouw stad, burcht, kasteel, vesting, aan de overige toe te voegen.

Droomen van personen die een andere taal spreken en het Duitsch niet machtig zijn, zouden in deze kwestie waarschijnlijk licht kunnen ontsteken. In de laatste jaren heb ik hoofdzakelijk patienten uit het buitenland behandeld en meen mij te herinneren dat in hunne droomen Zimmer (kamer) eveneens een vrouw (Frauenzimmer) analoog is. Nog andere bewijzen kunnen bijgebracht worden dat de symbool-relatie zich niet aan taalgrenzen schijnt te storen, iets wat de oude droomvorscher Schubert (1862) reeds beweerd heeft. Nu waren geen van mijn droomers geheel vreemdeling op het gebied van de Duitsche taal, zoodat ik de beslissing in deze moet overlaten aan die psychoanalytici die in andere landen bij personen, welke uitsluitend hun landstaal spreken, ervaring kunnen opdoen.

Onder de symbolische uitbeeldingen van het mannelijk geslachtsdeel is er bijna geen enkele die in de spreekwijzen niet in schertsenden, vulgairen of poetischen zin gebezigd werd, vooral bij de oude, klassieke dichters. Hiervoor komen niet alleen de in den droom zich vertoonende symbolen in aanmerking, maar ook andere, b.v. werktuigen die voor allerlei soort van arbeid gebruikt worden, zooals in de eerste plaats de ploeg.

De symbolische uitbeelding van de mannelijkheid brengt ons overigens in nauwe aanraking met een zeer uitgebreid gebied dat veel aanleiding tot strijd heeft gegeven, waar wij ons echter om beweegredenen van economischen aard niet op kunnen begeven. Eén symbool nochtans, het getal 3 dat daar als 't ware buiten ligt, willen we even bespreken. Wij laten daar of dit getal zijn heiligheid al of niet te danken

heeft aan zijn hoedanigheid van symbool. Eén zaak schijnt echter zeker, namelijk dat vele uit drie deelen samengestelde dingen die in de natuur voorkomen, zooals b.v. het klaverblad, bij het ontwerpen van wapens en zinnebeelden hun waarde ontleenen aan zulk een symbolieke beteekenis. Ook de driedeelige z.g.n. Fransche lelie en het zonderlinge wapen van twee zoo ver van elkaar verwijderde eilanden als Sicilië en het eiland Man, het Triskeles (drie halfgebogen van één middenpunt uitgaande beenen) zijn slechts versluierde aanduidingen van het mannelijk geslachtsorgaan.

In de oudheid werden afbeeldsels van het mannelijk lid gewaardeerd als krachtige afweermiddelen (Apotropaea) tegen booze geesten; niet te verwonderen is het dan ook dat alle geluk-brengende amuletten van den tegenwoordigen tijd de duidelijk symbolistische kenteekenen dragen van het geslachtsorgaan of van de sexualiteit.

Dergelijke verzameling die wel in den vorm van kleine zilveren snuisterijen (breloques, aan de horlogeketting) wordt gedragen, vertoont vaak een klaverblad van vier, een varken, een paddestoel, een hoefijzer, een ladder, een schoorsteenveger. Wij mogen wel aannemen dat het klaverblad van vier in de plaats komt van een driebladerig klaverblad, dat eigenlijk als symbool figureeren moet, en bedenken dat het varken een oud vruchtbaarheids-symbool is, dat de paddestoel stellig den penis symboliseert; (er komen paddestoelen voor die aan haar opvallende gelijkenis met het mannelijk lid haar botanischen naam (Phallus impudicus) ontleenen); dat het hoefijzer den omtrek van de vrouwelijke geslachtsopening aangeeft, en de schoorsteenveger, die de ladder draagt, in deze verzameling behoort, omdat hij die bezigheden volvoert waarmede vulgariter de geslachtsgemeenschap wordt vergeleken. (Zie: Die Anthropophyteia.) In de droomen hebben we reeds met zijn ladder kennis gemaakt als sexueel symbool; hierbij komt het Duitsche taalgebruik ons te hulp dat leert hoe het woord „steigen" (klimmen, stijgen, naar de hoogte gaan) in bij uitstek sexu-

eelen zin wordt gebezigd. Men zegt: den Frauen nachsteigen*, en spreekt van „ein alter Steiger"*. In het Fransch heet de trede van een trap la marche en wordt ter aanduiding van een ouden doordraaier, de uitdrukking „un vieux marcheur" gebezigd. In samenhang met het voorgaande zal het wel niet zoo vreemd klinken dat de geslachtshandeling van groote dieren een (be)klimmen veronderstelt, een bespringen van het wijfje. Het afrukken, aftrekken van een tak als symbolische uitbeelding van de zelfbevlekking, komt niet alleen overeen met de vulgaire benamingen aan de onanistische daad gegeven, maar heeft ook ver-strekkende mythologische parallellen. Bizonder merkwaardig is het wel dat de onanie of liever de straf daarvoor, de castratio, gesymboliseerd wordt door het uitvallen of uittrekken van een tand, terwijl in de volkenkunde een pendant daarvan voorkomt dat den meesten droomers wel onbekend zijn zal.

Het komt mij als aan geen twijfel onderhevig voor dat de besnijdenis, die bij zoo vele volkeren toegepast wordt, moet worden beschouwd als een equivalent en een strafverzachting (commutatie) van de castratio. Nog is ons ter oore gekomen dat in Australië zekere wilde stammen de besnijdenis als godsdienst-plechtigheid bij de puberteit uitvoeren (bij het feest der manbaarheid van de jeugd); terwijl andere naburige stammen deze ritueele handeling hebben vervangen door het uitslaan van een tand.

Met deze enkele staaltjes besluit ik mijn uiteenzetting der symbolen. Het zijn werkelijk slechts staaltjes; onze kennis hieromtrent reikt verder en u kunt u voorstellen hoe veel rijker en belangrijker van inhoud een dergelijke verzameling van voorbeelden zou uitvallen als zij, inplaats van door dilettanten zooals wij, door werkelijke vakmenschen, die zich geheel thuis voelen in de mythologie, anthropologie, taalwetenschappen en folklore ware bijeengebracht. Het

---

*) Uitdrukkingen, waar geen Hollandsch equivalent voor te geven is. V.

geeft ons aanleiding tot het maken van eenige gevolgtrekkingen die ons wel niet de volledige oplossing van de vraag kunnen brengen, maar die ons toch veel te denken kunnen geven.

In de eerste plaats treft ons het feit dat de droomer in staat is zich in symbolen uit te drukken die hem in wakenden toestand onbekend zijn en waarvan hij de beteekenis niet begrijpt. Dat is minstens even wonderlijk als tot de overtuiging te komen dat uw dienstmeisje Sanskriet kent, terwijl u weet dat ze in een plattelands-dorp geboren, die oude taal niet geleerd heeft.

Het valt moeilijk dit feit te rijmen met onze psychologische opvattingen. Alleen dit kunnen wij zeggen: de kennis der symboliek is den droomer onbewust, zij behoort in zijn onbewust zieleleven thuis. Maar de waarheid hiervan als zoodanig te erkennen brengt ons nog niet verder. Tot nu toe behoefden we slechts onbewuste tendensen aan te nemen, waarvan men een tijdlang of voortdurend niets afweet. Nu moeten we echter veel verder gaan en wel regelrecht het bestaan van onbewust weten aannemen, aan denkrelaties, vergelijkingen tusschen verschillende objecten die ertoe leiden dat steeds het eene object in de plaats van het andere kan gesteld worden. Deze vergelijkingen worden niet telkenmale opnieuw gemaakt, maar zij liggen steeds kant en klaar gereed; de eenstemmigheid, waarmede ze bij verschillende personen voorkomen, bewijst een overeenstemming die zich wellicht zelfs in weerwil van het verschil in taal doet gelden.

Hoe komt men aan de kennis dier symbool-verhoudingen? Het spraakgebruik verklaart slechts voor een klein deel deze relaties. De veelvuldige parallellen op ander gebied zijn meestal den droomer niet bevend; ook wij moesten ze aanvankelijk met veel moeite bij elkaar zoeken.

In de tweede plaats zijn deze symboolrelaties niet speciaal eigen aan den droomer of aan den droom-arbeid door welken zij tot uitdrukking komen. We hebben reeds vernomen dat van dezelfde symboliek gebruik wordt gemaakt in mythen en sprookjes; dat het volk ze bezigt in zijn zinspreuken en

zangen; en dat ook de dagelijksche spreekwijze en de dichterlijke fantasie er zich van bedient. Het gebied der symboliek is buitengewoon groot; de droomsymboliek neemt er slechts een klein deel van in. Het zou zelfs niet doelmatig zijn een poging te doen om het gansche vraagstuk van den droom uit, tot oplossing te brengen. Vele van de symbolen die elders gebruikelijk zijn, komen niet of hoogst zelden in den droom voor; menig droomsymbool daarentegen ontbreekt op elk ander gebied of vertoont zich daar sporadisch, zooals we gezien hebben. Men krijgt den indruk dat we hier te doen hebben met een oude maar in vergetelheid geraakte wijze van zich uit te drukken, waarvan op verschillend gebied verschillende brokstukken zijn bewaard gebleven, het ééne alleen hier, het andere slechts daar, een derde fragment wellicht in eenigszins veranderden vorm op meer dan een gebied. Dit doet me terugdenken aan de fantasie van een interessante persoonlijkheid, die, gekrenkt in haar geestelijke vermogens, een grondtaal had uitgedacht, waarvan al deze symbool-relaties de overblijfsels waren.

In de derde plaats moet het u opvallen dat de symboliek op ander gebied geenszins alleen sexueele symboliek is, terwijl in de droomen de symbolen bijna uitsluitend worden gebezigd om sexueele objecten en betrekkingen uit te beelden. Ook dat is moeielijk te verklaren. Zouden oorspronkelijk gewichtige geslachtelijke symbolen daarna een andere bestemming verkregen hebben en zou daarmede wellicht nog samenhangen de commutatie van de symbolieke uitbeelding in eene van anderen aard? Het is duidelijk dat men deze vragen niet beantwoorden kan als men zich alleen met de droomsymboliek heeft beziggehouden. Intusschen is het vermoeden gewettigd dat er een nauwe betrekking bestaat tusschen het juiste symbool en de sexualiteit.

Een taalvorscher, H. Sperber te Upsala, wiens onderzoekingen onafhankelijk van de psychoanalyse zijn, heeft in de laatste jaren ten opzichte van deze kwestie een belangrijke vingerwijzing gegeven. Hij is van meening dat sexueele behoeften aanzienlijk medegewerkt hebben tot het ontstaan

van de taal en haar verdere vorming. De eerst geuite klanken dienden om onderling mededeelingen te doen en den sexueelen partner aan te roepen; de verdere ontwikkeling van de taalwortels heeft den gang der arbeidsverrichtingen, van den oermensch gevolgd. Deze verrichtingen hadden gemeenzaam plaats en werden door rhythmisch herhaalde spraakgeluiden begeleid. Zoo doende is een sexueele belangstelling overgebracht op den arbeid. De oermensch is den arbeid aangenamer gaan vinden naarmate hij er een equivalent en vervangmiddel in ging aantreffen van de geslachtsdaad. Zoo heeft de bij den gemeenschappelijken arbeid uitgestooten klank of het uitgebrachte woord twee beteekenissen gehad, d.i. het bedoelde zoowel de geslachts-daad als de daarmee gelijkgestelde arbeids-prestatie. In den loop der tijden heeft het woord zich van de geslachtelijke beteekenis losgemaakt en zich aan deze arbeidshandeling gefixeerd. Bij latere generaties is het met een nieuw woord, dat nu sexueele beteekenis had en bij een nieuwe soort van arbeid gebruikt werd, evenzoo gegaan. Op die wijze hebben zich een aantal taalwortels gevormd die alle van sexueelen oorsprong waren, doch hunne sexueele beteekenis hebben laten vallen. Als de hier geschetste opvatting de juiste is, opent zich daarmede tenminste een mogelijkheid om de droomsymboliek te leeren begrijpen. Het zou ons dan duidelijk worden waarom er in den droom — die van die verhoudingen uit de oudste tijden iets heeft bewaard — zoo buitengewoon vele symbolen voorkomen van sexueelen aard; waarom in 't algemeen wapens en werktuigen steeds het mannelijk geslacht voorstellen, terwijl het vrouwelijke wordt uitgebeeld door stoffen en het bewerkte materiaal.

De symbool-relatie zou dan het overblijfsel van de oude woord-identiteit zijn; dingen die eenmaal met het geslachtslid een gemeenschappelijken naam hebben gevoerd, zouden nu in den droom als symbolen voor het membrum genitale kunnen fungeeren.

De verwantschap die bestaat tusschen de droomsymboliek en de symboliek der mythen, sprookjes, folklore enz., doet

u ook de psychoanalyse waardeeren, die veel meer het algemeen belang dient dan de psychologie of de psychiatrie dat ooit vermochten te doen. De psychoanalyse vindt zeer veel aanknoopingspunten met andere geestes-wetenschappen als mythologie, taalkunde, folklore, ethnologische psychologie en godsdienstleer, waarvan de bestudeering veel voor de wetenschap belooft. Daarom zult u het begrijpelijk vinden dat een tijdschrift op psychoanalytischen grondslag is opgericht dat speciaal aan bovengenoemde studiën gewijd is, n.l. Imago, sinds 1912 door Hans Sachs en Otto Rank geredigeerd.

In al hare relaties is de psychoanalyse meer het gevende dan wel het ontvangende deel. Zij plukt er wel is waar het voordeel van dat hare bevreemdende uitkomsten meer natuurlijk gaan schijnen nu wij diezelfde vondsten ook op ander gebied terugvinden, maar over het geheel genomen, is het de psychoanalyse die de gezichtspunten aangeeft en de technische methoden levert die blijken ook op dat ander gebied vruchtbaar aangewend te kunnen worden. Het zieleleven van den mensch als enkeling schenkt ons bij het psychoanalytisch onderzoek verklaringen die ons in staat stellen menig raadsel in het leven van de menschen-collectiviteit tot oplossing of ten minste onder het juiste licht te brengen.

Ik heb nog verzuimd u te spreken over de meest geschikte wijze om den diepsten blik te kunnen verkrijgen in die veronderstelde „fundamenteele taal” en u te zeggen op welk gebied hiervan nog het meest is bewaard gebleven. Zoolang u dit niet weet, kunt u de volle beteekenis van het onderwerp niet vatten.

Dat gebied is de zenuwpathologie, zijn materiaal zijn de verschijnselen en andere uitingen der zenuwlijders, voor wier duiding en behandeling de psychoanalyse in 't leven is geroepen.

Mijn vierde gezichtspunt voert nu weer terug tot ons punt van uitgang en stuurt ons in de richting van den ons voorgeschreven weg. Wij zeiden dat, al bestond er ook geen

droomcensuur, de droom door ons toch niet zoo gemakkelijk zou begrepen worden, want wij zouden dan voor de taak staan om de symbolistische taal van den droom te vertolken in die van ons wakende denken. Dus is de symboliëk, naast de droom-censuur, een tweede moment dat onafhankelijk is van de droomverminking. Dat het gebruik-maken van de symboliek door de droomcensuur voor deze een gemakkelijk hulpmiddel is om haar doel — den droom vreemd en onbegrijpelijk te maken — te bereiken, ligt voor de hand.

Weldra zullen we kunnen uitmaken of wij bij onze verdere bestudeering van den droom niet nog een nieuw moment ontdekken zullen dat tot de droom-verminking bijdraagt. Ik kan echter het thema van de droom-symboliek niet vaarwel zeggen alvorens er u nogmaals op te wijzen hoe raadselachtig die heftige weerstand van de zijde der geleerden en ontwikkelden is, nu zij toch in staat zijn zich te overtuigen dat de symboliek in de mythus, den godsdienst, de kunst en de taal zoo'n groote rol speelt. Zou ook in deze de relatie tot het geslachtsleven weer niet de oorzaak zijn?

ELFDE VOORLEZING

DE DROOM

DE DROOM-ARBEID

Dames en Heeren!

Als u zich een goed begrip van de droomcensuur en van de symbool-vorming hebt gemaakt, dan bent u nog wel niet geheel en al op de hoogte van de droomverminking, maar toch in staat om de meeste droomen te begrijpen. Hiertoe dienen u de twee elkander aanvullende werkwijzen: u vraagt namelijk den droomer zijn invallen tot u van de plaatsvervangende droomelementen uw weg hebt gevonden tot de latente, de wezenlijke droomgedachte en u zet uit eigen wetenschap in de plaats van de symbolen de beelden die zij voorstellen. Later bespreken wij nog wel sommige onjuistheden die zich daarbij kunnen voordoen.

Wij kunnen nu weer een arbeid opnemen dien wij destijds met ontoereikende middelen ondernamen, toen wij n.l. de betrekking bestudeerden die tusschen de droomelementen en de gedachten, die eraan ten grondslag liggen, bestaat en daarbij vaststelden dat er vierderlei van die hoofd-relaties zijn n.l. die van het deel voor het geheel, die der benadering of toespeling, de symbolische relatie en de plastische woordvoorstelling. Wij willen nu op grootere schaal dien arbeid vervolgen door den manifesten droominhoud in zijn geheel te vergelijken met den door de duiding gevonden, latenten droom.

Deze beide mogen niet met elkander verwisseld worden. Wanneer u zoover zijt gekomen dan bent u nader tot het begrip van wat de droom wil zeggen, doorgedrongen dan wellicht de meeste lezers van mijn „Droomduiding". Laat

ik er u ook nog eens aan mogen herinneren dat de arbeid, die den latenten in den manifesten droom omzet, d r o o m-a r b e i d genoemd wordt. De arbeid, die in een lijnrecht tegenovergestelde richting werkzaam is, die van den manifesten droom tot den verborgenen tracht te geraken, is onze duidingsarbeid.

De duidingsarbeid heeft ten doel den droomarbeid als ongedaan te maken. De droomen met infantiele typus, die klaarblijkelijk wenschvervullingen inhouden, zijn toch onderworpen geweest aan een zekeren droomarbeid, in dien zin dat de wenschvorm ervan in de werkelijkheid wordt omgezet en daarbij de gedachten meestal in visueele beelden geuit worden. Een duiding is hier overbodig; het is alleen noodig deze beide omzettingen terug te brengen tot de oorspronkelijke idée. Wat zich aan den droom-arbeid in andere droomen nog heeft toegevoegd, noemen wij d r o o m-v e r m i n k i n g, en deze moet door onzen duidings-arbeid opgeruimd worden.

Door vele droomduidingen aan een vergelijkend onderzoek te onderwerpen, ben ik in staat u een algemeen overzicht te geven van wat de droomarbeid met het materiaal der latente droomgedachte uitricht.

Hiervan moet u zich nu niet te veel voorstellen. Het is een stuk beschrijving daar men rustig en oplettend zijn gedachten bij houden moet.

De eerste prestatie van den droomarbeid is de v e r d i c h t i n g. Daaronder verstaan wij het feit dat de manifeste droom kleiner van inhoud is dan de latente; hij is dus als 't ware een verkorte vertolking van laatstgenoemde. De verdichting kan wel eens ontbreken maar in den regel bestaat zij en zeer dikwijls in bizonder groote mate. Het tegenovergestelde doet zich niet voor, namelijk dat de manifeste droom in omvang en inhoud den latenten overtreft. De verdichting ontstaat doordien 1°. zekere latente elementen er geheel en al uit weggelaten worden, 2°. slechts een brok-

stuk van menig complex uit den latenten in den manifesten droominhoud overgaat, 3°. en latente elementen die iets gemeen hebben, in den manifesten droom saâmgeplooid tot een eenheid versmolten worden.

Indien het u lust, kunt u den naam „verdichting" uitsluitend reserveeren voor laatstgenoemd proces.

De gevolgen der verdichting zijn zeer gemakkelijk aan te toonen. Het zal u niet moeielijk vallen om in uw eigen droomen persoonlijkheden te herkennen die een verdichting zijn van verscheidene personen tot een enkele.

Een dergelijke gemengde persoon kan er uitzien als A., gekleed zijn als B. en een handeling verrichten die u aan C. doet denken, terwijl u bovendien weet dat eigenlijk D. bedoeld wordt. Door deze gemengde persoonlijkheid wil iets bizonders zich uitdrukken, dat deze vier personen gemeen hebben. Een dergelijk gemengd beeld kan evengoed als dat het uit personen gevormd wordt, ook uit voorwerpen of plaatsen worden samengesteld als de voorwaarde maar vervuld is dat de voorwerpen of de plaatsen iets met elkander gemeen hebben, wat de droom aldus aanduiden wil. Dit is als 't ware een nieuwe en vluchtige begripsvorm met als kern dat gemeenschappelijke. Door het op elkander vallen van de met elkander verdichte eenheden, ontstaat dan gewoonlijk een onduidelijk, wazig beeld dat doet denken aan den afdruk van een photografische plaat, waarop verschillende opnamen over elkaar heen gedaan zijn.

De droomarbeid schijnt groote behoefte te hebben aan het daarstellen van dergelijke samengestelde beelden, want men kan aantoonen dat als het gemeenzame dat de samenstellende elementen moeten bezitten ontbreekt, dit opzettelijk aangebracht wordt door een gedachte in juist gekozen woorden uit te drukken.

Wij hebben reeds kennis gemaakt met zulke verdichtingen en gemengde beelden; zij speelden menigmaal een rol bij het ontstaan van versprekingen. U herinnert zich wel dien jongen man die een dame b e g l e i t d i g e n (begeleiden + beleedigen) wilde. Ook komen er kwinkslagen voor, waar-

van de techniek op zulk een verdichting berust. Maar dit buiten beschouwing latend, mag men toch aannemen dat bedoeld proces zeer ongewoon en vreemd is. Het vormen van gemengde personen in den droom vindt wel is waar zijn tegenhanger in menige schepping onzer fantasie, die zoo gemakkelijk voorwerpen, waarvan de ervaring ons leert dat ze niet bij elkaar behooren, tot een eenheid tezamen voegt; zoo b.v. in de centauren en fabeldieren der oude mythologie of in de figuren van Böcklin. Bovendien kan de scheppende fantasie niets uitdenken, maar enkel bestanddeelen, die elkander vreemd zijn, te zamen brengen. Doch het eigenaardige in de verrichting van den droomarbeid is het volgende: Het materiaal, dat de droomarbeid verwerkt, bestaat uit gedachten, ideeën die voor een deel aanstoot kunnen geven en misschien onaannemelijk zijn, maar ze zijn juist gevormd en uitgedrukt. Door den droomarbeid worden die gedachten in een anderen vorm overgebracht en het is merkwaardig en onbegrijpelijk dat bij dat overbrengen — een vertolken als in een andere soort van schrift of taal — de versmelting en combinatie als middelen gebezigd worden. Anders streeft een vertaling er toch naar om op de in den tekst voorkomende schriftteekens te letten en analogieën juist uit elkaar te houden. In lijnrechte tegenstelling hiermede, tracht de droomarbeid twee gedachten te verdichten door — evenals dat bij den kwinkslag geschiedt — een woord uit te zoeken dat meerderlei beteekenis heeft en waarin die beide gedachten elkaar kunnen ontmoeten. Deze eigenaardige trek moet men niet zoo dadelijk willen begrijpen maar hij kan beteekenisvol worden voor de opvatting van den droomarbeid.

Hoewel de verdichting den droom vertroebelt, wekt ze toch niet de gedachte op dat zij een werking is van de droomcensuur. Veeleer verwekt zij den indruk dat mechanische of economische momenten hier de hand in hebben; toch komt zij in ieder geval de censuur ten goede.

De prestaties der verdichting zijn soms buitengemeen. Zoo is het, dank zij haar hulp, mogelijk dat twee totaal verschil-

lende latente gedachten-reeksen in een manifesten droom vereenigd voorkomen, zoodat men bij een oogenschijnlijk afdoende duiding van een droom, intusschen een mogelijke nevenduiding (Ueberdeutung) over het hoofd kan zien.

Ook voor de verhouding tusschen den latenten en den manifesten inhoud van den droom heeft de verdichting dit gevolg dat er tusschen de elementen hier en daar geen enkelvoudige relatie blijft bestaan. Een manifest element geldt gelijktijdig voor meer dan een latent, en omgekeerd kan een latent element deel hebben aan verschillende manifeste elementen in den vorm van een ineenvlechting. Bij de verklaring van een droom bespeurt men ook dat de invallen, die men op een enkel manifest element krijgt, niet geregeld de een na den ander behoeven te komen. Men moet dikwijls wachten tot de gansche droom geduid is.

De droomarbeid bestaat dus uit een ongewone wijze van vertolking der droomgedachten; niet uit een vertolking woord voor woord of teeken voor teeken; ook niet uit een uitzoeken volgens vasten regel, zooals men b.v. alleen de consonanten van een woord teruggeeft maar de vocalen weglaat; ook niet uit wat men een vervanging zou kunnen noemen, zoodat steeds een element in de plaats van verscheidene elementen er uitgegrepen wordt; maar uit iets van anderen en meer ingewikkelden aard.

De tweede prestatie van den droomarbeid is de verschuiving. Gelukkig hebben wij met dit begrip reeds kennis gemaakt; wij weten toch dat zij geheel en al het werk is van de droomcensuur. Zij toont zich op tweeërlei manier: in de eerste plaats zóó dat een latent element niet vervangen wordt door een eigen bestanddeel maar door iets dat er wat verder van afstaat, als een toespeling er op is en in de tweede plaats door het psychisch accent van een gewichtig op een ander niet-gewichtig element over te brengen zoodat de droom anders gecentreerd en vreemd lijkt.

Ook in ons wakend denken komt die vervanging van een element door een toespeling erop voor, maar de verhoudingen zijn hier anders. In ons wakend denken moet de toe-

speling gemakkelijk te begrijpen zijn en dient het vervangmiddel, wat zijn inhoud aangaat, verband te houden met het essentieele dat het voorstelt. Ook bij den kwinkslag wordt dikwijls van de toespeling gebruik gemaakt; hier vervalt de voorwaarde dat de associatie op den inhoud moet slaan en wordt deze door ongewone uiterlijke associaties — zooals overeenkomst in klank en meervoudige beteekenis van woorden enz. — vervangen. Maar aan de voorwaarde van begrijpelijkheid moet voldaan worden; de kwinkslag zou niet tot zijn recht komen, als de terugweg van de toespeling tot het eigenlijke waar het om gaat, niet zonder moeite werd afgelegd. De verschuivings-toespeling van den droom heeft zich echter van beide beperkingen vrijgemaakt. De aperte droom hangt met het latente element, waarvoor hij in de plaats treedt, door uiterlijkheden en vergezochtheden samen; is daarom onbegrijpelijk, en wanneer hij tot regressie gebracht wordt, geeft de duiding den indruk van een niet-begrepen grap of van een uitlegging die er bij de haren bij gesleept is. Maar juist dàn heeft de droomcensuur pas haar doel bereikt als het haar gelukt is den terugweg van de toespeling tot het eigenlijke wat bedoeld wordt, onvindbaar te maken.

De accent-verschuiving is een prachtig middel om uitdrukking aan de gedachten te geven. Om een komisch effect te bereiken passen wij dat middel vaak in ons wakend denken toe. Ik kan u licht een staaltje geven van de verwarring die zij teweeg brengt, door u aan de anecdote te herinneren van dien dorpssmid die zich schuldig had gemaakt aan een misdrijf waar de doodstraf op stond. De uitspraak van de rechtbank luidde dat de schuld geboet moest worden; maar, in aanmerking nemende dat de boosdoener de eenige smid in het dorp en dus onontbeerlijk was, terwijl er daarentegen drie kleermakers woonden, oordeelde zij dat een van deze drie in zijn plaats zou worden gehangen.

De derde prestatie van den droomarbeid is psychologisch wel de meest belangrijke. Zij bestaat in het vertolken der gedachten door gezichtsbeelden. Niet alle droomgedachten

wel is waar ondergaan die metamorphose; veel blijft zijn vorm behouden en verschijnt in den droom als gedachte of als weten; de visueele beelden zijn ook niet de eenige vorm, waarin de gedachten worden omgezet. Maar zij zijn toch het essentieele bij de droomvorming. Dit deel van den droomarbeid is, zooals we reeds weten, op één na het meest constante en voor enkele droom-elementen hebben we de ,,plastische woordschildering" ook reeds leeren kennen.

Het is duidelijk dat dit geen gemakkelijke prestatie is. Om u eenigszins een idée te maken van de moeielijkheden die zij met zich medebrengt, moet u zich eens verbeelden verplicht te zijn een politiek hoofdartikel voor een tijdschrift in plaats van met woorden met behulp van teekeningen op te stellen; dus, dat ge genoodzaakt zijt om u, in plaats van in letters, in beelden uit te drukken.

Wat de personen en concrete voorwerpen in dat artikel betreft, die kunt u gemakkelijk en wellicht geschikt door beelden vervangen, maar waar het gaat om abstracte woorden en alle rededeelen, die denkrelaties aanduiden, als: tusschenzetsels, koppelwoorden enz., daar wachten u moeielijkheden. Om de abstracte woorden uit te drukken, dient u dan uw toevlucht tot allerlei kunstgrepen te nemen. Zoo zult u den tekst van het artikel trachten te vertolken door minder-gebruikelijke woorden, die misschien vreemd klinken doch meer concrete en voor de uitbeelding meer geschikte bestanddeelen bevatten. Dan zal het u invallen dat de meeste abstracte woorden, afspiegelingen, verzwakte edities van de concrete zijn, en zult u daarom zooveel mogelijk, tot de oorspronkelijke concrete beteekenis van die woorden terugkeeren. U zult dan blijde zijn dat u het bezit van een voorwerp kunt uitbeelden door een werkelijk-met-het-lichaam-daarop-zitten. Dit nu is ook de wijze waarvan de droomarbeid zich bedient. Een arbeid die onder zulke omstandigheden tot stand komt, kan nauwelijks aanspraak maken op juistheid en nauwkeurigheid van het gevormde beeld. Daarom zult u het den droomarbeid wel niet kwalijk nemen als hij een element dat zoo moeilijk in beeld te brengen is als

b.v. een echtscheiding, door een andere breuk, een beenbreuk, vervangt. *)

---

*) Het toeval wil, dat mij tijdens de correctie van dit vel een dagblad artikel onder de oogen komt, dat ik hieronder laat afdrukken, daar het dienen kan als onverwachte illustratie van het hierboven geschrevene:

DE STRAFFE GODS.

Armbreuk in plaats van echtbreuk.

Mevrouw Anna M., getrouwd met een bij den landstorm dienend militair, klaagde mevrouw Clementine K. aan wegens echtbreuk. De aanklacht houdt in dat laatstgenoemde met Karel M. in ongeoorloofde betrekking heeft gestaan, terwijl haar eigen man in den oorlog is en haar elke maand zelfs 70 kronen toezendt. Mevrouw K. zou van den man van aanklaagster reeds tamelijk veel geld hebben gekregen, terwijl zij (aanklaagster) met haar kind honger en ellende lijdt. Kameraden van haar man hebben verteld, dat mevrouw K. met M. in wijnhuizen gezien is en dat zij daar tot laat in den nacht hnn tijd doorbrengen met drinken Eens zou beklaagde in tegenwoordigheid van verscheidene infanteristen, zelf aan den man van aanklaagster gevraagd hebben of hij nog geen plan had zich nu maar van zijn vrouw te laten scheiden en bij haar in te trekken. De huishoudster van mevrouw K. zou den man van aanklaagster herhaalde malen „en profond négligé" in de woning van haar meesteres hebben gezien.

Mevrouw K., gisteren voor den magistraat van Leopoldstadt gedagvaard, loochende M. te kennen, zoodat er dus ook geen sprake zijn kon van intieme relaties tusschen hen beiden.

Albertine M., als getuige ondervraagd, verzekerde echter, dat mevrouw K. den man van aanklaagster had gekust en dat ze hen bij die handeling verrast had.

M., die reeds in een voorafgaand verhoor ondervraagd was, heeft toen al ontkend, dat hij in intieme betrekking zou gestaan hebben tot beklaagde.

Gisteren ontving de rechter een brief, waarin deze getuige zijn bij het eerste verhoor gegeven getuigenis herroept en toegeeft een liefdesverhouding gehad te hebben met mevrouw K. tot Juni van het vorige jaar. In zijn vroegere verklaring heeft hij alleen dáárom de betrekking, waarin hij tot de beschuldigde heeft gestaan, geloochend, omdat deze vóór het verhoor bij hem gekomen is en op haar knieën gesmeekt heeft, dat hij haar toch redden zou en niets verklappen. „Heden", schrijft getuige, „voel ik mij gedrongen om voor de rechtbank de volle waarheid te zeggen, daar ik mijn linker arm gebroken heb en geloof, dat dit een straffe Gods is voor mijn misdaad."

De uitspraak van den rechter luidde, dat de strafbare handeling

Op zulk een wijze zal het u gelukken aan de bezwaren die het schrijven in beelden oplevert, als men het in de plaats van het schrijven met letterteekens wil aanwenden, eenigermate tegemoet te komen.

Dergelijke hulpmiddelen staan u niet ten dienste als gij rededeelen, die denk-relaties aantoonen, wilt uitbeelden; deze bestanddeelen van den tekst zullen dus verloren gaan bij zijn vertolking in beelden. Zoo wordt door den droomarbeid eveneens de inhoud der droomgedachten in zijn ruw materiaal van objecten en handelingen opgelost. U moogt al tevreden zijn als het u gelukt zekere, op zichzelf niet voor uitbeelding vatbare relaties, op de een of andere wijze aan te duiden, waarbij het op de fijnere uitdrukking der beelden aankomt, op een zelfde wijze gelukt het ook den droomarbeid om veel van den inhoud der verborgen droomgedachten uit te drukken in formeele eigendommelijkheden van den manifesten droom, door deze op te helderen of te verdoezelen, door ze in onderdeelen te verdeelen enz.

Het aantal elementen, waarin een droom verdeeld is, komt in den regel overeen met het aantal hoofd-thema's van de gedachten-reeksen die in den latenten droom voorkomen; een korte voordroom vervult ten opzichte van den daaropvolgenden uitgebreiden hoofddroom vaak de rol van een inleiding of een motiveering; een nevenzin in de droomgedachten wordt dikwijls vervangen door het inschakelen van een tooneelwisseling in den manifesten droom enz. De vorm der droomen is dus op zichzelve volstrekt niet zonder beteekenis en heeft ook duiding noodig. Verschillende droomen tijdens een zelfden nacht hebben vaak dezelfde beteekenis en wijzen op het bestaande streven om een zich steeds met grootere intensiteit aanmeldenden prikkel, hoe langer hoe beter meester te worden. In een alleenstaanden droom vindt men vaak verschillende symbolen, ,,doublures" voor het uitbeelden van een bizonder moeielijk onderdeel.

---

reeds verjaard is, waarna de aanklaagster haar aanklacht introk en vrijspraak voor de beklaagde volgde.

Als wij dieper doordringen in de studie der analogieën der droomgedachten met de in haar plaats gesteld wordende manifeste droomen, dan stooten wij op veel, waarop we niet voorbereid konden zijn, zoo b.v. hierop: dat ook de onzin, het absurde in den droom zijn beteekenis heeft. Ja, op dit punt is de tegenstelling tusschen de medische en de psychoanalytische beschouwing omtrent den droom al zeer sterk. Van medisch standpunt uit beschouwd, zou de droom onzin zijn omdat het der psyche tijdens den droom aan elke kritiek zou ontbreken; volgens onze meening daarentegen wordt de droom dàn onzinnig, wanneer een in de droomgedachte vervatte kritiek het oordeel: „het is onzinnig", moet uitgebeeld worden. Een goed voorbeeld daarvan levert ons de u bekende droom van den gang naar de komedie. (3 entréekaartjes voor 1 gulden 50.) Het in de droomgedachte voorkomend oordeel luidde hier: het was o n z i n, om zoo vroeg te trouwen. Bij den duidingsarbeid worden we eveneens gewaar of een bepaald element in den droom voorgekomen is en of het dit of mogelijk ook iets anders is geweest dat met den twijfel en de onzekerheid waarvan de droomer blijk gaf, verband houdt. In den regel heeft die twijfel en onzekerheid niets met de latente droomgedachte te maken. Zij zijn uitingen van de droom-censuur en te vergelijken met een poging tot eliminatie, die niet ten volle tot haar recht is gekomen.

Tot de meest verrassende vondsten behoort wel de manier waarop de droomarbeid tegenstellingen, die zich in den latenten droom vertoonen, behandelt. Het is ons reeds bekend dat overeenstemmingen die in het latente materiaal voorkomen, in den manifesten droom door verdichtingen worden vervangen. Welnu, tegenstellingen worden juist zoo als overeenstemmingen behandeld en met een bepaalde voorliefde door middel van hetzelfde manifeste element tot uiting gebracht. Een element in den manifesten droom, waarvoor een geschikte tegenstelling mogelijk is, kan aldus zichzelf zoowel als zijn tegenstelling of beide tegelijk beduiden; pas uit den zin valt op te maken welke vertolking de juiste is.

Deze omstandigheid verklaart het feit dat we in den droom geen uitbeelding van het „neen" aantreffen, tenminste geen die boven elken twijfel verheven is. In de historische ontwikkeling van de taalwetenschap vinden wij analogieën voor dit bevreemdend optreden van den droomarbeid, die ons hier kunnen dienen. Vele taalgeleerden hebben de meening geuit dat in de oudste talen tegenstellingen als sterk — zwak, licht — donker, groot — klein, uitgedrukt worden door eenzelfde wortelwoord. („De tegenstelling der wortel-woorden".) Zoo werd oorspronkelijk in het oud-Egyptisch sterk en zwak uitgedrukt door k e n. Bij het spreken voorkwam men misverstanden bij zulke ambivalente woorden door middel van den toon en het daarbij gevoegd gebaar; bij het schrijven door de toevoeging van een zoogen. determinatief, dat wil zeggen door een beeld, dat niet bestemd was om te worden uitgesproken. Zoo schreef men k e n, wanneer het als sterk bedoeld werd door achter het letterteeken de afbeelding van een rechtopstaand mannetje toe te voegen; werd het z w a k bedoeld dan was het mannetje gebukt geteekend. Eerst later werden door kleine wijzigingen van het wortelwoord twee beteekenissen verkregen voor de in het woord bevatte tegenstellingen. Zoo ontstond uit k e n sterk — zwak, een k e n sterk en een k a n zwak. Die oude tegenstelling vindt men niet alleen terug in de latere ontwikkelings-stadiën van de oudste talen maar ook in die van de veel jongere, en zelfs treft men ze in de nu nog levende talen in sterke mate aan.

Aan de hand van C. A b e l (1884) wil ik u hiervan eenige bewijsstukken leveren.

In het Latijn kennen wij nog steeds zulke ambivalente woorden:

a l t u s (hoog — laag) en s a c e r (heilig — door en door slecht).

Als voorbeelden van wijzigingen van denzelfden wortel herinner ik u aan:

c l a m a r e (schreeuwen), c l a m (zacht, stil, geheim); s i c c u s (droog), s u c c u s (sap).

In het Duitsch nog S t i m m e (stem) — s t u m m (stom).

Vele voorbeelden kan men bijeenbrengen als men de relaties bestudeert die tusschen verwante talen voorkomen:

Engelsch: lock = sluiten; Duitsch: Loch = gat, Lücke = opening, leemte.

Engelsch: cleave = splijten; Duitsch: kleben = plakken, lijmen, hechten.

Het Engelsche without eigenlijk „met-zonder" wordt nu gebruikt voor „zonder"; dat with behalve zijn toevoegende ook een onttrekkende beteekenis heeft, blijkt nog uit de samenstellingen: withdraw, withhold. Overeenkomstig daarmee is het Duitsche woord wieder.

Nog een andere eigenaardigheid van den droom-arbeid vindt in de evolutie van de taal haar tegenhanger. In het oud-Egyptisch kwam het voor, evenals het ook in andere latere talen voorkwam, dat de volgorde van de letters der woorden werd omgekeerd, terwijl toch het woord dezelfde beteekenis behield. Zulke voorbeelden tusschen Engelsche en Duitsche woorden zijn:

Topf — pot; boat — tub; hurry (haasten) — Ruhe; Balken — Kloben, club; wait (wachten) — täuwen.

Tusschen Latijnsche en Duitsche woorden:

Capere — packen; ren — Niere.

Dergelijke omkeeringen, zooals u ze hier bij het enkele woord vindt, worden ook op verschillende wijze door den droomarbeid teweeggebracht. De omkeering van den zin, de vervanging door het tegendeel, kennen wij reeds.

Bovendien zien wij in den droom de gansche situatie, de verhouding tusschen twee personen, omgekeerd worden, evenals in de „wereld op zijn kop". Dikwijls genoeg schiet in den droom de haas den jager dood.

Ook komt nog een omkeering voor in de volgorde der gebeurtenissen, zoodat de staart van den droom zich openbaart nog vóórdat het verdere gedeelte gedroomd werd. Dat doet ons denken aan de opvoering in een vierde rangsschouwburg, waar eerst de held sneuvelt en daarna pas, van achter de coulissen, het doodelijk schot wordt afgevuurd.

Soms ook komen er droomen voor, waarin de elementen juist in tegenovergestelde volgorde zijn geplaatst, zoodat men, bij de duiding van het gedroomde, het laatste element het eerst en het eerste het laatst dient te behandelen.

U herinnert zich uit onze studiën over de droom-symboliek, dat te-water-gaan of in-'t-water-vallen hetzelfde beteekent als uit-het-water-komen, namelijk baren of geboren-worden, en dat een trap, een ladder opklimmen, hetzelfde is als deze afdalen. Het is begrijpelijk, welk voordeel de droomvermin-king trekken kan van zulk een vrijheid van uitbeelden.

Deze trekken van den droom-arbeid mag men als archaïsche opvatten. Zij vertoonen zich op dezelfde manier in de oude wijzen van zich uit te drukken in taal en schrift en brengen dezelfde bezwaren met zich mede, waarover wij in een kritisch verband nog nader zullen uit-wijden.

Wij willen de zaak nu nog vanuit eenige andere gezichts-punten beschouwen. Bij den droom-arbeid komt het er klaar-blijkelijk op aan om de latente, in woorden gevatte gedachten in zintuiglijke beelden, vooral in gezichtsbeelden te vertol-ken. Nu zijn onze gedachten uit zulke zintuiglijke beelden voortgekomen; haar eerste materiaal en haar aanvangs-vormen waren zintuigs-indrukken of, beter gezegd, herinne-ringsbeelden van zulke indrukken. Eerst later associeerden zich hieraan woorden die dan tot gedachten werden ver-bonden. De droom-arbeid laat dus de gedachten een regressieve werking ondergaan, doet hare ontwikkeling terugschrijden en bij dezen teruggang moet alles wegvallen wat, bij de evolutie van herinneringsbeelden tot gedachten, zich als nieuwe aanwinst daaraan heeft toegevoegd. Men zou zich derhalve den droom-arbeid aldus moeten denken. De belangstelling voor den manifesten droom neemt belang-rijk af en richt zich meer op de gebeurtenissen die zich tijdens den droom-arbeid afspelen. Toch wil ik aan den manifesten, die toch de eenige, ons onmiddellijk bekende droom is, nog eenige opmerkingen wijden.

Het is natuurlijk dat in ons oog de manifeste droom aan

beteekenis verliest. Het moet ons vrijwel onverschillig laten of hij goed samengesteld is of zich oplost in een reeks van op zichzelf staande beelden zonder samenhang. Zelfs wanneer hij voor het uiterlijk den indruk maakt van zin-vol te zijn, weten wij toch dat dit vertoon door droom-verminking is ontstaan. en even weinig organische relatie hebben kan tot den innerlijken inhoud van den droom als de façade van een Italiaansche kerk tot haar bouw en fundament.

In andere gevallen heeft ook deze voor-gevel van den droom haar beteekenis, doordien zij van den latenten droom een waardevol bestanddeel voor een deel of in zijn geheel onverminkt teruggeeft. Maar dat kunnen wij niet weten vóór wij den droom geduid hebben en ons een oordeel hebben kunnen vormen hoe ver de verminking gaat. Een zelfde twijfel is ook gewettigd dààr, waar twee elementen in den droom in nauwe betrekking tot elkander schijnen te staan. Hierin kan men een waardevollen wenk zien dat men ook hetgeen met deze elementen in den latenten droom verband houdt samen mag voegen; maar bij andere gelegenheden kan men zich overtuigen dat wat in de gedachten bij elkander hoort, in den droom uit elkaar gescheurd is.

In 't algemeen moet men er zich van onthouden een deel van den manifesten droom uit een ander deel ervan te willen verklaren uitgaande van de meening dat de droom als samenhangend geconcipieerd zou zijn en een handelend geheel uitmaken. Veeleer lijkt de droom op een Brecciasteen, die, door middel van een kleefstof, uit verschillende steenbrokjes is samengesteld, zoodat de teekeningen, die zich daarbij vertoonen, niets uit te staan hebben met de oorspronkelijke, ingesloten steentjes. Een deel van den droomarbeid, de zoogenaamde secundaire bewerking, legt er zich werkelijk op toe om uit de naaste gegevens van den droomarbeid een vrijwel passend geheel samen te stellen. Hierbij wordt het materiaal naar een vaak geheel onbegrijpelijken zin geordend en, waar het noodig schijnt, worden er inlasschingen aan toegevoegd.

Aan den anderen kant mag men den droom-arbeid ook

niet overschatten, hem niet te hoog aanslaan. Zijn kunnen bepaalt zich tot de reeds genoemde prestaties; meer dan verdichten, verschuiven, plastisch uitbeelden en dan het geheel aan een secundaire bewerking onderwerpen vermag hij niet. Hetgeen men in den droom aantreft qua oordeelvellingen, critiek, kenteekenen van verwondering, gevolgtrekkingen, zijn geen prestaties van den droom-arbeid, slechts zeer zelden uitingen van het nadenken over den droom, maar meestal brokstukken van de latente droomgedachten, die — meer of minder gewijzigd en aangepast aan den samenhang van het geheel — overgegaan zijn in den manifesten droom. De droomarbeid kan ook geen redevoeringen samenstellen. Op zeer zeldzame uitzonderingen na, zijn redevoeringen in den droom copieën en samenstellingen van redevoeringen, die men den dag te voren gehoord of zelf gehouden heeft en die als materiaal of als droom-prikkel, in het latente droomstuk zijn ingelascht. Rekeningen opmaken vermag de droom-arbeid evenmin; wat men van dien aard in den manifesten droom vindt zijn meestal samenstellingen van getallen, schijnrekeningen, die qua rekeningen geen zin hebben en alweer slechts copieën zijn van rekeningen in de latente droomgedachten. Bij zulke verhoudingen is het ook niet te verwonderen dat de belangstelling, die aanvankelijk voor den droom-arbeid gekoesterd werd, spoedig van richting veranderde en zich op de latente droomgedachten vestigde, die, meer of minder verminkt, in den manifesten droom tot uiting komen.

Deze ommekeer in belangstelling mag zich echter niet zóó ver uitstrekken dat men, van een theoretisch standpunt uitgaande, de verborgen droomgedachten steeds in de plaats stelt van den manifesten droom en aan laatstgenoemd element iets toeschrijft, waarop slechts het eerste aanspraak heeft.

Men moet er zich over verwonderen dat de uitkomsten der psychoanalyse voor een dergelijke verwarring misbruikt konden worden. Het product van den droom-arbeid alleen mag men met den naam „droom" bestempelen, de vorm

dus waarin door den droom-arbeid de latente droomgedachten zijn overgebracht.

De droom-arbeid is een zeer eigenaardige handeling, wier gelijke tot dusverre in het zieleleven niet bekend was. Dergelijke verdichtingen, verschuivingen, regressieve omzettingen van gedachten in beelden, zijn nieuwigheden waarvan de bekendheid er mede, alleen reeds, rijkelijk de moeite loont die men zich geeft om de psyche te analyseeren. Zij trekken op haar beurt een wissel op de met den droom-arbeid evenwijdig loopende domeinen; zij wijzen op den samenhang, die er bestaat tusschen de psychoanalytische studiën en zoo menig ander gebied, zooals dat van de ontwikkeling van de taal en van het denken. De ver-strekkende beteekenis van deze begrippen kunt u eerst dàn vatten, als de ondervinding u geleerd heeft dat de wijzen, waarop de zenuwverschijnselen ontstaan, afspiegelingen zijn der mechanismen van de droomvorming.

Ik weet ook dat wij nog niet in staat zijn ons goed rekenschap te geven van den ganschen nieuwen rijkdom dien de psychologie te danken heeft aan de uitkomsten van deze studiën.

Slechts hierop willen wij de aandacht vestigen, dat wij nieuwe bewijzen hebben gevonden van het bestaan van onbewust zielsgebeuren — zoo toch mogen wij de verborgen droomgedachten betitelen — en dat de droomduiding ons een ongekend ruimen toegang verschaft tot de kennis van het onbewuste zieleleven.

Nu acht ik het geschikte oogenblik gekomen om een en ander met u te bespreken, waarop ik u gaandeweg heb voorbereid en wil dat doen aan de hand van verschillende kleine droom-voorbeelden.

TWAALFDE VOORLEZING

DE DROOM

ANALYSES VAN DROOM-VOORBEELDEN

Dames en Heeren. Laat het u niet tegenvallen dat ik andermaal met brokstukken van droom-verklaringen aankom inplaats van u uit te noodigen met mij aan de duiding van een mooien, langen droom deel te nemen. Gij zult zeggen: „na al die voorbereídingen hebben wij daar eigenlijk recht op", en gij meent dat ik, die zoo duizenden droomen heb geduid, wel de beschikking hebben moet over een verzameling van voortreffelijke droom-voorbeelden, met behulp waarvan ik al mijn beweringen omtrent den droom-arbeid en de droomgedachten zou vermogen te staven. Zoo zou het moeten zijn; maar te veel bezwaren staan aan de vervulling uwer wenschen in den weg.

Vóór alles moet ik u belijden dat er niemand bestaat die zich van de droom-duiding een hoofdtaak maakt. Wanneer komt men er dan toe om droomen uit te leggen? Men kan zich bij gelegenheid, zonder daarmede een bepaald doel op 't oog te hebben, bezig houden met de droomen van een bevriend persoon te duiden, of men werkt zich een tijdlang in zijn eigen droomen in, teneinde zich voor psycho-analyse te bekwamen; maar meestal toch duidt men de droomen van nerveuse personen, die analytisch behandeld worden. Deze laatste droomen zijn uitstekend materiaal en staan in geen enkel opzicht achter bij die van gezonden; maar de techniek der behandeling noopt er ons toe de droomduiding ondergeschikt te maken aan het therapeutisch doel en een gansche reeks van droomen verder ongebruikt te laten, als men er iets aan heeft ontleend dat bruikbaar is voor de behandeling. Bovendien is het niet mogelijk van menigen

droom, die tijdens de behandeling gebracht wordt, de volledige duiding te geven. Daar de droomen gegroeid zijn uit de gezamenlijke hoeveelheid van het ons nog onbekende psychisch materiaal, wordt het begrijpen ervan pas mogelijk na afloop van de kuur. Dan zou de mededeeling van zoo'n droom ook noodzakelijk het verklappen van al de geheimenissen eener neurose met zich medebrengen, dat mogen wij dus niet doen als wij ons van den droom bedienen willen als voorbereiding voor de studie der neurosen.

Nu zoudt gij gaarne van het neurotisch materiaal afzien en liever droomen van gezonde menschen of uw eigen droomen willen verklaard hebben; maar dat gaat nu eenmaal niet wegens den inhoud dien deze droomen hebben. Men kan noch zichzelf, noch een ander, wiens vertrouwen men geniet, blootstellen aan de onaangenaamheden, die onverbiddelijk zouden voortvloeien uit de juiste verklaring van de droomen, die — zooals gij reeds weet — het intiemste der persoonlijkheid openbaren.

Behalve deze moeielijkheid — om ons van aanwezig droommateriaal te bedienen — staat nog een ander bezwaar het openbaren van droomen in den weg. Gij weet dat de droom den droomer-zelf vreemd toeschijnt; hoeveel te vreemder indruk moet hij dan niet maken op iemand, die den persoon, die droomt, niet kent.

Onze literatuur is niet arm aan goede en uitvoerige droomanalysen; ik zelf heb er enkele in den vorm van ziektegeschiedenissen gepubliceerd; het mooiste voorbeeld van een droomverklaring is misschien wel dat, hetwelk door O. Rank in 't licht gegeven werd. Het handelt over twee op elkaar betrekking hebbende droomen van een jong meisje, waarvan de uiteenzetting zoowat twee pagina's druk beslaat; de analyse ervan omvat echter 76 bladzijden. Ik zou dan ook zoo wat een heel semester noodig hebben om met u de studie van zulk een arbeid ten einde te brengen. Als men een langeren en sterk-verminkten droom als onderwerp kiest, dan moet men zooveel verklaringen daarbij geven, zooveel materiaal van invallen en herinneringen

daarin betrekken, zooveel zijpaadjes inslaan, dat een voordracht daarover geen bevrediging zou schenken en geen overzicht zou kunnen geven van de massa. Daarom moet ik u verzoeken genoegen te willen nemen met wat gemakkelijker te bereiken is, met de mededeeling namelijk van kleine stukken uit droomen van nerveuse personen, waar men een en ander geïsoleerd uit leeren kan. Het gemakkelijkst valt de demonstratie van de droom-symbolen en verder nog van zekere eigenaardigheden van de regressieve droom-vorming.

Van elk der droomen die ik nu laat volgen, zal ik u zeggen waarom ik ze de moeite waard achtte om medegedeeld te worden.

1. Dit droompje bestaat slechts uit twee korte beelden: Zijn oom rookt een cigarette niettegenstaande het Zaterdag is. — Een vrouw streelt en liefkoost hem als haar kind.

Bij het eerste beeld maakt de droomer (een Jood) de opmerking dat zijn oom een vroom man is, die nooit zoo iets zondigs heeft gedaan en dat ook nooit doen zou. Bij „vrouw" in het tweede beeld valt hem niet anders in dan zijn moeder. Beide beelden of gedachten staan klaarblijkelijk in betrekking tot elkaar. Maar hoe? Daar hij uitdrukkelijk verzekert dat zijn oom zich onmogelijk aan rooken zou kunnen bezondigen, zoo ligt het voor de hand hier eens een „als" in te voegen: „Als mijn oom, de heilige man, op sabbath een cigarette zou rooken, dan zou ik mij ook door mijn moeder mogen laten liefkoozen". Dat beteekent dus, met andere woorden, het-geliefkoosd-worden door de moeder is evenmin geoorloofd als voor den vromen jood het rooken op Zaterdag.

Ik breng u mijn gezegde in herinnering dat bij den droomarbeid alle betrekkingen tusschen de droomgedachten wegvallen, dat alleen het ruwe materiaal overblijft en dat de duiding tot taak heeft de weggevallen relaties weder te herstellen.

2. Door mijn publicaties over den droom, ben ik in zekere

mate openbare raadgever in droom-zaken geworden en ontvang reeds sinds vele jaren van verschillende zijden brieven, waarin men mij droomen mededeelt of ter beoordeeling voorlegt. Ik ben natuurlijk alle diegenen zeer dankbaar die mij de duiding mogelijk maken door aan den droom voldoende materiaal toe te voegen, of die zelf een duiding er bij geven. Tot die categorie behoort de volgende droom van een medicus uit München dateerend van het jaar 1910. Ik geef hem u hier omdat hij u het bewijs leveren kan hoe onbegrijpelijk een droom in 't algemeen is, als de droomer ons daarbij zijn invallen nog niet heeft gegeven. Ik verdenk er u namelijk van de meening toegedaan te zijn dat het ideaal van een droom-duiding bestaat in het begrijpen en omzetten der symbolen en dat men de techniek der associaties slechts als ondergeschikt werk heeft te beschouwen; van die verkeerde opvatting nu wil ik u doen terugkomen.

13 Juli 1910: In den vroegen ochtend droom ik: op mijn fiets rijd ik door een straat in Tübingen, als een bruine dashond me achterna zit en me in mijn hiel pakt. Een eind verder stap ik af, ga op een stoep zitten en probeer me vrij te maken van het dier, dat me flink vast hield (onaangename gevoelens van het bijten heb ik gedurende de gansche scène niet). Tegenover mij zitten een paar oudere dames, die grijnzend naar mij kijken. Dan word ik wakker en, zooals zoo vaak te voren, wordt de droom op dat oogenblik van overgang tusschen slapen en waken, mij klaar.

Met symbolen is hier weinig aan te vangen. Maar de droomer teekent hierbij aan:

,,Ik ben, sedert een tijdje — enkel door haar op straat af en toe te zien — op een meisje verliefd geworden, maar heb geen gelegenheid kunnen vinden tot eenige toenadering. Daar ik een groot dierenvriend ben en voel dat het meisje eveneens veel van dieren houdt, had de dashond een prachtig aanknoopingspunt voor mij kunnen leveren". Hij voegt hier

nog aan toe dat hij vaak met groote gemakkelijkheid en tot verbazing der toeschouwers, ingegrepen heeft bij het vechten van nijdige honden. Dan vernemen wij nog, dat als het meisje, voor wie hij zooveel voelt, uitging, zij steeds door zulk een dashond vergezeld werd. In den manifesten droom nu, is het meisje verdonkeremaand terwijl de haar vergezellende hond gebleven is. Misschien zijn de hem aangrijnzende oudere dames wel in de plaats getreden van het jonge meisje. Wat hij verder meedeelt, maakt dit punt niet duidelijker. Dat hij in den droom fietst is een onmiddellijke herhaling van de situatie die in zijn herinnering opdoemt. Hij had het meisje nooit anders ontmoet dan wanneer hij op zijn fiets zat.

3. Als iemand een dierbaar familielid verloren heeft, dan droomt hij langeren tijd aaneen eigenaardige droomen, waarin de merkwaardigste compromissen voorkomen tusschen de wetenschap dat de persoon gestorven is en de behoefte om die weer in het leven teruggeroepen te zien. Soms is de overledene dood en leeft desalniettemin toch voort, terwijl hij niet weet dat hij dood is en als hij het zou weten dan zou hij juist heelemaal doodgaan; soms is hij half-dood en half-levend, en elk van deze toestanden heeft zijn eigen kenteekenen. Deze droomen mag men maar niet eenvoudig-weg onzinnig noemen, want voor den droom is het weder-levend-worden niet onaannemelijker dan b.v. voor het sprookje, waarin de verrijzenis-uit-den-dood als een heel gewone gebeurtenis plaats grijpt. Voor zoover ik in de gelegenheid geweest ben dergelijke droomen te analyseeren, bleek het mij dat zij voor een verstandige duiding toegankelijk zijn, maar tevens dat de vrome wensch, om de dooden in het leven terug te roepen, de kunst verstaat zich te bedienen van de zonderlingste middelen. Ik laat liever zoo'n zonderlingen en onzinnigen droom volgen. In de analyse daarvan zult u veel aantreffen en bevestigd zien wat u reeds bekend was uit onze theoreitsche beschouwingen. Het is de droom van een man, die zijn vader reeds jaren geleden verloren heeft:

„Vader is gestorven, maar men heeft hem opgegraven; hij ziet er slecht uit. Sedert

leeft hij voort en ik doe alles wat maar mogelijk is opdat hij het niet merken zal". (Dan handelt de droom verder over andere, schijnbaar zeer verafliggende dingen.)

De vader is overleden, dat weten wij. Dat hij opgegraven is, strookt niet met de werkelijkheid, en ook al het verdere is niet reëel. Maar de droomer deelt ons het volgende mede: Nadat hij van zijn vader's begrafenis was teruggekeerd, kreeg hij tandpijn. Hij wilde den zieken tand behandelen volgens de Joodsche leer: „als uw tand u ergert, trekt hem uit" en daarom ging hij naar den tandarts. Deze echter zei: „men trekt geen tand, hebt geduld. Ik zal er wat indoen om de zenuw te dooden; over drie dagen moet u terugkomen, dan zal ik het er uit nemen".

„Dat eruit-nemen", zegt de droomer plotseling, „dat is het opgraven".

Zou de droomer gelijk hebben? Het klopt wel niet heelemaal, ten deele slechts, want de tand wordt er niet uitgenomen, maar iets, het gedoode, wordt uit den tand gehaald. Maar dergelijke onjuistheden mag men op grond van andere ervaringen niet te hoog aanslaan.

Zoo zou de droomer dus den overleden vader verdicht hebben, tot een eenheid hebben samengesmolten met den gedooden en toch behouden tand. Dan is 't ook geen wonder dat er zich iets in den manifesten droom vertoont dat den indruk van zinloos maakt. Want wat er van den tand gezegd wordt, kan toch in zijn geheel niet op den vader van toepassing zijn. Waar zou bovendien het tertium comparationis tusschen tand en vader zijn, dat de verdichting mogelijk maakt?

Toch moet het wel zoo wezen, want de droomer verkondigt verder dat wie droomt van een uitgevallen tand het verlies van een lid van zijn familie staat te wachten.

Wij weten dat deze populaire droomduiding onjuist, tenminste slechts in vulgairen zin juist is. Des te meer valt het ons op, het aldus door den droomer begrepen thema toch achter de andere deelen van den droom-inhoud te ontdekken.

Zonder verder daartoe aangezocht te zijn, gaat de droomer nu vertellen van vader's ziekte, van diens dood en geeft ook toelichting omtrent zijn verhouding tot hem. Vader is lang ziek geweest en de behandeling van den zieken man kostte den zoon veel geld. Toch was dat dezen niet te veel, werd hij niet ongeduldig, wenschte hij niet naar vader's einde. Hij geeft hoog op van zijn eigen echt-joodsche vroomheid, de aanhankelijkheid aan zijn vader en roemt op zijn strenge naleving van de joodsche wet.

Valt het ons hierbij niet op dat dit in tegenspraak is met de gedachten die tot den droom behooren? Hij heeft vader en tand geïdentificeerd. Wat den tand aangaat, wilde hij trouw zijn aan de joodsche wet, die oordeelt den tand uit te trekken als deze pijn en ergernis bezorgt. Ook ten opzichte van zijn vader wilde hij het voorschrift van de wet in acht genomen zien, wat hier echter zeggen wil, opoffering en ergernis niet in aanmerking te nemen, alle bezwaren te dragen en tegen het object, dat smart veroorzaakt, geen vijandige voornemens te dulden.

Zou de analogie niet veel treffender zijn geweest, als hij werkelijk ten opzichte van den zieken vader gevoelens had getoond overeenkomend met die, welke hij koesterde voor den zieken tand, dat is, als hij gewenscht had dat een spoedige dood een eind mocht maken aan vader's noodeloos pijnvol en zooveel kosten eischend leven?

Ik twijfel er niet aan of dit laatste was zijn ware gevoel voor zijn vader tijdens diens langdurige ziekte; en de snorkende grootspraak over zijn vrome toewijding was bestemd om zijn minderwaardige gevoelens te verbergen. Onder zulke omstandigheden pleegt de wensch naar den dood van den vader boven te komen, doch zich schuil te houden achter het masker van een mededoogen huichelend komediespel dat zich uit in phrases als: „de dood zou voor hem een ware verlossing zijn". Let echter wel op, dat we hier in de latente droomgedachte zelve een grens hebben overschreden.

Het eerste deel van den latenten droom was zeker slechts

tijdelijk — dat is gedurende de droomvorming — onbewust, doch de vijandige gevoelens tegen den vader zullen doorloopend onbewust geweest zijn, mogelijk wel stammen uit den kindertijd en dan gedurende de langdurige ziekte van den vader ongemerkt en vermomd in het bewustzijn binnengeslopen zijn. Met nog meer zekerheid kunnen we dat veronderstellen van andere latente gedachten, die ongetwijfeld aan den droom-inhoud bijdragen hebben geleverd. In den droom is geen spoor te ontdekken van vijandige gezindheid jegens den vader. Als wij echter bij den droomer den wortel van de vijandige stelling die hij tegenover zijn vader inneemt gaan opsporen in zijn kinderjaren, dan vinden wij dat daar vrees voor den vader ontstond, toen de vader bij den zoon in zijn prilste jeugd diens sexueele verkeerdheden tegenging en zich genoodzaakt zag zijn vermaningen tijdens de puberteit, om sociale redenen, te herhalen. Deze verhouding tot den vader is hier aanwezig. De liefde, die hij voor zijn vader voelde, was sterk vermengd met ontzag en vrees, die hun oorsprong vonden in de omstandigheid dat de vader hem angstig had gemaakt over de gevolgen die vroegtijdig geslachtsgenot na zich sleept.

De verdere elementen van den manifesten droom nu, laten zich verklaren uit het onanie-complex. Hij ziet er slecht uit, zal wel slaan op een nader gezegde van den tandarts, dat het er slecht uitziet, als men op die plaats een tand heeft moeten missen; maar tevens slaat het op het slecht-uitzien, dat den jongen man tijdens de puberteit in verdenking brengt zich schuldig te maken aan onmatig geslachtsgenot, of op zijn vrees dat men het hem kan aanzien dat hij zich aan sexueele uitspattingen overgeeft. In den manifesten droom heeft de droomer dat slechte-uitzien van zich op den vader geschoven — niet zonder groote verlichting voor zijn eigen gevoel — een der u bekende omkeeringen door den droom-arbeid teweeggebracht.

„Sedert leeft hij voort" verklaart zich uit den herlevingswensch zoowel als uit de belofte van den tandarts dat de tand zal behouden blijven. Zeer geraffineerd is echter

de zinsnede: de droomer doet alles, opdat hij (de vader) het niet merken zal, welke bedoelt ons tot de aanvulling te brengen „dat hij gestorven is". Die eenige aanvulling vol beteekenis laat zich echter weer door het onaniecomplex verklaren, daar het vanzelfsprekend is dat de jongeman alles doet om zijn geslachtsleven voor zijn vader geheim te houden.

Ten slotte herinner ik u eraan dat wij het droomen over tandtrekken steeds hebben te duiden als onanie en de daarvoor gevreesde straf.

U ziet nu hoe die onbegrijpelijke droom is ontstaan: Door het aanbrengen van een zonderlinge en misleidende verdichting, door geen notitie te nemen van alle gedachten die in het midden van de gedachten-reeks voorkwamen en door het stellen van beelden als surrogaat, die voor velerlei duiding vatbaar zijn, en als vervangmiddel voor de diepste en voor 't oogenblik meest verwijderde van deze gedachten, dienen.

4. Reeds herhaalde malen hebben wij gepoogd om die nuchtere en banale droomen te bespreken, die op zichzelf niets onzinnigs of bevreemdends in zich hebben, maar die ons de vraag doen stellen: Waarom droomt men zulk een nietsbeduidende wartaal? Een nieuw voorbeeld van dergelijken aard laat ik hier volgen. Het zijn drie bij elkaar behoorende droomen, die in een zelfden nacht door een jonge dame gedroomd zijn.

(a) Zij wandelt door de hall van haar huis en stoot zich zoo aan een laaghangende lamp, dat ze een bloedende hoofdwonde bekomt.

Geen herinneringen knoopen zich aan het droombeeld vast. In werkelijkheid is niets dergelijks gebeurd. De toelichtingen, welke ze erbij geeft, leiden naar geheel andere wegen:

„Gij weet hoe mijn haar uitvalt. „Kind", zei moeder gister tegen mij, „als dat zoo voortgaat, krijg je een hoofd als een Popo"."

Het hoofd staat hier dus in de plaats voor het tegenovergestelde lichaamseinde.

Gerust kunnen wij de hanglamp symbolisch duiden; alle voorwerpen, die men langer en korter kan maken, kunnen als symbool dienen voor het mannelijk lid.

Dus gaat het hier om een bloeding aan het onderste lichaamseind, die door een stoot van den penis veroorzaakt wordt. Dat zou nog andere beteekenissen kunnen hebben; haar verdere invallen wijzen erop dat de theorie — door vele nog niet geslachtsrijpe meisjes gehuldigd — dat de menstruatie zou veroorzaakt worden door het geslachtsverkeer met den man, hier een rol speelt.

(b) Zij ziet in den wijngaard een diepen kuil; zij weet dat deze ontstaan is door het uitrukken van een boom. Hierbij maakt zij de opmerking dat in dien droom de boom haar ontbreekt. Zij meent in den droom den boom niet gezien te hebben; maar dezelfde zin dient tot het uitdrukken van een andere gedachte, waarvan de symbolische verklaring ons duidelijk het bewijs brengt. De droom heeft betrekking op een ander deel der kinderlijke theorieën over het geslachtsleven, op het geloof dat oorspronkelijk de meisjes hetzelfde geslachtsdeel hebben als de jongens, en dat de latere gedaante van het sexueel orgaan door castratie (uitrukken van een boom) is veroorzaakt.

(c) Zij staat voor een lade van haar schrijftafel, en is daar zoo goed in thuis, dat zij dadelijk weet of iemand daaraan geweest is.

De lade van de schrijftafel is evenals elke lade, kist, doos, een vrouwelijk geslachtsdeel. Zij verkeert in de meening dat men het aan het sexueel orgaan bespeuren kan als geslachtelijk verkeer (naar ze gelooft ook aanraking) heeft plaats gehad en is lang bevreesd geweest voor een dergelijke ontdekking.

Naar mijn overtuiging moet in elk van deze drie droomen het accent worden gelegd op het weten. Zij denkt terug

aan den tijd toen zij als kind haar weetgierigheid naar geslachtszaken trachtte te bevredigen en dan heel trotsch was op eventueele aanwinsten dienomtrent.

5. Nog weer een stukje symboliek. Ditmaal moet ik de psychische situatie vooraf in een kort voorbericht uiteenzetten. Een heer, die een nacht intiem met een vrouw heeft verkeerd, schildert haar af als een van die moederlijke naturen die, tijdens het sexueele verkeer met den man, vervuld zijn van den onweerstaanbaren wensch om een kind te mogen krijgen. De omstandigheden noopten echter beide partners in deze materie voorzichtigheid in acht te nemen, zoodat zij bevruchting trachtten te voorkomen. Bij het ontwaken na dien avontuurlijken nacht, droomde de vrouw het volgende:

Een officier met een roode muts loopt haar op straat achterna; zij vlucht voor hem, loopt trappen op, hij volgt haar steeds. Ademloos bereikt ze haar woning en gooit de deur achter zich in het slot. Hij blijft buiten en, als ze door het sleutelgat kijkt, ziet ze hem daar buiten op een bank zitten weenen.

In de vervolging van den officier met de roode muts en het ademloos trappen-opklimmen, herkent u wel de uitbeelding van de geslachtshandeling. Dat de droomster zich door het sluiten van de deur verweert tegen den vervolger, mag u beschouwen als een voorbeeld van de in den droom zoo vaak gebruikte omkeeringen; want in realiteit was het de man die zich onttrokken heeft aan het ten-einde-brengen van de geslachtsdaad. Zij schuift ook het verdriet dat zij daarover heeft op rekening van haar partner; in den droom toch weent hij en hiermede is tegelijkertijd de zaad-uitstorting aangeduid.

U zult zeker wel eens hebben hooren beweren dat in de psycho-analyse alle droomen een sexueele beteekenis zouden hebben. Nu bent u zelf in de gelegenheid geweest om u een oordeel te vormen over de onjuistheid van dit verwijt. U hebt kennis gemaakt met de wenschdroomen die betrekking

hebben op de bevrediging van de meest voorkomende behoeften, van honger, dorst, van behoefte tot vrijheid, ook met de gemakzuchts- en ongeduldsdroomen, zoomede met de zuiver hebzuchtige en egoïstische droomen. Dat de sterkverminkte droomen overwegend — maar ook weer niet uitsluitend — uitdrukking geven aan sexueele verlangens moogt u echter in elk geval boeken als een resultaat, door de psychoanalytische onderzoekingen aan den dag gebracht.

6. Als ik wat kwistig gebruik maak van voorbeelden omtrent toepassing van symbolen in den droom, heb ik daar een bizondere reden voor.

Bij onze eerste samenkomst heb ik er mij over beklaagd hoe moeielijk het demonstreeren en het hierdoor overtuigingwekken is als men psycho-analyse doceeren wil, en sedert zult u dienomtrent stellig wel mijn meening deelen. Nu hangen evenwel de afzonderlijke gegevens van de psychoanalyse zoo innig samen, dat een op een punt verwekte overtuiging zich gemakkelijk van dat punt uit op een grooter deel van 't geheel voortzetten kan.

Men zou van de psycho-analyse kunnen zeggen: wie haar een vinger geeft, die reikt haar de heele hand. Heeft men van het mechanisme der vergissingen reeds een goed inzicht verkregen dan wordt men, als men logisch te werk gaat, er vanzelf toe gedwongen om ook aan al het andere te gelooven. Een tweede, tot het begrip der psycho-analyse even toegankelijke weg is te vinden in de droom-symboliek. Ik wil u als proeve hiervan kennis doen nemen van den reeds gepubliceerden droom van een nachtwaker's vrouw, van iemand dus uit het volk, die stellig nooit iets van droom-symboliek of psycho-analyse gehoord heeft. En nu moet u eens zelf oordeelen of de duiding, met behulp van sexueele symbolen, een willekeurige en gedwongene mag genoemd worden.

„....dan heeft iemand in de woning ingebroken en zij heeft in haar angst om een nachtwaker geroepen. Maar deze is met twee „Pülchern" eensgezind langs eenige trappen een kerk ingegaan. Achter de kerk was een

dicht bosch. De nachtwaker was voorzien van een helm, een ringkraag en een mantel. Hij droeg een bruinen, vollen baard. De beide vagabonden, die vredig met den nachtwacht meegegaan waren, hadden om de lenden schorten, die als een zak omgeslagen hingen. Van de kerk leidde een weg naar den berg; deze was aan weerszijden met gras en kreupelhout begroeid, dat steeds dichter werd en op de kruin van den berg aangegroeid was tot een volslagen bosch".

Het kost u wel geen moeite de gebezigde symbolen te herkennen. Het mannelijk geslachtsdeel wordt voorgesteld door een drie-eenheid van personen; het vrouwelijke door een landschap met kerkje, berg en bosch. De trappen treft u hier andermaal aan; zij dienen als symbool voor de geslachtsdaad. Wat in den droom betiteld wordt met „berg", heet ook zoo in de ontleedkunde, namelijk Mons Veneris, schaamberg.

7. Hiernevens nog een droom, die men door symboolomzetting verklaren kan en die vooral merkwaardig is en bewijskracht heeft, omdat de droomer zelf alle symbolen wist te duiden, alhoewel hij geen voorafgaande theoretische kennis van de droomduiding bezat.

Zoo iets komt zelden voor, en de omstandigheden, die dat mogelijk gemaakt hebben, zijn niet juist bekend.

Hij gaat met zijn vader ergens wandelen, zeker in het Prater(1), want men ziet de Rotonde; daarvóór een klein balcon, waaraan een kabelballon is bevestigd, die echter tamelijk slap schijnt te zijn. Zijn vader vraagt hem waartoe dat alles dient; hij is daar verwonderd over, legt het hem evenwel uit. Dan komen zij in een tuin, waar een groote blikken plaat ligt. Zijn vader wil er voor zichzelf

(1) Bekende wandelgelegenheid te Weenen.

een groot stuk van aftrekken, kijkt eerst om zich heen of niemand het merken kan. Hij zegt hem dat hij het alleen maar aan den opzichter hoeft te zeggen, dan kan hij zonder verdere bezwaren daar wat van meenemen. Uit dezen tuin voert een trap naar een gang, waarvan de wanden zacht bekleed zijn, zooals een lederen armstoel. Aan het eind van die gang is een lang platform en dan begint weer een nieuwe gang.

De droomer geeft zelf deze verklaring: De rotonde is mijn geslachtsdeel, de kabelballon daarvoor is mijn penis, over de slapheid waarvan ik te klagen heb. — Men mag dus, om meer volledig te zijn, de zaak zich aldus voorstellen: de rotonde is het zitvlak, dat door een kind steeds gerekend wordt tot de schaamdeelen te behooren; de kleine vooruitspringende bouw, het balcon, is de balzak. In den droom vraagt de vader hem wat dat alles is, namelijk naar het doel en de verrichting van de geslachtsdeelen. Het ligt voor de hand dat men den toestand omgekeerd moet opvatten, zoodat de zoon als vrager optreedt. Daar in werkelijkheid die vragen niet door den vader gesteld zijn, moet men de droomgedachten opvatten als een wensch, of ze een beetje als voorwaardelijk opnemen: „Als ik mijn vader zou gevraagd hebben mij de sexueele zaken op te helderen". De voortzetting van deze gedachte vinden we spoedig elders.

De tuin, waar het blik ligt, moet hier niet symbolisch opgevat worden, maar houdt verder verband met het lokaal, waarin de vader zijn handel drijft. Uit discretie heb ik het woord „blik" gebruikt voor het andere materiaal, waarin vader handelde, zonder overigens iets aan den zin van den droom te veranderen. De droomer is deelgenoot geworden in vader's zaak en heeft zich zeer geërgerd over de kwade praktijken die toegepast worden en waardoor voor een groot deel de winst verkregen wordt. Daarom zou men het vervolg van de droomgedachten aldus mogen vertolken: „(Als ik

hem gevraagd zou hebben), zou hij mij bedrogen hebben, zooals hij zijn klanten bedriegt".

Voor het „aftrekken", dat dienen moet om de verkeerde praktijken die in zaken gevolgd worden uit te beelden, geeft de droomer zelf de tweede duiding: het beteekent de onanie: Dit is ons niet alleen al lang bekend, maar strookt ook zeer goed met de omstandigheid dat het heimelijke van de onanie uitgedrukt wordt door de tegenstelling (men mag het ook openlijk doen).

Het beantwoordt dan ook aan alle verwachtingen dat het doen aan onanie weder op rekening van den vader wordt geschoven, evenals met het stellen-van-vragen in de eerste scène van den droom het geval was.

De gang duidt hij dadelijk — wegens de zachte bekleeding van de wanden — als de scheede. Dat het afdalen, zooals anders het opstijgen, op de coïtus-verrichting in de vagina doelt, voeg ik hier eigenmachtig aan toe.

Zelf verklaart hij biographisch de bizonderheden dat op de eerste gang een langer platform volgt en dan pas een nieuwe gang: Hij heeft een tijdlang coïtus uitgeoefend, daarop, tengevolge van bezwaren daarbij ondervonden, die handeling nagelaten en nu hoopt hij, dank zij de kuur, het sexueel verkeer weer te kunnen hervatten.

8. De beide volgende droomen van een vreemdeling die erg polygaam is aangelegd, kunnen als bewijs dienen voor de stelling dat het-eigen-ik in elken droom een rol speelt, ook al mocht het zich in den manifesten inhoud schuil houden. Koffers komen in de droomen voor als symbolen voor de vrouw.

a. Hij gaat op reis, zijn bagage wordt op een wagen naar de spoor gebracht, veel koffers op elkaar, waaronder twee groote zwarte monsterkoffers. Bij wijze van troost zegt hij tot iemand: „Nu, die gaan maar mee tot aan het station".

In realiteit reist hij met zeer veel bagage, maar in de behandeling doet hij ook veel verhalen over vrouwen. De

twee zwarte koffers stellen twee zwarte vrouwen voor die voor 't oogenblik in zijn leven de hoofdrol spelen. Een van beiden wilde hem naar Weenen volgen; op mijn raad heeft hij haar telegraphisch afbesteld.

b. Een tooneeltje zich afspelend bij de douanen: *Een medereiziger maakt zijn koffer open en zegt, terwijl hij onverschilligweg een cigarette rookt: „daar is niets in". De douanier schijnt te gelooven wat hij zegt, onderzoekt echter nog eens den inhoud en vindt iets dat uitdrukkelijk verboden is. De reiziger zegt dan met gelatenheid: „Daar is niets aan te doen".*

Hij is zelf de reiziger, ik de douane-ambtenaar. Hij is gewoonlijk zeer oprecht in zijn bekentenissen, maar had zich voorgenomen een nieuwe verhouding met een dame voor mij te verzwijgen daar hij wel wist dat die dame mij niet onbekend was. De pijnlijke situatie van in-gebreke-te-zijn-gebleven verschuift hij op een vreemden persoon, zoodat hijzelf schijnbaar niet in dezen droom voorkomt.

9. Hier geef ik u een voorbeeld van een nog niet vermeld symbool: *„Hij ontmoet zijn zuster in gezelschap van twee vriendinnen, die zelve zusters zijn. Hij geeft deze laatsten de hand, doch aan zijn zuster niet.*

Hier is geen associatie met een werkelijke gebeurtenis. Zijn gedachten voeren hem terug tot een tijdstip waarop hij ontdekte dat bij meisjes de boezem zoo laat tot ontwikkeling komt. De beide zusters zijn dus hier de borsten, die hij gaarne met de hand betasten zou als ze maar niet van zijn zuster waren.

10. Het volgende is een voorbeeld van dood-symboliek in den droom:

Hij loopt met twee personen — van wie hij de namen kent, doch die hij bij het ontwaken is vergeten — over een hoog, steil, ijzeren bruggetje. Eensklaps zijn beiden weg en ziet hij een spookachtigen man met een muts op

en in een linnen kleed gehuld. Hij vraagt hem of hij de telegrambesteller is. Neen. Dan wellicht de voerman? Neen. Dan loopt hij door, is in den droom erg angstig en fantaseert na het wakkerworden nog door dat de ijzeren brug plotseling stuk gaat en in den afgrond stort.

Personen, van wie men verklaart dat men ze niet kent, dat men hun namen vergeten is, zijn ons meestal zeer na verwant. De droomer heeft een broer en een zuster; had hij hun beider dood gewenscht, dan zou het slechts rechtvaardig zijn geweest als hij deswege angst voor den dood zou gevoeld hebben.

Bij ,,telegram-besteller" associeert hij, dat dergelijke lieden steeds onheilsberichten brengen. De ,,spookachtige man" in den droom kon ook, zijn kleeding in aanmerking genomen, een lantaarnopsteker geweest zijn, maar deze bluscht tevens ook de lantaarns evenals de genius van den dood de levens-fakkel bluscht. Bij ,,voerman" geeft hij als inval het gedicht van Uhland: ,,König Karl's Meerfahrt" en denkt aan een gevaarlijke zeereis met twee reisgenooten, waarbij door hem de rol vervuld wordt van den koning in het gedicht. Bij ,,ijzeren brug" denkt hij aan een ongeluk dat onlangs voorgevallen is en aan het malle gezegde: het leven is een kettingbrug.

11. Een ander voorbeeld, waarin de dood uitgebeeld wordt, is:

Een onbekende heer overhandigt hem een visitekaartje met een rouwrand.

12. In meer dan een opzicht zult u in den volgenden droom belangstellen; maar u dient daarbij rekening te houden met de omstandigheid dat de droomer zenuwlijder is.

Hij rijdt in een spoorwagen. De trein stopt midden in het open veld. Hij denkt dat er onraad is en men op vluchten bedacht dient te zijn. Hij gaat door al de afdeelingen van den trein en slaat alles neer wat hem in den weg staat, conducteurs, machinisten enz.

Hierbij valt den droomer het verhaal in van een vriend: Op een baanvak in Italië had men een krankzinnige overgebracht in een besproken halve coupé, toen door een misverstand een reiziger bij den ijlhoofdige binnengelaten werd. De krankzinnige doodde den medereiziger.

Hij identificeert zich dus met den waanzinnige en grondt zijn aanspraken op die rol op de dwangidée, die hem nu en dan beheerscht, dat hij allen „die dat weten" uit den weg moet ruimen. Dan vindt hij nog een beter motief dat aanleiding tot het ontstaan van dien droom kan gegeven hebben. Gisteren heeft hij in den schouwburg het meisje weêrgezien met wie hij had zullen trouwen. De verloving had hij verbroken omdat ze hem aanleiding had gegeven tot jaloezie. Daar de jaloezie hem bizonder erg kan opwinden, zou hij werkelijk krankzinnig zijn als hij haar trouwde. Dat wil zeggen: hij houdt haar voor zoo weinig betrouwbaar dat hij iedereen die hem in den weg zou komen, uit jaloesie zou moeten doodslaan.

Het gaan door een reeks van kamers, hier van treinafdeelingen, hebben we reeds leeren kennen als een symbool van gehuwd-zijn.

Bij het stoppen van den trein op het open veld en het vreezen voor een ongeluk, associeert hij: Toen hij eens, tijdens een spoorreis zulk een plotseling stilstaan van den trein medemaakte, zei een medereizigster, een jonge dame, dat er wellicht een botsing met een anderen trein ging plaats hebben en het dan voorzichtig was en het doelmatigst om de beenen hoog op te trekken. Maar dat „de beenen in de hoogte houden" had ook een rol gespeeld bij de vele uitstapjes en de wandelingen in de vrije natuur, die hij met zijn verloofde in de eerste tijden van hun engagement had gemaakt. Hierin vond hij een nieuw argument voor de stelling dat hij wel gek zou moeten wezen als hij haar nu trouwde. Dat een wensch, om zoo gek te zijn, desniettegenstaande toch nog bij hem bestond, dorst ik, op grond van mijn kennis van de situatie, als zeker aannemen.

DERTIENDE VOORLEZING

DE DROOM

ARCHAISCHE TREKKEN EN INFANTILISME VAN DEN DROOM

Dames en Heeren, bij onze laatste bijeenkomst kwamen wij tot het resultaat dat de droomarbeid, onder den invloed der droomcensuur, een andere wijze van uitdrukking inbrengt in de latente droomgedachten. De latente gedachten zijn niet anders dan de ons bekende, bewuste gedachten van ons wakend leven; de nieuwe uitdrukkingswijze, waarin ze zijn overgebracht, is ons door veelvuldige eigenaardigheden onbegrijpelijk. Wij hebben er op gewezen dat zij terugvoert tot toestanden onzer verstandelijke ontwikkeling die wij reeds lang achter den rug hebben, op de beeldspraak, de symbool-relatie, misschien op verhoudingen die bestaan hebben vóór de ontwikkeling van onze denktaal. Daarom noemden wij de wijze waarop de droom-arbeid zich uitdrukt, een *archaïsche* of *regressieve*.

Gij kunt derhalve daaruit afleiden dat, door dieper in het wezen van den droom-arbeid door te dringen, het gelukken moet waardevolle ontdekkingen te doen in de niet-goed-bekende aanvangsstadia onzer verstandelijke ontwikkeling. Ik hoop dat dit zoo moge zijn maar tot nu toe is er met dat werk nog geen aanvang gemaakt.

Die primitieve tijd, waartoe de droom-arbeid ons terugvoert, is een tweeslachtige: in de eerste plaats de individueele, de kindsheid; in de tweede plaats — voor zoover elk individu in zijn kindsheid de gansche ontwikkeling van de menschensoort eenigszins afgekort nog eens doormaakt, ook dezen oertijd — de phylogenetische. Of het zal gelukken om uit te maken welk deel der latente psychische gebeurtenissen uit

den individueelen en welk deel uit den phylogenetischen voortijd afstamt, weet ik niet, maar ik houd het niet voor onmogelijk. Zoo schijnt het mij bij voorbeeld toe dat de symboliek, — die het enkel wezen nooit geleerd heeft — er aanspraak op kan maken als phylogenetisch erfstuk te mogen worden opgevat. Dit is intusschen niet het eenige archaïsche kenmerk van den droom. Bij ervaring kent gij allen de merkwaardige amnesie die aan de kindsheid eigen is. Ik bedoel het feit dat wij in ons geheugen geen sporen terugvinden van de indrukken die wij in onze eerste levensjaren tot het vijfde, zesde, tot het achtste jaar hebben ontvangen, terwijl wij de indrukken die we later ontvingen wel onthielden. Wel is waar komt het voor dat iemand zich mag beroemen op een ononderbroken goede memorie vanaf de prilste jeugd tot den tegenwoordigen leeftijd toe, maar bij het meerendeel der menschen bestaan herinneringsleemten. Ik geloof dat men aan deze feiten tot op heden te weinig aandacht heeft geschonken.

Op den leeftijd van twee jaren kan het kind goed spreken en geeft spoedig blijk begrip te hebben van gecompliceerde levens-omstandigheden en geeft daar bewijzen van, waarvan men de herinnering in latere jaren kan opfrisschen, maar dat het zelf vergeten was. In de prille jeugd kan de memorie meer presteeren dan in latere jaren daar zij in dien eersten tijd minder overladen is.

Ook is er geen enkele reden om aan te nemen dat de functie van het geheugen een bizonder verhevene of moeilijke psychische prestatie zou zijn; integendeel, men kan toch bij personen, die op een zeer lagen trap staan wat inteligentie betreft, soms nog een goed geheugen aantreffen.

Aan deze eerste merkwaardigheid moet ik een tweede toevoegen, het feit namelijk dat de memorieloosheid, welke zich over de eerste levensjaren uitstrekt, niet belet dat bijwijlen eenige goed-onthouden meest plastisch-doorleefde herinneringen opdoemen, waarvan men zich niet begrijpen kan dat zij onthouden zijn gebleven.

Uit het materiaal van impressies die ons in het latere

leven treffen, doet onze memorie een keuze. Het onthoudt dat wat gewichtig en vergeet wat niet belangrijk is.

Met de herinneringen uit de kinderjaren gaat dat niet zoo. Hier zijn het niet bepaald gewichtige voorvallen uit dien tijd die onthouden worden, zelfs niet gebeurtenissen die vanuit het kinderlijk standpunt beschouwd gewichtig hadden kunnen schijnen. Vaak zijn ze zóó banaal en op zichzelf zoo van alle beteekenis ontbloot, dat we ons verwonderd afvragen waarom juist dat eene aan de vergetelheid ontrukt is. Ik heb destijds gepoogd om het raadsel der infantiele amnésie en dat van de brokstukken memorie die gespaard zijn gebleven, met behulp der analyse op te lossen en ben tot het resultaat gekomen dat toch ook bij het kind alleen het gewichtige in de herinnering blijkt voort te leven. Alleen maar is dat gewichtige door iets anders — dat minder gewichtig schijnt — in de herinnering vervangen, langs den weg van de u reeds bekende processen der verdichting en vooral der verschuiving. Ik heb daarom deze infantiele herinneringen den naam gegeven van d e k-h e r i n n e r i n g e n; door grondig te analyseeren kan men er al het vergetene uit te voorschijn halen.

Bij de behandeling door psychoanalyse stellen wij ons geregeld tot doel die infantiele herinnerings-leemten aan te vullen en voor zoover de kuur eenigermate gelukt, vaak dus, slagen wij er in de gebeurtenissen uit de kinderjaren die vergeten waren, weer aan het licht te brengen. Die indrukken zijn nooit werkelijk vergeten geweest, zij waren alleen maar ontoegankelijk, bleven latent, in het onbewuste bewaard. Het gebeurt ook dat ze spontaan uit het onbewuste opduiken en dat geschiedt dan juist in verband met droomen. Het blijkt dat het droomleven den toegang weet te vinden tot deze verborgen, infantiele gebeurtenissen. In de literatuur bestaan hier mooie voorbeelden van en ik heb persoonlijk hiertoe een bijdrage kunnen leveren.

Eens droomde ik — in verband met iets anders — over een persoon die mij een dienst zou hebben bewezen en dien ik duidelijk voor mij zag. Het was een kleine, dikke man,

die maar één oog had en wiens hoofd diep in de schouders gedrongen was. Uit hetgeen ik erbij droomde leidde ik af dat hij een dokter was. Gelukkig leefde mijn moeder nog en kon ik haar vragen hoe de dokter uit mijn geboorteplaats — vanwaar ik op mijn derde jaar vertrokken was — er had uitgezien. Zij deelde mij mede dat die dokter een korte dikkert was, maar één oog had en wat hoog in de schouders stak, en tevens vertelde zij mij bij welke gelegenheid — n.l. bij een ongeluk dat me was overkomen en dat ik vergeten was — hij mij zijn hulp had verleend. Deze beschikking over het vergeten materiaal van de eerste kinderjaren is dus een verdere archaïsche eigenschap van den droom.

Datzelfde hulpmiddel kan ons dienstig zijn bij de oplossing van een ander raadsel dat ons tot hiertoe duister bleef. U herinnert zich welk een verbazing onze bewering heeft gewekt dat de prikkels, die tot droomen aanleiding geven zeer leelijke en ontuchtige sexueele wenschen zijn, die de droomcensuur en droom-verminking tot een noodzakelijken eisch hebben gemaakt. Als wij den droomer zulk een droom hebben uitgelegd en hij in het gunstigste geval de duiding zelve niet betwist, dan stelt hij toch geregeld de vraag, hoe hij aan zoo'n wensch kan komen, daar die hem toch vreemd is en daar hij bewust het tegendeel gevoelt. Wij behoeven niet in gebreke te blijven om de herkomst van dien wensch aan te toonen. Die slechte wensch-neigingen stammen uit het verleden, uit een verleden, dat niet al te ver achter ons ligt. Men kan aantoonen dat die wenschen eenmaal bekend en bewust zijn geweest, al zijn ze het ook op het oogenblik niet meer. De vrouw, die mij een droom brengt, waarvan de duiding den wensch inhoudt dat zij haar eenige, nu 17 jarige dochter, dood voor zich mocht zien, komt door onze analyse tot de herinnering dat zij eenmaal volkomen bewust dien wensch gekoesterd heeft. Het kind is de vrucht van een ongelukkig, spoedig door echtscheiding ontbonden huwelijk. Zwanger van dit kind, heeft zij zich eens, na een hevige

scêne met haar man, met de vuisten op den buik geslagen om zoo de vrucht te dooden.

Hoevele moeders, die nu hare kinderen hartelijk, misschien overdreven liefhebben, hebben niet met tegenzin haar naderend moederschap tegemoet gezien, wellicht gewenscht dat zij de zwangerschap ongedaan mochten kunnen maken, en handelingen verricht, die gelukkig haar doel hebben gemist? De dood-wensch, dien de moeder van zoo even tegen haar dochter had geuit en die haar zoo raadselachtig leek, vindt dus zijn reden in de verhouding van jaren geleden tusschen moeder en kind.

Een andere droom, waarvan de duiding er op wees dat een vader den dood wenschte van zijn oudste kind, — dat hij boven de anderen voortrok — bezorgde den droomer invallen die het bewijs leverden dat er werkelijk een tijd geweest was, waarin hij dien wensch had geuit. Toen dit kind nog een zuigeling was, dacht de man — die toen berouw voelde over zijn keuze van echtgenoote — als dat kleine wichtje, waarvoor ik nog niets voel, maar stierf, dan zou ik weer vrij zijn en een beter gebruik weten te maken van die vrijheid. Voor een groot aantal van soortgelijke gevoelens van haat kan men diezelfde oorzaak aantoonen; het zijn herinneringen aan iets dat tot het verleden behoort, dat eenmaal bewust is geweest en een rol in het leven heeft gespeeld. Hieruit zult u de gevolgtrekking willen maken dat dergelijke wenschen en soortgelijke droomen niet kunnen voorkomen, wanneer zulk een ommekeer in de verhouding tot een persoon niet heeft plaats gehad; wanneer die verhouding van meet af aan goed geweest is. Die gevolgtrekking moogt ge vrij maken, maar ik wijs u er slechts op dat u in deze niet moogt afgaan op den woordelijken droominhoud, maar te letten hebt op den zin van den droom die door de duiding aan het licht is gebracht. Het kan gebeuren dat de manifeste droom, die over den dood van een geliefden persoon handelt, zich slechts van een schrik-aanjagende vermomming bediend heeft en iets geheel anders beteekent;

of dat de geliefde persoon bestemd is om als bedriegelijk vervangmiddel voor een ander dienst te doen.

Deze zelfde zakelijke verhouding kan u echter brengen tot het stellen van een andere, veel ernstiger vraag. U zult zeggen: als deze dood-wensch eens heeft bestaan en dit door de herinnering wordt bevestigd, dan is dat toch geen verklaring. Die wensch heeft toch al lang opgehouden te bestaan en kan op 't oogenblik nog alleen als een eenvoudige affect-vrije herinnering in het onbewust voortleven, maar niet als een krachtige gevoelsprikkel. Voor het laatste toch pleit niets. Om welke reden moet die herinnering in 't geheel in den droom opduiken? Men heeft werkelijk het recht om die vraag te stellen; de poging om haar te beantwoorden zou ons ver van ons onderwerp weg voeren en ons nopen tot partij-kiezen in een van de belangrijkste punten van de droom-leer. Maar daar ik genoodzaakt ben mij te beperken en binnen de grenzen te blijven van mijn uiteenzettingen, laat ik dan ook voorloopig deze kwestie rusten. Laten we ons vergenoegen met het feit bewezen te achten dat deze niet-meer-bestaande wensch als droomprikkel aantoonbaar is en ons onderzoek vervolgen en trachten na te gaan of de oorzaken van andere booze wenschen eveneens in het verleden schuilen.

Houden wij ons dan bij de wenschen, die een uit-den-weg-ruimen ten doel hebben en meestal op rekening van het grenzenlooze egoïsme van den droomer mogen gesteld worden. Een dergelijke wensch is vaak aanleiding tot het vormen van droomen. Zoo dikwijls ons in het leven de een of andere persoon in den weg staat — en hoe menigmaal is dat bij de bestaande verwikkelingen, die het leven medebrengt, niet het geval — zoo vaak is ook de droom bereid dezen persoon, onverschillig of het vader, moeder, broer, zuster of echtgenoot is, dood te maken. Wij hebben ons genoeg verwonderd over deze boosheid van 's menschen natuur en waren stellig niet geneigd de juistheid van deze uitkomst, ons door de droomduiding gebracht, zonder meer te aanvaarden.

Maar als wij eenmaal weten dat de oorsprong van die wenschen in het verleden te zoeken is, dan vinden wij dien alras in die periode van het individueel verleden waarin een dergelijk egoïsme en zulke wensch-neigingen, zelfs tegen de naaste familieleden, heelemaal niet vreemd zijn. Juist op den leeftijd dier eerste jaren — die later door de amnésie versluierd worden — toont het kind dat egoïsme vaak in de hoogste mate; duidelijke aanwijzingen hiervan, of juister gezegd overblijfselen daarvan, zijn geregeld bij hem te vinden.

Het kind heeft immers in de eerste plaats zichzelf lief en leert pas later anderen liefhebben en iets van zichzelf aan anderen ten offer te brengen. Zelfs de personen, die het van den beginne af aan schijnt lief te hebben, heeft het aanvankelijk slechts lief omdat het ze noodig heeft, ze niet kan ontberen; andermaal dus om beweegredenen van egoïstischen aard. Eerst later maakt het liefde-gevoel zich van het egoïsme onafhankelijk. Feitelijk heeft *het egoïsme hem geleerd lief te hebben.*

In verband hiermede is het wel leerrijk eens de positie na te gaan die het kind tegenover zijn zusters en broers inneemt en deze te vergelijken met die tegenover zijn ouders. Zijn broers en zusters behoeft het kind niet lief te hebben en soms doet het dat dan blijkbaar ook niet. Het is niet aan twijfel onderhevig dat hij hen als concurrenten beschouwt en het is bekend dat daardoor vaak een gevoel van haat ontstaat dat jarenlang — tot aan de puberteit en zelfs nog later — zonder ophouden voortduren kan. Dikwijls genoeg gebeurt het dat die gevoelens door meer teedere vervangen, of laat ons liever zeggen: overdekt worden; maar geregeld schijnt de vijandige verhouding wel de primaire te zijn. Het best kan men haar bij kinderen van $2^1/_2$ tot 4 à 5 jaren oud bestudeeren, als er een nieuw broertje of zusje bijkomt. Meestal wordt dat onvriendelijk ontvangen. Uitingen als: ik houd niet van broer, de ooievaar moet hem maar weer meenemen, zijn dan zeer gewoon. Later wordt gebruik gemaakt van elke gelegenheid om het nieuwe kindje in de

schaduw te stellen, zelfs om het kwaad te doen; directe pogingen daartoe zijn niets ongewoons. Is het verschil in leeftijd kleiner dan treedt het mededingerschap zeer sterk op den voorgrond. Als het verschil grooter wordt dan kan het laatstaangekomen kind door het oudere beschouwd worden als een belangwekkend voorwerp, als een soort van levende pop en in die hoedanigheid zekere sympathie verwekken; en groeit het verschil aan tot een jaar of acht en meer, dan ziet men reeds, vooral bij meisjes, neigingen ontstaan om het kleintje te verzorgen, om de moederrol te vervullen.

Maar, eerlijk gezegd, als men bij het duiden van een droom den wensch naar den dood van een broer of zuster tegenkomt, dan behoeft ons dat heusch niet raadselachtig toe te schijnen en kan men zonder moeite de reden daarvoor in de eerste kinderjaren vinden en dikwijls genoeg ook in de latere jaren die de kinderen samen doorleefden.

Waarschijnlijk zal er wel niet een kinderkamer bestaan waar zich tusschen de bewoners geen heftige conflicten afspelen. De aanleidingen daartoe zijn: concurrentie om de liefde van de ouders, om het gemeenschappelijk bezit, om de plaatsruimte. De vijandelijke gevoelens richten zich zoowel tegen oudere als tegen jongere broers en zusters. Naar ik meen is het Bernard Shaw die gezegd heeft: als er iemand bestaat die een jonge Engelsche vrouw meer haat dan haar moeder, dan is het haar oudere zuster. In deze woorden schuilt iets dat ons bevreemdt. Slechts noode konden we ons het bestaan indenken van concurrentie en vijandschap tusschen broers en zusters, maar hoe is het mogelijk om gevoelens van haat te moeten veronderstellen in de verhouding tusschen moeder en dochter, ouders en kinderen?

Laatstgenoemde verhouding is zonder twijfel ook van het standpunt van het kind uit beschouwd, de gunstigste. Dat verwachtten wij ook; wij vinden het veel erger als de liefde tusschen ouders en kinderen te wenschen overlaat dan wanneer dat gevoel tusschen broers en zusters ver te zoeken is. In het eerste geval hebben wij, om zoo te zeggen, iets met

een stralenkrans van heiligheid omgeven, wat wij in het andere geval onheilig hebben gelaten. Maar de ervaring van iederen dag toont ons aan hoe vaak de gevoels-betrekkingen tusschen ouders en volwassen kinderen beneden het maatschappelijk ideale peil, dat we ons hadden voorgesteld, blijven; hoeveel vijandschap daar schuilt en tot uiting zou komen als die niet door bijkomstige eerbieds- en teederheidsgevoelens werd bezworen. De beweegredenen daartoe zijn algemeen bekend en toonen een streven om de gelijksoortige geslachten van elkander te scheiden, de dochter van de moeder, den vader van den zoon. De dochter ziet in de moeder de autoriteit die haar wil beperkt en die in last heeft om de door de maatschappij gevorderde onthouding op het gebied van de vrijheid in geslachtszaken, bij haar te controleeren; in enkele gevallen ook nog de concurrente, die zich niet laat verdringen. Op nog drastischer wijze speelt zich datzelfde af tusschen vader en zoon. Voor den zoon belichaamt zich in den vader elke maatschappelijke dwang, dien hij tegen zijn zin ondergaan heeft; de vader belet hem de uitoefening van zijn wil, voortijdig geslachtsgenot en de beschikking over gemeenschappelijke goederen, zoo deze bestaan. Het verlangen naar den dood des vaders groeit tot een aan het tragische grenzende hoogte als de zoon troonopvolger is. De verhouding tusschen vader en dochter, moeder en zoon, schijnt minder met gevaar bedreigd. Laatstgenoemde verhouding levert de schoonste voorbeelden van een onveranderlijke teederheid die door geen egoïstische beweegreden van welken aard ook, verdacht gemaakt worden kan.

Waarom roer ik deze dingen aan, die toch vanzelfsprekend en algemeen bekend zijn? Omdat er ontegenzeggelijk een neiging bestaat, om de beteekenis, die zij in het leven hebben, te loochenen en om het maatschappelijk ideaal, dat wij nastreven, veel vaker als vervuld te beschouwen dan het inderdaad is; het is evenwel beter dat de psycholoog de waarheid spreekt, dan dat men den cynicus die taak toevertrouwt. Stellig heeft dat loochenen alleen

betrekking op het werkelijke leven. Aan de kunst der epische en dramatische poësie staat het vrij zich te bedienen van de motieven die haar ontstaan danken aan het verstoren van dat ideaal.

Wij behoeven ons dus niet te verwonderen als wij bij een groot aantal menschen een bevestiging vinden van de stelling dat de droom vaak den wensch inhoudt de ouders weggenomen te zien en wel speciaal dat de dochter haar moeder, de zoon zijn vader uit den weg geruimd wil hebben. Wij mogen aannemen dat die wensch ook in ons wakend leven voorkomt — en ons zelfs menigmaal bewust wordt — als hij zich kan verschuilen achter een anderen beweeggrond, zooals voorkomt in geval 3, waar onze droomer zijn mededoogen toont met den vader wegens diens noodeloos lijden.

Het komt zelden voor dat de vijandelijke gezindheid alleen de verhouding kenteekent, veelvuldiger verbergt zij zich achter aandoeningen van meer teederen aard, waardoor zij onderdrukt wordt, en moet wachten tot een droom haar als 't ware isoleert. Wat de droom ons, ten gevolge van een dergelijk isoleeren, sterk vergroot aantoont, dat schrompelt dan weer samen als het, na de duiding die wij ervan geven, zijn plaats weer inneemt in het verband des levens. (H. Sachs.)

Maar wij vinden dezen droomwensch ook dàn, wanneer hij in het leven geen reden van bestaan kan hebben en als de volwassene in wakenden toestand hem niet als waar kan erkennen. De reden hiervoor is gelegen in het feit dat het diepst-verscholen en het meest-voorkomend motief tot vervreemding — in 't bizonder tusschen personen van hetzelfde geslacht — zich reeds in de prilste jeugd heeft vertoond. Ik bedoel de concurrentie op het gebied der liefde, waarbij de verscheidenheid van geslacht de hoofdrol speelt. Reeds als heel klein kind begint de zoon een overdreven teeder gevoel te toonen voor de moeder, die hij als zijn eigendom beschouwt, en waarbij hij in den vader den concurrent ziet die hem dat alleen-bezit betwist; en eveneens ziet het kleine meisje in de moeder een persoon die haar in haar teedere

verhouding tot den vader in den weg staat, en een plaats inneemt die zij heel goed zelf zou kunnen vervullen.

De waarnemingen bij geanalyseerden leeren ons hoe reeds in de vroegste kinderjaren de verhoudingen ontstaan, waaraan de naam is gegeven van Oedipus-complex, omdat deze sage de beide uiterste wenschen, welke uit de situatie van den zoon voortvloeien, — n.l. den vader te dooden en de moeder tot vrouw te nemen, — zij het onder eenigszins verzachtende omstandigheden verwezenlijkt.

Ik wil niet beweren dat het Oedipus-complex ten volle de verhouding, waarin de kinderen tot de ouders staan, in zich belichaamt; deze relatie kan allicht veel ingewikkelder zijn. Het Oedipus-complex is ook meer of wel minder sterk ontwikkeld; het kan zelfs eene omkeering ondergaan, maar het stelt een regelmatig voorkomenden en zeer aanzienlijken factor daar in het ziele-leven van het kind en men loopt eerder gevaar om zijn invloed en de evoluties die er uit voortkomen, te onder- dan wel te overschatten. In hun stellingname tegenover het Oedipus-complex reageeren de kinderen bovendien op een van de ouders uitgaanden prikkel. Bij de ouders speelt het geslachtsverschil vaak genoeg een rol in zake hun liefde-gevoel voor den zoon of de dochter, zoodat de vader de dochter voortrekt, de moeder een voorliefde heeft voor den zoon; of, als de liefde van de ouders onderling verslapt, de zoon den vader, de dochter de moeder vervangt in de affectie respectievelijk van moeder of vader.

Men kan niet beweren dat de wereld zich dankbaar getoond heeft voor de ontdekking van het Oedipus-complex. Integendeel, dit heeft de heftigste tegenkantingen moeten ondervinden en personen, die verzuimd hebben deze bij straffe verboden en taboe-verklaarde gevoelsrelatie te verloochenen, hebben later hun verzuim ingehaald, door alle waarde aan genoemd complex te ontnemen door er onjuiste verklaringen van te geven. Naar mijn onwrikbare overtuiging valt hieraan niets te verloochenen, noch te vergoelijken. Men aanvaarde eenvoudig het feit, dat als onafwendbaar noodlot door de Grieksche sage zelf erkend wordt. Het is

wel merkwaardig dat het uit het reëele leven verstooten Oedipus-complex aan de dichtkunst gelaten, aan haar eigenlijk ter vrije beschikking afgestaan is.

In een wel-doorwrochte studie heeft O. Rank aangetoond hoe juist het Oedipus-complex aan de dramatische poësie rijke motieven in eindelooze wijzigingen, verdoezelingen en verhullingen geleverd heeft, dus in verminkte vormen, zooals de censuur die weet aan te brengen. Wij mogen aannemen dat het Oedipus-complex eveneens voorkomt bij die droomers die zoo gelukkig zijn geweest in hun later leven het conflict met hun ouders te kunnen ontgaan; en bij hen vinden wij dan het — in nauw verband hiermede staande — castratie-complex. Dit laatste is een reactie op de vrees, die het jonge kind door den vader zou zijn ingeboezemd voor het zich-bemoeien met sexueele dingen en voor het verrichten van voortijdige geslachtelijke handelingen.

Nu wij, door de tot-nu-toe-verkregen uitkomsten er toe gebracht zijn de psyche van het kind tot onderwerp van ons onderzoek te maken, wagen wij ook de veronderstelling op analoge wijze de oplossing te kunnen vinden van de vraag vanwaar de overmatige sexueele opwekkingen stammen, die het andere deel uitmaken van de verboden droomwenschen. Wij voelen ons dus gedrongen ook de evolutie van het geslachtsleven bij het kind te bestudeeren en leeren uit verscheidene bronnen hieromtrent het volgende: Het is een dwaling te meenen dat bij het jonge kind alle geslachtsleven ontbreekt en dat pas bij de puberteit, als de geslachtsorganen rijpen, het sexueele leven een aanvang neemt. Het kind vertoont integendeel van meet af aan een sterk-uitgedrukt geslachtsleven dat zich in vele opzichten onderscheidt van wat wij op lateren leeftijd het normale sexueele leven noemen.

Wat wij — in tegenstelling met hetgeen men als geslachtelijk normaal beschouwt — in het leven van den volwassene „pervers" noemen, kan in de navolgende rubrieken worden gerangschikt:

1°. Opheffing van de scheiding tusschen de soorten; eene

verdwijning van de kloof bestaande tusschen mensch en dier;

2°. Ontbreken van walging, het wegvallen van afkeer voor excrementen;

3°. overschrijding der incest-beperking (opheffing van het verbod van geslachtsbevrediging met bloedverwanten);

5°. het zijn niet alleen de normale geslachtsorganen die de rol van geslachtsdeel vervullen, maar deze functie wordt ook door andere organen of lichaamsdeelen waargenomen.

Alle deze beperkingen hebben niet van meet af aan bestaan, maar werden eerst langzamerhand in den loop der ontwikkeling en der opvoeding gevormd. Het kleine kind kent deze beperkingen nog niet. Het kent nog niet de groote kloof, die den mensch van het dier scheidt; de hoogmoed, waarmee de mensch zich van het dier onderscheiden acht, wordt pas later zijn deel. In den beginne voelt het geen afkeer, geen walg voor excrementen; eerst later brengt de opvoeding hem die geleidelijk bij; aanvankelijk hecht het geen bizondere waarde aan het verschil tusschen beide geslachten, meent veeleer dat man en vrouw sexueel hetzelfde aangelegd zijn; het richt zijn eerste sexueele lusten en zijn nieuwsgierigheid op die personen die hem het naast staan en hem om andere redenen het liefst zijn: ouders, broeders, zusters, dienstpersoneel; en ten slotte blijkt — wat in het latere leven, als hij tot een liefdesverhouding komt, opnieuw door hem gevoeld wordt — dat hij niet alleen bevrediging ontwaart in en van de eigen geslachtsdeelen, maar analoge wellustgevoelens ontleent aan de beroering van andere lichaamsdeelen die aldus de rol van genitaliën spelen kunnen. Het kind kan dus „polymorph pervers" genoemd worden en als het op deze opkomende gewaarwordingen slechts in geringe mate reageert, dan is dat eenerzijds hieraan toe te schrijven dat deze gewaarwordingen — vergeleken bij die welke op lateren leeftijd op hem inwerken — minder intens zijn; anderzijds is het toe te schrijven aan de omstandigheid dat de opvoeding alle geslachtsuitingen van het kind dadelijk met kracht onderdrukt. Die onderdrukking wordt om zoo

te zeggen in theorie voortgezet doordien de volwassenen eenvoudig een deel van die infantiele geslachtsuitingen negeeren en voor een ander deel trachten haar sexueele natuur weg te moffelen, door deze anders uit te leggen, totdat zij ze geheel en al loochenen kunnen. Dikwijls zijn dat dezelfde lieden die eerst erg te keer gaan tegen al de sexueele verkeerdheden die zich in de kinderkamer afspelen en die straks, aan de schrijftafel gezeten, een artikel samenstellen, waarin zij de reinheid op sexueel gebied van diezelfde kinderen roemen. Als kinderen aan zichzelf worden overgelaten, of aan verleiding blootstaan, kunnen zij zich aan zeer ernstige sexueelperverse handelingen schuldig maken. Natuurlijk hebben de volwassenen gelijk die dat als kinderspel beschouwen en het niet te zwaar opnemen, want het kind is noch voor den zedenrechter, noch voor de wet als verantwoordelijk of toerekenbaar te achten; maar desniettegenstaande komen die dingen toch voor, zij hebben hun beteekenis zoowel als kenteeken eener erfelijke constitutie, dan als oorzaken en vooruitloopers van latere ontwikkelingen; zij geven ons inzichten in het kinderlijk geslachtsleven alsmede in dat van den mensch in 't algemeen. Als wij dus achter onze verminkte droomen alle deze perverse wensch-neigingen terugvinden, dan beduidt dat slechts dat de droom ook op dit gebied den terugweg naar den infantielen toestand heeft afgelegd.

Onder deze verboden wenschen verdienen de incestueuse in 't bizonder de aandacht, dat wil zeggen die welke gericht zijn op het geslachtelijk verkeer met ouders, broeders en zusters. Gij weet hoeveel afschuw de menschelijke maatschappij aan den dag legt of tenminste voorgeeft aan den dag te leggen tegen een dergelijk verkeer en hoe scherp het verbod luidt dat daar tegen gericht is. Men heeft zich bizonder veel moeite gegeven om voor dezen afkeer van bloedschande een verklaring te vinden. Sommigen hebben beweerd dat het teeltkeusbelangen van de natuur zijn die zich psychisch in dit verbod belichaamd zien, omdat voortplanting, door paring van naaste bloedverwanten verkregen, de

ras-kenmerken schaden zou; anderen zijn de meening toegedaan dat het samenleven van verwanten vanaf de prilste jeugd de sexueele begeerte van deze personen voor elkander tegenwerkt. Zoowel in het eene als in het andere geval zou dan incestueus geslachtsverkeer als het ware automatisch uitgesloten blijven en dan zou zulk een streng verbod vrijwel overbodig zijn; dat het evenwel bestaat wijst veeleer op het aanwezig-zijn van een sterke begeerte. De psychoanalytische onderzoekingen hebben ongetwijfeld bewezen dat de incestueuse liefde-keus degene is die zich het eerst en het meest geregeld voordoet en dat zich pas later een weerstand tegen haar instelt waarvan het ontstaan niet in de psychologie van het individu te vinden is.

Laat ons nu eens nagaan wat het dieper ingaan in de psychologie van het kind ons opgeleverd heeft tot een beter begrijpen van den droom. Niet alleen vonden wij dat de droom toegang verleent tot het materiaal van de vergeten voorvallen uit den kindertijd, maar wij zagen ook dat het zieleleven van het kind met al zijn eigenaardigheden, zijn egoïsme, zijn incestueuse liefdes-voorkeur enz. nog in het droomleven, dus in het onbewuste, voortbestaat, en dat de droom ons elken nacht terugvoert tot dien infantielen toestand. Zoo komen wij tot de slotsom, *dat het onbewuste zieleleven het infantiele is.* Nu gaan we het niet meer zoo vreemd vinden, dat er in den mensch zooveel slechts schuilt. Dat erge slechte is eenvoudig het aanvankelijke, primitieve, infantiele van het zieleleven, dat wij bij het kind in actie kunnen vinden en wegens zijn geringe afmetingen voor een deel bij hem over 't hoofd zien, het hem ten deele ook niet zoo zwaar aanrekenen, aangezien wij van het kind geen hoog begrip van het ethische verwachten. Omdat de droom ons tot dezen trap terugvoert, wekt hij den schijn als zou hij het booze in ons te voorschijn hebben geroepen. Die schijn is echter bedriegelijk en heeft ons aan het schrikken gebracht. Wij zijn niet zoo slecht als wij op grond van de droomuitlegging wel dachten. Als de slechte gevoelens, die in de droomen leven, alleen maar

kinderlijkheden zijn, een terugkeer tot den aanvangstijd onzer ethische ontwikkeling, en als de droom ons eenvoudig weer in denken en voelen tot den kinderstaat terugvoert, dan behoeven wij ons als verstandige menschen niet over die leelijke droomen te schamen. Wij moeten echter bedenken dat het verstandige slechts een deel van het zieleleven is; buitendien gaat er in de psyche nog een boel om dat niet verstandig is, en zoo gebeurt het dat we ons, al heel onverstandig, toch over zulke droomen schamen. Wij onderwerpen ze aan de droomcensuur, schamen ons en ergeren ons er aan, als het aan een van die wenschen eens bij uitzondering is mogen gelukken in zulk een onverminkten vorm tot het bewustzijn door te dringen, dat we hem wel moeten erkennen; ja, somtijds schamen wij ons voor de verminkte droomen net zoo, alsof we ze begrepen hadden. Denkt maar eens aan het oordeel van die goede, oude dame, die zich zoo boos maakte over haar niet-geduiden droom van de „liefdediensten". Zoo is het vraagstuk nog niet opgelost en blijft het mogelijk dat wij, als wij nader het booze in den droom gaan bestudeeren, tot een ander oordeel en tot een andere opvatting van de menschelijke natuur zullen komen.

De uitkomst van het gansche onderzoek kunnen wij samenvatten in twee begrippen, die evenwel slechts nieuwe raadselen doen ontstaan, tot nieuwe twijfelingen leiden.

Ten eerste: is de regressie, door den droom-arbeid gemaakt, niet alleen van formeelen maar ook van materieelen aard. Niet alleen zet zij onze gedachten om in een primitieve wijze van uitdrukking, maar zij maakt in ons ook de eigenaardigheden weder wakker die aan ons primitieve zieleleven toebehooren, de oude oppermacht van de ikheid, de eerste ontroeringen van ons geslachtsleven, ja zelfs alles wat van oudsher ons intellectueel bezit was, als wij de symboolrelatie als zoodanig mogen opvatten. En ten tweede: al het oude, infantiele, wat eenmaal heerschappij en alleenheerschappij voerde, moeten wij nu opvatten als deel-uitmakend van het onbewuste, waarvan wij nu een ander en ruimer begrip krijgen. Onbewust is niet meer een naam

voor het oogenblikkelijk verborgene, het onbewuste is een afzonderlijk psychisch domein met eigen wensch-opwekkingen, eigen wijzen van zich uit te drukken en eigen psychische mechanismen die anders niet in actie zijn. Maar toch behooren de latente droomgedachten, die we door de droomduiding hebben ontraadseld, niet tot dat domein; het zijn eigenlijk gedachten die we ook wakend hadden kunnen denken. En toch zijn zij onbewust; hoe vinden wij de oplossing van deze tegenspraak? Wij beginnen te vermoeden dat we hier een onderscheid moeten maken. Iets dat uit ons bewuste leven voortkomt en er de sporen van draagt — wij noemen het: de dag-overblijfselen — komt samen met iets anders uit dat rijk van het onbewuste en vormt den droom. Tusschen deze beide componenten komt de droomarbeid tot stand. Om de regressie tot stand te brengen is het noodig dat de dag-overblijfselen den invloed ondergaan van het zich daaraan toevoegende onbewuste. Tot volledig begrip van het wezen van den droom, kunnen wij niet geraken zoolang wij verdere psychische gebieden nog niet hebben doorvorscht. Maar nu wordt het weldra tijd om een anderen naam te geven aan het onbewuste dat de latente droomgedachte kenmerkt, ten einde verwarring te voorkomen met het onbewuste dat tot het domein van het infantiele behoort.

Wij kunnen natuurlijk ook de vraag stellen: wat noopt de werkdadigheid van het zieleleven tijdens den slaap tot zulke regressie? Waarom beantwoordt zij de slaapstorende psychische prikkels niet zonder deze? En als zij terwille van de droomcensuur zich moet bedienen van de vermomming door die oude, nu onbegrepen wijze van uitdrukking, waartoe dient haar dan het weder-opwekken der oude, nu geen zin meer hebbende psychische beroeringen, wenschen en karaktertrekken, de materieele regressie dus, die zich bij de formeele voegt? Het eenige antwoord dat ons zou kunnen bevredigen, zou zijn, dat slechts op die wijze een droom tot stand kon komen, dat de opheffing van den droom-prikkel niet op andere wijze mogelijk is. Maar voorloopig zijn wij niet gerechtigd zulk een antwoord te geven.

VEERTIENDE VOORLEZNG

DE DROOM

DE WENSCHVERVULLING

Dames en Heeren. Mag ik nog eens met u terugblikken op den weg dien wij tot nu toe samen hebben afgelegd? Wij zijn bij de toepassing van onze techniek gestooten op de droomverminking, besloten daarop deze vooreerst buiten beschouwing te laten en hebben dan uit de infantiele droomen de noodige ophelderingen over het wezen van den droom geput. Ten slotte, verrijkt met de uitkomsten, door dit onderzoek verkregen, hebben wij de droomverminking rechtstreeks bestudeerd en haar, naar ik hoop, ook geleidelijk begrepen. Toch moeten wij toegeven dat wat wij langs den eenen zoowel als langs den anderen weg gevonden hebben, niet geheel en al met elkander overeenstemt. We willen nu beide uitkomsten met elkaar vergelijken en pogen de verschillen onderling te vereffenen. Langs beide wegen hebben wij de overtuiging gekregen dat de droomarbeid in zijn wezen een omzetting is van gedachten in een hallucinatorisch doorleven. Hoe dat kan gebeuren is raadselachtig genoeg, maar dat is een vraagstuk der algemeene psychologie, waarop wij hier niet kunnen ingaan. Uit de kinderdroomen hebben we geleerd dat de droomarbeid ten doel heeft het uit den weg ruimen van een den slaap storenden psychischen prikkel door middel van een wensch-vervulling. Voordat wij in staat waren om verminkte droomen te duiden, konden wij van deze niets overeenkomstigs zeggen. Maar van meet af aan hebben wij getracht de verminkte droomen van uit hetzelfde standpunt te beschouwen als de infantiele. De eerste poging daartoe bracht ons tot het inzicht dat eigenlijk alle droomen —

droomen van kinderen zijn; dat zij werken met infantiel materiaal, met kinderlijke gemoedsaffecten en mechanismen. Nu we goed begrepen hebben wat droomverminking is, dienen wij te onderzoeken of de meening dat droomen wensch-vervullingen zijn, ook voor verminkte droomen gelden mag.

Pas kort geleden hebben wij een reeks van droomen aan droomduiding onderworpen, doch de kwestie van wensch-vervulling toen buiten beschouwing gelaten. Ik ben overtuigd dat gij u toen herhaaldelijk moet hebben afgevraagd: waar blijft nu de wensch-vervulling die, naar men voorgeeft, het doel is van den droom-arbeid? Deze vraag nu is een zeer ernstige, het is namelijk de vraag geworden die de leeken-critici ons stellen.

Zooals u weet, heeft de menschheid een instinctmatigen afkeer van nieuwigheden op intellectueel gebied. Tot de uitingen van dien afkeer behoort, dat men de nieuwigheid dadelijk zooveel mogelijk tracht te verkleinen en, als het kan, in een slagwoord samenperst. Voor de nieuwe droomleer is de wensch-vervulling tot slagwoord geworden. Zoo gauw de leek maar vernomen heeft dat de droom een wenschvervulling zijn moet, vraagt hij: ,,waar is de wensch-vervulling?" en terwijl hij de vraag stelt, ontkent hij 't bestaan dier vervulling. Onmiddellijk komen hem tallooze eigen herinneringen te binnen van droomen, waarin hij een gevoel van onbehagelijkheid, zelfs van angst ontwaard heeft, zoodat hem die bewering van de psychoanalytische droomleer al heel onwaarschijnlijk voorkomt. Ons antwoord daarop is niet moeielijk te geven; de wenschvervulling ligt bij de verminkte droomen maar niet zoo open en bloot; zij treedt pas bij de duiding van den droom aan 't licht. Het is ons ook bekend dat de droomwenschen, die in verminkte droomen voorkomen, verboden wenschen zijn, die door de censuur van de hand werden gewezen; wenschen, wier bestaan juist aanleiding gaf tot de verminking, het motief werd voor de censuur om in te grijpen.

Maar het is moeielijk om het den niet-ingewijden criticus

aan het verstand te brengen, dat men vóórdat de droom geduid is niet mag vragen naar de wenschvervulling die hij inhoudt. Dat wordt altijd weer vergeten. Zijn afwijzende houding ten opzichte van de theorie van de wenschvervulling is eigenlijk niets anders dan een gevolg van dé droomcensuur, een vervangmiddel en een uitvloeisel van de negatie van deze gecensureerde droomwenschen.

Natuurlijk voelen ook wij ons gedrongen om te verklaren dat zeer veel droomen een pijnlijken inhoud hebben en dat er vooral veel angstdroomen zijn. Daarbij komen wij voor de eerste maal in aanraking met het vraagstuk der gevoelsverhoudingen in den droom, dat op zichzelf de moeite loonen zou van bestudeerd te worden, maar waar we ons helaas niet mede bezig kunnen houden. Als de droom een wenschvervulling is, dan moesten pijnlijke gewaarwordingen in den droom eigenlijk onmogelijk zijn; wat dat betreft lijkt het dus wel alsof de leeken-critici het aan het rechte eind hebben. Zij hebben echter over het hoofd gezien dat er verwikkelingen in het spel zijn van drieërlei aard.

In de eerste plaats kan het zijn dat het den droom-arbeid niet ten volle gelukt is om een wensch tot vervulling te brengen, zoodat een deel van het pijnlijke affect der droomgedachte teruggehouden wordt in den manifesten droom. De analyse zou dan moeten aantoonen dat deze droomgedachten nog veel pijnlijker waren dan de uit haar gevormde droom. Dat kan men dan ook telkens aantoonen. Wij zeggen dan dat de droom-arbeid zijn doel niet bereikt heeft, net zoo min als het in den dorst-droom gelukt om den dorst door de gedachte aan drinken alleen gelescht te voelen. Men blijft dorstig en moet ontwaken om te drinken. Maar toch was het een echte droom die niets van zijn wezen heeft prijsgegeven. Wij moeten zeggen: Ut desint vires, tamen est laudenda voluntas.

De duidelijk aan te toonen bedoeling blijft ten minste lofwaardig. Dergelijke gevallen van mislukking komen niet zelden voor. Daartoe werkt de omstandigheid mede dat het voor den droom-arbeid een zooveel moeielijker taak is om

affecten dan wel den inhoud in hun beteekenis te veranderen; vaak zijn de affecten zeer weerspannig. Zoo kan het gebeuren dat de droom-arbeid den pijnlijken inhoud van de droomgedachte heeft omgewerkt in een wenschvervulling, terwijl het pijnlijke affect zich nog steeds ongewijzigd doet gevoelen. In dergelijke droomen past het affect dan in het geheel niet bij den inhoud, en onze critici kunnen zeggen dat de droom zoo weinig lijkt op een wenschvervulling dat zelfs de onschuldige inhoud, dien hij heeft, pijnlijk kan aandoen. Tegen deze onverstandige opmerking hebben wij dit in te brengen, dat het streven naar wenschvervulling, dat den droomarbeid eigen is, juist omdat het op zichzelf staat, het duidelijkste bij zulke droomen te voorschijn komt. De dwaling is hieraan te wijten, dat, wie geen kennis heeft van neurosen zich de associatie van inhoud en affect veel te nauw verbonden voorstelt, en daarom niet kan begrijpen dat een inhoud verandering ondergaat zonder dat tevens de daarbij-behoorende affect-uiting mede behoeft te veranderen.

Een tweede moment, dat veel meer gewicht in de schaal legt, ook verder reikt en door den leek eveneens verwaarloosd wordt, is het volgende: een wenschvervulling moet zeker lust met zich meebrengen, de vraag is slechts, aan wien komt die lust ten goede? Natuurlijk aan hem die den wensch doet. Nu weten wij dat de droomer in een bizondere verhouding staat tot zijn wenschen. Hij wijst ze af, censureert ze, kortom, hij wil er niet van weten. Derhalve kan een vervulling van zijn wenschen hem dan ook niet aangenaam, eer het tegenovergestelde van aangenaam zijn. De ervaring toont aan dat dit tegenovergestelde zich uit in den vorm van angst, wat nog een verklaring behoeft. De droomer kan dus, wat zijn verhouding tegenover zijn droomwenschen betreft, slechts vergeleken worden bij een summatie van twee personen, die toch, door iets wat zij sterk met elkander gemeen hebben, verbonden zijn.

In plaats van verdere uiteenzettingen hierover te geven, wil ik u aan een bekend sprookje herinneren, waarin u

diezelfde relaties zult terugvinden: Een goede fee belooft aan een arm echtpaar dat zij hun drie eerste wenschen in vervulling zal brengen. De menschjes zijn verrukt over die belofte en nemen zich voor met veel overleg die drie wenschen uit te kiezen. Intusschen laat de vrouw door den geur van braadworst, die uit de aangrenzende woning tot haar doordringt en heur reukorgaan streelt, zich verleiden tot den wensch, zoo'n paar worsten te mogen hebben. Ineens ziet ze zich in het bezit gesteld van de worsten; waarmede dus de eerste wensch in vervulling komt. De man, dit ziende, wordt zoo kwaad dat hij wenscht dat de worsten aan haar neus mochten blijven hangen. Ook dat gebeurt, en de worsten zijn niet van den neus los te krijgen. De tweede wenschvervulling heeft zich dus verwezenlijkt, en ditmaal was het de wensch van den man; de beurt is nu aan de vrouw om met die wenschvervulling niet accoord te gaan. U weet hoe het sprookje verder luidt. Daar het tweetal ten slotte toch één stel vormen, man en vrouw, moet de derde wensch wel zijn dat de neus weer van de worsten bevrijd worde.

Wij zouden van dit sprookje ook in menig ander verband nut kunnen trekken; hier dient het ons slechts als illustratie van de mogelijkheid dat de wenschvervulling van den een onaangenaam kan zijn voor den ander, als die beiden het met elkaar niet eens zijn.

Het zal ons nu niet moeilijk vallen om de angstdroomen nog beter te leeren begrijpen. Wij zullen alleen nog, aan de hand van een waarneming, een meening formuleeren, voor welke velerlei pleit. Die waarneming is deze, dat de angstdroomen vaak een inhoud hebben die geheel niet verminkt is en die, om zoo te zeggen, aan de censuur ontsnapt schijnt te zijn. Vaak is de angstdroom een onverholen wenschvervulling, natuurlijk niet van een wensch die ons welgevallig is, maar van een, dien wij afwijzen. Het optreden van den angst neemt dan de plaats in van de censuur.

Terwijl men van den infantielen droom kan zeggen dat hij de openlijke vervulling is van een veroorloofden wensch; van den gewonen verminkten droom, dat hij de vermomde

vervulling is van een verdrongen wensch; is voor den angstdroom slechts de formule van toepassing, dat hij de openlijke vervulling is van een verdrongen wensch. De angst beteekent hier dat de verdrongen wensch getoond heeft krachtiger te zijn dan de censuur, dat hij zijn wenschvervulling heeft doorgezet of bezig was die door te zetten tegen de censuur in.

Wij begrijpen dat wat wenschvervulling is voor den verdrongen wensch, voor ons, die de partij kiezen van de censuur, slechts aanleiding geven kan tot pijnlijke gewaarwordingen en tot afweer. De angst, die zich daarbij in den droom vertoont, is, indien gij wilt, angst voor de kracht van deze anders onderdrukte wenschen.

Waarom deze afweer optreedt in den vorm van angst, kan men niet begrijpen uit het bestudeeren van den droom alleen; klaarblijkelijk moet men dien angst elders bestudeeren.

Hetzelfde wat wij aannemen voor de niet-verminkte angstdroomen, mogen wij ook laten gelden voor die droomen, die gedeeltelijk verminkt zijn en voor zekere onaangename droomen, waarvan de pijnlijke gewaarwordingen waarschijnlijk overeenkomen met naderend angstgevoel. De angstdroom is gewoonlijk ook een wek-droom; meestal ontwaken wij vóórdat de verdrongen wensch, dien de droom inhoudt, tegen de censuur in zijn volledige vervulling heeft kunnen verkrijgen. In dat geval mislukte de droomprestatie, maar daarom is het wezen van den droom niet veranderd. Wij hebben den droom vergeleken bij den nachtwacht of den wachter van den slaap, die zorgt dat onze slaap niet gestoord wordt. Maar ook den nachtwacht kan het gebeuren dat hij den slaper wekken moet, namelijk dàn, wanneer hij zich niet krachtig genoeg voelt om alleen de stoornis op te ruimen of het gevaar af te wenden. Desniettegenstaande gelukt het ons vaak den slaap voort te zetten, zelfs in 't geval dat de droom een verdachte wending neemt en angstig dreigt te worden. Wij zeggen dan in den slaap tot onszelf: „het is maar een droom”, en slapen door.

In welk geval kan men verwachten dat de droomwensch er toe komt om de censuur te overmannen? De aanleiding daartoe kan komen zoowel van de zijde van den droomwensch als van die van de droomcensuur. Onbekende motieven kunnen den wensch een overgroote kracht verleenen; toch lijkt het wel dat in de meeste gevallen de wijze waarop de droomcensuur optreedt schuld heeft aan deze verschuiving der krachtsverhoudingen. We hebben reeds vernomen dat de censuur op elk op-zichzelf-staand geval met verschillende intensiteit inwerkt, elk element met een anderen graad van strengheid behandelt; nog kunnen we hier aan toevoegen dat de censuur zeer variabel is en niet steeds met gelijke strengheid optreedt tegen eenzelfde aanstoot-gevend element. Voelt zij zich onmachtig tegenover een droomwensch, die haar tracht te overrompelen, dan maakt zij — in plaats van zich van de verminking te bedienen — gebruik van het laatste middel, dat haar overblijft, d.i. zij onderbreekt den slaaptoestand door angst op te wekken.

Nu weten wij nog in 't geheel niet waarom deze booze, afgewezen wenschen zich juist in den nacht roeren en onzen slaap bederven. De reden kan moeielijk ergens anders schuilen dan in het wezen van den slaaptoestand. Tijdens ons dag-bewustzijn staan deze wenschen onder den druk eener zware censuur, waardoor het hun in den regel onmogelijk gemaakt wordt om zich, door welke werking ook, te uiten. Gedurende den slaap wordt de censuur waarschijnlijk opgeheven, evenals dat met alle andere belangen van het zieleleven het geval is, of tenminste sterk verzwakt, ten voordeele van den eenigen wensch: om te slapen. Aan deze verslapping van de censuur tijdens den nacht is het dan toe te schrijven dat de verboden wenschen zich wederom vermogen te roeren. Er zijn nerveuse, aan-slapeloosheid-lijdende personen, die erkennen dat zij in den beginne willens en wetens slapeloos waren. Zij durfden niet in te slapen, omdat zij bang waren voor hun droomen; zij vreesden dus de gevolgen van deze censuur-verslapping. Het

zal u wel niet moeielijk vallen in te zien dat deze opheffing van de censuur daarom toch geen grove onvoorzichtigheid beteekent. De toestand van slapen verlamt onze beweegkracht; onze booze bedoelingen kunnen, zelfs als zij zich gaan roeren, toch niet anders produceeren dan juist een practisch-onschadelijken droom en de zeer verstandige opmerking van den slaper — die wel tijdens den slaap wordt uitgebracht, maar niet tot het droomleven behoort: het is maar een droom — wijst ons op dien geruststellenden stand van zaken. Daarom laten wij den droom zijn gang gaan en slapen rustig door.

Als u zich in de derde plaats wilt herinneren dat de droomer, die zich tegen zijn eigen wenschen verzet, gelijk te stellen is met een summatie van twee afzonderlijke, maar op de een of andere wijze innig verbonden personen, dan zult u zich het bestaan van een andere mogelijkheid kunnen indenken, n.l. hoe iets wat erg onaangenaam is, een bestraffing namelijk, tot stand kan komen door een wenschvervulling. Hier kan andermaal het sprookje van de drie wenschen ons opheldering geven: de braadworsten op het bord zijn de onmiddellijke wenschvervulling van de eerste persoon, de vrouw. Het hangen van de worsten aan haar neus is de wenschvervulling van den tweeden persoon, van den man, maar dient tegelijk ook als straf voor den dwazen wensch van de vrouw. Eerst bij de neurosen zullen wij de motiveering van den derden wensch, die in het sprookje nog onverklaard bleef, leeren kennen. In 's menschen zieleleven ontmoet men veel van zulke straf-tendensen; deze zijn zeer krachtig en men kan voor een deel aan hen het ontstaan van pijnlijke droomen toeschrijven. Misschien zegt gij nu, dat er op zoo'n manier weinig overblijft van de veelgeroemde wenschvervulling. Maar als gij de zaak op den keper beschouwt, zult gij toch moeten toegeven dat gij het mis hebt. In tegenstelling met het vele dat de droom, zooals wij later zullen aantoonen, zou kunnen zijn — en volgens vele schrijvers ook is — is de oplossing: wensch-, angst-, straf-vervulling, toch een zeer beperkte. Daarbij komt dat de angst de

zuivere tegenstelling van den wensch is, dat in een associatie de tegenstellingen elkander zeer na staan en, zooals wij geleerd hebben, in het onbewuste samenvallen. Voorts, dat de straf ook een wenschvervulling is: die van den andere, van den de censuur uitoefenenden persoon.

Alles wel-beschouwd, heb ik dus geen concessie gedaan aan het door u onderschreven protest tegen de theorie van de wenschvervulling. Maar we zijn verplicht om bij elken verminkten droom aan te toonen waar de wenschvervulling blijft, en denken er niet aan ons aan die verplichting te onttrekken. Laat ons nog eens dien reeds geduiden droom van de drie onbruikbare theaterbilletten voor *f* 1.50 ons voor den geest roepen, dien droom die ons reeds zooveel heeft geleerd. U zult zich dien droom, hoop ik, nog wel herinneren. Het betrof een dame, — aan wie haar man daags te voren verteld had dat haar, slechts 3 maanden jongere vriendin zich verloofd heeft —, en nu droomt dat ze met haar man in de komedie zit. Een kant van het parket is nagenoeg leeg. Haar man vertelt haar dat Elize met haar verloofde ook naar de komedie had willen gaan, maar dat niet konden omdat ze onbruikbare kaartjes hadden gekregen en wel drie voor een gulden vijftig. Daarop antwoordt zij dat dàt nog zoo'n ongeluk niet geweest is. Wij meenden hieruit te mogen afleiden dat de droomgedachte betrekking had op de ergernis van zoo vroeg getrouwd te zijn en dat wel met zóó'n man! Nu zal het ons benieuwen hoe deze troebele gedachten tot een wenschvervulling zijn omgewerkt en hoe men het spoor hiervan in den manifesten inhoud kan vinden. Het is ons reeds bekend dat het element „te vroeg, voorbarig" door de censuur uit den droom verwijderd is geworden. Het leege parket zinspeelt daarop. Het raadselachtige „drie voor één gulden vijftig" zal ons duidelijker worden nu wij meer van de symboliek hebben leeren begrijpen. * Die 3 beduidt werkelijk een man, en het manifeste element is gemakkelijk te

* Een andere voor de hand liggende verklaring van deze drie, bij de kinderlooze vrouw, laat ik rusten, daar deze analyse geen materiaal daarvoor levert.

vertolken: met een bruidschat zich een man koopen. („Ik had mij met mijn bruidschat een tienmaal beteren man kunnen koopen”.) Het trouwen staat hier klaarblijkelijk in de plaats voor naar-de-komedie-gaan. Het te vroeg kaartjes voor den schouwburg nemen, komt wel onmiddellijk in de plaats van het te vroeg trouwen. Deze vervanging nu is het werk van de wenschvervulling. Onze droomster is niet steeds zoo ontevreden met haar huwelijk geweest als juist dien dag toen zij vernam dat haar vriendin verloofd was. Tevoren ze er trotsch op getrouwd te zijn en vond zich hierdoor boven haar vriendin bevoorrecht. Naïeve meisjes geven vaak, als zij verloofd zijn, haar vreugde te kennen dat zij nu voortaan naar den schouwburg zullen mogen gaan zelfs wanneer er stukken worden opgevoerd die vroeger als „niet geschikt voor haar” beschouwd werden. Het deel kijk-begeerte of nieuwsgierigheid, dat zich hier vertoont, was stellig aanvankelijk geslachtelijke kijk-begeerte, gericht op het geslachtsleven, speciaal op dat van de ouders en werd daarna tot een krachtig motief, dat het meisje den drang oplegde om vroeg te trouwen. Op die manier is het komedie-bezoek op te vatten als een voor de hand liggend vervangmiddel, zinspelend op het gehuwd-zijn. Bij haar ergernis van het oogenblik over haar vroegtijdig trouwen, komt ze in haar regressie tot den tijd terug, toen het vroegtijdig trouwen haar een wenschvervulling was, aangezien zij hiermede haar nieuwsgierigheid, haar kijk-begeerte kon bevredigen, en stelt zich, aan de hand van deze vroegere wensch-aandoening, het naar-de-komedie-gaan in de plaats van het trouwen.

Het moet gezegd worden dat wij niet het gemakkelijkste voorbeeld hebben uitgezocht om een verborgen wenschvervulling aan het licht te brengen. Wij zouden op overeenkomstige wijze moeten te werk gaan om het toe te passen op andere verminkte droomen. Ik kan dat niet voor u doen, maar geef u de verzekering dat zulks overal zou gelukken. Maar ik wil nog wat langer stilstaan bij dit theoretisch vraagpunt. De ervaring heeft mij geleerd dat het tot de vraag-

punten van de droomleer behoort die het meest aan bedenkingen onderhevig zijn, en dat het menige tegenspraak heeft uitgelokt en tot veel misverstand aanleiding gegeven. Bovendien hebt gij misschien nog wel den indruk gekregen dat ik reeds een deel van mijn bewering zou hebben prijsgegeven, door te zeggen dat de droom een wenschvervulling zou zijn of het tegendeel ervan, een in realisatie overgegane angst of bestraffing; en schijnt het u gepast om mij tot nog verder strekkende besnoeiingen van mijn meening aan te manen. Men heeft mij ook verweten dat ik dingen, die mij alsvanzelf-sprekend voorkwamen, te weinig breedvoerig en daarom niet overtuigend genoeg heb uiteengezet.

Als iemand in zake de droom-verklaring tot zoover met ons mede is gegaan en alles aangenomen heeft wat deze tot dusver inhield, dan staat hij vaak bij de wenschvervulling stil en vraagt: aangenomen dat de droom steeds zin heeft en dat die zin door de techniek der psychoanalyse kan worden verklaard, waarom moet hij dan tegen alle klaarblijkelijkheid in steeds weer geperst worden in de vastgestelde formule eener wenschvervulling? Waarom zou dit nachtelijk denken niet evengoed een meervoudigen zin kunnen hebben als het dagdenken, waarbij de droom den eenen keer een vervulden wensch zou inhouden, een andermaal, zooals gij zelf zegt, het tegendeel daarvan — een angst, die in werkelijkheid in een straf overgegaan is — kunnen beteekenen; of waarom niet een voornemen kunnen uitdrukken, een waarschuwing, een overweging met het voor en tegen ervan; of een verwijt, een gewetensbezwaar, een voorbereiding voor een aanstaande prestatie kunnen inhouden enz.? Waarom steeds alleen maar een wensch of hoogstens zijn tegendeel?

Men zou kunnen denken dat een verschil van meening in deze kwestie er niet zoo op aankomt, mits men het voor de rest in alle andere opzichten maar eens is; dat we tevreden kunnen wezen met den zin van den droom te hebben ontdekt en daarbij de wegen om dien zin te vinden; dat het er minder toe doet als we dien zin wat bekrompen hebben opgevat.

Dat is echter niet zoo. Een misverstand in deze tast het wezen aan van onze opvatting van den droom en doet afbreuk aan de waarde die hij heeft om de neurose te leeren begrijpen. Ook is deze manier van tegemoet-komen, die men in koopmanstermen ,,coulant-zijn" zou noemen, in de wetenschap niet op haar plaats, zij schaadt zelfs.

Mijn eerste antwoord op de vraag, waarom de droom in bedoelden zin niet een meervoudige beteekenis hebben kan, luidt als gewoonlijk in zulke gevallen: ik weet niet waarom het niet zoo zijn kan; ik heb er niets op tegen. Wat mij betreft mag het best zoo zijn. Slechts een kleinigheid is in tegenspraak met die ruimere en gemakkelijkere opvatting van den droom, n.l. dat het in werkelijkheid niet zoo is.

Mijn tweede antwoord luidt: de meening dat de droom overeenkomst vertoont met velerlei denk-vormen en intellectueele operaties, is mij zelfs niet vreemd. Ik heb eens in een ziektegeschiedenis melding gemaakt van een droom, die drie nachten achter elkaar gedroomd werd en daarna niet meer en heb dat gebeuren hiermede verklaard dat het in den droom ging om een p l a n, en hij zich dus niet nogmaals behoefde te herhalen toen dat plan tot uitvoering was gekomen. Later heb ik een droom gepubliceerd die een bekentenis inhield. Hoe kan ik dan in tegenspraak met mij zelf komen en blijven beweren dat de droom steeds slechts een wenschvervulling is? Ik doe dat, omdat ik het voortbestaan van een dwaas misverstand niet mag toelaten, een misverstand dat ons de vrucht van onze droomstudie zou kunnen ontrooven, een verkeerd begrip dat den droom met de latente droomgedachte verwart en iets van dezen duidt wat alleen en uitsluitend aan de verborgen droomgedachte toebehoort. Het is namelijk volkomen juist dat de droom alles wat wij daareven hebben opgenoemd kan voorstellen en door dat alles kan vervangen worden: een plan, een waarschuwing, een beraad, een voorbereiding, een poging om een vraagstuk op te lossen enz. Maar als u de zaak uit het juiste oogpunt beschouwt, dan zult u zien dat dit alles slechts de latente droomgedachte betreft die in den droom

gemetamorphoseerd is geworden. De droomduidingen staven de bewering dat het onbewuste denken van de menschen zich bezighoudt met zulke plannen, voorbereidingen, overleggingen enz., waaruit de droom-arbeid dan de droomen maakt.

Als u voor het oogenblik geen belang stelt in den droomarbeid, maar veel interesse hebt voor den onbewusten denkarbeid van den mensch, dan sluit u den droom-arbeid uit en komt practisch tot de volkomen juiste duiding van den droom, n.l. dat deze een waarschuwing, een voornemen enz. beteekent. Dit geval doet zich vaak voor in de psychoanalytische praktijk. Er bestaat meestal een streven om de droom-façade weder af te breken, uiteen te halen, en de latente gedachte, die aan den droom ten gronde lag, op haar plaats in den samenhang in te voegen.

Zoo, alsof het maar een bijkomende omstandigheid is, worden wij dus — door de waardeering van de latente droomgedachten — gewaar dat al die zeer samengestelde psychische handelingen, waarvan wij gewag hebben gemaakt, onbewust kunnen verloopen, een resultaat dat even grootsch als verbijsterend is!

Maar om terug te keeren tot ons punt van uitgang, moet ik u opmerken, dat gij alleen dan gelijk hebt als gij goed begrijpt gebruik gemaakt te hebben van een verkorte manier van spreken en niet meent dat de bedoelde menigvuldigheid van zin van den droom betrekking heeft op zijne essentie. Als gij van „d r o o m" spreekt, dan moet gij daarmede bedoelen òf wel den manifesten droom, de droom-façade, dat is het product van den droom-arbeid, òf hoogstens den droomarbeid zelf, dat is dat psychisch gebeuren dat uit de latente droomgedachten den manifesten droom vormt. Elk ander gebruik van het woord is begrips-verwarring, die slechts kwaad kan stichten. Als uwe beweringen op de latente gedachten die achter den droom schuilen betrekking hebben, zegt het dan dadelijk en maakt het droomvraagstuk niet duisterder door de onbestemde wijze van uitdrukking, die gij bezigt. De latente droomgedachten vormen het materiaal,

dat door den droom-arbeid verwerkt wordt tot den manifesten droom.

Waarom wilt u volstrekt de stof verwisselen met den arbeid, die haar een vorm geeft? Staat u dan op een verhevener standpunt dan zij die slechts het product van dezen arbeid kenden en maar niet konden begrijpen waar die uit voortkwam en hoe die gevormd werd?

Het eenige essentieele van den droom is de droom-arbeid, die ingewerkt heeft op het gedachten-materiaal. Wij hebben geen recht om ons in de theorie niet aan haar te storen, al is 't waar dat wij bij zekere practische gelegenheden haar wel eens verwaarloozen. De analytische waarneming wijst dan ook uit, dat de droom-arbeid zich niet bepaalt tot het overbrengen van deze gedachten in de u bekende archaïsche of regressieve wijze van uitdrukking. Neen, zij neemt er geregeld wat bij, dat niet tot de verborgen gedachte van den dag behoort, doch wat de eigenlijke beweegkracht van de droom-vorming is. Dit onontbeerlijk bijvoegsel is de eveneens onbewuste wensch, ter vervulling waarvan de droominhoud wordt omgevormd.

Dus kan de droom alles zijn wat maar mogelijk is, — zoolang u er slechts de latente gedachte mee bedoelt die aan hem ten gronde ligt, — n.l. waarschuwing, voornemen, voorbereiding enz.; hij is ook steeds de vervulling van een onbewusten wensch, maar hij is dat alleen dan, als u hem beschouwt als product van den droom-arbeid. Een droom is dus ook nooit alleen een voornemen, een waarschuwing, zonder meer, maar steeds een voornemen enz., dat, met behulp van een onbewusten wensch, is vertolkt in de archaïsche wijze van expressie en omgevormd om dien wensch te vervullen. Het eene kenmerk, de wenschvervulling, is het constante; het andere kan varieeren; het kan zijnerzijds ook een wensch zijn, zoodat de droom een latenten wensch van den dag, met behulp van een onbewusten wensch, als in vervulling gebracht, voorstelt.

Dat alles begrijp ik zeer goed, maar ik weet niet of het mij gelukt is het ook voor u begrijpelijk te maken. Tevens

valt het mij moeielijk het u te bewijzen. Eenerzijds kan dat niet zonder zorgvuldige analyse van vele droomen en aan den anderen kant is dit zoo moeielijke en zoo belangrijke vraagpunt onzer opvatting van den droom niet overtuigend uiteen te zetten, zonder van een leerstof gebruik te maken die ons pas later ter beschikking zal staan. Kunt u zich indenken dat het mogelijk zou kunnen zijn, daar waar alle dingen innig samenhangen, om diep in het wezen van het eene door te dringen, zonder zich bekommerd te hebben om andere dingen van overeenkomstigen aard?

Waar wij van de naaste verwanten van den droom, van de verschijnselen der neurosen, nog niets afweten, moeten wij ons ook tevreden stellen met wat wij hebben bereikt. Slechts een voorbeeld wil ik u nog als opheldering geven, en een nieuwe beschouwings-wijze leveren.

Laat ons andermaal onze toevlucht nemen tot den droom die ons reeds zoo menigmaal heeft gediend, den droom van de drie kaartjes voor de komedie tegen *f* 1.50. Ik geef u de verzekering dat toen deze droom door mij als voorbeeld werd genomen, ik dit zonder voorop-gezette bedoeling heb gedaan. De latente droomgedachte, die aan den droom ten grondslag ligt, kent u. Ergernis — over de haast, die zij zelf gemaakt heeft om in 't huwelijk te treden — toen zij vernam dat haar vriendin zich nù pas heeft verloofd; geringschatting voor haar man, de idee dat ze een beteren man zou hebben kunnen krijgen als ze maar wat gewacht had. Wij kennen ook reeds den wensch, die uit deze gedachten een droom gewrocht heeft: het is de kijk-begeerte, ,,naar-de-komedie-te-kunnen-gaan", zeer waarschijnlijk een uitlooper van de oude nieuwsgierigheid om eindelijk eens te ondervinden wat er gebeurt als men getrouwd is. Bij kinderen richt zich die nieuwsgierigheid, zooals bekend is, geregeld op het geslachtsleven van de ouders; is dus een infantiele uiting en, voor zoover zij later nog aanwezig is, een uiting van de diep in de kindsheid wortelende natuurdrift.

Het bericht, in den loop van den dag ontvangen, gaf geen aanleiding om die kijk-begeerte wakker te schudden, maar

alleen om ergernis en spijt te wekken. Deze wenschbeweging behoorde niet onmiddellijk tot de latente droomgedachten, en wij zouden de uitkomst van de droomduiding in de analyse kunnen inschakelen, zonder nota van haar te nemen. De ergernis, op zichzelf genomen, was niet bij machte om een droom te vormen; uit de gedachte: het was onzin zoo vroeg te trouwen, kon niet eer een droom voortkomen, voor dat de oude wensch — eindelijk eens te zien hoe het in het trouwen toeging — opgewekt geworden was. Dan vormde deze wensch den droom-inhoud — doordien hij het trouwen verving door het naar-de-komedie-gaan — en gaf hem den vorm van een vroegere wenschvervulling: ik mag naar de komedie gaan en alles wat verboden is gaan zien, en dat moogt gij niet. Ik ben getrouwd en gij moet uw tijd afwachten. Op die manier werd de situatie van het oogenblik omgezet in haar tegenovergestelde; werd een vroegere overwinning in de plaats gesteld van een pas geleden nederlaag. Tevens werd een bevrediging van de kijkbegeerte verbonden met een egoïstische bevrediging van mededinging. Deze bevrediging bepaalt nu den manifesten droom-inhoud doordien in werkelijkheid gezegd wordt, dat zij in de komedie zit terwijl de vriendin geen toegang kon krijgen. Die elementen van den droom-inhoud, achter welke zich de latente droomgedachten nog verschuilen, zijn als misplaatste en onbegrijpelijke modificaties in deze bevredigings-situatie aangebracht.

De droomduiding mag zich niet bemoeien met alles wat dient om de wenschvervulilng samen te stellen en moet uit die aanwijzingen de pijnlijke latente droomgedachten weder opbouwen.

De beschouwings-wijze, waarmede ik u in kennis wil brengen zal uw aandacht vestigen op de nu op den voorgrond getredene latente droomgedachten. Gij moogt in de eerste plaats niet vergeten dat zij den droomer onbewust zijn, en ten tweede, dat zij volkomen verstaanbaar en samenhangend zijn, zoodat zij opgevat mogen worden als goed te begrijpen reacties op de factoren die tot den droom aanlei-

ding gaven; ten derde, dat zij gelijkwaardig kunnen zijn met den een of anderen psychischen prikkel of met een intellectueele prestatie.

Aan deze gedachten geef ik nu meer bepaald dan vroeger den naam van „dagresten", onverschillig of de droomer deze als zoodanig herkent of niet. Ik maak nu een onderscheid tusschen dag-resten en latente droomgedachten, doordien ik, in overeenstemming met wat wij vroeger hebben gedaan, alles, wat bij de droomduiding tot onze kennis komt, als latente droomgedachte aanneem, terwijl de dagresten maar een deel uitmaken van de latente droomgedachten. Dan heeft zich, naar onze opvatting, iets aan de dag-resten toegevoegd dat ook van het onbewuste deel uitmaakte, een sterke, maar verdrongen wenschprikkel, en het is deze alleen die de droom-vorming mogelijk heeft gemaakt. De inwerking van dezen wensch-prikkel op de dagresten brengt het verdere aandeel van de latente droomgedachten aan, dat deel dat niet meer rationeel moet schijnen en van het wakend leven uit begrijpelijk moet voorkomen.

Om de verhouding te schetsen van de dag-resten tot den bewusten wensch, heb ik mij bediend van een vergelijking die ik hier slechts herhalen zal. Bij elke onderneming heeft men een kapitalist noodig die de onkosten bestrijdt en een ondernemer die verstand heeft van de zaak en deze tot verwezenlijking kan brengen. De rol van den kapitalist wordt bij de droomvorming steeds gespeeld door den onbewusten wensch; deze levert de psychische energie voor de droomvorming; de ondernemer is de dag-rest die beschikt over het gebruik van de verstrekte gelden. Nu kan het gebeuren dat de kapitalist tevens in het bezit is van de idee en van de zaakkennis, maar ook, dat de ondernemer tegelijk het kapitaal bezit. Dat vereenvoudigt de practische situatie, maar bemoeilijkt het theoretisch begrip. In de volks-huishoudkunde zal men steeds weer dien eenen persoon splitsen in zijn beide componenten van kapitalist en van ondernemer, en zoo de fundamenteele situatie, waarvan onze vergelijking

uitgegaan is, weder herstellen. Diezelfde variaties doen zich voor bij de droomvorming, waarvan ik de bestudeering nu aan u zelf overlaat.

Verder kunnen wij hier niet gaan; waarschijnlijk toch is er reeds lang een bedenking bij u gerezen, die de moeite waard is om geuit te worden. Zijn de dag-resten, vraagt u zich af, werkelijk in denzelfden zin onbewust als de onbewuste wensch, die er bij moet komen om hen geschikt te maken tot opname in den droom? Gij hebt volkomen gelijk om die vraag te stellen. Hier toch ligt het kernpunt van de gansche zaak. Zij zijn niet in denzelfden zin onbewust. De droomwensch behoort tot een ander onbewuste, n.l. tot dat, wat wij hebben leeren kennen als stammend uit het infantiele tijdperk en dat bizondere mechanismen bezit.

Het zou voor de hand liggen om deze beide soorten van onbewust afzonderlijk te onderscheiden door de verschillende kenmerken, die ze hebben, op te noemen. Maar wij willen liever daarmede wachten tot wij ons vertrouwd zullen hebben gemaakt met het verschijnselen-gebied der neurosen. Als men het eene onbewuste reeds als een product beschouwt onzer phantasie, wat zal men dan wel zeggen, wanneer wij beweren pas tevreden te zijn als men het bestaan van tweeërlei soort van onbewusten wil erkennen?

Wij zullen hier afbreken. Andermaal hebt gij slechts iets onvolledigs te hooren gekregen; maar is het niet heerlijk om te mogen denken dat die onvolledigheid op een aanvulling wacht, welke òf door onszelf òf door anderen, die na ons komen, zal gebracht worden? En hebben wij al niet veel nieuws en verrassends genoeg geleerd?

VIJFTIENDE VOORLEZING

DE DROOM

ONZEKERHEDEN EN KRITIEKEN

Dames en Heeren!

Wij mogen van het domein van den droom niet afstappen zonder ernstig eenige aandacht te hebben gewijd aan de meest voorkomende redenen van twijfel, die geopperd zijn, inzake de nieuwe meeningen en opvattingen, tot dusver door mij verkondigd, en aan de onzekerheden die deze aankleven. Ik vermoed dat menigeen mijner aandachtige toehoorders allicht voor zichzelf materiaal hiertoe verzameld zal hebben.

1. U zult misschien den indruk hebben gekregen dat, niettegenstaande men zich stipt aan de regels der droomduidings-techniek houdt, zich in de uitkomsten zooveel onbestemds vertoont, dat daardoor een zekere vertrouwbare vertolking van den manifesten droom in de eraan ten grondslag liggende latente droomgedachten, toch verijdeld wordt. Als bewijs hiervoor zult u aanvoeren dat men ten eerste niet weet of een bepaald element van den droom opgevat moet worden in den eigenlijken dan wel in symbolischen zin, want de dingen, die als symbool worden gebruikt, blijven toch tevens ook een eigen beteekenis behouden. Als men om dit uit te maken nu geen objectief houvast heeft, dan blijft de uitlegging in deze overgelaten aan de willekeur van den droomduider. Ook blijft het steeds de vraag of een bepaald droom-element in positieven dan wel in negatieven zin, als zichzelf of als zijn tegendeel, moet opgevat worden, daar zooals wij weten de antagonisten door eenzelfde woord of beeld vertolkt worden. Ook hier is de uitspraak aan de willekeur van den duider overgelaten. In de derde plaats staat het den droomduider vrij, waar hij weet dat in den

droom omkeeringen van allerlei soort zoo vaak voorkomen, om op de een of andere hem welgevallige plaats van een dergelijke omkeering gebruik te maken. Eindelijk zoudt u mij nog kunnen zeggen gehoord te hebben dat men zelden zeker kan zijn of de duiding, die men aan den droom heeft gegeven, ook de eenigst mogelijke is. Men loopt steeds gevaar een zeer goed aannemelijke nevenduiding over het hoofd te zien.

Uit een en ander besluit u allicht dat aan de willekeur van den duider een zoo groote speelruimte gegeven wordt dat deze niet geacht kan worden in overeenstemming te zijn met de objectieve zekerheid der uitkomsten. Nog zoudt u kunnen meenen dat de fout niet ligt in den droom maar dat de tekortkomingen in onze droomduidingen haar oorzaken vinden in de onjuistheden van onze opvattingen en veronderstellingen.

Op het materiaal, dat u mij aanbrengt, heb ik, wat zijn deugdelijkheid aangaat, niets af te dingen, maar ik geloof dat de gevolgtrekkingen die u er uit maakt, naar geen van beide richtingen te rechtvaardigen zijn, n.l. dat de droomduiding, zooals wij die geven, een aan willekeur onderhevige zijn zou, en dat het gebrek aan resultaten twijfel aan het goed recht van onze methode zou kunnen billijken.

Als u inplaats van de willekeur van den duider te vreezen, in bepaalde gevallen zijn geschiktheid, ervaring en kennis op 't gebied van de duidings-techniek in twijfel trekt, dan deel ik uw meening. Deze eigenschappen kunnen we in den droomduider niet missen, vooral niet waar het moeielijke vraagpunten betreft. Maar deze opmerking is evenzeer toepasselijk op alle andere wetenschappelijke bedrijven. We kunnen er nu eenmaal niets aan doen dat de eene persoon niet even geschikt is in het beheerschen van een bepaalde techniek, of even goed partij weet te trekken van het voorhanden materiaal, als de andere. De schijn van willekeur b.v. bij de duiding van symbolen, wordt hièrdoor vermeden dat in den regel de samenhang der droomgedachten onderling, die van den droom met het leven van den droo-

mer, en de gansche situatie, waarin de droom verloopt, een van de gegeven verklarings-mogelijkheden uitkiest en de andere als onbruikbaar ter zijde schuift.

De gevolgtrekking dat onze onderstellingen onjuist zijn omdat de droomduidingen aan onvolmaaktheid lijden, wordt ontzenuwd door de opmerking dat het onbestemde van den droom en zijn vatbaarheid om in meer dan één zin geduid te kunnen worden, veeleer een eigenschap is die men noodzakelijk bij hem kan verwachten.

Mag ik er u op wijzen dat wij gezegd hebben dat de droomarbeid tot taak heeft de droomgedachten in een primitieve — op het hieroglyphen-schrift gelijkende — uitdrukkingswijze te vertolken. Al deze primitieve uitdrukkingswijzen zijn intusschen vol van dergelijke onbestemdheden en voor verschillende uitlegging vatbaar, wat ons evenwel niet het recht geeft om de bruikbaarheid ervan in twijfel te trekken.

Zooals u weet vindt het samenvallen der tegenstellingen bij den droomarbeid zijn analogie in den zoogenaamden „tegengestelden zin" der stamwoorden in de oudste talen. De taalgeleerde, R. Abel, die deze meening verkondigd heeft (1884), verzekert dat de mededeeling, die men een ander met behulp van zulke ambivalente woorden deed, daarom geenszins aan dubbelzinnigheid behoefde te lijden. Toon en gebaar hebben veeleer, in samenhang met het gesprokene, allen twijfel onmogelijk gemaakt omtrent de kwestie welke der beide tegenstellingen de spreker in zijn mededeeling bedoelde. In de schrijftaal, waar het gebaar wegvalt, werd dit vervangen door de toevoeging van een teekenfiguurtje, dat niet bestemd was om uitgesproken te worden, bijvoorbeeld door de afbeelding van een achteloos-gebukt of een stram rechtop-staand mannetje, naar gelang het dubbelzinnige „ken" van het hieroglyphen-schrift „zwak" of „sterk" moest beduiden. Zoo werd misverstand voorkomen in weerwil van de voor-meerdere-verklaringen-vatbare klanken en teekens.

De oude systemen om zich uit te drukken, de schrijfwijzen van die oudste talen, zijn vol van onduidelijkheden, die wij

in onze tegenwoordige schrijfwijze niet zouden dulden. Zoo worden in vele Semitische geschriften slechts de consonanten der woorden aangegeven. De weggelaten vocalen moet de lezer, naar zijn eigen weten en naar mate van den samenhang, invoegen. Niet geheel en al op deze maar op tamelijk analoge wijze ging men bij het hieroglyphen-schrift te werk, ten gevolge waarvan de uitspraak van het oud-Egyptisch ons dan ook onbekend is gebleven. In de heilige Schrift der Egyptenaren stoot men nog op andere onduidelijkheden. Zoo blijft het daar aan de willekeur van den schrijver overgelaten of de teekens van rechts naar links, dan wel van links naar rechts zullen gelezen worden. Om het te kunnen lezen is men gebonden aan het voorschrift om van de gezichten der figuren, vogels en dergelijke af te lezen. De schrijver mocht echter zijn figuurteekens opstellen in verticale reeksen, en bij inschriften of kleinere voorwerpen nieuwe veranderingen brengen in de volgorde der teekens, wanneer dat met de ruimte beter uitkwam, of wanneer hem dat gemakkelijker viel. Wat bij het hieroglyphenschrift de meeste moeilijkheden baart is wel het ontbreken van elke woordscheiding. De figuren staan op gelijke afstanden op het blad, en men kan over 't algemeen niet weten of een teeken nog tot het voorafgaande woord behoort of het begin vormt van een nieuw. Bij het Perzische spijkerschrift bediende men zich daarentegen van een dwars-geplaatsten spijker als ,,woord-deeler".

Een overoude, maar heden en dage nog door 400 millioen menschen gesproken en geschreven taal is het Chineesch. Meent niet dat ik deze taal ken; ik heb slechts getracht er een en ander van te weten te komen in de hoop er analogieën met de onduidelijkheden van den droom in te vinden. Mijn verwachting is dan ook niet beschaamd geworden. De Chineesche taal wemelt zóó van onduidelijkheden, dat ze ons den schrik op 't lijf zou kunnen jagen. Zij bestaat, zooals bekend is, uit een aantal letterklanken, die elk op zichzelf of twee aan twee gezamenlijk uitgesproken worden. Een der hoofddialecten bestaat uit ongeveer 400 van zulke letterklan-

ken. Daar nu de woordenschat van dit dialect berekend wordt uit ongeveer 4000 woorden te bestaan, mag men hieruit afleiden dat elke letterklank gemiddeld tien verschillende beteekenissen heeft; enkele hebben er iets minder, andere derhalve des te meer. Nu bestaat er een groot oantal middelen om hun meervoudige beteekenis uit te schakelen; men kon toch uit den inhoud alleen niet opmaken welke van de tien beteekenissen van den woordklank de spreker zijn toehoorder wil bijbrengen. Een dier middelen is de verbinding van twee letterklanken tot een samengesteld woord en het aangeven van vier verschillende „tonen" waarop deze woorden uitgesproken worden.

Voor de vergelijking die wij maken is de omstandigheid, dat er zoo goed als geen spraakkunst voor deze taal bestaat, des te belangwekkender. Van geen der éénlettergrepige woorden kan men zeggen dat het een zelfstandig naamwoord, werkwoord, bijvoegelijk naamwoord is, en woordveranderingen, waardoor men geslacht, getal, slot, tijd of wijs herkennen kan, komen er niet in voor. Die taal bestaat, om zoo te zeggen slechts uit het ruwe materiaal, evenals onze denktaal, door middel van den droom-arbeid, door het weglaten van de aanduiding der betrekkingen, in haar ruw materiaal wordt opgelost. In het Chineesch wordt in alle gevallen van twijfel, de beslissing overgelaten aan de opvatting van den toehoorder, die zich in deze kwestie laat leiden door den inhoud. Als voorbeeld moge een Chineesch spreekwoord dienen dat woordelijk vertaald aldus luidt: „Weinig wat zien veel wat wonderbaar".

Dat is niet moeielijk te begrijpen. Het zal moeten beduiden: „hoe minder iemand gezien heeft, des te meer zal hem te bewonderen overblijven", of: „Er is veel wonderbaarlijks voor hem die weinig gezien heeft". Welke men kieze van deze twee slechts in grammaticaal opzicht verschillende vertalingen, doet natuurlijk niets ter zake. Naar men ons verzekert is de Chineesche taal, in weerwil van deze onduidelijkheden, een uitstekend voermiddel der gedachten. De

onduidelijkheid heeft dus niet noodzakelijk dubbelzinnigheid ten gevolge.

Nu willen we gaarne toegeven dat wat het door den droom gevolgde systeem om zich uit te drukken betreft, de zaak veel ongunstiger staat dan voor al die oude talen en schrifturen. Deze toch zijn er wel beschouwd voor bestemd om dienst te doen als voermiddel der gedachten, dat wil zeggen, ze zijn er op berekend om, langs zekeren weg en met zekere hulpmiddelen, steeds begrepen te worden. Dat kenmerk nu, draagt de droom niet. De droom wil niemand wat zeggen; hij is geen vervoermiddel der mededeeling, integendeel, hij is er op ingericht om onbegrepen te blijven. Daarom moet het ons niet verwonderen en mag het ons niet van het spoor brengen als het zou blijken dat een aantal dubbelzinnigheden en onbepaaldheden, die in den droom voorkomen, onbegrepen blijven.

Met zekerheid kunnen wij zeggen dat de vergelijking van de Chineesche- met de droomtaal ons heeft geleid tot de overtuiging, dat het voorkomen van onduidelijkheden in onze droomduidingen, de deugdelijkheid dezer laatste niet in twijfel brengt, en dat die onduidelijkheden veeleer vaste kenmerken zijn eigen aan alle primitieve uitdrukkingsvormen.

Slechts door oefening en ervaring kan men te weten komen hoever de verstaanbaarheid in werkelijkheid reikt. Ik geloof dat die zeer ver reikt en mijn meening wordt bevestigd door de resultaten verkregen door goed-geschoolde psychoanalytici. Het leeken-publiek, ook het wetenschappelijke leeken-publiek, houdt ervan, zooals u weet, om — gezien de bezwaren en de onzekerheden, die een wetenschappelijke prestatie met zich medebrengt — te pronken met een bedachtzame scepsis. Naar ik meen ten onrechte. Misschien is het u niet allen bekend dat zich een overeenkomstige situatie heeft voorgedaan in de geschiedenis van de ontcijfering der Babylonisch-Assyrische opschriften.

Er is een tijd geweest dat de openbare meening hen, die zich met het ontcijferen van het spijkerschrift bezighielden, van phantasterij beschuldigde en dit gansche onderzoek voor

bedriegerij hield. In 1857 besloot de Royal Asiatic Society om door het instellen van een ernstig onderzoek deze kwestie uit te maken. Zij gaf aan vier van de voornaamste onderzoekers op het gebied van het spijkerschrift, Rawlinson, Hicks, Fox-Talbot en Oppert de opdracht om ieder voor zich afzonderlijk een vertaling te maken van een pasgevonden opschrift, en deze in verzegeld couvert op te zenden aan de maatschappij. De vergelijking der vier antwoorden had plaats en uit dit onderzoek bleek, dat de vertalingen zoo goed overeenstemden dat men hetgeen tot dusver in deze wetenschap bereikt was, betrouwbaar mocht achten, en het voortzetten van die studie derhalve aanbevelenswaard werd bevonden. Daarop verstomde geleidelijk de spot van de geleerde leeken-wereld en sedert is de juistheid in het ontcijferen van de spijkerschrift-documenten aldoor grooter geworden.

2. Een tweede reeks van bedenkingen geeft uiting aan den indruk dien u wellicht zelf ook zult gekregen hebben, dat een aantal onzer droomduidingen gedwongen, kunstmatig, aan de haren erbij gesleept, dus gewild en zelfs komisch en gemaakt-geestig schijnen.

Deze veroordeelingen zijn zoo veelvuldig dat ik op goed geluk af de laatste, die mij ter oore kwam, eruit grijp en met u bespreek:

In 't vrije Zwitserland is onlangs een directeur van een Seminarium uit zijn betrekking ontslagen omdat hij zich met psychoanalyse bezig hield. Hij had hiertegen geprotesteerd en een Bernsch dagblad heeft het advies van het schoolbestuur betreffende die zaak gepubliceerd. Ik haal uit dat geschrift enkele zinsneden aan die betrekking hebben op de psychoanalyse: „Voorts staan wij verbaasd over het gezochte en gekunstelde in vele voorbeelden uit het bedoelde boek van Dr. Pfister uit Zürich . . . eigenlijk moest men verwonderd zijn, dat de directeur van een seminarium al deze beweringen en schijnbewijzen zonder eenige critiek overneemt”.

Deze zinsneden worden neergezet als de beslissende uit-

spraak van een „bezadigd, kalm, beoordeelaar". Ik voor mij vind deze „kalmte" eene „kunstmatige".

Laat ons deze uitlatingen eens aan eene nadere beschouwing onderwerpen, in de verwachting dat een weinig nadenken en een weinig kennis van zaken ook aan een kalm oordeel geen afbreuk zal doen.

Men moet werkelijk verbaasd staan als men ziet hoe overijld en onbedacht iemand, op zijn eerste indrukken afgaande, een oordeel vellen kan over een zeer ingewikkelde vraag der T i e f e n-psychologie. De verklaringen schijnen hem gezocht, komen hem gedwongen voor, zij bevallen hem niet, dus zijn zij valsch en de heele wijze van verklaring deugt niet; geen oogenblik komt zelfs ook maar de gedachte bij hem op aan een andere mogelijkheid n.l. dat die verklaringen zoo moeten schijnen op goede gronden, waaraan zich dan de volgende vraag zou aansluiten, welke die goede gronden zijn.

De zaak waarom het gaat, houdt essentieel verband met de resultaten van de verschuiving, van een factor dus die, zooals u weet, het krachtigste middel is waarover de droomcensuur beschikt. Met behulp van de verschuiving schept de droom-censuur plaatsvervangende beelden, die wij als toespelingen hebben leeren kennen. Het zijn echter toespelingen, die als zoodanig niet licht te herkennen zijn, waarvan men de herleiding tot het eigenlijke wat ze bedoelen niet gemakkelijk kan vinden en die met dit essentieele in verbinding staan door middel van de meest zonderlinge, meest ongebruikelijke uitwendige associaties. In al deze gevallen betreft het dingen die verborgen moeten blijven, die bestemd zijn om geheim te worden gehouden; de droom-censuur nu poogt dit te realiseeren. Iets, dat verstopt is, verwacht men toch niet te vinden op de plaats waar het thuis behoort. De grenswacht-commissies die in de tegenwoordige tijden diensten presteeren, zijn, wat dat betreft, slimmer dan de Zwitsersche schoolbesturen. Bij het zoeken naar documenten of aanteekeningen vergenoegen ze zich niet met eenvoudig de schrijfmappen of brieventasschen na te zien, maar ze

denken aan de mogelijkheid dat smokkelaars en spionnen zulke verboden dingen op de meest verborgen plaatsen tusschen hun kleeren, op plaatsen, waar ze stellig niet thuis behooren, kunnen herbergen, b.v. tusschen de leerlagen van hun schoenzolen. Worden ze daar ontdekt, dan waren ze stellig erg gezocht, maar ook erg — gevonden.

Als we de meest-gezochte, vreemdste, nu eens komische dan weer geestige associaties, tusschen een latent droomelement en zijn manifest vervangmiddel, als mogelijk aannemen, dan doen wij dat op grond van een rijke ervaring van voorbeelden, waarvan wij de oplossing in den regel niet zelf hebben gevonden. Het is dikwijls niet mogelijk zulke duidingen op eigen gezag te geven; geen verstandig mensch zou bij machte zijn zulk een associatie te raden. De droomer brengt ons de oplossing, hetzij op slag door zijn directgegeven inval — hij kan dat daar het vervangingsbeeld door hemzelf gevormd werd — of wel door zooveel materiaal te leveren dat het weinig scherpzinnigheid vereischt om de oplossing te vinden, daar zij zich dan als 't ware aan ons opdringt. Als de droomer ons op geen van deze twee manieren helpt, dan blijft het bedoelde manifeste element ons ook voor goed onbegrijpelijk. Een voorbeeld, waarmee ik niet lang geleden kennis maakte, wil ik u hier even mededeelen: Een mijner vrouwelijke patienten had in den tijd dat ze onder mijn behandeling was, haar vader door den dood verloren. Sindsdien voerde zij hem, als de gelegenheid er zich maar even toe leende, in haar droomen in. In een van die droomen komt de vader voor — in samenhang met iets dat verder tot de zaak niets afdoet — en zegt: „Het is kwart over elven, het is half twaalf, het is kwart voor twaalf".

Ter duiding van dit zonderlinge gezegde had ze alleen dezen inval: dat vader er steeds erg op gesteld was dat de volwassen kinderen prompt op tijd aan den gemeenschappelijken disch verschenen. Zeker sloeg die inval op bedoeld droom-element maar dit feit is niet voldoende, geeft ons niet het recht om daaruit alleen zijn afkomst af te leiden.

De voorgeschiedenis van patiente, voorzoover die mij op

dat oogenblik bekend was, rechtvaardigde de verdenking, dat een zorgvuldig onderdrukt, kritisch verzet tegen den zoo geliefden en geachten vader, zijn aandeel had aan dezen droom.

In aansluiting aan haar verdere invallen — die schijnbaar met den droom niets hadden uit te staan — vertelt de droomster dat er den vorigen dag in haar bijzijn veel gesproken was over psychologische onderwerpen, en dat een familielid gezegd had: de oermensch leeft in ons allen voort. Toen meenden wij haar te begrijpen. Hier toch vond ze een uitgezochte gelegenheid om den overleden vader te doen voortleven. In haar droom maakte zij van hem den „Uhrmensch" (uurwerk-mensch) door hem de kwartier-uren vóór den middags-tijd te laten opsommen.

In dit voorbeeld is de analogie met een scherts niet te loochenen, en het is werkelijk vaak genoeg voorgekomen, dat men de grap van den droomer op rekening bracht van den droomduider. Er zijn voorbeelden te over, waarin het moeielijk valt uit te maken of men met een grap of met een droom te doen heeft. U zult zich nog wel herinneren hoe bij vele gevallen van versprekingen bij ons dezelfde twijfel is gerezen. Een man vertelt gedroomd te hebben dat zijn oom hem een kus heeft gegeven toen hij met hem in zijn auto (mobiel) zat. Onmiddellijk geeft hij zelf de verklaring van het droombeeld. Het beteekent: Autoerotismus (een term die in de libido-leer gebruikt wordt en bevrediging zonder vreemd object bedoelt). Heeft de man ons nu voor de mal willen houden, en ons een laffe aardigheid, die hem inviel, als droom willen opdisschen? Ik geloof het niet; hij heeft werkelijk zoo gedroomd. Waar komt nu die verbluffende overeenkomst vandaan? Die vraag heeft mij destijds lang bezig gehouden; ze heeft mij toch tot de noodzakelijkheid gedwongen om een ernstige studie te gaan maken van de kortswijl. Ik heb toen gevonden dat bij het ontstaan van een grappig gezegde, een voorbewuste gedachtengang voor een oogenblik in het onbewuste wordt bewerkt en vandaar als geestigheid opduikt. Onder den

invloed van het onbewuste, ondergaat hij de inwerking der daar heerschende mechanismen, van de verdichting en de verschuiving, dezelfde werkingen die ook in den droomarbeid ageeren; en aan dit gemeenschappelijke is de overeenkomst van de geestigheid en den droom, waarin ze voorkomt, toe te schrijven. Maar de argelooze „geestigheid in den droom" verwekt niet de vroolijkheid die aan de bewuste geestigheid ten deel valt. Waarom dat zoo is, kan de ernstige bestudeering van de grap u leeren. De „droom-geestigheid" doet ons aan een geforceerde grap denken; men kan er niet om lachen, zij laat ons koud.

Hier volgen wij echter de antieke droomduiding die ons, naast veel onbruikbaars, menig goed voorbeeld van droomuitlegging heeft gelegateerd, ook op den voet; droom-uitleggingen, die we niet zouden kunnen verbeteren. Ik wil u nu één historisch-beroemden droom vertellen, dien Alexander de Groote gedroomd heeft en die ons bekend geworden is door de geschriften van Plutarchus en Artemidorus van Daldis. Tijdens Alexander's belegering van de stad Tyrus, die hem hardnekkig weerstand bood, droomde hij eens, een dansenden Satyr te zien. De tot zijn gevolg behoorende droomuitlegger Aristandros verklaarde hem den droom aldus: het woord „Satyros" moet gesplitst gelezen worden: *σὰ Τυρος* (Tyrus is u) en voorspelt u de inneming van de stad. Alexander, die op het punt stond het beleg op te breken, volhardde, dank zij deze duiding, in de belegering van de stad en slaagde er in haar te nemen.

Deze droomuitlegging, hoe gekunsteld zij ook moge schijnen, was stellig de juiste.

3. Ik kan mij begrijpen dat u het vreemd moet hebben gevonden dat bedenkingen tegen onze opvatting van den droom geopperd zijn ook door personen, die zich als psychoanalytici langen tijd zelf met het uitleggen van droomen hebben beziggehouden. Het zou al te vreemd geweest zijn dat een zoo uitgezochte gelegenheid om nieuwe verwarringen te stichten, onbenut ware gebleven; en zoo zijn door begrijpelijke verwisselingen en niet-gerechtvaardigde generalisaties

meeningen ontstaan, die, wat onjuistheid aangaat, niet veel onderdoen voor de geneeskundige opvatting van den droom. Een van deze meeningen is u reeds bekend. Zij luidt, dat de droom zich bezighoudt met pogingen tot aanpassing aan het tegenwoordige en met pogingen om de oplossing te vinden van de toekomst-problemen; dat hij dus een „prospectieven tendenz" inhoudt (A. Maeder). Wij hebben reeds gezegd dat deze bewering berust op de verwisseling van den droom met de latente droomgedachte, dus geen rekening houdt met den droomarbeid. Als kenmerk van de onbewuste geesteswerking, die deel uitmaakt van de latente droomgedachten, is zij eenerzijds niets nieuws, maar anderzijds niet afdoende, want de onbewuste geestes-werking houdt zich, naast de voorbereiding van de toekomst, nog met vele andere dingen bezig. Een verwisseling van nog veel erger aard schijnt ten gronde te liggen aan de verzekering dat men achter elken droom de „doods-clausule" vindt. Ik weet niet juist wat deze formule behelzen moet, maar ik vermoed dat er achter steekt: de verwisseling van den droom met de gansche persoonlijkheid van den droomer.

Een niet-gerechtvaardigde generalisatie, uit enkele goede voorbeelden afgeleid, is uitgedrukt in de stelling dat elke droom twee duidingen hebben kan; een, die wij u hebben leeren kennen, de zoogenaamde psychoanalytische, en een andere, de zoogenaamde anagogische, die geen rekening houdt met de uitingen der natuurdriften maar doelt op een vorming van hoogere ziele-prestaties (Silberer). Zulke droomen komen voor, maar in verreweg de meeste droomen zult u deze opvatting niet bevestigd zien.

Geheel onbegrijpelijk, moet u — na alles wat u gehoord hebt — wel de bewering toeschijnen dat men alle droomen tweeslachtig duiden kan, als gevolg van een ontmoeting van een mannelijke met een vrouwelijke strooming (A. Adler).

Natuurlijk worden er soms wel dergelijke droomen gedroomd en later zult u gewaar worden dat deze in bouw gelijk zijn aan zekere hysterische verschijnselen. Ik vermeld al deze ontdekkingen van nieuwe algemeene kenmerken,

als een waarschuwing voor u om ervoor op uw hoede te zijn en ook om u tenminste niet in twijfel te laten hoe ik daarover denk.

4. Het is voorgekomen dat men de objectieve waarde van het droom-onderzoek in twijfel is gaan trekken op grond van de waarneming, dat patienten, die analytisch behandeld worden, den inhoud hunner droomen inrichten naar de lievelings-theorieën van hun geneesheeren, zoodat sommigen hoofdzakelijk van sexueele verlangens, anderen van het streven naar macht en nog anderen zelfs van wedergeboorte droomen (W. Stekel).

Het gewicht dat deze waarneming in de schaal zou kunnen leggen wordt verkleind door de overweging dat die menschen reeds droomen hebben gedroomd alvorens er een psychoanalytische behandeling bestond, die aan hun droomen richting verleenen kon; en door die andere, dat zij, die nu analytisch worden behandeld, ook plachten te droomen vóór zij met die behandeling aanvingen.

Men ziet spoedig in dat het daadzakelijke dat in deze nieuwheid steekt, iets vanzelf-sprekends is en iets dat voor de theorie van den droom geen beteekenis heeft.

De sterke belangen, die ons bezighouden in het dag-leven, laten dag-resten na die den droom tot prikkel dienen.

Als het spreken van den geneesheer, en de aansporingen die van hem uitgaan, de belangstelling hebben gewekt van den door analyse behandeld wordenden patient, dan gaan zij deel uitmaken van die dag-resten en kunnen zij de psychische prikkels leveren voor de droomvorming, zoo goed als de andere met-affect-beladen, niet-afgehandelde belangen van den dag zulks doen, en werken dan op dezelfde wijze in als de somatische prikkels, die tijdens den slaap, op den slaper inwerken. Evenals deze andere droom-prikkels, kan ook de gedachtengang, die van den geneesheer uitgaat, in den manifesten droom-inhoud verschijnen, of in de latente droomgedachte worden aangetoond. Wij weten toch dat we langs experimenteelen weg droomen kunnen vormen, of juister gezegd, een deel van het droom-materiaal in den

droom kunnen inbrengen? De analyseerende geneesheer speelt dus — als hij op een dergelijke wijze zijn patienten beïnvloedt — geen andere rol dan de proefnemer die, zooals Mourly Vold, de ledematen zijner patienten bepaalde houdingen deed aannemen. Vaak kunnen wij door onzen invloed bepalen waarover de droomer moet droomen maar niet wat hij zal droomen.

Het mechanisme van den droom-arbeid en dat van den onbewusten droomwensch onttrekken zich aan elken vreemden invloed. Bij de behandeling van de droomen, die door somatische prikkels ontstaan, hebben wij reeds gezien dat de eigenaardigheid en zelfstandigheid van het droomleven zich vertoonen in de wijze, waarop de droom reageert op somatische of psychische prikkels.

Aan de hier besproken meening — die de objectiviteit van het droom-onderzoek in twijfel wil trekken — ligt dus wederom een verwisseling van den droom met het droom-materiaal ten grondslag.

Dames en Heeren, bij het vele dat ik u omtrent de problemen van den droom verteld heb, is er ook nog heel wat onbesproken gebleven, en zelf hebt u bespeurd dat ik op nagenoeg alle punten onvolledig heb moeten zijn. Dat ligt echter aan den samenhang van de phenomenen van den droom met de verschijnselen der neurosen. Wij hebben den droom bestudeerd als inleiding tot de studie der neurosen, en het is zeker beter geweest aldus te handelen dan wanneer wij den tegenovergestelden weg hadden gevolgd, het omgekeerde hadden gedaan.

Doch zoowel als de kennis van den droom ons beter de neurosen doet begrijpen, zoo kan, van den anderen kant beschouwd, de kennis van de symptomen der neurose ons pas in staat stellen een goed inzicht in den droom te krijgen.

Ik weet niet hoe u er over denkt, maar mij spijt het niet dat ik, bij het samen-bespreken van de droom-problemen zooveel van uwe belangstelling en van den ons ten dienstestaanden tijd gevergd heb. Geen ander object is bij machte ons zoo spoedig de overtuiging bij te brengen van de juist-

heid der stellingen, waarmee de psychoanalyse staat en valt. Om aan te toonen dat de verschijnselen van een geval van neurose een zin hebben, een doel nastreven, voortspruiten uit de lotgevallen van den patient, heeft men soms den ingespannen arbeid van vele maanden en zelfs van jaren noodig.

Een behandeling langs analytischen weg van enkele uren daarentegen, kan voldoende zijn om te bewijzen dat eenzelfde verloop van zaken plaats vindt in een bijna-onbegrijpelijk verwarde droomprestatie en kan daarmee al de veronderstellingen der psychoanalyse rechtvaardigen, als daar zijn: de onbewustheid der psychische gebeurtenissen, de bizondere mechanismen, waar deze aan gehoorzamen, en de drijfkrachten, die zich in haar uiten. En als wij dan de treffende analogie in den bouw van droom en zenuwverschijnsel vergelijken met de snelheid van den ommekeer, die uit den droomer een wakker en verstandig mensch maakt, dan krijgen wij de overtuiging dat ook de neurose slechts berust op een verandering in het spel van krachten tusschen de machten die in het zieleleven heerschen.

Prof. Dr. S. FREUD

PSYCHO-ANALYSE

Eerste Deel

PROF. SIGM. FREUD

PSYCHOANALYSE

VERTAALD EN INGELEID DOOR

DR. VAN RENTERGHEM

EERSTE DEEL

ENCYCLOPAEDIE VAN DE WERELDBIBLIOTHEEK

